

Toplumsal Hafızada Çerkes Sürgünü: Düzce Anma Törenleri

Afife Büşra Kenar

Batı Çerkesya'da Direnişin Liderlik Dinamikleri: Seferbey, Muhammed Emin ve Dış Güçler

Talha Kutay

Two Mountains, Two Tricksters: A Comparative Analysis of Nart Sosruquo and Mercurius/Hermes

Kerem B. Topçu

Ukraine's and Georgia's Recognition of the Circassian Genocide: Strategic Engagement with North Caucasian Causes

Matthew Kelbaugh

Citizenship in a de facto state. The case of Estonians in Abkhazia

Aivar Jürgenson

Çeçen Mitolojisiinde Hurri-Urtu Uygarlığının Sürekliliği

Cahit Aslan

Çerkeslerin Sürgünü Hakkında Anılar

Lev Tihomirov, Çev. Murat Topçu

19. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Çerkes Aydınlanmacı: Şora Nogma

Raisa Haşhojeva, Çev. Semih Alkan

Şam Çerkes Talim ve Teavün Cemiyeti Tarafından Kabul Edilecek Elifba Münasebetiyle

Çev. Bekir Yılmaz

Rus Arşiv Belgeleri- 6

Çev. Murat Topçu

Review of Diplomatic Dispatches about Circassia from the Consulate of France in Odessa

Sergey Salushchev

Kitap Tanıtımı / New Publications

KAFKASYA ÇALIŞMALARI

Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl 10 • Sayı 16 • Mayıs 2025

JOCAS Volume 10 • Number 16
May 2025
JOURNAL OF CAUCASIAN STUDIES

ISSN 2149-9527 • E-ISSN 2149-9101

KAFKASYA ÇALIŞMALARI
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Caucasian Studies
Журнал «Кавказоведческие
исследования»

CİLT/ VOLUME 10 • SAYI/ ISSUE 16
MAYIS / MAY 2025

Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Caucasian Studies (JOCAS)
Журнал «Кавказоведческие исследования»

Yıllık Uluslararası Hakemli Dergi / Peer-Reviewed Annual International Academic Journal / Международный рецензируемый научный журнал
ISSN 2149-9527 • E-ISSN 2149-9101
Cilt/Volume 10 • Sayı/Issue 16 • Mayıs/May 2025
<http://www.dergipark.gov.tr/jocas>
E-mail: jocasdergi@gmail.com

Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. Yılda bir kez mayıs ayında yayınlanır. Yayın dili Türkçe, İngilizce ve Rusçadır. Makale yazım ve yayın ilkeleri internet sayfasında yer almaktadır.

The Journal of Caucasian Studies (JOCAS) is a peer-reviewed annual international academic journal, published in May. The publication languages are Turkish, English and Russian. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the website.

Научный журнал «Кавказоведческие исследования» выходит раз в год в мае месяце. Языки журнала – турецкий, английский и русский. Порядок опубликования статей изложен на веб-странице журнала.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner and Editor in Chief / Отв. редактор

Murat Topçu-Papşu

Editörler / Editors / Редакторы

Murat Topçu-Papşu, Jade Cemre Erciyes

Kapak Resmi / Frontispiece / На переплете:

Kabardeyler. D.A. Nikitin, 1860

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / JOCAS IS INDEXED IN /
ИНДЕКСЫ НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi

Scientific Publication Index

ResearchBib

Academic Researches Index

Idealonline

Scientific Indexing Services

Scientific Indexing Services

Eurasian Scientific Journal Index

J-Gate

Open Academic Journals Index

Türk Eğitim İndeksi

Türk Eğitim İndeksi

International Institute of
Organized Research (I2OR)

Crossref

Directory of Research Journals
Indexing

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакционная коллегия

Cahit ASLAN, Prof, Çukurova University, Turkey

Zeynel Abidin BESLENEY, Dr, JOCAS, UK

Georgy CHOCHIEV, Dr, V.I. Abaev North-Ossetian Institute for Humanitarian and Social Studies of VSC of RAS and the Government of North Ossetia-Alania, Russian Federation

Jade Cemre ERCİYES, Dr, Asst. Prof, Istanbul Aydın University, Turkey

Lars Funch HANSEN, Dr, Malmö University, Sweden & University of Copenhagen, Denmark Center for Caucasus Studies at Øresund Un.

B. George HEWITT, Prof, School of Oriental and African Studies, University of London, UK

Anzor KUSHHABIEV, Dr, Russian Academy of Sciences Socio-Political Research Center, Russian Federation

Madina PASHTOVA, Asst. Prof, Erciyes University, Turkey

Seteney SHAMI, Prof, Arab Council for the Social Sciences, Lebanon

Madina TLOSTANOVA, Prof, Linköping University, Sweden

Murat TOPÇU, Asst. Prof, Istanbul Okan University, Turkey

Danışma Kurulu / Board of Advisers / Научный совет

Ayla BOZKURT APPLEBAUM, Dr, University of California, USA

Vladimir BOBROVNIKOV, Prof, Institut of Oriental Studies, Russian Federation

Chen BRAM, Dr, Hebrew University, Israel

Önder DUMAN, Prof, Ondokuz Mayıs University, Turkey

Marat GUBZHOKOV, Assoc. Prof, Republican Institute of Humanitarian Studies of Adyghea, Russian Federation

Madina HAKUASHEVA, Prof, Institute for Humanitarian Studies of The Kabardino-Balkarian Republic

Samir KHOTKO, Assoc. Prof, Adygean Republican Institute of Humanitarian Researches Named after Kerashev, Russian Federation

Ayhan KAYA, Prof, Istanbul Bilgi University, Turkey

Margarita KOLEVA DOBREVA, Asst. Prof, Institute of Balkan Studies at
the Centre of Thracology, Bulgaria

Sergey PAZOV, Prof, U.D. Aliev Karachaevo-Cherkessk State University,
Russian Federation

Alexandre TOUMARKINE, Prof, Institut National des Langues et
Civilisations Orientales (INALCO), France

Ömer TURAN, Prof, Middle Eastern Technical University, Turkey

Karina VAMLING, Prof, Malmö University, Sweden

Murat YAŞAR, State University of New York (OSWEGO), USA

İÇİNDEKİLER / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

- 1-44 Toplumsal Hafızada Çerkes Sürgünü: Düzce Anma Törenleri [Circassian Exile in Collective Memory: Commemoration Ceremonies in Düzce]
Afife Büşra Kenar
- 45-62 Batı Çerkesya'da Direnişin Liderlik Dinamikleri: Seferbey, Muhammed Emin ve Dış Güçler [Leadership Dynamics of Resistance in Western Circassia: Seferbey, Muhammad Amin, and External Powers]
Talha Kutay
- 63-78 Two Mountains, Two Tricksters: A Comparative Analysis of Nart Sosruquo and Mercurius/Hermes [İki Dağ, İki Düzenbaz: Nart Sosruquo ve Mercurius/Hermes'in Karşılaştırmalı Analizi]
Kerem B. Topçu
- 79-116 Ukraine's and Georgia's Recognition of the Circassian Genocide: Strategic Engagement with North Caucasian Causes [Ukrayna ve Gürcistan'ın Çerkes Soykırımını Tanıması: Kuzey Kafkasya Davalarıyla Stratejik İlişki]
Matthew Kelbaugh
- 117-146 Citizenship in a de facto state. The case of Estonians in Abkhazia [De Facto Bir Devlette Vatandaşlık. Abhazya'da Estonların Durumu]
Aivar Jürgenson
- 147-168 Çeçen Mitolojisinde Hurri-Urartu Uygarlığının Sürekliliği [Continuity of Hurrito-Urartu Civilization in Chechen Mythologies]
Cahit Aslan
- 169-184 Çerkeslerin Sürgünü Hakkında Anılar [About Exile of Circassians]
Lev Tihomirov, Çev. Murat Topçu
- 185-198 19. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Çerkes Aydınlanmacı: Şora Nogma [A Circassian Enlightener in the First Half of the 19th Century: Shora Nogma]
Raisa Haşhojeva, Çev. Semih Alkan
- 199-208 Şam Çerkes Talim ve Teavün Cemiyeti Tarafından Kabul Edilecek Elifba Münasebetiyle [On the Occasion of the Elifba to be Adopted by the Circassian Education and Training Society of Damascus]
Çev. Bekir Yılmaz
- 209-248 Rus Arşiv Belgeleri- 6
Çev. Murat Topçu

- 249-252 Kitap İncelemesi / Book Review
Circassia and Europe: Diplomatic Dispatches about Circassia from the
Consulate of France in Odessa, 1836-1840 by Ed. Azamat Kumykov,
Georges Mamoulia and Sophie Daniel
Sergey Salushchev
- 253-270 Kitap Tanıtımı / New Publications

Toplumsal Hafızada Çerkes Sürgünü: Düzce Anma Törenleri

Afife Büşra Kenar*

Özet

Bu çalışma, 21 Mayıs 1864 Çerkes sürgününün toplumsal hafızada nasıl yer ettiğini ve 160. yılında Düzce’de gerçekleştirilen anma törenleri bağlamında bu hafızanın nasıl yeniden inşa edildiğini analiz etmektedir. Diasporik kimlik inşasında hafızanın nasıl bir araç olarak kullanıldığı, ritüellerin ve sembollerin bu süreçte nasıl anlam kazandığı tartışılmıştır. Anma törenlerindeki Nart ateşi, mezar taşı nöbeti ve meşale yürüyüşü gibi ritüellerin diasporik kimlik bağlamında simgeleştirildiği, diasporik mirası inşa ettiğinden bahsedilmektedir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş, odaklanmış etnografi deseni kullanılarak Düzce’deki anma törenlerine katılan 19 kişiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veriler, MAXQDA programı aracılığıyla analiz edilmiş, betimleyici açıklamalar, temalar ve kavram haritaları oluşturularak çözümlenmiştir. 21 Mayıs 1864 Çerkes sürgünü, Çerkes diasporası için bir kolektif hafıza unsuru olarak yaşamaya devam etmektedir. Anma törenleri ve ritüeller, toplumsal hafızanın canlılığı ve diasporik kimliğin yeniden üretilmesi açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, toplumsal hafızanın dinamik bir süreç olduğu ve diasporik kimliğin farklı tarihsel, politik ve kültürel bağlamlarda yeniden inşa edildiği görülmektedir.

Bulgular, Çerkes sürgününün diaspora mensupları için kimlik inşasında merkezi bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Görüşmelerde, sürgün hikâyelerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı, toplumsal hafızanın ritüeller aracılığıyla sürdürüldüğü ve anma törenlerinin diasporada Çerkes kimliğinin korunmasında önemli bir işlev gördüğü ortaya konmuştur. Katılımcılar, anma törenlerine düzenli olarak

* Afife Büşra Kenar, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4339-5906. E-posta: afifebusra.isildak@ikcu.edu.tr
(Received/Gönderim: 28.02.2025; Accepted/Kabul: 31.05.2025)

katılmanın kimlik bilincini güçlendirdiğini ve Çerkes tarihine dair farkındalığı artırdığını vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal Hafıza, Diasporik Kimlik, Anma Törenleri, Çerkes Diasporası

Circassian Exile in Collective Memory: Commemoration Ceremonies in Düzce

Abstract

This study analyzes how the Circassian expulsion on May 21, 1864, has been inscribed in social memory and how this memory has been reconstructed in the context of the commemorative ceremonies held in Düzce on its 160th anniversary. It discusses the role of memory as a tool in the construction of diasporic identity, as well as the manner in which rituals and symbols acquire meaning in this process. In particular, the study examines how rituals such as the Nart fire, the tombstone vigil, and the torchlight procession, which are integral to the commemorative ceremonies, are symbolized within the framework of diasporic identity and contribute to the construction of diasporic heritage.

The research adopts a qualitative methodology, employing a focused ethnographic design. In-depth interviews were conducted with 19 participants attending the commemorative ceremonies in Düzce. The collected data were analyzed using the MAXQDA software, leading to the development of descriptive accounts, themes, and conceptual maps. The findings indicate that the May 21, 1864, Circassian expulsion continues to function as a collective memory element for the Circassian diaspora. Moreover, the commemorative ceremonies and associated rituals play a critical role in sustaining the vibrancy of social memory and in the reproduction of diasporic identity. In this context, it becomes evident that social memory is a dynamic process, with diasporic identity being continuously reconstructed within diverse historical, political, and cultural frameworks.

The findings demonstrate that the Circassian exile constitutes a central axis of identity formation among diaspora members. Interview data reveal that narratives of displacement are transmitted across generations, collective memory is sustained through ritual practices, and

commemorative ceremonies perform a pivotal role in preserving Circassian identity within the diaspora. Participants further emphasize that regular participation in these ceremonies strengthens identity consciousness and heightens awareness of Circassian history.

Keywords: Social Memory, Diasporic Identity, Commemorative Ceremonies, Circassian Diaspora

Giriş

Toplumsal hafıza, bireylerin ve toplulukların ortak geçmişlerini nasıl hatırladıkları ve bu hatıraları nasıl yeniden inşa ettikleriyle ilgili bir kavramdır (Halbwachs 339). Belirli tarihsel olaylar, toplulukların kimliklerinin inşasında kritik bir rol oynar ve ritüeller, anma törenleri ve semboller aracılığıyla nesilden nesile aktarılır (Assmann 68). Bu bağlamda, 21 Mayıs 1864 tarihiyle özdeşleşen Çerkes Sürgünü, Çerkes diasporası için kolektif hafızanın en temel unsurlarından biri olarak canlılığını korumakta ve anma törenleri aracılığıyla yad edilmekte ve yeniden inşa edilmektedir.

Kuzey Kafkasya'nın yerli halklarından olan Çerkesler, 19. yüzyıl boyunca Rus İmparatorluğu'nun genişleme politikalarının bir sonucu olarak Osmanlı topraklarına göçe zorlanmışlardır. Yaşanan bu süreç, sadece fiziksel bir yer değiştirme değil, aynı zamanda kimliğin, kültürün ve tarihsel bağların yeniden tanımlandığı bir süreç olarak da değerlendirilmelidir. Sürgün esnasında yaşanan kayıplar, yeni yerleşim alanlarında karşılaşılan zorluklar ve kolektif travmalar, Çerkes diasporasının hafızasında derin izler bırakmıştır (Sunata 32).

Çerkes toplumsal hafızasının kimlik inşasındaki rolünü merkeze alan çalışmalardan Çatalkılıç ve Erdem'in çalışması kolektif hafızayı taşıyan hafıza mekânı (zehes) üzerinden mikro-kültürel aktarımı incelerken; Doğanay travmatik tarihî olay (1864 sürgünü) ve onun anma pratiklerine odaklanarak makro-politik bir hafıza okuması yapmaktadır. Okçuoğlu hafızayı diasporik söylem ve referans siyasetleri bağlamında ele alıp diğer etnik hareketlerle karşılaştırmalı bir kimlik stratejisi analizine yönelmektedir. Sunata

ise geniş ölçekli sözlü tarih arşivi oluşturarak kır-kent/kuşak/cinsiyet eksenlerinde hafıza çeşitliliğini haritalamaktadır. Böylece çalışmalar, aynı temayı (Çerkes hafızası) farklı ölçek, pratik ve analitik çerçevelerle ele alarak birbirini tamamlayan, çok katmanlı bir perspektif sunmaktadır.

Bu makale, “21 Mayıs 1864 sürgününün 160. yılında Düzce’deki anma törenlerini” odaklanmış etnografi yöntemi ile inceleyerek Çerkes toplumsal hafızasının yerel ritüelleri (Nart ateşi, mezar-taşı nöbeti, meşale yürüyüşü) üzerinden diasporik kimliğe nasıl bedenlendiğini araştırmaktadır. Literatürdeki diğer çalışmalardan yöntem ve analiz bakımından ayrışır. Yerel sahnede ritüel-bedensel pratiklerin duygulanımsal gücünü ortaya koyarak, hafızanın “jübile döngüleri” içinde yeniden anlamlandırılmasını, MAXQDA tematik haritalarıyla nitel yoğunlukta çözümler; böylece Çerkes hafızası literatürüne bağlayıcı, ritüel merkezli toplumsal hafızanın kimlik inşasındaki rolünü vurgulayan tamamlayıcı bir katkı sunar.

Çalışma, Çerkes Sürgünü’nün toplumsal hafızada nasıl yer ettiğini ve bu hafızanın Düzce’de gerçekleştirilen anma törenleri bağlamında nasıl inşa edildiğini incelemektedir. Çalışmanın odak noktası, toplumsal hafıza ve anma törenlerinin diasporik kimlik inşasındaki rolünü kuramsal bir çerçeve içinde ele almaktır. Bu bağlamda, ritüellerin ve sembollerin diasporik kimlik inşasındaki yeri, kolektif hafızanın canlı tutulmasında nasıl bir işlev gördüğü tartışılmaktadır.

Araştırmanın yöntem bölümünde, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde, odaklanmış etnografi yöntemi kullanılmış ve anma törenlerine katılanlar içinden rastgele seçilmiş 19 kişiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcı gözlem yöntemiyle törenlerde icra edilen ritüeller analiz edilmiş, bu ritüeller diasporik kimlik ilişkileri bağlamında yorumlanmıştır. Veriler, MAXQDA programı aracılığıyla analiz edilerek betimleyici açıklamalar, temalar ve kavram haritaları oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın cevap aradığı araştırma sorusu, Çerkes Sürgünü'nün diaspora mensupları için kimlik inşa sürecinde merkezi bir rol oynadığı ve anma törenlerinin bu hafızanın korunmasında kritik bir işlev gördüğüdür. 21 Mayıs anma törenleri ve ilişkili ritüeller, Çerkes diasporasının kolektif hafızasını canlı tutarak diasporik kimliğin yeniden üretilmesinde önemli bir husustur. Çerkes diasporik kimliği, farklı tarihsel, politik ve kültürel bağlamlarda anma törenlerinde yeniden inşa edilir.

Çalışmada ilk olarak 21 Mayıs sürgünü ve Çerkeslerin tarihsel sürecinden bahsedilecektir. Akabinde toplumsal hafızanın bir unsuru olan anma etkinliklerinin diasporik kimlik oluşumuna etkisi değerlendirilmiştir. Metodoloji bölümünde araştırmanın yöntemi açıklanmıştır. Elde edilen veriler bulgular bölümünde sunulmuştur. Çalışmanın sonuç bölümünde, toplumsal hafızanın dinamik bir süreç olduğu ve farklı tarihsel, politik ve kültürel bağlamlarda yeniden şekillendiği öne sürülmektedir. Bu bağlamda, Düzce'deki anma törenlerinin diasporik kimliğin yeniden inşası ve aktarılmasındaki yeri çok boyutlu bir perspektifle ele alınmaktadır.

1. 1864 Sürgünü ve Çerkesler

18. yüzyılda başlayan ve 1864 yılında sona eren savaş sonucunda Rusya Kafkasya'yı tamamen ele geçirdi ve Çerkesleri göçe zorladı. Karadeniz'deki limanlardan, Osmanlı topraklarına getirilen insanların büyük kısmı hayatını kaybetti (Aslan 128). 1850'lerin sonundan itibaren başlayan göç sürecinde Çerkesler Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca üç bölgesine, Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu'ya yerleştirildiler (Kaya, Türkiye'de... 133).

Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı ilhak sürecinde direnen Çerkesler katledilmiş, teslim olanlar ise zorla ata topraklarından çıkarılmıştır; bu da canlarını, namuslarını ve inançlarını koruma kaygısıyla her şeylerini geride bırakıp göç etmelerini zorunlu kılmıştır (Karataş 525). Böylece "sürgün" diye anılan yeni bir felaket dönemi başlamış; iki yüzyıla yayılan özgürlük mücadelesinin yenilgiyle son

bulması Çerkeslerin yurtlarından kopmasının başlıca nedeni olmuştur (Güngör 161; Aslan 103). Çarlık yönetimi, yayılmacı hedeflerini şiddet içerikli ve yıkıcı yöntemlerle yürütmüş, Çerkes halkı katliamlar ve sindirme politikalarına maruz kalmıştır (Satış 211). 1859-1879 arasında yaklaşık iki milyon Kafkasyalı'nın Osmanlı topraklarına yöneldiği, fakat bunların ancak 1.500.000 kadarının hayatta kalıp yerleşebildiği tahmin edilmektedir (Karpas 70). Ölüm oranı % 25-30 kabul edildiğinde Kırım ve Kafkasya'dan ayrılan toplam nüfusun 1.000.000-1.200.000 civarında olduğu hesaplanmaktadır (Saydam 91). Rus kaynaklarına dayanan bazı akademik çalışmalarda ise Osmanlı'ya sevk edilen göçmen sayısı 500.000 ile 1.000.000 arasında değişmektedir (Avagyan 56).

1869-1878 yıllarında Çerkeslerin yoğun olarak yerleştirildiği Düzce'de hızlı bir demografik artış ve ekonomik canlanma yaşandı ve bunun sonucunda Akçakoca Bucağı'nın merkezi oldu. 1870'lerin başında Marmara bölgesinde iskân faaliyetleri durdurulsa da 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Balkanlardan gelen nüfusla birlikte Marmara bölgesi yeniden iskâna açıldı (Aksan 79).

Bugün Türkiye'de Çerkes nüfusun en yoğun yaşadığı yerlerden biri olan Düzce'deki Çerkes köyleri etnik yapı, nüfus dağılımı ve merkeze olan uzaklıkları bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bazı köyler homojen, bazıları ise heterojen nüfus özelliğine sahiptir (Bircan ve Reyhan 445). Göçler iki dalgada gerçekleşmiş buna bağlı olarak da ilk dalgada gelenler ilçe merkezine yakın köy ve yerleşim birimlerinde ikinci dalgada gelenler ise çevre çeperde yerleşmişlerdir. Düzce farklı etnik kimliklerin zengin bir kültürel mozaikini barındırmakta ve farklı topluluklar yaklaşık iki asırdır huzur içinde bir arada yaşamaktadır (Yücel 41).

2. Toplumsal Hafızada Anma Etkinlikleri ve Diasporik Kimlik

Hafıza, geçmişten olayları, anıları yapı taşı olarak kullandığı halde bir söylem biçiminde inşa edilir. Hafıza, bilgiyi kodlama, depolama ve stratejik biçimde bulup geri getirme sürecidir

(Schudson 181). Zerubavel hafızayı “kişisel biyografinin, grupların veya toplulukların tarihi ile kaynaşması” olarak tanımlamıştır. Hafıza, geçmişle iç içedir ve geleneğin taşıyıcısıdır. Hafıza anılar, gelenekler, alışkanlıklar, adetler, görenekler demektir. Hafızada taşınanlarla geçmişten, eskiden kopmak mümkün değildir (Nora 257; akt. Karaaslan 104). Geçmiş ancak kendisiyle ilişki içinde olunması halinde ortaya çıkar (Assmann 39). Geçmişin imgeleri ve anımsanan bilgiler uygulamalarla taşınıp sürdürülmektedir (Connerton 12). Hafıza aynı zamanda geçmişte olmuş olayların zihinde yeniden canlandırılmasından ziyade, içinde bulunulan anın dinamikleri tarafından da belirlenen, değişken bir süreçtir (Özyürek 8). Hafıza sadece geçmişin kurgulanması ile kalmaz. Bu kurgu hali şimdinin ve geleceğin deneyimlerini de organize etmeyi amaçlar (Yalın 161).

Hatıra, çok büyük ölçüde, şimdiki zamanda zihinde canlandırmalar yardımıyla yapılan, geçmişin bir yeniden inşasıdır (Halbwachs 66). Bireyler anılarını, toplumsal hafızanın çerçevelerini kullanarak canlandırırlar. Çeşitli gruplar da geçmişlerini bu çerçeveleri kullanarak yeniden inşa edebilirler (Halbwachs 361). Toplumsal hafıza bir inşa sürecidir (Connerton 9). Geçmişten getirdiklerimiz ve şimdi yaşadıklarımız arasında kurulan bağ ile toplumsal hafıza yeniden üretilir. Toplumsal hafızanın kendisi, günlük hayatta öngörülemeyen karmaşık süreçlerin bir devinim halinde yeniden üretilmesini ifade etmektedir (Karaaslan 121). Geçmiş bir olayın imgesinin zihinde canlandırılması hatırlama için yeterli değildir. Toplumsal hafıza açısından hatırlamanın temelinde, aynı topluluğa aidiyet ve bu aidiyetin devam etmesi gelmektedir. Toplumsal hafıza kültürün ve geleneğin taşınması ve korunmasında temel araçtır (Rodriguez ve Ted 7). Ortak bir hafıza, bir topluluğun üyelerinin zihinlerinde canlandırırları olay ve imgelerden oluşmaktadır (Halbwachs 20). Buradan hareketle, Çerkes diasporası için 1864 sürgününün, ortak bir hafızanın temel unsurlarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Kültür bağlayıcı bir yapı olarak, ortak deneyim, eylem ve beklentilerden “sembolik anlam dünyası” yaratarak insanları birbirine bağlar. Hem toplumsal hem de zaman- mekân bakımından birleştiriciliği de “kültürel süreklilik” ile sağlanır. Birleştirici ve bağlayıcı gücü ise gelenekle sağlanmaktadır (Assmann 23). Assmann’ın 4’e ayırdığı bellek türlerinden biri olan ve anlam aktarımı olarak da ifade edilen kültürel bellek, alışlagelen eylemlerin gelenek haline gelmesidir. Gelenekler, kültürel anlamın aktarılma ve canlandırılması bakımından kültürel belleğin alanına girer. Anıtlar, tapınaklar, mezar taşları, sembolik bir anlam taşıyan nesneler belleğin sınırlarını aşmaktadır (Assmann 28).

Kültürel bellek geçmişin zihinlerde canlandırılması ve devredilmesi bakımından hatırlama edimine bağlıdır. Bu hatırlama sembolik figürlerde ortaya çıkmaktadır. Hatırlanan tarih geçmiş tarih değil, zihinlerde kurgulanan tarihtir. Halbswachs’a göre de hatırlanan tarih, geçmişin bugüne yeniden uyarlandığı bir öyküdür. Kültürel hafızada anımsama, anıtlar, anma törenleri, heykeller, sokak-meydan isimleri, sanat eserleri, ders kitaplarıyla sembolleştirilmektedir (Sancar 45-46) .

Kültür dünyasını içeren hafızada bulunan nesneler; yazılı-sözlü eserler, danslar, figürler, müzikler, kıyafetler, takılar, yemekler, aletler vb. toplulukların sahip oldukları hafıza ile ilgilidir. Geleneksel kodlarla irtibatlı olan bu hafıza grubun canlılığını ve güvenini artıran bir unsur olarak ifade edilebilir (Assmann 68). Geçmiş anlatılarına dair her anımsama, grup kimliğinin referans noktalarını oluşturur. Sahip olduklarımızın büyük kısmı geçmişe bağlıdır ve sosyal hayattaki imajlarımız da geçmişle bir şekilde ilintilidir (Connerton 3). Kültürel bellekte hatırlama, ritüeller ve bayramlar ile yaşanırken, aynı zamanda grup kimliğinin sürekliliği de bu şekilde sağlanmaktadır. Ritüellerin tekrarlanma ve süreklilik hali kültürün yeni kuşaklara aktarılmasını da sağlamaktadır (Assmann 99). Toplumsal hafıza her boyutuyla ritüellere katılanlar ve sembollerin belirli özelliklerinin yaygınlaşmış anlamlarına

dayanmaktadır (Mills 81). Connerton anma törenlerinin, “bizi geçmişin imgelerinin ve geçmişin anımsanmış bilgisinin (az çok tören niteliği taşıyan) gösterilerle taşıyıp sürdürüldüğünü görmeye götürdüğünü” ifade eder. Törenler, bir toplumun tüm yaşamı açısından anlamlıdır ve onları gerçekleştirenlerin yaşamlarına değer ve anlam kazandırmaktadırlar (Connerton 78).

Geçmiş tarihin kurucu olaylarının törensel olarak anımsanması ve kutlanması geçmişin sürdürüldüğünü göstermektedir. Törenlerin periyodik olarak yinelenmesi geçmişin devam ettirildiğini düşündürür. Bu süreklilik savı ise, geçmiş olayların anlatısının pek fazla değişiklik göstermeden ritüellere uygun bir biçimde eylem ve sözcelerle yinelenmesiyle ifade edilmektedir (Connerton 78-79). Anma törenleri geçmişin yâd edilmesi ve onlara katılanlar için de toplumsal belleği aktarma aracıdır. Bu anlamda, anma törenlerinin toplumsal bellek için önemli bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür (Connerton 122). Törenler, geçmişin zihinlerde yeniden canlandırılması ve kültürün anlam dünyasında sembolleştirilmesi olarak düşünülmektedir. Anma ulusal bir tarih tasavvuru, törensel bir an ve soy zincirinin bir ifadesidir. Yine anma, kültürel bir aktarım olarak geçmiş ve şimdi arasında kurulan bir köprüdür (Nora 246).

Kimlik ve hafıza ilişkisi, grup kimliğinin oluşumunda önemli bir faktördür. Bir grubun tarihi, ideolojisi hafıza ve kimlikle ilişkilendirilmektedir. Toplumsal kimliklerin inşa sürecinde ortak bir geçmişe yapılan vurgu hafızayı oluşturmaktadır (Bilgin 219). Toplumsal kimliğin inşa sürecinde toplumsal hafızanın rolü önemlidir. Bireylerin ortak bir geçmişe, yaşantılara yaptıkları vurgu toplumsal hafızanın işlevini ortaya koymaktadır. Yine aynı şekilde, grup kimliğinin belirleyicileri olan dil, din, kültür ve gelenek etrafında bir araya gelen grubun kimlik bilinci edinmesinde toplumsal hafızanın önemli bir işlevi vardır (İnce 13). Geçmişin ortak anlatılarının sürekliliği toplumsal hafızaya yerleşmekte ve hatırlama ile diğer kuşaklara da aktararak toplumsal kimliği

oluşturmaktadır (Tölölyan). Göç anlatılarında sıkça görülen sürgün, kayıp, yas duyguları hafızada yer etmekte ve kimlik oluşum süreci de hafızadan etkilenmektedir (Hua 199). Bireyler toplumsal hafızalarını “biz” duygusunu oluşturan ortak geçmiş, anlatı, törenler ile kurarken “öteki”nden kendilerini bu şekilde ayırmaktadır (Bilgin 219). Toplumsal kimlik inşasında kolektif hafıza belirleyici bir unsurdur: gruplar, tarih ve ideolojilerini ortak geçmiş anlatıları, ritüeller ve sembollerle hatırlatarak “biz” duygusunu pekiştirir. Dil, din, kültür ve gelenek etrafında birleşen bu anlatılar kuşaktan kuşağa aktarılarak kimlik bilincini canlı tutar; özellikle sürgün, kayıp ve yas gibi travmatik göç deneyimleri hafızada yer ederek kimlik oluşumunu derinden etkiler. Böylece toplumsal hafıza hem kimliğin iç bütünlüğünü sağlar hem de “öteki”nden ayrışmayı mümkün kılar. Bu çerçevede, toplumsal hafızanın kimlik inşasındaki belirleyici işlevi, özellikle zorunlu göçle şekillenen diaspora topluluklarında daha da görünür hâle gelerek kuramsal tartışmayı Çerkes diasporasında somutlaştırmaktadır.

Anavatanlarından ayrılmaya ve yabancı topraklara sürgüne zorlanan geleneksel diasporalar, (Safran; Brubaker) farklı kültürel miraslarını mümkün olduğunca koruyarak kendilerini yeni kültürel ve politik koşullara yönlendiren etnik gruplar olarak tanımlanmaktadırlar (Kaya, Türkiye’de... 44). Bu grupların ortak özelliği, savaş, tasfiye, sınır dışı etme veya soykırım gibi travmatik göç hikayelerine maruz kalmalarıdır (Parladır ve Özkan 106). Bu tanımlamalara dayanarak anavatanları Kafkasya’dan savaşlar sonucunda sürülen ve bugün yaşadıkları coğrafyalarda bu dağılma deneyimleri üzerinden kimliklerini koruyan Çerkesler geleneksel bir diasporadır.

Belirtilmelidir ki, diasporik grupların toplumsal hafızaları, “bir diaspora grubunun neleri hatırlamaya istekli olduğu ile onların dışındakilerin neleri kabul etmeye hazır olduğu” arasındaki ilişkiye bağlıdır (Lacroix ve Fiddian-Qasmiyeh 692). Geleneksel diasporaların en temel özelliği, zorunlu göçtür. Geleneksel

diaspora tanımı ve özellikleri değerlendirildiğinde Çerkes diasporasını geleneksel diaspora olarak değerlendirmek mümkündür (Kaya, Göç... 679). Dolayısıyla, geleneksel diasporalar diasporik kimliğin temelini oluşturan ve onları birleştiren olayları ön plana çıkartarak hatırlatmayı istemektedir. 1864 sürgünü anma törenlerinin günümüzde devam etmesi diasporik kimliğin inşasında ve diaspora topluluğunu birleştiren bir unsur olması bakımından önemlidir.

Geleneksel diasporalar, tüm diasporayı birlik ve aidiyet ekseninde birleştirme amacıyla belirli söylem, uygulama ve kurumlarla gerçekleştirmektedir (Tölölyan 111). Assman, tören ve ritüeller bağlamında mit ve efsanelerin kimlikle ilişkili olduğundan bahsetmektedir. Törenler “biz kimiz?”, “nereden geliyoruz?” gibi sorulara cevaplar bulmak amacıyla bir araya gelen grubun kimliğini inşa eden kutsal anlatıları korumaktadır (Assmann 152-153). Geleneksel diasporaların sürgün hafızası, anavatanlarından ayrılış sebeplerinin travmatik durumunu kolektif bir şekilde anımsamayı ifade etmektedir. Diasporik hafıza ise diasporalaşma sürecinde kimliği oluşturan özellikleri inşa eden hafızayı içermektedir. Bu bakımdan sürgün hafızası ve diasporik hafıza birbirinden farklı gibi gözükse de aralarında pek çok kesişim noktası bulunmaktadır (Lacroix ve Fiddian-Qasmiyeh 687). Savaş, çatışma, kayıp gibi trajik olaylar sonucu oluşan geleneksel diasporalar için anavatandan kopuşun travması ilk kuşakların hafızalarında canlılığı korumakta, sonraki kuşakların toplumsal hafızalarına ise hatırlama, anma, yad etme şeklinde törenler ve sembollerle aktarılmaktadır (Lyons 532). Diasporik miras, kültürel pratikler, belgeler, simgeler ve semboller gibi tanımlanan kültür aracılığıyla inşa edilmekte ve diasporik kimliğin ifade edilmesiyle bağlantılıdır (Scully 98).

Geleneksel diasporalar, söylem, kurum ve ritüeller yoluyla tüm topluluğu aidiyet ekseninde birleştirir; törenler mitik anlatıları koruyarak “biz kimiz, nereden geldik?” sorularına kolektif yanıt üretir. Zorunlu göçün travması ilk kuşakların hafızasında canlı

kalırken, sonraki kuşaklara anma ritüelleri ve semboller aracılığıyla aktarılır. Sürgün hafızası (travmatik kopuşu hatırlama) ile diasporik hafıza (kimlik inşasına yönelik hatırlama) kesişir; her ikisi de kültürel pratikler, belgeler ve simgeler üzerinden inşa edilen “diasporik miras”ın temelini oluşturur.

Metodoloji

Bu çalışmada Çerkes diaspora mensubu bireylerin toplumsal hafızalarını nasıl inşa ettikleri ve 21 Mayıs 1864 sürgününü bu hafıza içinde nasıl anlamlandırdıkları açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışıldığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, bireylerin gerçeği, sosyal dünyaları içinde nasıl inşa ettiği üzerine yoğunlaşır ve insanların hayatlarını nasıl anlamlandırdıklarıyla ilgilidir (Crotty 42, Merriam 24). Odağında toplumsal hafızalarının sürgünle ilgili ortak bir değer bulunan bir grubun olduğu bu çalışmada, etnografik desenin bir türü olan odaklanmış etnografi tercih edilmiştir (Knoblauch). Etnografi, ortak kültüre sahip grubun değer, davranış, inanç ve dilin tanımlandığı, sosyokültürel yorumuna dayalı bir desendir. Odaklanmış etnografi, belirli bir konu, grup ya da problem üzerine yoğunlaşan kısa süreli çalışmalardır (Creswell 90, Merriam 23). Çalışmanın odağını oluşturan 21 Mayıs anma törenlerinin ve bu törenlere katılım gösteren Çerkes diaspora mensuplarının toplumsal hafızasındaki yeri anlaşılmaya çalışıldığı için amaçlı örneklem benimsenmiş, görüşülecek kişilerin belirlenmesinde kartopu örneklem kullanılmıştır. Zira bir fenomenin derinlemesine anlaşılması ve incelenmesine imkân veren amaçlı örneklem (Patton 40, Merriam 77-78), durumların tanımlanması ve bilgilerin zenginleştirilmesi amacıyla da kartopu örneklem tekniği kullanılır (Creswell 158). Düzce’de gerçekleştirilen “21 Mayıs Çerkes Sürgünü ve Soykırımı’nın 160.ncı Yıldönümü” anma etkinliklerinde veriler katılımcı gözlem ve görüşme tekniği ile toplanmıştır.

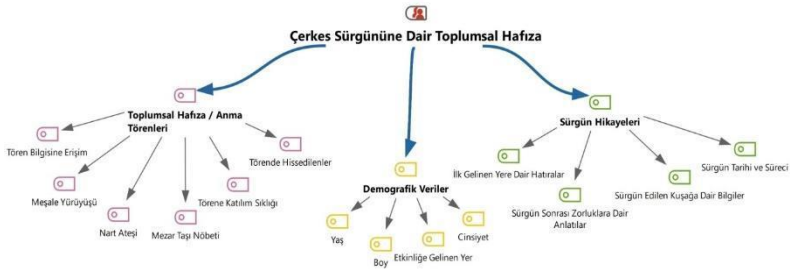
Etnografik çalışmada katılımcı gözlemci olarak bulunmak, veri toplamanın öncelikli yoludur, görüşmeler ise katılımcının anlam dünyasını kendi ifadeleri ile görme fırsatı sunar (Merriam 27). Bu çerçevede, çalışmanın alan boyutunda Düzce ilinde yapılan anma törenine katılım gösterenler arasından 19 kişi ile yarı-yapılandırılmış soru formu aracılığıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşme verilerinin kaydedilmesi için elverişli bir yöntem olan ses kaydı (Merriam 105), görüşmecilerin onayıyla alınmıştır. Aynı zamanda etkinlik öncesinde Düzce'deki Çerkes köyü ziyaret edilmiş ve etkinliğin başlangıcından önce tören alanına gidilip, tören sonuna kadar da gözlem yapma fırsatı edinilmiştir. Sahadan elde edilen gözlem notları ve fotoğraflar verilerin analizinde kullanılmıştır. Verilerin sınıflandırılması ve analizinde bilgisayar destekli yazılım programları kullanılması, çok miktarda veriyi depolama, geri getirme, kodlama ve sınıflandırma imkânı sağlamaktadır (Maxwell 108, Creswell 201-202, Merriam 168). Bu çerçevede araştırma verileri, MAXQDA programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, betimsel analiz ile yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırma sahasından edinilen verilerin analiz aşamasında kullanılan yazılım programları, metinde yer alan notları birbirine bağlar; kategoriler ve kavram haritalarının oluşturulmasına yardımcıdır (Maxwell 115). Bulgular betimleyici açıklamalar, temalar ve kategoriler şeklinde ifade edilebilir (Merriam 166). Bilgisayar destekli yazılım programları veri analiz adımıyla kavram haritası özelliği ile kodlar ve temalar arasındaki ilişkinin görselleştirilmesini sağlamaktadır (Creswell 202).

Bu çerçevede sahadan elde edilen bulguların analiz aşamasındaki kod, kategori ve tema ekseninde oluşturulan model aşağıdaki şekildedir.

Şekil 1: Hiyerarşik Kod Alt Kod Modeli

Çerkes sürgününe dair toplumsal hafıza tema olarak belirlenmiştir. Demografik veriler kategorisinde, cinsiyet, yaş, boy (kabile), etkinliğe gelinen yer kodları bulunmaktadır. Sürgün hikayeleri kategorisinde, sürgün tarihi ve süreci, sürgün kuşağına dair bilgiler, ilk gelinen yer ve sürgün sonrası yaşanan zorluklara dair anlatılar için kodlamalar yapılmıştır. Toplumsal hafıza ve anma törenleri kategorisi kapsamında törene katılım sıklığı, törende hissedilenler, tören ritüelleri (nart ateşi, mezar taşı nöbeti, meşale yürüyüşü) ve tören bilgisine erişim kodları bulunmaktadır. Görüşme yapılan kişilerden alınan bilgiler, araştırmacı tarafından deşifre edilmiş ve belgeler ilgili programda bahsi geçen şekilde işlenmiştir.

Şekil 2: Kelime Bulutu

Yukarıdaki görselde 21 Mayıs Çerkes sürgünü ve toplumsal hafıza ile ilişkili kavramlar kelime bulutunda gösterilmektedir.

1.Sürgün Hikayeleri

Çerkes diasporası kapitalizm öncesinde anavatanlarından zorla uzaklaştırılan geleneksel diasporalara örnektir (Kaya, Türkiye’de... 114). Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler geleneksel diaspora özneleri olan Çerkeslerde sürgün hafızası ve diasporik hafızanın keşimsellik gösterdiğini ortaya koymaktadır. 21 Mayıs 1864 sürgünü anma törenleriyle Çerkes diasporasının toplumsal hafızası yeniden inşa edilmektedir. Sürgün ve sürgün hikayelerinde, bu acı tecrübeyi yaşamamış fakat ortak bir geçmiş anlatısıyla birlikte diğer kuşaklara da aktarılanlar, toplumsal hafızalarında süreklilik kazanmıştır. Bu çerçevede bu inşanın bireylerin ifade ve tutumlarına nasıl yansıdığı ele alınacaktır.

1.1.Sürgün Tarihi ve Süreci

Geleneksel diasporalar, diasporik kimliğin onları anavatanlarından ayrılmaya zorlayan olayları hatırlama ve hatırlatmaya isteklidirler. (Eskicioğlu 82) Çerkes diasporası yaşanan sürgünün tarihi ve sürecine dair anlattıkları bu kapsamda ortak bir hafızanın inşası olarak değerlendirilebilir.

“Hep ızdırap işler. Hep ağırlı sancılı neşesi olmayan. Hep böyle sohbetler edilir. O onun nereye gittiğini bilmemiş. Bilmem 40 sene sonra bir akrabasıyla buluşmuş. Orda bir yakını kalmış. Hep böyle yani, geleceğe böyle bir hazırlık yapmaktan ziyade. Ordaki mevcudu böyle bir arada toplanabilsek gibi bir hissiyat kalmış böyle bende şeyden beri yani.” (K1, 61, Düzce).

“21 Mayıs 1864. O dönemde gelmişler. Babamın babası yani dedem. Bizzat onun ağzından duydum ben. Babam benim 1931 doğumlu. Kendisinin erzaklarıyla yanlarına alabildikleri eşyalarıyla beraber yürüyerek Karadeniz’e ulaşmaya çalışıyorlar. O dönemde hastalıktan açlıktan vesaire vefat eden Çerkesleri

oranın halkını anlattığını ben bizzat dedemden dinledim.” (K2,31, İstanbul).

“Şimdi uzun yıllar babaannemler dedemler sağken balık yemezlerdi. Bilmiyorduk hani. Karadenizliler geldi onlardan annemlere balık yedirtmeye uğraşıyorlar. Yemezlerdi. Dedim nedeni. Kafkasya’dan kalkıp gelirlerken mesela gemiyle geliyor. Diyelim ki 100 kişilik gemi bin kişiyi bindirdiler. Bunlar zaten sürgün olarak geliyor. Kimi hasta kimi usta. Beraber taşıyamadığını denize atıyorlar. Denizde balıklar yedi hani. O inanç oydu ya bi şey olarak. Onun için balıkları sevmiyorlar. Seneler sonra 20 sene 30 senedir balık yenmeye başlandı. Onun için balık sevmezlerdi. Karadeniz’den çıkan balıkları yemiyorlardı o inanç vardı yani. Balıklar dedelerimizi atalarımızı yedi diye.” (K5, 70, Sakarya).

“Çerkesler işte Karadeniz’den çıktılar işte orda çok kayıplar verildi. Balık yemiyolar yani. Bu bu kadar olmaması gerekiyor. Daha fazla şeyin anlatılması gerekiyor bence. Bundan ötesini bilmiyoruz. Biz balık yemiyoruz kısmından daha ileri gidemedik. Bu kadarını zaten Çerkes olmayanlar da biliyor.” (K6, 46, Düzce).

“Gemilerle buralara gelmişler bir kısmı işte Kefken’de biliyorsunuzdur: Bir kısmı daha gerilerde Yolda açlıktan, kalabalık üst üste insanlar yığılmışlar gemilere yiyecekleri yok içecekleri yok. Uzun yol. Sağlıksız ortam. Yolda birçoğu ölmüşler. Ölenleri tabi öyle tutamamışlar denize atmak zorunda kalmışlar. Balıklara yem olmuşlar. Belki o bilinçaltında yatan bu sebepten dolayıdır ama ben ve benim birçok arkadaşım balık sevmeyiz mesela. Belki olacağından belki genlerimizde bu var bilemiyorum. Ama ben balık yemem mesela sevmem.” (K19,58, İstanbul).

Connerton, bireylerin kimliklerinin kendilerini ait hissettikleri grupların hikayelerinde gömülü olduğunu belirtmektedir (Connerton 38). Görüşme yapılan Çerkeslerin, sürgün anlatılarında kuşaktan kuşağa aktarılan “balık yememeleri” ve sebeplerinin detaylıca anlatıldığı görülmektedir.

Erdoğan Boz, Çerkeslerin balık yemediklerine dair söylencelerin 90’lı yıllarda yaygınlaştığını ve popüler bir söylem

haline geldiğinden bahsetmektedir (Boz 158-163). Geçmişini ve geleceğini yeniden üreten diasporik öznelerin bu hususu sürgün anlatılarıyla bağlantılı bir şekilde ifade etmeleri geleneğin yeniden icadı olarak da adlandırılan bir inşa süreci ile de ilişkilidir.

“İlk zamanlar işte Rus askerleri birçok Çerkes Kafkas kökenli vatandaşlara linç etmiş asmişlar. Çok acı manzaralar gerçekleşmiş. Ama sonunda eee maalesef her şeyde olduğu gibi sona kalan kısım ülkeden gönderilmek zorunda kalmış. Rusya’dan gönderilmek zorunda kalmış işte bizde burda o acı günü hatırlatmak istiyoruz. Bir soykırımsa evet. Biz Çerkes toplumu olarak bir soykırıma uğradığımızı düşünüyoruz.” (K7, 52, Düzce).

“Bizim için çok önemli bir gün. Hatta ay olarak kutluyoruz biz bu ayı. Mayıs ayını sürgün ayı olarak düşünüyoruz ve kabul ediyoruz. Gerçekten soykırım olduğunu iddia ediyoruz. Çok üzülüyoruz. Yani kendi öz vatanımızdan buraya sürüldüğümüz için. Orda yaşamak. Dilimizi konuşmak. Tüm gelenek ve göreneklerimiz sahip çıkmak isterdik.” (K8,58, Bandırma).

“300 yıllık bir süren savaşın sonucunda bir süre Çerkesler savaşıyor. İşte Adigeler Abazalar Çeçenler Osedler hepsi buna dahil Kuzey Kafkasya’daki halkların tümü. 300 yıl Adige Cumhuriyeti’nin oldu yerde savaş sürüyor. 300 yılın sonunda eee savaşı kaybediyoruz haliyle ve yaklaşık o topraklardaki insanların % 90’ı Osmanlı topraklarına sürülüyorlar. Sürgünle ama en insafsız en kötü şartlarda Osmanlı topraklarına geliyoruz. Ta ki Samsun’dan Ürdün’e kadar Suriye toprakları da bunun içine dahil. İsrail toprakları. Oraya kadar Türkiye’nin de şu an da belli şehirlerine belli bir hat dahilinde Samsun Ürdün çizgisinde bir stratejik plan dahilinde yerleştiriliyorlar. İşte diğerlerine işte kuzeye Kayseri, Düzce, Sakarya, İstanbul, Balıkesir, İzmir dağılmış köylerimiz var. Eski Osmanlı toprakları Yugoslavya topraklarına kadar o bölgelere de dağıtılmış durumdaydılar. Anadolu’dan gelen gemiler Osmanlı topraklarından gelen gemiler kıyıya yanaşıyorlar. Bizimkilerde silah zoruyla bindiriliyor gemiye. Silah zoruyla bunlar gemileri bindiriliyor. Bir kısmı biraz denize açıldıktan sonra bir parada istiyorlar ayrıca. Bir kısmı denize

açıldıktan sonra denize döküp geri dönüp tekrar alıyorlar. Bu tip hikayeler var. Gemide ölenleri annenin kucğından bebeğı alıyorlar bebeğı denize attılar diye annede peşine atlıyor oda ölüyor. Yani öle öle gelmişiz.” (K11, 50, Samsun).

“Koca bir nesli, koca bir ırkı yok etmek için yapılmış bir şey. İnsanlar çok acı bir şekilde can verdiler. Hayatlarını kaybettiler. Dillerini kaybettiler. En önemlisi şu anda vatanlarını kaybettiler. Bambaşka yerlerde bambaşka bir kültürle yaşıyorlar ve birçoğı bizim kadar şanslı değıl. İşte bugün burda hep beraberiz kendimizi açıklayabiliyoruz. Ama birçoğı bizim gibide şanslı değıl eeee bir soykırım yani. Bu şekilde.” (K16, 24, İstanbul).

“Gemilerle buralara gelmişler bir kısmı işte Kefken’de biliyorsunuzdur: Bir kısmı daha gerilerde yolda açlıktan, kalabalık üst üste insanlar yığılmışlar gemilere yiyecekleri yok içecekleri yok. Uzun yol. Sağlıksız ortam. Yolda birçoğı ölmüşler. Ölenleri tabi öyle tutamamışlar denize atmak zorunda kalmışlar. Balıklara yem olmuşlar. Belki o bilinçaltında yatan bu sebepten dolayıdır ama ben ve benim birçok arkadaşım balık sevmeyiz mesela.” (K19, 58, İstanbul).

Toplumsal hafıza, onu aktaranlar ve taşıyanlar olduğı sürece var olmaktadır (Assmann 27). Bir tarihsel olay ya da şahsiyet ancak birkaç nesil sonra tarihsel hafızadan silinir. Geleneksel toplumlarda bu hafıza meselesi ciddi bir sorun teşkil etmez çünkü kimliklerin ayırt edici mekanizmaları zaten mekanik bir tarzda işleyen (dil, ırk, gelenekler, kılık kıyafet vb.) somut farklılıklara dayalıdır. Ancak modern dönemde ulus devlet grupları birbirinden farklı kılacak somut unsurlar ortadan kalktığı için yapılan görüşmelerden elde edilen verilerden görüleceğı üzere 160 sene öncesinde gerçekleşmiş olan sürgün hikayelerinin kuşaklar arasında aktarılarak diasporik kimliğin temellerini oluşturan tarihin ve sürecin hatırlandığı ve sürdürüldüğü görülmektedir.

1.2. Sürgün Edilen Kuşağa Dair Bilgiler

Nora, kuşakların soyut hafıza mekânı olarak işlev gördüğünü belirtmektedir. Önceki kuşakların deneyimleri, bu deneyimleri hiç tecrübe etmemiş olan kuşaklara aktararak, onları da kapsamaktadır (Nora 32). Yazılı tarihi olmayan toplumlar tarihlerini kuşaktan kuşağa aktarım yoluyla köklerini ve geçmişlerini hatırlatmak için hayal güçlerini kullanırlar. Genç kuşaklar tarihlerini anımsayarak kendi imgelerinde yeniden tarih yaratırlar (Kaya, Türkiye’de... 52).

“Ben 5.kuşak oluyorum. Dedemin dedesi göçmüş. Ondan sonrakiler burada doğdular.” (K3, 57, Sivas).

“Ben 4.kuşağım.” (K9,79, Düzce).

“Ben 6.kuşak oluyorum.” (K10, 17, Bursa).

Buradan hareketle görüşme gerçekleştirilen Çerkeslerin dördüncü, beşinci ve altıncı kuşaktan olduklarını söylemek mümkündür. Yaşları değişmekle birlikte sürgünü yaşamamış olsalar dahi ortak bir anlatının aktarımıyla kurulan ve inşa edilen toplumsal hafızayı görmek de mümkün olmaktadır. Diasporik bilinç, toplumsal hafızada yer eden anıların sonraki kuşaklara aktarımı açısından önemlidir. Buradan hareketle, genç kuşaklar sürgüne dair anlatılarla kendi imgelerinde diasporik bilinci yeniden üretmektedir.

1.3. İlk Geline Yere Dair Hatıralar

Çerkeslerin iskanları iki hat üzerinden olup ilki, Sinop’tan başlayarak Samsun, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş, Hatay, Suriye ve Ürdün’e ulaşan kuzey-güney hattıdır. İkincisi ise Çanakkale ve Balıkesir’den başlayarak Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Düzce şeklinde devam eden hattır (Demir ve Bolat 12). Düzce’de yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen verilerden görüleceği gibi bahsi geçen bu iki hat üzerindeki

yerleştirilme deneyimlerini Çerkesler aile hikayelerinden edinmişlerdir.

“Bizim ailemiz ilk Çorum’a gitmişler. Ordan iş amaçlı gelmişler İnegöl’de şu anda. Şu anda burdayız yani İnegöl’de. İnegöl’de yine Çerkeslerin olduğu yere gelmişler. Orda da Çerkesler var. Çoğunluk zaten ordaki köylerin çoğu da Çerkes köyü. Fındıklı olur, Hacıkarakalar olur. Oralar hep Çerkes köyü.” (K18, 18, Bursa).

“Şu anda yaşadıkları yer. Babam Susurluk. Susurluk’un bir köyü annemde Manyasın bir köyü. Hatta annemin sülalesinin ismini taşıyordu o köy öyle kurulmuş Hable diye. Onların soyunun ismini taşıyarak daha sonra ismi değiştirilmiş.” (K15, 49, Balıkesir).

“Balkanlar’a sürülmüşler önce. Balkanlara benim babamdan duyduğum sohbetlerden hatırladığım Bulgaristan bölgesinde kalmışlar sonra ordan buraya ikinci bir göç yaşamışlar. Yani Anadolu’ya bir göç daha yapmışlar. Balıkesir bölgesine yerleşmişler en son.” (K4, 60, İzmir).

Farklı illerden anma törenlerine katılan Çerkes diaspora özneleri ailelerinden aktarılan ilk yerleşim yerlerini, sürece dair anlatı ve hikayelerinde derinlikli bir şekilde hafızalarında yer vermektedir. Sürgün hatıraları şimdiki zamanda zihinde canlandırılanlarla birlikte geçmişin yeniden inşasına bir başka örnek teşkil eder. Bu meyanda sürgün anlatılarının kuşaklar arasında aktararak, Çerkes kimliğini yeniden inşa edilmekte olduğunu söylemek mümkündür.

1.4.Sürgün Sonrası Zorluklara Dair Anlatılar

Geleneksel diaspora olarak Çerkeslerin yaşamış olduğu travmalar “nelerin” hatırlanacağı konusunda da önem arz etmektedir. Bu bağlamda hatırlama ve unutma/unutturma ekseninde görüşme yapılan Çerkeslere sürgün sonrası zorluklara

dair anlatılar sorulduğunda verilen cevaplardan bir kısmı şu şekildedir:

“Şeyi babam anlatırdı. Balkanlardan sonra. Babamda sonuç itibarıyla burda doğmuş kişiydi. Sanıyorum dedesi babası değil. Balkanlardan ailesi tekrardan 1877-78 harbinden sonra Anadolu’ya geçerken ailemizin reisi demiş ki siz gidin. Kafileyle Anadolu’ya geçin. Ben bu Balkanlarda göç ettikten sonra varsa hayvan varsa toprak. Bunları satayım paraya çevireyim ondan sonra gelirim arkanızdan demiş. Babam bunu anlatırdı. Bunları gerçekleştirdikten sonra dönerken Bulgar komitacılar esir düşmüş. Kollarını ayaklarını kesmişler dedemizin. Ordan buraya ailesini gönderip kendisi sonradan geleceğini söyleyen dedemiz yakalanmış. Ormana atmışlar onu. Ormanda Bulgar bir aile dedemleri Bulgaristan’da yaşadıkları dönemde tanıyan biri. Görmüş dedemi. Almış biraz tedavi etmiş herhâlde göndermiş. Babamdan duyduğum. O dede Demirkapı’ya ya da demir kapının hemen dibinde Yıldız köyü var. Dedem o köydedir. Oraya geldiğinde yarı deli vaziyette gelmiş. Yani göç döneminde yaşanan zorluklar ile ilgili bire bir böyle bir hikâye hatırlıyorum ben babamın bana anlattığı.” (K4, 60, İzmir).

Altmış yaşındaki bir katılımcının babasından aktardığı anlatı, Dawkins’in “toplumsal hafıza kuşaklar arasında sürekli canlı tutulmaya ihtiyaç duyar” ifadesiyle açıklanabilir. Sürgün ve sonrasında yaşanan acıların kuşaklar arasında aktarımıyla ait olunan topluluğun diasporik kimliğinin sürdürülebilmesi de mümkün olmaktadır. Sürgün sonrası yaşanan zorluklara dair anlatıların en çok yoğunlaştığı bir diğer konu dildir. Anadilin korunmasının mümkün olmadığı ya da istenmediği durumlarda ev sahibi ülkede çocukların ve torunların aldığı eğitime bağlı olarak dil değişimin üç kuşak içinde gerçekleşmektedir (Beswick 109).

“Ya tabi ki şimdi. Tamamen yabancı bir ortama geliyorsunuz ama hiç dil bilmiyorsunuz. Ama kendi ülkeniz gibi

benimsiyorsunuz bir toprağı ve yer geldiğinde dilini bile bilmediğiniz bir ülke için savaşabiliyorsunuz. Aslında çok acı ve çok güzel bir şey. Sahiplenme bence sahiplenme duygusu güzel. Onun haricinde dil bilmeden ortamda zor tabi ki iletişim kurmak zor.” (K7,52, Düzce).

“...Kültür dediğin dildir önce dil yaşayacak. Bu ilerleyen dönemlerde ama o dönemlerde de dışarda konuşmak kendini ifade etmek çok zordu. Çerkesim demek yani. Ya da farklı bir etnik yapı diyemiyordu. Ama o dönemden sonra bu teknolojinin getirdiğı her ne kadar bir yığın avantaj varsa da bu anlamda büyük dezavantajlar oldu çünkü kültür gidiyor. Bir arada olma yapısını yitiriyorsun. Asimile oluyorsun. Bu doğal asimilasyon var. İlla birilerini suçlamak değil bu. Doğal bir asimilasyon var.” (K12, 68, İzmir).

Anadilin korunamaması, asimilasyon, modernleşme, kentleşme süreçleriyle alakalı olarak değerlendirilmelidir. Anadil kullanımı sembolik ve politik olabildiğı gibi kullanılmadığında unutulabilir. Bu konu zorlama ve yasaklama haricinde bireysel bir tercih olarak düşünülebilir (Kaya, Türkiye’de... 159). Anadilin korunması ya da ev sahibi toplumun dilinin edinilmesi ve anadilin unutulması süreçleri yukarıdan aşağıya doğru cebren bir asimilasyonun sonucu olabileceğı gibi Çerkeslerin Türkiye’de tabi oldukları süreç, aşağıdan yukarıya doğru ya da gönüllülük içeren türden bir tercih olarak da ele alınabilir.

“Sana şöyle söyleyeyim ben 50 yaşındayım. 54-55 yaşındakiler ilkokula gittiklerinde Türkçe konuşmasını bilmiyorlardı. Okulda Çerkesçe konuşmak yasaktı. Çünkü neden Türkçe yok ki etrafta kimse. Okulda öğretmenler yasak koydular Türkçe konuşmayı. Ne zaman böyle şehirle iletişim arabalar falan olunca Türkçe girmeye başladı hayatımıza ve benim eşimde Çerkes. Çocuğuma Çerkesce konuşarak Çerkesce öğretmediğime bin pişmanım. Ben 74 doğumluyum. 74 doğumlulardan sonra Çerkesce konuşan pek yok bizim neslimizde. Ben çok güzel bilirim

Çerkesce. Her türlü oyununu da bilirim. Konuşmasını da bilirim. Hepsini çok güzel bilirim.” (K13, 50, Balıkesir).

Hafıza, diasporik kimliğin unsurlarından olan göç anlatılarında sürgün, yas ve kayıp duygularını açığa çıkarmaktadır.

“Geldikten sonra da ayrı sorunlar var tabi. Ee yeterli bakım yok ve yerleştirildiğimiz yerler genellikle bataklık olan yerler. Samsun Çarşamba gibi ordan başlıyor zaten oralarda da çok sıkıntı çekiyorlar. Her gün binlerce insan ölüyor. Sıtma salgını vesairenden. Bakımsızlıktan açlıktan hastalıktan. Kısacası ordan bu tarafa %90'ı tam gelemiyor. Gelenlerin de gene bir %80-90'ı ölüyor. Kalanlarda bizim yani bu topraklarda.” (K11, 50, Samsun).

Sürgün anlatılarında öne çıkan bu duyguların diasporik kimliğin üretimi açısından önemli bir yeri bulunmaktadır. Sürgünü anlatan yas ve kayıp duyguları sürgün hafızası ve diasporik kimliğin aktarım süreçlerini etkilemektedir.

2. Toplumsal Hafıza ve Anma Törenleri

Törenler araşsal eylemler olmaktan ziyade toplumsal hafızanın aktarılmasını sağlayan önemli mekanizmalardır. Belirli bir zamanda ve ritüelde gerçekleşen törenlerin yinelenme eğilimi bulunmaktadır. Törenle ilgili davranış ve düşünceler zaman/uzam içerisinde dahi sınırları aşma eğilimi gösterirler. Törenlere katılanlar açısından ise hissedilenlerin özel anlamlarından dolayı topluluk yaşamı boyunca etkileri devam etmektedir (Connerton 77-78). Çerkes diasporasının toplumsal hafızasındaki dönüm noktası 1864 Çerkes Sürgünüdür (Sunata 38). 21 Mayıs anma törenlerinin başlangıcı, 1989 yılında Ankara’da yapılan “125. yıl Sürgün Anma Törenleri”dir (Alankuş ve Taymaz 455). Çerkeslerin sürgün yolunda vardıkları hedeflerden biri olan Kefken-Karaağaç’ta 21 Mayıs 1993’te anma etkinliği düzenlenmiştir (Kentel 276). Çerkeslerin toplumsal hafızası, Kefken ve Beşiktaş’taki 21 Mayıs anmalarında “hafıza mekânları” ve “hatırlama figürleri” aracılığıyla

görülebilir. May21 İnişiyatifi, NoSochi2014 Platformu ve Kafkasya Forumu gibi genç aktivist grupların düzenlediği protestolar - özellikle 2014 Soçi Kış Olimpiyatları karşıtı kampanya ve anti-maskot yarışması- alternatif bir toplumsal hafıza üreterek Çerkeslerin diasporik kimlik bilincini pekiştirmiştir (Doğanay 365). “21 Mayıs Çerkes Sürgünü ve Soykırımı’nın 160.Yıldönümü” anma etkinlikleri Düzce’de gerçekleştirilmiştir. Toplumsal hafızanın inşasında anma törenlerinin rolü ve bu inşanın diasporik kimliğin sürdürülmesine etkisi önemlidir.

Kaynak: Yazarın arşivi (2024)

2.1. Törene Katılım Sıklığı

Törenlere katılım sıklığı sorulan katılımcıların cevapları aşağıdaki şekildedir. Bu sorunun amacı törenlere katılım olgusunun hafızanın daimî üretimine olan katkısı ile ilgilidir.

“Kişisel olarak benim hep katılmışlığım vardır. Bu tür etkinlikleri işte anma etkinlikleri, yetişirim en azından yetişmeye çalışırım. Belki bu benden sonraki jenerasyona örnek olabilir. Çocuklarım da gelir.” (K1,61, Düzce).

Kendisinin törenlere katılmaya çalıştığını ifade eden katılımcı, aynı zamanda bir sonraki jenerasyona da örnek olma isteğindedir. Yaşadığı toplumun bir yansıması olan bireyler, toplumsal hafızanın aktarımı amacıyla kendisine “örnek olma” amacı edinebilmektedir.

“Katılıyorum. Sonuçta iyi bişey. İnsan atasını, geçmişini bilmeyenin geleceği olmaz. Yaşanan zorluklar yaşanan mücadeleler var oluş sebebimiz mesela tutunmak. Belli bir baskıdan belli şeyden sürgün edilmiş, öldürülmüş, şehit edilmiş. Buradan kurtulan insanların biz devamı olarak biz mesela bu şeye saygı duymamız lazım. Bunu anmamız lazım bir şekilde. İnsanları yad etmemiz lazım yani bu bir minnet borcu diyebilirim yani.” (K3, 57, Sivas).

Anma törenleri geçmişin yad edilmesi ve onlara katılanlar için de toplumsal belleği aktarma aracıdır. Anma törenlerinin toplumsal bellek için önemli bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür (Connerton 91-122). Anma, diasporik kimliği oluşturan unsurların bir aradalığını mümkün kılan hususlardandır.

“Katılıyorum ilgi duyuyorum. Çünkü ben de bu toplumun bir bireyiyim. Dolayısıyla bunun gündeme gelmesi. Diğer unsurların da Çerkesleri iyi tanınması lazım.” (K9, 79, Düzce).

Diasporaya ait bireyler anma törenleriyle diasporik bilinç ve aidiyet farkındalığına sahip olmaktadır. Katılımcının mensubu olduğu gruba duyduğu aidiyet sebebiyle katılım gösterdiğini söylemesi aynı zamanda da kendi kimliğini “diğer unsurların” da tanınması isteğini içermektedir ve diasporik bilinç açısından da önem arz eder.

“Daha önce katılmadım. İnegöl’de derneğe gidiyorum. Ayrıca dernekte de etkinlikler yapıldı. Sonra da dernek bizi buraya getirdi. Görelim bilelim öğrenelim diye. Dernekte de öğreniyoruz geçmişimizi. (K10, 17, Bursa).

Diasporik kimliğin oluşumu ve aktarımında derneklerin rolü ve katkısı büyük önem taşır (Kaya, Political... 235). Anma törenlerinin planlama ve organizasyon süreçlerinde aktif olan dernekler, Çerkes kimliğinin kuşaklararası aktarımında önemli bir işleve sahiptir (Kaya, Türkiye'de... 170-171).

“Evet. Çok küçüklüğümden beri katılırim herhâlde bir 7-8 yaşından beri Samsun’da olmuştu böyle bir günlük bir yolculuk yapıyıştık. Her sene katılırim her zaman organizasyon komitesinde de oldum. Bizim derneklerin kendi içinde yaptığı etkinliklere de katıldım. Hep katıldım yani çok küçüklüğümden beri katılıyorum.” (K16, 24, İstanbul).

17 ve 24 yaşlarındaki genç katılımcıların törenlere katılımlarını mümkün kılanın dernek üyeliği olduğunu ifade etmesi derneklerin toplumsal hafızanın aktarımı konusundaki rolünü özetlemektedir. Görüşmecinin (K10) kendi ifadesiyle “görelim, bilelim, öğrenelim” biçiminde dile getirdiği husus Diane Crane’in “görünmez kolejler” olarak adlandırdığı enformel eğitim işlevine karşılık gelmektedir (Kaya, Türkiye'de... 170).

“Tabi. Çocukluğumdan beri hep katılırim. Derneklerdeyim. Şimdide dernek yönetim kurulundayım. Yıllardır.” (K11, 50, Samsun).

Başka bir katılımcının 50 yaşında ve çocukluğundan beri bu törenlere katıldığını ifade etmesi de bahsi geçen toplumsal hafızanın aktarımı ve sürdürülebilirliğini göstermektedir.

“Şöyle diyebilirim. Aşağı yukarı hepsine katıldım. Bu törenler ilk İstanbul anma törenleri bunlar 21 Mayıs diye şey yapıyoruz. İstanbul Beşiktaş’ta yaptık bu anma programlarını sonra 1 sene Samsun’da yaptık. Samsun’a da inenler çoktu sürgün döneminde sonraki dönem uzunca bir dönem Kefken’de yaptık. Baya Kefken’de çok emin değilim ama 7-8 seneden fazla gittik Kefken’e

her 21 Mayıs'ta. Düzce'deki ilk organizasyon bu. Çerkes nüfus yoğun bu civarda. Hem Abaza hem Adige nüfus. O yüzden bu sene buradayız." (K12,68, İzmir).

"Ben ilk defa şehir dışında olana katıldığım için heyecanlıyım. Bayrakları elime aldım. Oraya bakıyorum buraya bakıyorum. Ne yapağımı şaşıyorum. Yine bir daha şey olursa yine gelicem artık. Çocuklarım büyüdü. Balıkesir'deki etkinliklerin hepsine giderim. Hiçbirini kaçırmam Derneğe gideriz. Dernek içinde orda yardım olsun gecelerde. Her türlü orda maddi manevi sürekli ben 12-13 yaşlarındaki beri sürekli Balıkesir derneğinin içinde faalim." (K13, 50, Balıkesir).

Anma törenleri, hafızanın yeniden canlanmasına katkı sunmaktadır. Dernekler, sosyalleşme alanları sunmalarının yanı sıra diaspora özneleri için Çerkes kimliğinin yeniden üretimi konusunda önemli bir yere sahiptir.

"Bu 21 Mayıs'la ilgili şöyle Ankara'daydım ben o zaman sürgünün 135. yılı ilk defa Türkiye'de başlamıştı. Sene 1989 yılında ordan itibaren mümkün olduğu kadar birkaç tane kaçırmış olsam bile hatırlıyorum." (K14, 70, Düzce).

"Benim ilk katılımım evet. Daha önce hiç katılmamıştım. Bundan sonra devam ettirmek isterim." (K18, 18, Bursa).

"Geçen yıl Kefken'e gittim. Orda da daha kapsamlı tam teşekkül mevlidiyle şeyler şeyle orası aslında tam gidilecek yer orası geçen yıl gittim oraya. Daha önce gitmemiştim." (K19, 58, İstanbul).

2.2. Törende Hissedilenler

Törenler, duyguların dışavurumunun gözlemlenmesi için çok uygun bir atmosfer yaratmaktadır. Toplumsal hafıza, içinde yaşanan anın dinamiklerine göre yeniden inşa edilmektedir. Törenlere katılanların bulundukları ortamda geliştirdikleri duygu durumu da hatıraların anımsanmasını etkili kılmaktadır. Katılımcıların törende yaşadıklarını ifade ettikleri hisler

mevzubahis olduğunda üzüntü, bir olmanın verdiği aidiyet hissi ve hatırlamanın getirdiği gurur şeklinde görünür olmaktadır.

“Bireysel olarak yaşadığımız çağda öyle sürgünün soykırımın büyük acılarının yaşandığı dönemdeki gibi hissetmek mümkün değil. Ama bir aidiyet hissediyorum burda. Bir aidiyet derken şunu kastediyorum. Mesela burda hiç tanımadığım Türkiye’nin her yerinden gelen Çerkeslerin de benimle aynı duygularla geldiğini bilmek bir duygudaşlık yaratıyor. Onun da Çerkes olduğunu bilmek. Onu da aynı süreçlerden geçtiğini bilmek bir duygudaşlık yaratıyor. O yüzden Çerkes olabilme Çerkes kalabilme değerlerini koruyabilme anlamında bu 21 Mayıs organizasyonlarının birleştirici, aynı duyguları hissettirici bir özelliği var. Hepimizde bu duyguları yaratıyor. Bu vesileden dolayı böyle bir duygusal bağ yaşıyorum yani. Samimi hissediyorum burda. Bir sıcaklık hissediyorum. Toplum olarak kökümü ve gelecekte var olabilme ihtimalini artıran duygular yaratıyor bende.” (K4,60, İzmir).

“Valla gurur verdiriyor gurur duyuyorum yani. Yokken var olmak gibi bir şey bizimki. (Uzaklara bakıyor). Bazen düşünüyorum yani hani biz burada doğduk, büyüdük. Tamam ama işte bu zorlu şeyler hiç yaşanmamış olsaydı. Bütün acısı kalbinde olan bir toplum. Gururum hala anabilmek, hatırlamak ama bu bahsettiğim şeyler de kolay değil.” (K1, 61, Düzce).

“Öncelikle çok üzülüyorum. Üzüntü duyuyorum. Duygusal olarak karmaşık hissediyorum. Ama hala bu zamanlarda bir araya gelebildiğimiz için gurur duyuyorum.” (K3,57, Sivas).

Yaşanmamış, geçmişe ait olaylar, aidiyet hissinin paylaşıldığı gruplarda taşıdıkları önem ölçüsünde ve biçiminde hatırlanmaktadır (Sancar 42). Çerkes diaspora mensubu bireylerin sürgüne dair anlatılarından oluşan hafızalarında yer eden “acı” ile ilgili olarak görüşmecinin (K19) “kalbimizde hissediyoruz” ifadesi toplumsal hafızanın canlılığı konusuna karşılık gelmektedir. Çerkes diaspora mensuplarının sürgüne dair vurgu yaptıkları “acı” hissiyatı aynı zamanda tarihsel bir süreklilik yaratılmasını ifade etmektedir

(Boz 163). Bu durum yeniden üretilen bir söylemsel acıya dönüşümün yansımasıdır.

“Çok duygulanıyor insan. Bak şu anda bile tüylerim diken diken oluyor. O tarihlere gidiyorsun. Yaşamamış olsak da çok seneler geçmiş olsa da o insanların yaşadığı acıyı kalbimizde hissediyoruz aslında.” (K19, 58, İstanbul).

“Tüylerim diken diken oluyor. Çok yani. Çerkes köyünden geliyoruz oraya da uğradık. Bizi ilk gelişte karşıladılar. Bizi evlerinde bahçelerinde ağırladılar. Karnımızı doyurdular. İhtiyaçlarımızı giderdiler. O kadar gururlandım ki adet ve gelenegimiz ölmediği için bunu bilen insanlar olduğu için çok mutluyum.” (K8,58, Balıkesir).

Törenlerde hissedildiği ifade edilen bu duygular Çerkes diasporik kimliğinin yeniden üretilmekte olduğunu göstermektedir. Ortak bir sürgün hafızasına sahip bu topluluğun bu anlamda anma törenlerine katılımlarında “ortak hissiyat cemaati” oluşturduğunu söylemek mümkündür (Kaya, Türkiye’de... 135).

“Bu etkinliklerde yani en azından bu toplumda bir Çerkes topluluğunun da olduğu. Bir dili olduğu, bir etnik grup oldu, tarihte bir yeri olduğu toplum tarafından biliniyor. Biz İstanbul Üniversitesi’nde okurken kimse bilmezdi yani Çerkeslerle ilgili hiçbir bilgileri yoktu. Şimdi son 15-20 yılda oldu bu şey. Biraz toplum tanımaya başladı bu etkinliklerle. Bizde memnun oluyoz. Bize kendimizi zorla tanıtmış olmaktan kurtulmuş oluyoz yani.” (K9, 79, Düzce).

Assman anma törenleri ve ritüellerde mit ve efsanelerin kimlikle olan bağlantısına değinmektedir. Törenlerde perforce edilen ritüellerin grup kimliğini ve “biz” bilincini inşa eden kutsal anlatılar ile sağlandığından bahsetmektedir. Görüşmecinin de ifade ettiği üzere ait hissettiği topluluğun, anma törenleri aracılığı ile varlığı tanınmaya başlanmıştır.

“Yani burukluk hissediyorsunuz. Bir acı hissediyorsunuz tabi ki o günleri anmak hele ki bu yaşananların bir soykırım olduğunu kabullenmeyen bir gruba karşı direniş gösteriyoruz direniyoruz bir bakıma. Eee bunu kabullenmedikleri için yani daha acı oluyor bizim için bugünler.” (K7, 52, Düzce).

“Yani üzgünüz tabi ki. Yani dünyada bilinmemesi de. Dünyada yaşanmış bilinen tarihte bilinen en büyük ve en acı sürgün. Sürgün harici bir katliam. Büyük bir katliam ve soykırım yapılmış. Fakat gözler kapalı tabi. Bunu yapanlar dünyanın en büyük devletleri olduğu için bu tip şeylerde insanlar bilmemeyi seçiyor.” (K11, 50, Samsun).

İstanbul yolu anlamına gelen sürgündeki yolculuğu ifade eden Yıstambulako isimli ağıt, yeni vatanın sembolik bir işareti olarak görülmektedir (Kaya, Türkiye’de... 101). Genç kuşaktan bir katılımcının bu ağıta dair ifadeleri aşağıda verilmiştir. Bu durum, Genç kuşaklar arasında otantik olanın yeniden keşfi açısından önemlidir.

“Demin Yıstambulako çaldı onu duyup kalktım. Çünkü benim için çok büyük bir duygusallık yaşıyor onu duyduğumda neden bilmiyorum. Neden bilmiyorum. Ya bambaşka bişey hissediyorum yani o her çaldığında o söylendiğinde duygulanıyorum. O şekilde.” (K16, 24, İstanbul).

Sürgün hafızasında kolektif olarak paylaşılan yas duygusu, törene eşlik eden bir ağıtta hafızanın canlılığını ve bulunulan anda yeniden üretildiğini göstermektedir. Toplumsal hafızada yer bulan bu ağıtı duyunca yaşadığı duyguyu tarif etmekte zorlanan katılımcı, hatıraların yeniden üretildiğini de göstermektedir.

Nart Ateşi- Mezar Taşı Nöbeti- Meşale Yürüyüşü

Kuşaktan kuşağa aktarılan anlatılar, diasporik özneler tarafından yeniden şekillendirilerek “hayali vatanların” oluşmasını sağlar. Kuşaklar arası aktarıla gelen anlatılar, Çerkes diasporası için

uzunca bir süre boyunca anavatana dair yegâne kaynak konumunda olmuştur (Kaya, Türkiye'de... 49). Hafızanın kolektif yönlerini, anma törenlerindeki “bedensel pratiklerde” görmek de mümkündür. “21 Mayıs Çerkes Sürgünü” anma törenlerindeki pratikler, mezar taşı nöbeti, meşale yürüyüşü ve nart ateşidir. Ritüeller grup kimliklerini sürdürmede aracı bir role sahiptir (Assmann 152). Katılımcılara bahsi geçen bedensel pratikler hakkında bilgi ve anlatılan hikayelerin neler olduğu sorularak, diasporik kimliğin inşasındaki rolleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Kaynak: Yazarın kendi arşivi (2024)

“Nart ateşi nart efsanelerini anlatır. Her toplumda efsaneler vardır. Çerkes toplumunda efsaneler Nart adıyla devam eder. Nart bir efsanevi kişilik. Bu efsaneler kimi zaman hikâye gibi düşünürsünüz. Kimimiz aman roman gibi kimi zaman film gibi, kimi zaman rüya gibi olur. Ama bunların hepsi de yaşanmışlıktan kimisi hayal ederek anlatmıştır, Kimisi de bu yaşanmışlığı birinde görüp ondan aldığıyla bugüne ulaştırmıştır. Hep fedakârlık yapmak gibi bişey. Öyle bir duygu veriyor yani insanda. Bir toplum içinde hep fedakâr olman gerekiyor. Yani adam sendecilik yapınca yok olmak an meselesi. Özellikle Çerkes toplumu için.” (K1, 61, Düzce).

“Nart ateşi, benim için Sosrıkua’nın ateşini ve Çerkeslerin ateş biliyorsunuz sürekliliği de ifade eder varlığı var olmayı. Ayakta kalıyor olmayı zamana yenilmemiş olmayı ifade eder birazda ocağı ifade eder. Ateş dediğiniz şey aile ocağını millet ocağını toplumun varlığını vesaireyi ifade eder. Bir taraftan da tabi Nart dediğiniz zaman nart destanlarıdır. Nart destanları içinde en büyük Nart kahramanlarından biri de Sosrıkua’dur.” (K4, 60, İzmir).

“İşte nart ateşi yakıldığında bu sürgünün tarihi belli oldu. Artık biz bu ateşi söndürmeyeceğiz. Yaktık gidicek. Soyumuz sopumuz adetimizi geleneğimizi unutmayacağımıza söz verdik, yemin ettik.” (K8, 58, Balıkesir).

“Şimdi şöyle. Nart ateşi biliyorsunuz. Nart destanlarında geçer. Ateş demek hayat demek. Canlılık demek. O çerçevede de Nart ateşi biz yaşıyoruz varız yaşamaya devam edeceği gibi bir sembolik anlamı var. Şöyle söyleyelim. Buna biz nart ateşine diriliş ateşi olsun.” (K14, 70, Düzce).

“Aslında yüreğimizde o atas yanıyor. Atalarımızın dedelerimizin denizlere atıldığını. İşte atıyorum 500 kişilik gemiye iki bin üç bin kişinin yüklenerek gemilerle denizlere ölenlerin bıraktıklarımız. Atalarımızın dedelerimizin ateşi orda da bizim yüreğimizde yanıyor.” (K15,49, Balıkesir).

“Yakılan nart ateşi etrafında insanların durması mezar taşlarının başında nöbet tutulması o ambiyans gerçekten başka bir şey oluyordu. Herkes için yani ben hatırlıyorum çok küçüktüm onlar bide şöyle önlerinde mezar taşları durduğunda biz orda poz vermemiz gerekiyordu. Kıpırdamadan durmamız gerekiyordu. Biz soğuktan titriyorum. Bu taraftan ateş yakıyor. Şurdan üşüyorum falan yani onu yaşadığım aslında kıpırdamamam gerektiği için göreve bağlılık olarak durduğumu hatırlıyorum. o yüzden benim için anlamlı yani.” (K16, 24, İstanbul).

Kaynak: Yazarın kendi arşivi (2024)

Geçmişe dair yaşanmışlıkların oluşturduğu ortak hafıza unsurlarının aktarımı “anma törenleri” ve “bedensel pratikler” ile gerçekleşmektedir (Connerton 38). Toplumsal hafıza, geçmişî hatırlamayı içermektedir. Hatırlama, hatıraların sembolik figürleriyle gerçekleşir (Sancar 45).

“Sembolik. Oda öyle sembolik. Önemli olan duyguyu yaşamak. Duyguyu göstermek değil. Önce yaşaması lazım. Ondan sonra gösterirsin birilerine. Galiba insanlar o yürüyüşte etkilenebiliyor. Meşaleler ya da yürüyüş esnasında farklı bir enstantane.” (K1, 61, Düzce).

“Mezar taşı nöbeti, bir topluma aidiyet bir millete aidiyet oraya ait olma duygusunu besleyen bir anma biçimi olarak görüyorum.” (K4, 60, İzmir).

Kaynak: Yazarın arşivi (2024)

Törenler, geçmişin zihinlerde yeniden canlandırılması ve kültürün anlam dünyasında sembolleştirilmesi olarak da düşünülebilir. Törenler, özel bir anlam yüklenmiş olan ritüellerin simgesel nitelik taşıyan kurallar ile yönetilmesidir (Connerton 72).

“Sürgünü orda ölenleri anmak için yapılan bir şey. Şimdi burdaki amaç ne ordan o kadar yıl sonra bile saygıyla anabilmek. Birbirine destek verebilmek. Unutmamak için. Unutturmamak için. Hep birlikte olduğumuzu unutmadıklarımız için attığımız adımlar diyebilirim.” (K5, 70, Sakarya).

“Yani o çok sıkıntılı bir şey. Orda bizim atalarımız yatıyor. Nereye bastığımızı bilmiyoruz. Aynı Çanakkale’de beni böyle etkiliyor. Onların kanları var orda. Ürperiyorum çok ürperiyorum. Mağara falan var Kefken’de o mağaradaki notlar falan beni çok etkiliyor. İmdat mı dediler. Çok şükür mü dediler. Anlamıyoruz bile yani çözemiyoruz. Eski Kiril alfabesiyle yazdıkları için.” (K8, 58, Balıkesir).

“Çok gurur verici. Hele kalabalık böyle coşkuyla kutlanınca. Herkes katılınca. Adana gördüm Mersin gördüm şimdi. Çok mutluyum.” (K8, 58, Balıkesir).

Kaynak: Yazarın arşivi (2024)

Diasporik kimliklerin tanımlanmasında toplumsal hafızasının rolü önemli bir yere sahiptir.

“Meşale yürüyüşü, bana kendimi hatırlattığı için çok anlamlı geliyor.” (K12, 68, İzmir).

“Şöyle yitirdiğimiz insanları temsilen bir meşale yakmak.” (K16, 24, İstanbul).

Kaynak: Yazarın arşivi (2024)

Tören Bilgisine Erişim

Medya diasporik kimliğin inşasında ve anavatanla iletişimde etkili bir araçtır (Mandaville 172). Sosyal mecralar, diasporik toplulukların sürekli iletişim halinde oldukları siber gruplar oluşturmaktadır (Karim 156). Kafkasya ve diaspora arasında gelişen ulaşım ve iletişim ağları diasporik kimliğin oluşması ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Kaya, Political... 227). İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte yeni medya toplumsal hafızaya farklı bir temel oluşturmaktadır. Günümüzde yeni medyanın yaygın kullanımıyla birlikte anlık mesajlaşma, bilgi, görüntü, haber paylaşımı hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Çerkes diaspora mensuplarının anma törenlerine dair haberleri nereden edindiklerinin sorulmasındaki amaç medyanın diasporik kimlik inşasındaki rolünü anlayabilmektir.

“Derneğin facebook sayfasından ve instagram sayfasından takip ediyorum. Zaten etkinliklere katılırım. Nerede yapılacağını öğreniyorum hem dernekten hem sayfalardan.” (K1, 61, Düzce).

“Ben Facebook, Instagram hep bakıyorum.” (K5, 70, Sakarya).

“Derneklerden tabi ki. Dernek üyeliğimiz var. Sosyal medya hesaplarını takip ediyoruz.” (K7, 52, Düzce).

“Sosyal medyadan da gördük dernek aracılığıyla da öğrenmiş olduk geldik.” (K10, 17, Bursa).

Diasporik kimliğin inşa süreci ve aktarımında dernekler, somut hafıza mekanları yaratırken, yeni medya ve platformları ise sanal mekanlar yaratmaktadır. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler ışığında, törenlere katılım sağlayanların tören bilgisini hem derneklerden hem de derneklerin ve diğer Çerkes sayfalarının sosyal medya paylaşımlarından edindikleri görülmüştür.

“Federasyona bağlı bizim derneğimiz. Federasyon etkinliği düzenledi. Bizde katıldık. Ayrıca biz kendi şehrimizde de aynı

şekilde 21 Mayıs'ta etkinlik düzenledik. Sosyal medyadan da etkinlik paylaşımı yaptık tabi ki. Yaptık yapıyoruz bunu da yapacağız.” (K11, 50, Samsun).

“Yani şeylerden genellikle son zamanlarda sosyal medyadan haber alıyoruz. Daha evvel arkadaşlarımız var çeşitli yerlerde zaman zaman bir araya geldiğimizde veya ne diyeyim yılda yaklaştıkça bu yıl ne zaman yapılıyor gibi konuşmalardan öğreniyorduk. Derneğe üyeyim zaten. Düzce derneğine.” (K14, 70, Düzce).

“Dernek sayesinde. Zaten dernekte bir 6-7 senedir. Yönetimdeyiz. Dernek sayesinde çünkü dernek Türkiye'nin her yerinden Çerkes soydaşlarımızı bir araya getiriyor. Mesela bizim Balıkesir'de üç tane Düzce'den öğrenci kızımız var. Bugün onların ailesi bizi ağırladı. Çok mutlu olduk bizi ağılayarak gönderdiler. Kızlarımız size emanet diye. Derneklerle bir araya gelmemiz gerçekten bu konuda çok önemli. Gençlerimizden de kendi kültürel etkinliklerine kimliklerine sahip çıkmaları için çok önemli.” (K15, 49, Balıkesir).

Diaspora mensupları yeni medya aracılığıyla diasporik kimlik unsurlarına dair bilgi üretimi, aktarımı yaparak toplumsal hafızanın farklı bir mecrada sürdürülmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda diasporik kimliğin de farklı bir zeminde üretildiğini ifade etmek de mümkündür. Bu anlamda sosyal medya mecralarında sanal diasporik kimliğin inşa edildiği söylenebilir.

“Yani şöyle ben zaten hep derneklerin genç komisyonlarının ya da yönetim kurullarının içinden olduğum için genelde organizasyonda oluyorum. Genelde haber veren oluyorum. Ben zaten bu sene sosyal medya komisyonundaydım. Sosyal medyada da şu şekilde. İçerikler hazırlıyoruz. İlk önce bir slogan hazırlıyoruz. O senenin teması gibi bir slogan belirliyoruz ve onun üzerine görsel çalışmalar yapılıyor. Bu alanda uzman olan özellikle kendi topluluğumuzdan olan insanlarla çalışmaya dikkat ediyoruz. Devamında 21 Mayıs'ta bir hashtag çalışmamız oluyor.

O gün Twitter’da saat 9 da başlatıp işte gündeme geliyoruz.” (K16, 24, İstanbul).

“Birçok kanaldan haberimiz oluyor. En önemli haberimizin olma şeyi. Instagram var Facebook var. Dernekleri hepimiz takip ediyoruz.” (K19, 58, İstanbul).

Sosyal medya platformları, kültürün yeni taşıyıcıları olarak nitelendirilebilir. Sözlü kültürün sanal kültüre evrildiği, yeni medya araçlarının aktif bir şekilde kullanılmaya başlandığı günümüzde diasporik kimlikler, sanal mecrada yeniden üretilmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, 21 Mayıs 1864 Çerkes sürgününün toplumsal hafızada nasıl yer ettiğini ve Düzce’de gerçekleştirilen anma törenleri bağlamında bu hafızanın nasıl yeniden inşa edildiğini analiz etmektedir. Bulgular, sürgün anlatılarının nesiller boyunca aktarılacak Çerkes kimliğinin şekillenmesinde ve korunmasında merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Aynı zamanda klasik bir diaspora olarak Türkiye Çerkeslerinin anavatanlarını mitleştirdikleri, anma törenlerindeki ritüellerini sembolleştirdikleri görülmüştür. Çerkes diasporası için 1864 sürgünü, yalnızca tarihsel bir olay olmanın ötesinde, toplumsal kimliğin ve dayanışma duygusunun temelini oluşturan kolektif bir hafıza unsurudur.

Anma törenleri ve ritüeller (nart ateşi, mezar taşı nöbeti, meşale yürüyüşü gibi) diasporik kimliğin sürekliliğini sağlayan önemli pratikler olarak öne çıkmaktadır. Bu törenler, bireyler için yalnızca geçmişin yad edilmesi ile sınırlı kalmayıp aynı zamanda Çerkes toplumuna aidiyet duygusunu pekiştiren, gelecek nesillere aktarılan kolektif bir bilinç yaratmaktadır. Diasporik miras açısından törenlere düzenli olarak katılan katılımcılar, sürgüne dair anlatıların ve kimlik bilincinin yeni kuşaklara aktarımında bu etkinliklerin kritik bir işlev gördüğünü belirtmişlerdir.

Öte yandan, diasporik hafızanın aktarımında geleneksel anlatıların yanı sıra derneklerin ve yeni medya araçlarının (sosyal

medya, dijital platformlar) da etkili olduğu görülmüştür. Küreselleşme ve modernleşme süreçleri, Çerkes kimliğinin dönüşümünü kaçınılmaz hale getirmekte, anma etkinlikleri ve bu tür kolektif pratikler hafızanın canlı tutulmasına katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

Aksan, Ferda. «Düzce'deki Kuzey Kafkas (Çerkes) Evleri.» İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Alankuş, Sevda ve Merih Cemal Taymaz. «Çerkes Araştırmaları Üzerinden Geleceği Düşünmek Bir Okuma Denemesi.» Taymaz, Merih Cemal ve Sevda Alankuş. Çerkeslerin Geleceği Üzerine Düşünmek: Kültür, Toplum ve Demokrasi. Ankara: Dipnot, 2022. 401-476.

Aslan, Cahit. «Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü.» Uluslararası Suçlar ve Tarih 2006: 103-153.

Assmann, Jan. Kültürel Bellek, Eski Yazılı Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik. İstanbul: Ayrıntı, 2022.

Avagyan, A. Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-iktidar Sisteminde Çerkesler. İstanbul: Belge Yayınları, 2004.

Bağ, Yaşar. «Çerkeslerin Dramı, İşgal, Soykırım, Sürgün ve Göç.» Ünal, M. Çerkeslerin Sürgünü. Ankara: Kafkas Derneği, 2001. 208-248.

Besleney, Zeynel Abidin. «An Overview of Circassian Studies Literature.» Özgür, Ergün. The North Caucasus: Histories, Diasporas and Current Challenges. Ankara: Kaf-Dav Yayınları, 2009. 74-90.

Beswick, Jaine. «Diaspora ve Dil.» Knott, Kim ve Sean McLoughlin. Diasporalar: Kavramlar, Kesişimler, Kimlikler. Çev. Begüm Yiğit. Ankara: GAV Perspektif Yayınları, 2021. 104-111.

Bilgin, Nuri. Kimlik İnşası. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

Bircan, Meryem ve Kader Reyhan. «Kimlik-Kültür-Mekân İlişkisinde Haçes Gelenegi: Düzce Örneği.» GRID- Architecture Planning and Design Journal 2024: 441-450.

Boz, Erdoğan. Söylemsel Bir Kimlik İnşası: Çerkesler. Ankara: Heretik Yayınları, 2024.

Brubaker, Rogers. «"The 'Diaspora' Diaspora'".» Ethnic and Racial Studies 2005: 1-19.

Connerton, Paul. Toplumlar Nasıl Anımsar? Çev. Adam Alaeddin Şenel. Ayrıntı Yayınları, 2019.

Creswell, John Ward. Nitel Araştırma Yöntemleri. Dü. M. Bütün ve S. B. Demir. Ankara: Siyasal Kitapevi, 2013.

Crotty, Michael. The Foundationsof Social Research. London: Sage, 1998.

Çataklıç, Didem. «"Uzunyayla Çerkeslerinde Kolektif Kimliğin Sembolik Biçimlenmesi: 21 Mayıs 1864".» Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2021: 61-73.

Çataklıç, Didem ve Tuğba Erdem. «Çerkes Toplumunda Bir Hafıza Mekânı Olarak Zehes.» Karadeniz Araştırmaları, 2018, 160-167.

Çiçek, Nazan. «Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864- Mayıs 1865).» Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 2009: 57-88.

Demir, Gülşen ve Semra Bolat. «Çerkeslerde Kimlik ve Aidiyet.» İstanbul Journal of Sociological Studies 2017: 1-42.

Doğanay, Gülmelek. «Hatıralarla Kurulan Bir Toplumsal Kimlik: 21 Mayıs 1864 Sürgünü ve Türkiyeli Çerkesler.» Turkish Studies, 2015, 361-380. Doi: 10.7827/TurkishStudies.8495.

Eskicioğlu, Yiğit Cem. «Türk Diasporasında Toplumsal Hafıza ve Diasporik Kimlik.» Sakarya: Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Gündoğdu, Raşit. «Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Çerkes Göçleri.» Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri. İstanbul, 2006.

Habıçoğlu, Bedri. Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler. İstanbul: Nart Yayıncılık, 1993.

Halbwachs, Maurice. Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri. Heretik, 2016.

Henze, B. P. «Sürgün: 21 Mayıs 1864.» Tarihte Çerkesler. Ankara: Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, 2011. 153-163.

Hua, Anh. «Diaspora and Cultural Memory.» Agnew, Vijay. Diaspora, Memory, and Identity: A Search for Home. Toronto: University of Toronto Press, 2005. 191-208.

İnce, G. B. «Medya ve Toplumsal Hafıza. Kültür ve İletişim.» Kültür ve İletişim 2010: 9-30.

Karaaslan, Faruk. Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi. İstanbul: KETEBE Yayınları, 2021.

Karim, Karim H. «Diaspora ve Medya.» Knott, Kim ve Sean McLoughlin. *Diasporalar: Kavramlar, Kesişimler, Kimlikler*. Ankara: GAV Perspektif Yayınları, 2021. 151-159.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. Çev. Bahar Tırnakçı. 3. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Kaya, Ayhan. «Göç, Diaspora ve Türkler.» Kaya, Gazanfer. *Cumhuriyet'in Göçlerle Dolu Yüzyılı*. İzmir: Cem Yayınevi, 2023. 669.

—. «Political Participation Strategies of the Circassian Diaspora in Turkey.» *Mediterranean Politics* 2006: 221-239.

—. *Türkiye'de Çerkesler: Diasporada Geleniğin Yeniden İcadı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Kentel, Ferhat. «Vatandaşlık ve Kimlikler Geriliminde Çoğul Çerkeslikler.» Taymaz, Merih Cemal ve Sevdal Alankuş. *Çerkeslerin Geleceği Üzerine Düşünmek: Kültür, Toplum ve Demokrasi*. Ankara: Dipnot, 2022. 255-287.

Knoblauch, Hubert. «Focused Ethnography.» *Forum: Qualitative Social Research* 2005: 1-14.

Korkmaz, Telli. *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya Göçleri*. İstanbul: T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın Nu: 121, 2012.

Kumuk, Tuğan. «Çerkeslerin Türkiye Sürgünü.» *ADİGİ, Kültür-Tarih Dergisi* 1992: 88-99.

Lacroix, Thomas. ve Elena. Fiddian-Qasmiyeh. «Refugee and Diaspora Memories: The Politics of Remembering and Forgetting.» *Journal of Intercultural Studies* 2013: 684–696.

Lyons, Terrence. «Conflict-Generated Diasporas and Transnational Politics in Ethiopia.» *Conflict, Security & Development* 2007: 529–549.

Maxwell, Joseph. A. *Nitel Araştırma Tasarımı Etkileşimli Bir Yaklaşım*. Çev. M. Çevikbaş. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün/Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kiyımı (1821-1922)*. Çev. Fatma Sarıkaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

Merriam, Sharan. B. *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama için Bir Rehber*. Çev. S. Turan. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013.

Mills, Barbara J. «Remembering while Forgetting: Depositional Practices and Social Memory at Chaco.» Mills, Barbara J. ve William H.

Walker. *Memory Work: Archaeologies of Material Practices*. Santa Fe: School for Advanced Research Press, 2008.

Nora, Pierre. *Hafıza Mekanları*. Çev. M. E. Özcan. Ankara: Dost Kitabevi, 2006.

Okçuoğlu, Bahar Ayça. «Türkiye’de Çerkes Diasporası: Kimlik İnşası ve Referansları.» *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research*, 2019, 122–156. doi:10.18490/sosars.559096.

Özsoy, Nejat. «Çerkes ve Abazaların Düzce’de İskânı ve Kurulan Yeni Yerleşimler.» 2. Uluslararası Düzce Tarih, Kültür ve Sanat Sempozyumu 11-12 Aralık 2015 Düzce. İstanbul, 2016. 372-389.

Özyürek, Esra. *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Parlador, Halil Saim. ve Devrim. Özkan. «Diaspora Studies in Social Sciences: Modernity, Power and Identity.» *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences* 2014: 101-124.

Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Çev. M. Bütün ve S. B. Demir. Ankara: Pegem Akademi, 2014.

Rodriguez, Jeanette ve Fortier Ted. *Cultural Memory: Resistance, Faith and Identity*. Austin: University of Texas Press, 2007.

Safran, William. «Deconstructing and Comparing Diasporas.» Kokot, W., K. Tölölyan ve C. Alfonso. *Diaspora, Identity and Religion: New Directions in Theory and Research*. Routledge, 2004. 9-30.

Sancar, Mithat. *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim, 2007.

Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

Schudson, Michael. «Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri.» *Bellek: Öncesiz, Sonrasız*. Cilt 50. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 179-199.

Scully, Marc. «Making and ‘Faking’ a Diasporic Heritage.» Cohen, R. ve C. Fischer. *Routledge Handbook of Diaspora Studies*. New York: Routledge, 2019. 97-105.

Sunata, Ulaş. *Hafızam Çerkesçe: Çerkesler Çerkesliği Anlatıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Tölölyan, Khachig. «Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment.» *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1996: 3-36.

Tölölyan, Khachig. «The Armenian Diaspora and The Karabagh Conflict.» Smith, H. ve P. Stares. *Diasporas in Conflict: Peacemakers or Peace-Wreckers?* United Nations University Press, 2007. 106-129.

Yalım, İnci. «Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası.» Sargın, Güven Arif. *Başkent Üzerine Mekan Politik Tezler Ankara'nın Kamusal Yüzleri*. Ankara: İletişim Yayınları, 2002.

Yel, Selam ve A. Gündüz. «XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi Ve Uzunyaylaya Yerleştirilmeleri (1860–1865).» 2008: 949-983.

Yücel, Haluk. «Çerkeslerde Düğün Adetleri ve Müzik Ritüelleri: Düzce Merkez Bataklıkılık Köyü Örneği.» *Kesit Akademi Dergisi* 2023: 40-66.

Zerubavel, Eviatar. «Social memories: Steps to a sociology of the past.» *Qualitative sociology* 19 (1996): 283-299.

Batı Çerkesya'da Direnişin Liderlik Dinamikleri: Seferbey, Muhammed Emin ve Dış Güçler

Talha Kutay*

Özet

Bu çalışma, 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'ya yönelik işgal politikalarına karşı Batı Çerkesya'da gelişen direniş hareketlerini incelemektedir. Özellikle Seferbey Zanuko ve Muhammed Emin gibi önde gelen liderler ekseninde, direnişin askeri, siyasi ve diplomatik boyutları analiz edilmektedir. Osmanlı ve İngiltere gibi dış güçlerin Çerkeslerle olan ilişkileri, destek politikalarının sınırları ve bölgesel etkileri ortaya konmaktadır. Çalışma, kolonyalist stratejilere karşı yerel liderlik dinamiklerini ve bu dinamiklerin birleşik bir ulusal cephe oluşturmamasını, modern literatürle destekleyerek değerlendirmektedir. Sonuç olarak, Batı Çerkesya direnişi, hem sömürgecilik karşıtı mücadelelerin bir örneği hem de uluslararası ilişkiler bağlamında marjinalleşmiş bir tarihsel sürecin yansıması olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çerkesya, Kuzey Kafkasya, Seferbey, Muhammed Emin, Osmanlı, İngiltere, kolonyalizm, liderlik çatışması.

Leadership Dynamics of Resistance in Western Circassia: Seferbey, Muhammad Amin, and External Powers

Abstract

This study examines the resistance movements in Western Circassia against the Russian imperial policies in the 18th and 19th centuries. Focusing on prominent leaders such as Seferbey Zanuko and Muhammad Amin, it analyzes the military, political, and diplomatic aspects of the struggle. The study also explores the roles and limitations of foreign powers, particularly the Ottoman Empire and Great Britain, in shaping the course of the Circassian resistance. Through a critical engagement with modern scholarship, the paper evaluates the failure to establish a unified national front and the internal leadership disputes that undermined the resistance. Ultimately, the Western Circassian resistance is positioned as both an example of anti-

* Talha Kutay, Anadolu Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4005-3222. E-posta: talhakutayfb@gmail.com

(Received/Gönderim: 14.01.2025; Accepted/Kabul: 30.05.2025)

colonial struggle and a marginalized chapter in the broader history of international politics.

Keywords: Circassia, North Caucasus, Seferbey, Muhammad Amin, Ottoman Empire, Great Britain, colonialism, leadership conflict.

Giriş

Kuzey Kafkasya, 18. ve 19. yüzyıllarda büyük güçlerin rekabet alanı hâline gelmiş; Rusya, Osmanlı ve Britanya İmparatorluğu arasındaki jeopolitik çekişmenin merkezlerinden biri olmuştur. 1556'da Astrahan'ın Rusya tarafından ele geçirilmesinden itibaren bölgeye yönelik Moskova merkezli yayılmacı politikalar yoğunlaşmış, özellikle 18. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Karadeniz'e ulaşma hedefi doğrultusunda Kafkasya, stratejik bir tampon bölgeye dönüşmüştür (LeDonne 36; Baddeley, 218). Nihayetinde bu uzun soluklu askeri ve diplomatik süreç, 1864'te Çerkesya'nın tamamen işgaliyle sonuçlanmış, yüz binlerce Çerkes Osmanlı topraklarına sürülmüş ve bölgenin demografik yapısı radikal biçimde değişmiştir (Shenfield 139; Richmond 112).

Rusya'ya karşı mücadelenin temelde iki farklı cephede, iki farklı şekilde verildiği söylenebilir. Birincisi, Çerkesler, Abazalar ve Karaçay-Balkarlar ile meskun Kuzeybatı Kafkasya'dır. İkincisi, Dağıstan ve Çeçenistan'da ortaya çıkan ve Gazi Muhammed, Hamzat ve Şamil önderliğinde yürütülen *gazavat* (*müridizm*) hareketidir. Mücadele iki bölgede birbirinden ayrı yürütülse de, İmam Şamil gönderdiği naiplerle *gazavatı* Çerkesler arasında yaymaya çalışmış ve son naibi Muhammed Emin'in gayretleriyle bunda kısmen başarılı olmuştur.

Gazavat hareketinin Çerkesya'da ve diğer bölgelerde farklı algılamalarının olabileceğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Kitlesel açıdan Müslümanlığa daha geç bir dönemde geçen Çerkesler açısından dinin anlamı Çeçen ve Dağıstan halklarına göre daha farklıdır. Çerkesler elbette ilk başlarda Muhammed Emin'in ortaya koyduğu dini-siyasi yapıyı koşulsuz benimsedikleri için destek vermemişlerdir. Muhammed Emin'e verilen destekte Rus işgaline karşı verilen mücadele temel rol oynamıştır (Aslan 125). Ancak Çerkeslerin mücadelesinde din daha geri plandadır demek de çok mümkün değildir. 1780'li yıllarda Şeyh Mansur'la başlayan mücadelede İslam önemli rol oynamış ve Çerkesler arasında itibar kazanmıştır.

Muhammed Emin'le aralarında çatışmalar yaşansa da Seferbey de Rus imparatoruna gönderdiği bağımsızlık deklarasyonunda din uğrunda ve Çerkeslerin bağımsızlığı için çalışmaya devam edeceklerini, tek bir Çerkes kalıncaya dek Hristiyan devletinin hükümetini kesinlikle kabul etmeyeceklerini vurgulamıştır (Kırk Beşinci Belge 152-155; Özsaray 223).

Rusya'nın işgaline karşı direniş ve bağımsızlık ortak amaç olsa da, iki bölgede toplumsal yapının ve savaş ideolojisinin farklı olması bazen çatışma alanları yaratmıştır (Temizkan, Kuzey Kafkasya 169).

Kafkas-Rus savaşları bağlamında, özellikle Kuzeybatı Kafkasya (Çerkesya) direnişi uzun süre marjinalleştirilmiş, tarih yazımında Dağıstan ve Çeçenistan merkezli gazavat (müridizm) hareketi ön planda tutulmuştur (Gammer 194; Zelkina 121). Bu durum hem Sovyet tarih yazımının etkisiyle hem de Batı akademisinde İmam Şamil gibi figürlerin "İslamcı direniş" başlığı altında daha kolay evrenselleştirilebilir görülmesinden kaynaklanmıştır. Oysa Batı Çerkesya'daki mücadele, özellikle 1820'lerden itibaren hem yerel liderlik biçimleri hem de dış aktörlerle kurulan diplomatik ilişkiler açısından oldukça özgün bir yapı arz etmektedir. Bu bağlamda Seferbey Zauko ve Muhammed Emin gibi önde gelen figürlerin stratejileri, bölgesel güç ilişkilerinden ziyade, imparatorluklar arası ilişkilerin kırılan dengeleri içinde şekillenmiştir (Jersild 202; Henze 52).

Bu çalışma, modern literatürle yerel kaynakları harmanlayarak, Batı Çerkesya direnişini yeniden tarih merkezli bir çerçeveye oturtmayı amaçlamaktadır. Literatürde Paneş (2019), Richmond (2013), King (2008), Jersild (2002) ve Broxup (1992) gibi araştırmacıların katkıları önemli olmakla birlikte, özellikle Türkçe literatürde Seferbey ve Muhammed Emin'in karşılaştırmalı analizi sınırlıdır. Son yıllarda artan akademik ilgiye rağmen, bu liderlerin sadece biyografik yönleri değil, temsil ettikleri politik ve ideolojik çizgilerin analizi henüz yeterince yapılmamıştır. Bu bağlamda çalışma hem uluslararası ilişkiler hem de liderlik sosyolojisi perspektiflerinden Batı Çerkesya direnişini yeniden değerlendirmekte; aynı zamanda merkeze alınmamış bir coğrafyanın özgün siyasal deneyimini tarihsel bağlamda görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Rusya'nın Kafkasya Politikası ve Stratejisi

18. yüzyıl sonlarından itibaren Rusya, Kuzey Kafkasya'yı yalnızca bir sınır bölgesi değil, aynı zamanda imparatorluğun jeopolitik güvenliği ve güneydeki genişleme politikası açısından hayati bir stratejik alan olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu yaklaşım, özellikle Orta Asya ve İran üzerinden Hindistan'a ulaşma arzusu, Osmanlı ile yürütülen nüfuz mücadelesi ve Karadeniz'in kuzey kıyılarında mutlak kontrol hedefiyle şekillenmiştir (King 82; Jersild 22; LeDonne 26).

Bu stratejik vizyon, Küçük Kaynarca (1774) ve Yaş (1792) antlaşmaları sonrasında daha somut bir karakter kazanmış ve Çerkesya'da kalıcı bir Rus varlığı oluşturmak amacıyla askeri kolonizasyon politikaları yürürlüğe konmuştur. Bu çerçevede, 1777-1782 yılları arasında kurulan Mozdok-Yekaterinodar hattı, ilerleyen yıllarda Kuban-Laba hattına dönüştürülerek hem askeri hem de sosyal-ekonomik sınırlar hâline getirilmiştir. Bu hatlar, Çerkeslerin kışlaklarına, yaylaklarına ve ticaret yollarına erişimini keserek onları ekonomik olarak izole etmeyi ve göçe zorlamayı hedeflemiştir (Richmond 76–78).

Rus askeri liderleri, özellikle General Aleksandr Suvorov ve Prens Grigori Potemkin, Kafkasya'da kalıcı Rus istihkam sistemlerinin öncülüğünü yapmıştır. Bu süreçte kurulan kaleler, yalnızca savunma amaçlı yapılar değil, aynı zamanda birer yerleşim ve asimilasyon merkezine dönüşmüştür. Walter Richmond, bu hatları “etnik temizliğe hazırlık amacı taşıyan askeri mühendislik faaliyetleri” olarak nitelendirir. Askeri mühendislik ve stratejik tahkimat, halkın hem fiziksel hem de toplumsal hareket alanını daraltmak için kullanılmıştır. 1783'te Kırım Hanlığı'nın ele geçirilmesiyle Hanlığa bağlı Kuban toprakları da Rusya'nın eline geçmiştir. Küçük Kabardey'i ele geçiren Ruslar Azak-Mozdok hattını tahkim etmiş ve hat üzerindeki Pyatigorsk şehri yakınlarında Kostantinogorsk kalesini yapmışlardır (Temizkan, Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı 325). 1791 yılında Kuma nehrinin kıyısına inşa edilen Peschanobrod ve Kuban nehrinin kıyısında bulunan Kollesk ve Borrovska kaleleri bölgede yaşayan Çerkesleri, Büyük Kabardey ve Batı Çerkeslerinden tecrit etmiştir (Temizkan, Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı 67).

Buna paralel olarak, Rusya yalnızca askeri üsler kurmakla kalmamış, etnik demografi mühendisliğini de aktif bir şekilde devreye

sokmuştur. Kazak yerleşimleri, özellikle Kabardey, Besleney, Temirgoy gibi önemli Çerkes bölgelerine sistematik biçimde yerleştirilmiş; bu durum yerli halkın yerinden edilmesine ve “yavaşlatılmış bir sürgün” sürecinin başlamasına neden olmuştur (Bennigsen-Broxup 59). 1822’de kurulan Kabardey Askerî Hattı ve 1826’da bölgenin doğrudan Rus idaresine alınması, bu dönüşümün kurumsal temellerini oluşturmıştır (Temizkan, Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı 316; Kasumov ve Kasumov 125).

Rus stratejisi yalnızca fiziksel alan kontrolü ile sınırlı kalmamış, ideolojik bir yeniden inşa süreci ile desteklenmiştir. Özellikle Müslüman toplulukların geleneksel yaşam biçimleri, hukuk sistemleri ve dini kurumları hedef alınmış; Hristiyanlaştırma çabaları, kilise misyonerlik faaliyetleri ve İslam önderlerinin itibarsızlaştırılması gibi uygulamalar yaygınlaştırılmıştır (Khodarkovsky 282; Crews 306). Bu girişimler, yalnızca inanç boyutunu değil, aynı zamanda toplumsal hafızayı ve siyasal liderliği de parçalamayı amaçlamıştır.

Rusya’nın Kafkasya stratejisi, bütüncül değil aşamalı olarak uygulanan bir işgal planına dayanıyordu. Bu yaklaşım hem coğrafi hem de siyasal direnç merkezlerine göre kademeli ilerleme hedefliyordu. 1820’lerde Kabardey’in büyük ölçüde kontrol altına alınması, bu planın ilk önemli basamağıydı. 1830’lardan itibaren ise Rusya’nın stratejik yönelimi Batı Çerkesya’ya kaymış, özellikle Abzeh, Şapsığ, Ubıh ve Natuhay bölgeleri hedef alınmıştır (Gammer 223; Kushhabiev 96).

Bu yönelim, İmam Şamil’in 1859’da teslim olmasıyla yeni bir boyut kazanmış, Doğu Kafkasya’da askerî kaynakların serbest kalmasıyla birlikte Rusya, batıda yoğunlaşan bir işgal süreci başlatmıştır. Bu kapsamda, Karadeniz sahil şeridinde kurulan 17 kale ve içerideki kordon hatları, hem denizden gelebilecek yardım kanallarını kapatmak hem de yerel hareketliliği sınırlamak için kullanılmıştır (Kumuk 30).

Rus stratejisi, yalnızca askeri kazanımlarla sınırlı kalmamış; Kafkasya’daki toplumsal yapının kırılması, ekonomik damarların tıkanması ve nüfus hareketliliğinin zorla yönlendirilmesi gibi sonuçlar da doğurmuştur. Geleneksel Çerkes ekonomisinin temelini oluşturan hayvancılık ve tarım faaliyetleri hem kordon hatları hem de kasıtlı ekolojik baskılar (yakma, ürün tahribi vb.) yoluyla zayıflatılmıştır. Bu süreç, sürgün ve soykırımın maddi altyapısını hazırlamıştır (Shenfield 144; Karpas 267).

Çerkes Direnişi ve Liderlik Yapıları

Kafkas-Rus Savaşı sürecinde, özellikle Batı Çerkesya'daki direniş yerel liderliklerin öne çıktığı, çok aktörlü ve merkezsiz bir yapı sergilemiştir. Bu liderlik yapıları zaman zaman dış destek arayışına yönelmiş, kimi zaman da yerel savaş beyleri etrafında şekillenmiştir. Bu bölümde Şeyh Mansur, Seferbey Zanuko ve Muhammed Emin'in liderlik tarzları, stratejileri ve dış ilişkileri karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

1780'lerde Çeçenistan'da ortaya çıkan Şeyh Mansur (asıl adıyla Uşurma), Kafkasya'daki ilk ideolojik temelli direniş hareketinin öncüsü kabul edilir. Sufi bir lider olan Mansur, özellikle Nakşibendi tarikatı çerçevesinde geliştirdiği dinî-millî söylemle yalnızca Çeçen halkının arasında değil, aynı zamanda Abzeh, Şapsığ ve diğer Batı Çerkes grupları arasında da geniş bir itibar kazanmıştır (Gammer 14; Aktürk 223). Onun etrafında şekillenen hareket, Kafkasya'nın dağlık coğrafyasındaki parçalı yapıya rağmen ortak bir İslami kimlik etrafında birleşme eğiliminin erken bir örneğidir (Aydın 60-62).

Mansur'un mücadelesi, yalnızca askeri bir direniş değil, aynı zamanda bölge halkları arasında İslami canlanmayı teşvik eden ve Rus yayılcılığına karşı toplumsal bir uyanışı amaçlayan bir harekettir (Khodarkovsky 112). Bu yönüyle hareketi hem siyasi hem de dini bir karakter taşımaktadır. Mansur'un vaazları ve hutbeleri, yerel halk üzerinde güçlü bir manevi etki bırakmış, savaşın ahlaki ve dini gerekçelerini ortaya koyarak halkı seferber etmiştir. Nitekim Spencer'in ifadesiyle, "Mansur'un tesiri, silahından çok sözlerindeydi" (Spencer 58).

1785 yılında Anapa kalesine ulaşan Mansur, burada Osmanlı yönetiminden sınırlı da olsa destek görmüştür. Bu destek, dönemin Osmanlı-Rus rekabeti bağlamında değerlendirilmelidir; zira Osmanlı Devleti, Kafkasya'da kendine bağlı ya da en azından Rusya'ya karşı dirençli Müslüman öznelerin varlığını stratejik bir avantaj olarak görmekteydi. Ancak bu destek çoğunlukla sembolik düzeyde kalmış, askeri ya da lojistik anlamda etkili bir müdahale gerçekleşmemiştir (Karpas 77).

1791 yılında Rus ordusunun Anapa kuşatması sırasında yakalanan Şeyh Mansur, St. Petersburg'a götürülerek Şlisselburg kalesine hapsedilmiş, 1794 yılında da burada hayatını kaybetmiştir. Ancak onun

oluşturduğu ideolojik zemin ve direniş geleneği, yalnızca yaşadığı dönemi değil, kendisinden sonra gelen liderleri de derinden etkilemiştir. İmam Şamil’in 19. yüzyıldaki mücadelesi ile Batı Çerkesya’daki Seferbey ve Muhammed Emin gibi isimlerin direniş stratejilerinde Mansur’un fikrîsel mirası açıkça gözlemlenebilir (Bennigsen-Broxup 60; Gammer 46).

Şeyh Mansur’un hareketi, Kafkasya’nın siyasi tarihinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Çünkü o, etnik kimliğin ötesinde dini bir birliktelik ve ahlaki sorumluluk fikrini merkeze alarak dağınık halk topluluklarını müşterek bir düşmana karşı birleştirme çabası göstermiştir. Bu yönüyle Mansur, hem modern İslami direniş düşüncesinin öncülerinden biri hem de Kafkas halklarının kolektif hafızasında “ilk mücahit” olarak anılmaya devam etmektedir.

19. yüzyılda Seferbey Zanuko, diplomatik yetenekleri ve dış ilişkileriyle öne çıkmıştır. Osmanlı ve İngiltere gibi büyük güçlerle temasları sayesinde, Çerkesya’nın uluslararası alanda temsilini sağlamaya çalışmıştır. 1830’larda Osmanlı ve İngiltere ile kurduğu bağlar, onu Çerkesya’nın dışa dönük siyasi temsilcisi haline getirmiştir. 1831 yılında İstanbul’a gönderilen bir heyetin başında bulunan Seferbey, Osmanlı’dan askeri destek ve Çerkesya’nın statüsünün resmen tanınmasını talep etmiştir (Channell, 179; Khoon 76). Bu dönemde Sultan II. Mahmud’un reformcu politikalarına paralel olarak Seferbey’in talepleri kısmi kabul görmüş, Çerkeslere toprakların nasıl kullanılacağını öğretecek subaylarla birlikte 15 top ve 300 varil barut gönderilmiştir (Köremezli 57).

Ancak Osmanlı yönetiminin Rusya’yla olan dış ilişkilerinin değişkenliğinden kaynaklı olarak Seferbey bazen desteklenmiş, bazen ise sürgünle karşılaşmıştır. Seferbey’in Osmanlı’daki faaliyetleri Rusya’yı rahatsız etmiş ve Rus elçisi Osmanlı’dan Seferbey’in ülkeden çıkarılmasını ve cezalandırılmasını istemiştir (Khoon 78). Rusların isteği kabul edilerek Seferbey, Edirne yakınlarında bulunan Tatarpazarı’na gönderilmiştir. Her ne kadar sürgün edilmiş olsa da Seferbey’in girişimleri Rusları rahatsız etmeye devam etmiştir. Nitekim 1838 yılında Edirne’de bulunan Emin Paşa’ya gönderilen yazıda Seferbey’in görüşmelerine engel olunması istenmiştir. Bundan ötürü 1844 yılında Seferbey, Zagra-i Atik Kazasına gönderilmiştir. Ancak Seferbey, 1841 yılında İstanbul’da, 1844 yılında ise Eski Zağra’dadır (Yağcı 68).

1853 yılında Seferbey vali rütbesiyle Osmanlı tarafından Çerkesya'ya gönderilmiş ve Sohum'da görevlendirilmiştir (Budak, Kırım Savaşı 89; Kırk Yedinci Belge). Hemen sonra Çerkeslere gönderdiği mesajlarda İngiliz ve Fransızlara yakın davranılmasını istemekle birlikte onlara fazla güvenilmemesi gerektiğinin de altını çizmiştir (Yağcı, 70). Sefer Bey, Muhammed Emin'i ve çeşitli Çerkes gruplarını temsil eden diğer önemli kişileri Sohum Kalesinde ulusal bir toplantıya davet etmiştir. Seferbey toplantıda sultan adına, Megrelya bölgesindeki Rus kuvvetlerine karşı düzenlenecek operasyon için Batum'daki İmparatorluk kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla onlardan savaşçı göndermelerini talep etmiştir. Ancak, Çerkesler kendi vatanlarının korumasız kalacağına dair endişe duyduklarından dolayı bu talebi reddetmişlerdir (Khoon, 79).

Ayrıca, Osmanlı'dan aldığı vali ünvanı ve dış destek girişimleri, zamanla yerel halk arasında bir tür "dışa bağımlı elit" imajı yaratmış; bu da onun halk desteğini sınırlandırmıştır (Jersild 184). Richmond'a göre Seferbey, bir Çerkes liderinden çok, Batılı modelde bir "siyasi temsilci" olarak hareket etmiştir (Richmond 96). F.M. Hacıbeykov, Seferbey'e yönelik yazılarında onun mücadeleci kimliğini öne çıkarmış ve Kafkasya Savaşı (1817-1864)'nın en önemli askeri kişiliği olduğunu vurgulamıştır (Tanrıverdi 144). Sefer Bey'i iyi tanıyan yaşlı bir Çerkes, Felitsin'e "Seferbey, yaşadıkları tüm aksiliklere rağmen halkın gözünde itibarını kaybetmedi ve son ana kadar büyük saygı gördü." demiştir (Khoon, 76).

Seferbey'in belki de en dikkat çekici yönü, Çerkesya'nın bağımsız statüsünün uluslararası hukuk düzeyinde tanınması için gösterdiği çabadır. 1830'ların ortasında İngiltere'nin Edirne Konsolosu John Kerr aracılığıyla yürütülen diplomasi trafiği, "Çerkesya'yı İngiltere'nin koruması altına alma" fikrini gündeme taşımıştır. Seferbey, Konsolos Kerr vasıtasıyla Anapa kadısı ile irtibat kurarak Çerkeslere iletilmek üzere gönderdiği mesajda şunları yazmaktadır:

Çok yakın bir zaman içinde Çerkesler, Rus kumandanıyla temasa geçerek ateşkes bayrağı göndermeli ve düşmanlıklara son vererek gelecek barışla ilgili görüşmelere derhal başlanmalıdır. Bu süreç boyunca Çerkesler, Ruslara karşı yapılacak her türlü saldırılardan kaçınmalı ve bu andan itibaren Kuban Nehri'ni uluslararası sınır olarak kabul etmelidirler. Buna karşılık Ruslar da Kuban'ın gerisine

çekilmeli ve Çerkes bölgesinde kurdukları kalelerini boşaltmalıdırlar. Bu şartların yerine getirilmesinin gözlemlenmesi için Çerkesler, İngiltere’nin garantörlüğüne başvurma yetkisine sahiptirler. Bu teklifler üç kere tekrarlanacak ve Rus generalinin bunları reddetmesi halinde sonuç İstanbul’daki İngiliz elçiliğine bildirilecektir. (Longworth 82).

Bu bağlamda General Velyaminov tarafından Çerkeslere gönderilen mektup da oldukça önemlidir. Velyaminov mektubunda İngilizlerin Çerkesleri düşünmediğini ve tek düşündüklerinin bölgedeki kendi çıkarları olduğunu vurgulayarak Çerkeslerin kendi otoritelerini kabul etmeleri gerektiğini yazmaktadır:

Şimdiye kadar sizi ziyaret etmiş olan bütün İngilizler birer yalancı ve sahtekardır. Kesinlikle onların yeminlerine güvenilmez. Asıl amaçları, ülkenizi ele geçirmektir. ... Kısa bir süre önce İstanbul’daki elçinizin oradan sürgün edilmesini sağlamış bulunuyor[uz]. Tek bir adamı korumaktan aciz olan İngiltere, nasıl olur da koca bir ülkeyi koruyabilir? Seferbey, bizim yüzümüzden İstanbul’dan sürülmüş bulunuyor. Eğer İngilizler bu olaya müdahale etmek isteseydiler bunu Londra’daki elçimiz aracılığıyla yapabilirlerdi. Fakat bilinen gerçek şudur ki, İngilizlerin burada bulunuşlarının tek amacı kendi çıkarlarıdır. (Longworth 94).

Çerkeslerin bu mektuba cevap olarak gönderdikleri mektupta ise aşağıdaki ifadeler dikkat çekicidir. Bu ifadeler Çerkeslerin İngiltere ile yapacakları ittifak ihtimaline önem ve değer verdiklerini göstermektedir.

Bütün hükümdarların önde geleni, İngiliz Kralı, size yazmamızı emretmiş bulunuyor. Gökyüzünün altındaki bütün devletlerin en güçlüsü ve en büyüğü İngiltere’dir. O, bizi himayesi altına almış bulunuyor ve şimdiye kadar yanlış bir şey yapmamış bir devlettir İngiltere. Onun yanlış yolda olduğunu söylemeye nasıl cüret edersin? Biz çok iyi biliyoruz ki, Fransızlar Mısır’ı işgal ederek Memluklere saldırdığı zaman onları oradan çıkarıp atan İngiltere olmuştur. Bütün Çerkeslerin minnettarlığını kazanmış olan İngiltere ile o zamandan beri dost olduk. İngiltere bize asla ihanet etmedi. O, her zaman Müslümanların koruyucusu olmuştur (Longworth, 96).

Ancak İngiltere'nin dış politikasındaki öncelikler—özellikle Karadeniz dengeleri ve Hindistan yolu üzerindeki stratejik hesaplar—Çerkesya'ya yönelik somut bir politikaya dönüşmemiştir (King 215). James Bell ve George Channell gibi seyyahlar aracılığıyla kamuoyunda Çerkesya lehine bir imaj yaratılmışsa da bu, resmi düzeye yansımamıştır.

Seferbey'in diplomatik yeteneklerine karşın, direnişin askeri organizasyonunda sınırlı bir rol oynadığı açıktır. Yerel topluluklar arasında ortak bir askeri komuta yapısı kuramamış, Şapsığ, Abzeh, Natuhay gibi grupların kendi liderlik yapıları devam etmiştir. Özellikle 1840'ların sonunda Muhammed Emin'in sistemli ve din temelli askeri düzenlemeleriyle karşılaştırıldığında Seferbey'in organizasyon kabiliyeti görece zayıf kalmıştır (Paneş 161).

Doğu Kafkasya'da İmam Şamil'in kurduğu imâmet rejiminin bir uzantısı olarak Batı Çerkesya'da faaliyet gösteren Muhammed Emin, bölgenin en örgütlü ve sistemli direniş hareketini kuran liderlerden biri olmuştur. Muhammed Emin, Dağıstanlı olup, İmam Şamil'in güvenilir müridlerinden biriydi. İmamet teşkilatında yetişmiş, şariat bilgisiyle donanmış, aynı zamanda askeri alanda tecrübe kazanmıştır (Gammer 110). 1848 yılında Adagum'da toplanan mecliste Batı Çerkesya'da "ortak lider" olarak tanınması hem Doğu'dan gelen bir misyonun hem de Batı'daki bir ihtiyaç durumunun kesişimidir (Paneş 168). Bu atama, Batı Çerkesya'da parçalı direniş yapısına karşı merkezi bir otorite oluşturma girişimi olarak görülmelidir. İmam Şamil'in de onayıyla yürütülen bu görev, Muhammed Emin'in hem dini hem siyasi hem de askeri yetkilere sahip bir "naib" olarak hareket etmesini sağlamıştır.

Muhammed Emin'in liderliğinin temel ideolojik zemini, İmamet rejiminin ilkeleri doğrultusunda şariat temelli bir birlik oluşturmaktır. Bu, Batı Çerkesya'nın geleneklere dayalı sistemine karşı ciddi bir meydan okumadır. Abzeh, Şapsığ, Ubih gibi halklar, görece özerk ve toplumsal açıdan yatay örgütlenmiş yapılardır. Muhammed Emin bu yerel geleneklerin üzerine merkezîyetçi bir yapı kurmayı amaçlamıştır (Richmond 98).

Bu bağlamda İmamet rejiminin üç temel ilkesi—şura, şariat ve cihat—Batı Çerkesya'da da uygulanmak istenmiş; kadılar atanmış, halk meclisleri oluşturulmuş, zorunlu askerî hizmet ve vergi sistemi kurulmuştur (Bennigsen-Broxup 74). Ancak bu dönüşüm, hem destek

hem de direniş üretmiştir. Özellikle Ubıhlar ve bazı Şapsığ liderleri, bu “Doğulu” otoriter yapıya karşı çıkmıştır.

Muhammed Emin’in belki de en dikkat çekici başarısı, profesyonel askeri birlikler kurabilmesidir. Doğu Kafkasya’dan getirdiği savaş tekniklerini, müfreze esaslı yapıyı, istihbarat örgütlenmesini ve disiplini Batı Çerkesya’ya taşımıştır. Bu durum, onun klasik bir “gerilla lideri” değil, bir “ordu kurucusu” olduğunu göstermiştir (Richmond 122).

Bjeduğ soylularından bazıları Muhammed Emin’e bağlılığını iletse de Bjeduğların naibe karşı tutumu mevcut askeri-politik duruma bağlı olarak değişmiştir. Muhammed Emin, 1850 yılında askeri güç kullanarak Afıps ve Şebj nehirleri yakınlarında yaşayan Şapsıglara iktidarını kabul ettirmiştir. Daha sonra, Ubıhlar da getireceği yeni düzeni kabul edeceklerini Muhammed Emin’e bildirmişler ve 1850 yılında bağlılık yemini etmişlerdir. Aynı yıl Natuhayların bir kısmı da Muhammed Emin’in nüfuzu altına girmiştir. 1851 yılında Şapsıglar ve Bjeduğlar arasında Muhammed Emin’e karşı tepkiler artmış ve Bjeduğ prenslerinin bir kısmı Muhammed Emin’den ayrılmıştır. Muhammed Emin’in Batı Çerkesleri üzerindeki nüfuzu bölgesel nitelik taşımış ve çoğunlukla askeri-politik ortama bağlı olmuştur. Ayrıca ceza-adalet sistemi de geliştirilmiş, savaşta ihanet eden veya görevini yerine getirmeyen kişiler mahkemeye çıkarılmıştır (Paneş 180). Bu yönüyle Muhammed Emin, sadece savaşçı değil, aynı zamanda devlet benzeri bir yapının kurucusudur.

1854 yılında Osmanlı’nın, Kırım Savaşı bağlamında Seferbey Zanuko’yu Batı Çerkesya valiliğine ataması, Muhammed Emin ile İstanbul arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. Muhammed Emin’e mesaj gönderen Osmanlı, 1854 baharında gerçekleştirmeyi planladığı operasyon için Muhammed Emin’in kararlılık göstermesini, savaşçılarını toplamasını ve Sultan adına yeni Çerkes valisi Seferbey’in gelişine zemin hazırlamasını istemiştir. Muhammed Emin, bu atamayı kendi otoritesine yönelik bir tehdit olarak algılamış ve doğrudan Osmanlı yetkililerine mektup göndererek rahatsızlığını ifade etmiştir (Khoon 81).

Bununla birlikte, diplomatik manevra kabiliyeti yüksek olan Emin, aynı yıl İstanbul’a giderek *mir-i miran* ünvanı almış, böylece Osmanlı tarafından da meşru lider olarak tanınmıştır. Ancak bu tanınma, direniş

içindeki rekabeti ortadan kaldırmamış; 1855-1856 yıllarında Seferbey ile silahlı çatışmalar yaşanmıştır (Paneş 168).

Bu çatışmalar, Batı Çerkesya'daki direnişi zayıflatmış, özellikle Şapsığ ve Ubih bölgelerinde merkezî otoriteye karşı itaatsizlik yayılmıştır. Bu durum, Rus ordusunun ilerleyişini kolaylaştıran bir gelişme olmuştur.

Osmanlı ve İngiltere'nin Yaklaşımları

Kafkasya'daki Rus ilerleyişi, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan güvenlik kaygılarını, hem de İngiltere'nin "Doğu Sorunu" bağlamındaki jeopolitik çıkarlarını doğrudan ilgilendirmiştir. Ancak bu iki güç, Kuzey Kafkasya'daki direniş hareketlerine tutarlı ve sürdürülebilir bir destek sunamamıştır. Osmanlı'nın siyasal istikrarsızlıkları ve İngiltere'nin çıkar temelli yaklaşımı, Çerkeslerin beklentileriyle çoğu zaman çelişmiştir.

Osmanlı Devleti, Kafkasya'yı 18. yüzyıl boyunca bir tampon bölge olarak görmüş ve burada güçlü bir varlık sürdürmeyi amaçlamıştır. Ancak 1829 Edirne Antlaşması sonrası Kafkasya'daki doğrudan etkisini büyük ölçüde kaybetmiştir. Buna rağmen, Çerkes liderlerinin yardım çağrılarına zaman zaman gizli veya aleni destek sunmuştur.

Osmanlı'nın yardım politikaları, çoğu zaman uluslararası diplomatik baskılar, özellikle de Rusya'yla ilişkilerin hassasiyeti nedeniyle kesintiye uğramıştır. Bu, yerel halk arasında Osmanlı'ya olan güvenin dalgalanmasına neden olmuştur (Gammer 114; Budak, Kırım Harbi 55).

Osmanlı'nın Çerkesya'daki faaliyetlerine yönelik memnuniyet Çerkes grupları arasında değişkenlik göstermiştir. 1782 yılında Jane'lerin Beyi el-Hac Mehmed Giray'ın Ruslara karşı direniş için Soğucak muhafızından yardım isteği ve 1783 yılında Besleney'lerin lideri olan Kızıl Bey ile Kemirguey'lerin lideri Arslan Bey'in Ruslara karşı Osmanlı'dan yardım talepleri Çerkesler ve Osmanlı arasındaki olumlu ilişkiye örnek verilebilmektedir (Özsaray 197). Buna karşılık 1780 yılında bazı Çerkes grupları 1720'de Osmanlı tarafından kurulan Soğucak Kalesine baskın yaparak Osmanlı birliklerine saldırmıştır. Ayrıca Batı Çerkesya topraklarında Anapa dışında Osmanlı kalelerinin kurulmasını engellemişlerdir (Kushhabiev 100).

İngiltere, Kuzey Kafkasya'daki direnişe en fazla ilgi gösteren Batılı güç olmuştur. Ancak bu ilgi çoğu zaman konsolosluk raporları, seyyah gözlemleri ve dolaylı siyasi müdahalelerle sınırlı kalmıştır. David Urquhart, James Bell, Edmund Spencer gibi isimler Kafkasya'yı ziyaret etmiş, Çerkes direnişine sempati duymuşlardır. Ancak bu bireysel destekler, Londra'daki resmi siyasetle örtüşmemektedir (Urquhart 129).

Paris Barış Görüşmeleri (1856) sırasında İngiltere, Osmanlı'nın Kafkasya'daki faaliyetlerine destek vermemiş, hatta Osmanlı'nın geri çekilmesini teşvik etmiştir (Paneş 164; Richmond 201).

İngiltere'nin nihai tavrı, Kafkasya'daki halkların kaderini büyük güçler arasındaki pazarlık masasına terk ettiğini göstermektedir. Gammer'e göre, İngiliz dış politikası "liberal değerlerle değil, çıkarla şekillenmiş, dolayısıyla Kafkasya'daki dostlarını yüzüstü bırakmıştır" (Gammer 122).

Çerkes liderlerin Osmanlı ve İngiltere'ye dair yazışmaları, bu iki güce yönelik yüksek beklentileri açıkça ortaya koymaktadır. Seferbey'in İngilizlere yönelik yazışmaları umut doluyken; Muhammed Emin, Osmanlı'nın Seferbey'i desteklemesini "doğal bir ihanet" olarak görmüştür (Khoon 78).

Kısacası, her iki büyük güç, Kafkasya'daki direnişi kendi politik hesapları çerçevesinde araçsallaştırmış, ancak halkın meşru taleplerine doğrudan ve sürdürülebilir bir yanıt verememiştir.

İç Bölünmeler, Liderlik Çatışmaları ve Dağılma Süreci

Batı Çerkesya'da direnişin başarısızlığa uğramasının nedenleri yalnızca dış güçlerin yetersiz desteğiyle sınırlı değildir. Mücadele sürecinde liderlik yapısının parçalı olması, sosyo-politik bölünmüşlük ve özellikle Seferbey ile Muhammed Emin arasındaki çekişme, direnişin merkezî bir güç hâline gelmesini engellemiştir. Bu iç çatışmalar, Rusya'nın işgal stratejisini kolaylaştırmış; Çerkes halkının siyasi ve askeri koordinasyon kurma kapasitesini zayıflatmıştır.

Seferbey, daha çok diplomatik yollarla dış destek sağlamayı amaçlayan, Osmanlı ve İngiltere'nin onayını önemseyen bir çizgide hareket etmiştir. Buna karşılık Muhammed Emin, İmam Şamil'in naibi olarak geldiği Batı Çerkesya'da iç düzen ve askeri teşkilatlanmayı esas alan bir strateji izlemiştir. Paneş'in ifadesiyle bu durum, "merkezî bir

direnış devleti mi kurulacak, yoksa dış gçlerle yürütülen yarı-bağımsız bir yapı mı korunacak?" sorusunu sürekli gündemde tutmuştur (Paneş 169).

1855'te şebj Nehri yakınlarında, Seferbey'in destekçileriyle Muhammed Emin'in gçleri arasında silahlı çatışma yaşanmıştır. Bir yıl sonra Sup Nehri kıyısında taraflar yeniden karşı karşıya gelmiş; Seferbey, Muhammed Emin'i "Sultan'ın yetkisini sahte olarak kullanan biri" olarak ilan etmiştir (Khoon 87). 1857'de Tuapse yakınlarında, Seferbey'in oğlu Karabatır'ın öncülüğünde Muhammed Emin'e ağır bir darbe indirilmiştir. Bu çatışmalar yalnızca askeri sonuçlar doğurmamış, aynı zamanda Çerkesler arasında bölünmelere, siyasi kamplaşmalara ve i güvensizliğe yol açmıştır (Richmond 312).

Osmanlı yönetimi, her iki lidere de destek vermek suretiyle aslında liderlik mücadelesini beslemiştir. 1854'te Seferbey'e vali nvanı verilirken, aynı yıl Muhammed Emin'e de mir-i miran rütbesi ve paşalık tevcih edilmiştir. Bu ifte atama, otorite çatışmasını kurumsal hâle getirmiştir (Budak, Kırım Savaşında 85).

İki lider de kendi bağımsız hareket alanlarını kaybetmek istemediğinden Mustafa Paşa'nın arabuluculuk çabaları da başarısız olmuştur. Khoon'un gözlemlerine göre, "İki adam da sultanın desteğini kendi meşruiyetleri için kullanmakta ama birbirlerine karşı düşmanlıklarını derinleştirmektedirler" (Khoon 87).

1859 yılında İmam şamil'in teslim olmasının ardından Muhammed Emin de General Filipson'la yaptığı görüşmelerden sonra, 20 Kasım 1859'da mücadeleye son verdiğini açıklamış ve ar tarafından ömür boyu yıllık 3 bin ruble maaşla taltif edilmiştir (Paneş 179). 1860 yılında Muhammed Emin'in başkanlık ettiği Abzeh barış heyeti Petersburg'da ar II. Aleksandr tarafından kabul edilmiştir. Görüşmeler sırasında, ar'a sadakat yemini eden heyet yelerine Abzeh yöresinde yeni Rus kale ve müstahkem mevzileri kurulmayacağı sözü verilmiştir. Abzeh-Rus barış antlaşması imzalandıktan sonra, barış heyeti Taman bölgesine dönmüştür. Muhammed Emin ise gruptan ayrılarak ticaret gemisiyle İstanbul'a gitmiştir (Bi 111). Seferbey de 1859 yılında hayatını kaybetmiştir. 1861 yılında Soçi'de Çerkesler bir araya gelerek bir meclis kurmuş, bağımsızlık mücadelesi için son bir karar almışlardır. 1862 yılının başında, daha İstanbul'da bulunan Muhammed Emin'e Batı erkesya'daki "Çerkes zgrlk Meclisi" tarafından İsmail

Barakay-İpa Dziaş başkanlığında gönderilen bir heyet gelerek “geri dönüp mücadeleyi idare etmesini” rica etmişlerdir. Muhammed Emin ise, heyete memleketlerine geri dönmelerini ve Rus Kumandanlığı ile anlaşma yaparak Çerkeslerin Osmanlı’ya topyekûn tehcirine mâni olunması tavsiyesinde bulunmuştur (Havjoko 9; Köremezli 89). 1861 yılında Soçi’de başlayan mücadele de 1864 yılında Rusya’nın zaferiyle sona ermiştir.

Sonuç

18. ve 19. yüzyıllarda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’ya yönelik yayılmacı politikaları, yalnızca askeri güçle değil, aynı zamanda demografik dönüşüm, kolonizasyon, nüfus mühendisliği ve psikolojik savaş unsurlarıyla yürütülmüştür. Bu stratejik yaklaşım, özellikle Batı Çerkesya’da, yerel halkların yaşam alanlarını, ekonomik kaynaklarını ve sosyal bütünlüklerini hedef almıştır.

Batı Çerkesya’daki direniş, uzun süre boyunca merkezi bir yapıdan yoksun, yerel liderlikler etrafında şekillenen dağınık bir karakter taşımıştır. Bu noktada Şeyh Mansur, Seferbey Zanuko ve Muhammed Emin gibi figürler öne çıkmış; her biri farklı yöntemlerle direnişi yönlendirmeye çalışmıştır. Ancak özellikle Seferbey ile Muhammed Emin arasındaki liderlik rekabeti, mücadelede ciddi kırılmalara yol açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere gibi dış aktörler, Batı Çerkesya’daki mücadeleye zaman zaman müdahil olmuş, ancak bu müdahaleler hiçbir zaman sistemli ve sürdürülebilir bir destek düzeyine ulaşmamıştır. Osmanlı çoğu zaman diplomatik hassasiyetlerle hareket etmiş, İngiltere ise Kafkasya’daki Çerkesleri jeopolitik bir araç olarak görmenin ötesine geçememiştir.

Çerkeslerin birleşik bir cephe kuramamaları, dış desteğin yetersizliği ve Rusya’nın aşamalı işgal stratejisi, 1864’te direnişin tamamen sona ermesine ve Çerkeslerin büyük bölümünün Osmanlı topraklarına sürgün edilmesine yol açmıştır. Bu sonuç, sadece askeri bir yenilgi değil; aynı zamanda bir kültürel ve demografik felaket anlamına gelmiştir.

Sonuç olarak, Batı Çerkesya direnişi yalnızca bir bağımsızlık mücadelesi değil; aynı zamanda liderlik, dış siyaset, iç birlik ve kolonyal güçler arasında yaşanan karmaşık bir etkileşimin tarihidir. Bu

çerçeve de Seferbey ve Muhammed Emin gibi liderlerin hayatı, Çerkes halkının direniş potansiyelini, sınırlarını ve çelişkilerini anlamak açısından temel anahtarlar sunmaktadır.

Kaynakça

- Aktürk, Şener. *Regimes of Ethnicity and Nationhood in Germany, Russia, and Turkey*. Cambridge University Press, 2012.
- Aslan, Cahit. "Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Yaz 2006, Sayı 1, 103-153.
- Aydın, Mustafa. "Şeyh Mansur." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 39. İslam Araştırmaları Merkezi. 2010. 60-62.
- Baddeley, J. F. *The Russian Conquest of the Caucasus*. Longmans, Green, and Co., 1908.
- Bell, James. *Journal of a Residence in Circassia*. Edward Moxon, 1840.
- Bennigsen-Broxup, Marie. "The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World." *Central Asian Survey*, vol. 11, no. 3, 1992, pp. 57-82.
- Bi, Mahmut. *Muhammed Emin Paşa Kişiliği ve Faaliyetleri (1818 Honoda – 1901 Bursa)*. Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Budak, Mustafa. "1853-1856 Kırım Harbi Başlarında Doğu Anadolu – Kafkas Cephesi ve Şeyh Şamil". *Kafkas Araştırmaları*, 1. (1988): 52-58.
- Budak, Mustafa. "1853-1856 Kırım Savaşında Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil Arasındaki İlişkiler." *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler Kitabı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi. 1996. 79-92.
- Channell, George. *Travels in Circassia and Krim-Tartary*. London, 1850.
- Crews, Robert D. *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*. Harvard University Press, 2006.
- Gammer, Moshe. *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan*. Frank Cass, 1994.
- Havjoko, A. Canbek, "Muhammed Emin", *Dağıstan Kültür Dergisi*, Yalova, 1999, Sayı 8-10.
- Henze, Paul B. *The North Caucasus: Russia's Long Struggle to Subdue the Circassians*. US Institute of Peace Press, 1990.
- Jersild, Austin. *Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier, 1845-1917*. McGill-Queen's University Press, 2002.
- Karpat, Kemal H. *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*. University of Wisconsin Press, 1985.

Kasumov, Ali ve Kasumov, Hasan. *Çerkes Soykırımı – Çerkeslerin XIX. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi*, KAFDER, 1995.

Khodarkovsky, Michael. *Russia’s Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500–1800*. Indiana University Press, 2002.

Khoon, Yahya. “Prince of Circassia: Seferbey Zanuko and the Circassian Struggle for Independence”. *Kafkasya Çalışmaları*, 1.1. (2015): 69-92.

Kırk Beşinci Belge. “Kırk Beşinci Belge.” *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya 1 Savaş ve Sürgün (1781-1919)*. Haz. Mustafa Özsaray. Kafkas Vakfı. 2011. 152-155.

Kırk Yedinci Belge. “Kırk Yedinci Belge.” *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya 1 Savaş ve Sürgün (1781-1919)*. Haz. Mustafa Özsaray. Kafkas Vakfı. 2011. 160-162.

King, Charles. *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*. Oxford University Press, 2008.

Köremezli, İbrahim. *The Place of the Ottoman Empire in the Russo-Circassian War (1830-1864)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2004).

Kumuk, Tugan. “Çerkeslerin Türkiye’ye Sürgünü.” Çev. Murat Papşu. *Vatanından Uzaklara Çerkesler*. Ed. Murat Papşu. Chiviyazıları Yayınevi. 2004. 17-34.

Kushhabiev, Anzor. “Osmanlı Belgelerine Göre 18. Yüzyılın Sonlarında Kuzey ve Batı Kafkasya’da Osmanlı Politikasının Bazı Yönleri”. Çev. Murat Topçu. *Kafkasya Çalışmaları*, 1.1. (2015): 93-102.

LeDonne, John P. *The Russian Empire and the World, 1700–1917: The Geopolitics of Expansion and Containment*. Oxford University Press, 1997.

Longworth, John. *Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı*, Çev. Sedat Özden, Rey Yayıncılık, 1996.

Özsaray, Mustafa. *Çerkeslerin İslamlaşması*. İz Yayıncılık, 2012.

Paneş, Askerbiy. “İmam Şamil’in Çerkesya naibi Muhammed Emin’in Kuzeybatı Kafkasya’daki Faaliyetleri (1848-1859)”. Çev. Murat Topçu. *Kafkasya Çalışmaları*, 4.7-8. (2019): 159-182.

Richmond, Walter. *Çerkes Soykırımı*, Çev. Erdoğan Boz, Koyu Siyah Kitap, 2018.

Shenfield, Stephen D. “The Circassians: A Forgotten Genocide?” *The Brown Journal of World Affairs*, vol. 6, no. 1, 1999, pp. 137–147.

Spencer, Edmund. *Travels in Circassia, Krim-Tartary, etc.* Vol. 1, London, 1837.

Tanrıverdi, Mustafa. “Kuzey Kafkasya’dan Muhaceretin Rusça Literatürde Ele Alınışı.” *Uluslararası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın 140. Yılında Kafkas Göçleri ve Etkileri Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. Ed. Fahameddin Başar ve Murat Kasap. İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği. 2019. 137-146.

Temizkan, Abdullah. “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkiler”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9.2. (2009): 165-190.

Temizkan, Abdullah. “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Kolonileştirmesinde Kazakların İşlevi”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13.2. (2013): 313-336.

Urquhart, David. *The Spirit of the East*. London, 1836–1838.

Yağcı, Zübeyde Güneş. “Kuzey Kafkasya’nın Uluslararası Lideri: Sefer Zaniko”. *Bilig*, 76. (2016): 59-86.

Zelkina, Anna. *In Quest for God and Freedom: Sufi Responses to the Russian Advance in the North Caucasus*. C. Hurst & Co. Publishers, 2000.

Two Mountains, Two Tricksters: A Comparative Analysis of Nart Sosruquo and Mercurius/Hermes

Kerem B. Topçu*

Abstract

As this study concerns itself with previous scholarship on the Nart Sagas of the Caucasus—that particularly focus on the figure of Sosruquo—it remedies certain lapses and misrepresentations present in the literature. Furthermore, in its analysis of “Sosruquo and the Inquisitive Ayniwzh” (Colarusso), the study utilizes a Jungian framework to interpret the complex mythological figure of Sosruquo, as to an archetypal dimension of Sosruquo is wanting in previous scholarship. As the study argues Sosruquo presents a unique blend of the divine child, the hero, and the trickster archetypes, it emphasizes the sui generis position of this character in comparative mythology through a close reading of the aforementioned tale — and emphasizing the tension between Sosruquo the figure of Mercurius / Hermes, the latter whom Jung explores in his *Alchemical Studies*. As the study argues Sosruquo, and therefore on a larger scale, the Nart Sagas cannot be reduced to variations of other mythological corpi, it also establishes Sosruquo as a distinctive figure that breaks through the mold of traditional Jungian dichotomies. The significance of the study lies in the fact that it goes against the grain of the orthodox readings of Caucasus mythology—and yet it does not entrap itself in a contrarianism simply for its own sake. Rather the study intimates a paradigm shift in reading the mythopoeia of the Caucasus within the context of oral literature, a paradigm shift that does not rest on parallelisms and psychologisms.

Keywords: Oral Literature, Comparative Mythology, Jungian Studies, Jungian Literary Criticism, Caucasus Mythology, Archetypes

* Kerem B. Topçu. Graduate assistant. Literary Theory and Criticism, School of Humanities, University of Southern Mississippi. ORCID: 0000 0001-9960-0484. E-mail: keremtopcu777@gmail. com

(Received/Gönderim: 16.05.2025; Accepted/Kabul: 31.05.2025)

İki Dağ, İki Düzenbaz:

Nart Sosruquo ve Mercurius/Hermes'in Karşılaştırmalı Analizi

Özet

Bu makale, Kafkasya'nın Nart Destanı üzerine, özellikle Sosruko bağlamında daha önce yapılmış olan çalışmalarla ilgilenmesi dahilinde, literatürde mevcut olan belirli eksiklikleri ve yanlış temsilleri gidermeye yöneliktir. Buna ek olarak çalışma, "Sosruquo and the Inquisitive Ayniwzh" (Colarusso) isimli öykünün analizini Jungçu bir teoretik çerçeve dahilinde yürütmesine içkin olarak, Sosruko isimli ziyadesiyle kompleks mitolojik figürü, evvelki çalışmalarda eksik kalan arketipal bir boyut bağlamında ele alır. Çalışma, Sosruko'nun ilahi çocuk, kahraman ve düzenbaz arketiplerinin benzersiz bir karışımını sunduğunun savunusunu yapmakla birlikte, yukarıda belirtilen öyküyü yakın okumaya tabi tutarak, bu karakterin karşılaştırmalı mitolojideki *sui generis* konumunu vurgular ve Jung'un *Alchemical Studies* isimli eserinde ele aldığı Mercurius / Hermes figürüyle Sosruko arasındaki gerilimi açılar. Çalışma Sosruko'nun — ve dolayısıyla daha geniş bir ölçekte Nart söylencelerinin — farklı mitolojik külliyatların varyasyonuna indirgenemeyeceğini tartışmakla birlikte Sosruko'yu geleneksel Jungcu ikiliklerin kalıbını kıran özgün bir figür olarak da ele alır. Çalışmanın önemi, Kafkas mitolojisinin ortodoks okumalarının aksi yönüne gitmesinde ortaya çıkmaktadır— ancak çalışma bunu salt muhalefet etmek adına değil, Kafkas mitolojisinin sözlü edebiyat bağlamında incelenmesinde bir paradigma değişimini ima eder ki işbu paradigma değişimi, paralelliklerden ve psikolojizmlerden azade bir paradigma değişimi niteliğini taşır.

Anahtar Kelimeler: Sözlü Edebiyat, Karşılaştırmalı Mitoloji, Jung Çalışmaları, Jungçu Edebiyat Eleştirisi, Kafkas Mitolojisi, Arketipler

Introduction

All peoples on the earth possess their own mythological narratives and the nations of the Caucasus are no exception. However, aside from the work of established scholars (Dumézil), (Colarusso), the mythic corpus and the oral literature of the highlanders—the Nart Sagas—are either prone to misrepresentation or a certain disregard in mainstream intelligentsia. As the study provides an indigenous voice to worldwide scholarship, it rectifies these misstatements and negligences.

To do so, it analyzes the figure of Nart Sosruquo chiefly through the tale “Sosruquo and the Inquisitive Ayniwzh” (Colarusso 222-226)¹ as it compares the general elaborations on Sosruko by current scholarship with its own. As the study analyzes Sosruquo, it addresses the archetypal significance of Sosruquo through the use of Carl Gustav Jung’s thought. Also, the study establishes a comparison between the figure of Mercurius/Hermes as it draws from Jung’s elaborations on that figure in his *Alchemical Studies*. On the other hand, the aim of the study is far from using the figure of Sosruquo as a crutch for Jung’s theory. Rather, this study argues that albeit Sosruquo shares similarities with Mercurius/Hermes, he emerges as a figure who blends numerous Jungian archetypes such as the divine child, the trickster, and the hero archetype.

Instead of the blending of the divine child and the trickster, that is associated throughout other mythological narratives and Jung’s view on Hermes / Mercurius, Sosruquo blends the divine child, the hero, and the trickster, defying more widespread mythologies.

Regarding this defiance, one must state that various parallelisms that exist about his origins in current scholarship solidify his refusal to fit into a mold. Sosruquo is compared to pre-Christian Armenian, Iranian, and Greek figures yet however, the connections made by these studies unfortunately possess a

¹ In addition to “How Sosruquo Brought Fire to His Troops”, all the sagas on Sosruquo included in the study are found in Colarusso’s *Nart Sagas from the Caucasus: Myths and Legends from the Circassians, Abazas, Abkhaz, and Ubykhs*.

circumstantial bent. Studies that try to understand Sosruquo through classical comparativism either possess serious lapses of judgment, or they acknowledge the fact that Sosruquo, as a figure, stands unique. As an example for the latter, John Lathlam's "Sun Gods and Soviets: Historicising a North Caucasian Saga" analyzes Sosruko's descent into the underworld and his apparent connection with the Sun with parallelisms from Christianity. Lathlam aptly establishes that the former descent to the underworld by Sosruko shares parallelisms with Christian eschatological narratives—in particular, *The Apocalypse of St. Paul*—as he states: "The hero Shoshlan's descent to the underworld (...) which shows apparent parallels with early Medieval Christian Apocalyptic Literature (161).

On the other hand—as a direct result of his sober scholarship—after asking the rhetorical question "Do we perhaps have a North Caucasian version of the Apocalypse of St. Paul here?" (172), he vehemently denies that possibility as he draws from the differences in supernatural figures, punishments for sins, and social structures (172-173).

Of course, Lathlam's study is also not without omissions or lapses—however, to be fair, one must state that these omissions and lapses do not overshadow his lucid detachment from Eurocentrism and egalitarian approach to myth. As an example to these minor omissions and lapses, Lathlam suggests that "The Nart Sagas are "mostly recorded by 19th and 20th century Russian and Soviet ethnographers, [as a] cycle of hero-tales is common to the peoples of the North Caucasus, including the Eastern Iranian-speaking Ossetians, the Turkic-speaking Karachai and Balkars, the Circassians [Adyghe], and the Nakh-speaking Ingush and Chechens" (160-161). Latham's statement is true, yet lacks totality, as Nart Sagas are also present in the national lore of other peoples of the North Caucasus—such as the Abkhaz and the Abaza. Such a claim for a more extensive argument finds an echo in John Colarusso's *Nart Sagas from the Caucasus: Myths and Legends from the Circassians, Abazas, Abkhaz, and Ubykhs*.

To exemplify the ubiquitousness of the sagas, Colarusso states: "Satanay and her last son, Sosruquo, have expanded to assume the

roles of a wide range of earlier figures, especially in the Abaza and Abkhaz corpora" (6). Despite this, the encompassing presence of Nart figures in the myths of adjacent peoples such as Abaza and the Abkhaz is hardly surprising. This lack in the element of surprise becomes clear when one considers that all peoples of the North Caucasus—again, according to Colarusso—share "a set of striking features of language, dress, and custom" (2).

Nevertheless, what can be considered as a "surprising" event of synchronicity is that the Nart Sagas "closely resemble the myths of the pagan Norse and the Ancient Greece" (5), and this study will elaborate on the resemblance regarding the latter. While Colarusso (2002) establishes this resemblance through figures such as Nasran and Prometheus (158-168). Curiously enough, he does not mention the possible parallelisms between Sosruquo and Hermes. As it follows this opening in Colarusso's extensive research, this study will first offer a brief overview of Sosruquo in the Nart Sagas and to underline certain similarities between Hermes and Sosruquo.

According to Vasily Ivanovich Abaev's introduction to Colarusso's research on the Ossetian variant of the Nart Sagas entitled *Tales of the Narts: Ancient Myths and Legends of the Ossetians* Sosruquo "Occupies a most prominent place, (...) not only in the Ossetian but also in Kabardian (as well as other Circassians, Abaza, Ubykh), Balkar, Chechen, and other variants" (XXXVI).

While this statement underlines the significance of Sosruquo in the Nart Sagas, it also asserts Sosruquo's ubiquitousness in the Caucasus Region as it re-emphasizes the lapse in Lathlam's study. Besides establishing the position of Sosruquo and responding to Lathlam in a preemptive fashion, Abaev highlights the trickster nature of the figure when he states Sosruquo "Readily resorts to all kinds of trickery and cunning" (XXXVI) against adversaries who are more formidable than him. As the study implies in its introduction however, defining Sosruquo solely as a trickster would be a reductionist approach. This denomination is due to the fact that Sosruquo is not only a trickster.

In addition to the trickster figure, Sosruquo also shares qualities with what Jung calls the hero archetype and the divine child²—and in turn, with the first attempts of the baby Mercurius/Hermes in divinity. With reference to his birth, in “Onomastica Nartica: Sozyryqo - Soslan” Sonja Fritz and Jost Gippert describe the birth of Sosruquo as: “The stone starts growing, and after nine months it gives birth to a boy” (2).

Here, one sees that Sosruquo is born out of a stone—in addition to the extraordinary circumstances of the birth of the divine child that Jung further emphasizes in *The Archetypes and the Collective Unconscious* (1956) as “sprung out of stone” (158). This direct link is one of the initial suggestions that accentuate Sosruquo as the manifestation of the divine child.

Following this miraculous birth, the Blacksmith Tlepsh—another prominent Nart—“baptizes” Sosruquo seven times in water (3), establishing a link between the former with metals and metalwork, which Kudaeva et. al. underline in their “Mythopoetic Basis of Sosruko Character” as they mention Tlepsh’s “tempering” of Sosruquo’s body and the latter’s declaration that his body is made of steel (6). This association with metals and metalwork also arises as another facet of the divine child in *The Archetypes and the Collective Unconscious*. Considering this association, Jung states that the child is also symbolized by the dwarf and the elf as a manifestation of the occult forces of Nature.

Jung establishes this juxtaposition as: “To this sphere also belongs the little metal man³ of late antiquity (...) who, till far into the Middle Ages, on the one hand inhabited the mine-shafts, and on the other represented alchemical metals” (158)⁴. Moreover,

² In *Archetypes and the Collective Unconscious* (1956), Jung explains the divine child as a figure that is “begotten, born, and brought up in quite extraordinary circumstances” (161). He also underlines that “the child is endowed with superior powers (. . .) it is a personification of vital forces quite outside the limited range of our conscious mind” (170), emphasizing the child’s supernatural and supernal qualities.

³ Sosruquo’s figure is also described as “puny” by Amjad Jaimoukha in his “An Introductory Account of Circassian Literature”.

⁴ Hermes is also extensively associated with alchemy.

Jung regards the association of the child with metals in conjunction with civilization. Regarding the divine child and societal advancement, Jung states in *The Archetypes and the Collective Unconscious* that “[The Child Archetypes] are identified with things that promote culture, e.g., fire, metal, corn, maize, etc. as bringers of light” (169).

While Sosruko is associated with metal due to Tlepsh’s tempering, he is also associated with fire as Rashidvash highlights in his “The Caucasus, Its Peoples, and Its History”: “[Sosruquo is] born aflame from a rock” (33). As this study will later argue, Sosruquo also brings fire, an act that is a universal symbol of bringing civilization. Concerning Hermes, on the other hand, the primary association with fire is chiefly with Prometheus in Greek Mythology. However, studies also argue that the god of thieves is also a god of fire. In “A Proposal upon the Figure of Hermes as an Ancient God of Fire”, Vinci and Mauri make an argument concerning Hermes’ role as a fire god—after suggesting Hermes’ role as a stone god in line with his nature as the initial divine child in the sentence “[Hermes] is also a stone-god and the god of piles of stones” (107).

Furthermore, *the Homeric Hymns*—one of the most important primary sources of Greek Mythology—also credit Hermes as the inventor of fire: “He gathered a pile of faggots, and had resort to the art of fire” (54). Considering the fact that Hermes invented fire as a child-god in the Homeric Hymns, his association with the divine child’s civilization-bringing aspects becomes clear.

In light of the fact that both Sosruquo and Hermes act as stone gods and bringers of fire, they apparently become closely associated. This association is further emphasized in their tendency of resorting to trickery and deceit in their exploits, and their act of giant-slaying. However, as this study displays, the manner of these supernatural figures in giant-slaying is highly different in a way that echoes Sosruquo’s archetypal significance. Sosruquo’s slaying of the giant Ayniwzh in “Sosruquo and the Inquisitive Ayniwzh” (Colarusso) is directly connected to his bringing of fire to his henchmen. In the tale, Sosruquo’s men lose their flint in a quest, unable to kindle a fire (222). When Sosruquo

realizes that a blizzard is approaching he says: ““So we have no flint anymore. Then I shall go and get fire. You stay here and wait for me. Stay as warm as you can. Do not despair” (222). Here, Sosruquo’s ability to lead, encourage, and aid his men seemingly establish him as a classical manifestation of the hero archetype that Jung, in his *Symbols of Transformation*, defines as “The hero sees fear as a challenge and a task, because only boldness can deliver from fear. And if the risk is not taken, the meaning of life is somehow violated” (551).

Sosruquo’s task to bring fire to his men is indeed risky for in order to do so, he has to face Ayniwzh, a man-eating giant in Caucasus mythology (200).

While the Ayniwzh is asleep, Sosruquo tries to steal a firebrand from Ayniwzh, highlighting his trickster nature (223) yet he fails and the Ayniwzh wakes up, correctly deducing that it is the Nart Sosruquo who tries to rob him from one of his firebrands. However, the ever-crafty Sosruquo first affirms his identity and then misleads the Ayniwzh that he is actually Sosruquo’s cook and nothing else, after he dodges the clubs hurled by the Ayniwzh: “I myself, his cook, with Sosruquo’s help will cut off your head right away,” (223) Sosruquo says, therefore causing Ayniwzh to think that if Sosruquo’s cook is agile enough to dodge his clubs and brave enough to taunt him, Sosruquo’s power must be immeasurable—for Ayniwzh responds in fear: “Don’t kill me! I mistakenly took you for Sosruquo. We have nothing to share, have we? So let me take my clubs” (223).

Sosruquo’s manipulation of the Ayniwzh speaks of his trickster nature in a threefold manner. Firstly, as he deceives the giant, Sosruquo acts as a traditional trickster archetype that is depicted in *The Archetypes and the Collective Unconscious* as a player of “malicious tricks” (256)—which is also in line with Jung’s understanding of Mercurius / Hermes in *Alchemical Studies*: “Mercurius, following the tradition of Hermes, is many-sided, changeable, and deceitful. He is duplex and duplicitious” (217)⁵. Secondly, Jung describes the trickster as a figure that breaks away

⁵ A well known example of this is Hermes’ thievery of Apollo’s cattle and his attempt to manipulate him through printing false footsteps.

from human contact, as Sosruquo breaks away from his companion before going into the cave of the Ayniwzh (Colarusso 223).

Thirdly, Jung describes the trickster as a shapeshifter in *The Archetypes and the Collective Unconscious* (255)—as he also depicts Mercurius / Hermes in *Alchemical Studies* as a being that “consists of all conceivable opposites” (par. 284), underlining his changeability, mutability, and non-commitment to a single form. While Sosruquo does not supernaturally change his shape akin to a traditional shapeshifter, he assumes the identity of his cook; suggesting a more latent approach.⁶

Sosruko’s deception of the Ayniwzh which manifestly asserts his trickster identity and latently confirms his ability to shapeshift continues throughout the tale. As he shoos away the Ayniwzh after their initial encounter, the giant says to Sosruquo: “Can you tell me about some of Sosruquo’s games, please” (Colarusso 223). The use of the word “game” is a peculiar choice here as it both hints at childishness and deceit in a way that resembles the fusion of the divine child and the trickster in the figure of Hermes, particularly concerning the birth of the thieving God. In a way that befits his trickster nature, Sosruquo abides by the Ayniwzh’s request to uphold his masquerade as the Ayniwzh says that he wants to see whether he can play the games Sosruquo plays as well (Colarusso 223). However, Sosruquo’s acquiescence of Ayniwzh’s request suggests a hidden agenda that yet again echoes his trickster status.

When telling the Ayniwzh his “games” in the guise of his cook, Sosruquo apparently hatches a plan to use the so-called games as a ploy to discover the weaknesses of the Ayniwzh so he could kill him.

As Sosruquo does this, the word “game” itself becomes a game—it acts as a *trompe l’oeil*, an illusion, a trick that is hidden behind a childish pastime. Sosruquo says to the Ayniwzh:

Well, when Sosruquo is bored he throws a stone up a very high and steep mountain, like this one, and he plays with the stone,

⁶ In another variant of the story, he disguises himself as his shepherd, suggesting a more humane and material way regarding his change of shape and identity.

hitting it with his forehead while the stone is rolling back, trying to get it back to the mountain's top. (224).

As the Ayniwzh responds he can do this without effort (224), Sosruquo thinks to himself: "What a strong forehead he has! It should be difficult to cut it. No, I wouldn't beat him if I tried to do this. I have to think of something else" (224), revealing his aforementioned deception to the reader. As this deception fails, Sosruquo further tries to lead the Ayniwzh, as he harnesses all of his guile and cunning. When Ayniwzh asks him to relay another game, Sosruquo says: "He loves to bathe in a cauldron of boiling milk" (224).

Following this, the Ayniwzh squeezes out a cauldron of milk from a boulder and boils the milk with the fire Sosruquo attempted to take from him. Stepping into the boiling cauldron of milk, the Ayniwzh is more than happy as he says: "Oh, what a pleasure it is! It makes all my bones very soft" (224), as Sosruquo thinks to himself in frustration: "What is the way to kill him? Even the boiling milk cannot boil him" (224). Ayniwzh, becoming more and more confident with his ability to match Sosruquo's Herculean "games", asks for a third game from Sosruquo in the guise of a cook, to which the latter replies that Sosruquo chews scorching-hot plows when it is cold outside (224).

As the Ayniwzh successfully replicates Sosruquo's game, he says: "Ah, how fine a way to warm up! Tell me of Sosruquo's fourth game!" (225).

Regarding this question, one should elaborate on the expanding overconfidence on the Ayniwzh as it reveals an archetypal dynamic in Jungian psychology. As an ego-personality becomes inflated with overconfidence that stems from an unconscious inferiority—this inferiority is revealed to the reader in Ayniwzh's initial fear of Sosruquo and his latter attempts to be on par with him—the trickster archetype arises in order to deflate the ego-personality's illusion. Therefore, the presence of Sosruquo and his attempts to further deceive the Ayniwzh is also reflective of the dynamic between the conscious mind and the archetypes. Whereas in regard to his fourth game, Sosruquo forces the Ayniwzh into a frozen sea as he states "He makes the sea freeze,

and then gathers all his powers and lifts out the whole sea as ice, icebergs. He takes it out on his shoulders" (225). Ayniwzh however also manages to break free from this trap as well.

After this, he gloats to Sosruquo: "Now you see? You said I would not come out of the sea, but I made it. Tell me now what else Sosruquo does" (225). It is interesting to note that Sosruquo does not vocalize his disbelief that the Ayniwzh will not be able to come out of the ice. While this may be a lapse in translation, it begs the question whether Ayniwzh is capable of a supernatural sense of intuition that allows him to read Sosruquo's thoughts. However, if such a case would be possible, Sosruquo's deception would be in peril in the first place. After the Ayniwzh breaks free from the task, Sosruquo finally comes up with a rather simple idea as he answers the Ayniwzh's question.

As Sosruquo considers what to do, he says to the Ayniwzh: "Sometimes Sosruquo throws himself flat on the ground and asks somebody to ride a horse on his back" (225). An increasingly overconfident Ayniwzh's response to Sosruquo again underlines his ego-inflation—and brings forth another mythological motif that is common in Greek, Roman, and Christian mythology, namely, "the pride before the fall". Ayniwzh says to Sosruquo: "That is nothing (...) Get your horse and ride him on my back!" As a response to this, Sosruquo seizes the opportunity as he rides his horse and draws out his sword, ultimately stabbing the Ayniwzh on his left shoulder blade, delivering him a grievous wound (225).

After completing the deed, Sosruquo finally reveals himself to Ayniwzh: "Now listen! Your death is from Sosruquo's hands. I am Sosruquo" (225), in a way that echoes Abaev's statement that to defeat enemies that are more powerful than him, Sosruquo "readily resorts to all kinds of trickery and cunning" (XXXVI).

Here, Sosruquo's resort to trickery and deceit stems from the fact that he keeps his identity secret in order to manipulate Ayniwzh to put himself in a vulnerable position. With his wit, Sosruquo overcomes an enemy who is more powerful than him, considering the fact that the Ayniwzh is a giant.

On the other hand, Sosruquo's cunning does not mean that Ayniwzh is stupid, as he also demonstrates a certain cunning after

the veils of his pride are lifted from his eyes. He tries to provoke Sosruquo to attack him again by provoking his masculinity: "If you were born to be a man, come closer and charge me one more time" (226). This is quite a guile attempt at deception as the Caucasus culture has strong ideals of virility and manhood.

However, in contrast to historical revisionists might argue, Sosruquo cannot be simply reduced to an ideal of masculinity, as his cunning is also one of his defining features that prevent him from being reduced to a one-dimensional character. As evidence to such a claim, he outright refuses the challenge of Ayniwzh, stating: "No. To hit twice is not my rule. I think one hit was enough for you" (226). This response is another testament to Sosruquo's guile as a trickster for he misleadingly invokes a sense of personal ethics to shy away from the Ayniwzh's entrapment. As a response, Ayniwzh uses a clever stratagem to appeal to Sosruquo's intelligence, trying to manipulate him through cajoling:

"Had I been smarter, I would have recognized that you might be Sosruquo. Although you could not beat me with your power, you beat me with your intellect," the giant said. "Now, can you bring here my sword, which is hanging on the cave wall, above my bed? And in order not to torture me, hit me with this sword and cut out my entrails," the giant said. (226)

With this quotation, the Ayniwzh not only appeals to Sosruquo's intellect but also to his mercy—which implies that Sosruquo is not a trickster that fits to the mold, for as implied before, this archetype is cruel and cunning—and yet, Sosruquo does not fall to this trap either since if he touched the Ayniwzh's sword with his hand, it would have killed him. Instead, Sosruquo picks up the sword with tongs. This final display of guile convinces the Ayniwzh that he indeed faces with Sosruquo (226). As Ayniwzh realizes that the man who killed him is indeed the cunning Nart, Sosruquo's role as the trickster gains further emphasis because the Ayniwzh identifies him through the other's remarkable cunning. After his identification by the Ayniwzh, Sosruquo grants his final wish, disemboweling him and hanging his entrails to a tree.

Following this, he returns to his companion and they behead the Ayniwzh. However, they fail to bring his head to their camp due

to its gigantic stature—as proof, Sosruquo cuts the ear of the Ayniwzh and alongside the fire, brings it to their camp instead. In the camp, they peel the skin of the ear, making five saddles out of it (226). While the act of making saddles out of the skin of the Ayniwzh’s ear is reminiscent of Mercurius / Hermes—who is also the god of craftsmen—the complexity of the relationship of this two figures is further emphasized as Sosruquo reintroduces fire, the symbol of civilization to his men, in a way that correlates to the hero archetype. Sosruquo’s reintroduction of fire is vastly different than its invention attested to Hermes—it is not an act that echoes the divine child through innovation; it is an act that echoes the hero through putting one’s own life at risk for the sake of others.

Conclusion

While one can also argue that Sosruquo and Mercurius / Hermes’ similarity is asserted in their fondness of childish games and trickery, which becomes evident in the former’s attempts at slaying Ayniwzh—underlining Jung’s emphasis of the trickster’s malicious nature—one must not lose Sosruquo’s endgame that establishes him as the hero archetype. Furthermore, Sosruquo’s status as the hero archetype is further highlighted in his reintroduction of civilization—fire—to his men. In this regard, the crafting of the saddles is also recontextualized as the first products of civilization regained.

Compared to Sosruquo, Mercurius / Hermes however, manages to unite only two archetypes, namely the divine child and the trickster in his most famous myth concerning his birth. Nevertheless, the fundamental difference that separates Mercurius / Hermes from Sosruquo is, compared to the dual-nature of Hermes, Sosruquo presents a trinitarian nature in a single myth⁷—this shifting of shapes between archetypes as Sosruquo’s “becoming” puts Sosruquo in a unique position while simultaneously questioning the claim of “close resemblance” Colarusso makes. Through his complexity as the manifestation of

⁷ Through this, Sosruquo’s nature also becomes reminiscent of the Christian trinity as all of these aspects are Sosruquo, but Sosruquo cannot be limited to these aspects, further underlining his complexity.

three different archetypes—and the tension it creates with Greek Myth and Jung’s dichotomy that establishes a non-duality between the child and the trickster—Sosruquo’s slaying of the Ayniwzh and his reintroduction of fire establishes his character—and the Nart Sagas— as a unique mythological phenomena that cannot be reduced to an inspiration from Western Mythology or a simple proof for Jung’s theory.

Works Cited

- Colarusso, John. *Nart Sagas: Ancient Myths and Legends of the Circassians and Abkhazians*. Princeton UP, 2016.
- Colarusso, John, and Tamirlan Salbiev. *Tales of the Narts: Ancient Myths and Legends of the Ossetians*. Princeton UP, 2020.
- Dumézil, Georges. *Gods of the Ancient Northmen*. Univ of California Press, 1977.
- Fritz, Sonja and Gippert, Jost. “Onomastica Nartica: Sozyryqo - Soslan” *Haptačahaptāitiš: Festschrift*. 2004. pp. 73-89
- Jaimoukha, Amjad. *Circassian Literature*. Independent Publishing. 2014.
- Jaimoukha, Amjad. *Circassian Religion and Beliefs*. Independent Publishing. 2009.
- Jung, C. G. “The Archetypes and the Collective Unconscious.” Routledge eBooks, 2014, <https://doi.org/10.4324/9781315725642>.
- . *Collected Works of C.G. Jung, Volume 5: Symbols of Transformation*. Princeton University Press eBooks, 2014, doi:10.1515/9781400850945.
- . *Collected Works of C.G. Jung, Volume 13: Alchemical Studies*. Princeton University Press eBooks, 2014, <https://doi.org/10.1515/9781400850990>.
- Homer. *The Homeric Hymns*. 1891.
- Kudaeva et. al. “Mythopoetic basis of Sosruko character (by the Adyghe version of Nart Saga)” *Revista Turismo Estudos e Práticas- RTEP/UERN*. 2020. pp. 1–15.
- <https://geplat.com/rtep/index.php/tourism/article/view/397/375>
- Latham, John. “Sun-Gods and Soviets: Historicising a North Caucasian Nart Saga.” *Iran & the Caucasus*, vol. 20, no. 2, 2016, pp. 159–78. JSTOR, <https://www.jstor.org/stable/26548886>.
- Misakyan, Lilit. “Solar Hero and Water Dragon in the Armenian and Kabardian Epics. Sanasar and Sosruko”

Nikolaev, Alexander. "Ten Thousand Eyes: The Story of Ἐκατόφθαλμος". *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, vol. 55. pp. 812-831.

Paranuk et. al. "Contemporary North Caucasian Romance Myth in the Context of World Literature". *Mediterranean Journal of Social Sciences*, vol. 6, no. 5. pp. 259–269.

Rashidvash, Vahid. "The Caucasus, Its Peoples, and Its History." *International Research Journal of Interdisciplinary & Multidisciplinary Studies*. vol. 1, no. 1, 2015. pp. 30–36.

Tuite, Kevin. "Achilles and the Caucasus" *Journal of Indo-European Studies*, vol. 26, no. 3, 1998. pp. 289-344.

Vinci, Felice and Maiuri, Arduino. "A Proposal upon the Figure of Hermes as an Ancient God of Fire (According to the Homeric Hymn to Hermes)". *Athens Journal of Mediterranean Studies*, vol 2, no 2. 2022. pp. 107–116.

Ukraine's and Georgia's Recognition of the Circassian Genocide: Strategic Engagement with North Caucasian Causes

Matthew Kelbaugh*

Abstract

This article examines the contemporary development of international recognition of the Circassian genocide by two post-Soviet states—Georgia in 2011 and Ukraine in 2025. Through analysis of media coverage related to the Russo-Georgian and Russo-Ukrainian wars, and comparative textual analysis of primary sources, this research demonstrates how Georgia and Ukraine, each within the context of their own conflicts with Russia, have emerged as key external supporters of pan-Caucasian causes. Both countries have used their recognition of the Circassian genocide and their support for North Caucasus separatist movements to position themselves as regional partners for stateless peoples resisting Russian domination. Building on existing historical research about the Circassian cause and comparing the politics of memory in Georgia and Ukraine, this study illustrates how these recognitions draw renewed attention to the events of 1864, when Russian imperial colonization led to the mass extermination and expulsion of the majority of Circassians from their homeland. Scattered across Russia, the Middle East, and the West, Circassian activists continue to seek recognition of these atrocities as genocide—claims the Russian state persistently suppresses. As Georgia's recognition of the Circassian genocide set a precedent, and Ukraine has followed suit, the question remains whether recognition is merely a geopolitical tool for states in conflict with Russia, or if the Circassian movement can succeed in persuading other, non-belligerent countries to follow their lead.

Keywords: Russo-Georgian war, Russo-Ukrainian war, nationalism, former Soviet Union, politics of memory

* Matthew Kelbaugh, University of Maryland Global Campus, USA.
ORCID: 0009-0009-6985-6820. E-mail: matthewrkelbaugh@gmail.com
(Received/Gönderim: 03.04.2025; Accepted/Kabul: 29.04.2025)

Ukrayna ve Gürcistan'ın Çerkes Soykırımını Tanıması: Kuzey Kafkasya Davalarıyla Stratejik İlişki

Bu makale, iki post-Sovyet devleti olan Gürcistan'ın 2011'de ve Ukrayna'nın 2025'te Çerkes soykırımının uluslararası tanınmasının çağdaş gelişimini incelemektedir. Rus-Gürcü ve Rus-Ukrayna savaşlarıyla ilgili medya haberlerinin analizi ve birincil kaynakların karşılaştırmalı metin analizi yoluyla, bu araştırma Gürcistan ve Ukrayna'nın, Rusya ile kendi çatışmaları bağlamında, nasıl pan-Kafkas davalarının kilit dış destekçileri olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Her iki ülke de Çerkes soykırımını tanımlarını ve Kuzey Kafkasya ayrılıkçı hareketlerine verdikleri desteği, Rus egemenliğine direnen devletsiz halklar için bölgesel ortaklar olarak konumlandırmak için kullanmıştır. Çerkes davası hakkındaki mevcut tarihsel araştırmaları temel alarak ve Gürcistan ve Ukrayna'daki hafıza politikalarını karşılaştırarak, bu çalışma bu tanımların, Rus sömürgeciliğinin Çerkeslerin çoğunluğunun kitlesel olarak yok edilmesine ve vatanlarından sürülmesine yol açtığı 1864 olaylarına yeniden dikkat çektiğini göstermektedir. Rusya, Orta Doğu ve Batı'ya dağılmış olan Çerkes aktivistler, Rus devletinin ısrarla reddettiği iddiaları, yaşanan olayları soykırım olarak tanınması için çaba göstermeye devam etmektedir. Gürcistan'ın Çerkes soykırımını tanıması bir örnek oluştururken ve Ukrayna'nın bunu takip etmesiyle birlikte, tanımanın sadece Rusya ile çatışma halindeki devletler için jeopolitik bir araç mı olduğu, yoksa Çerkes hareketinin diğer çatışmasız ülkeleri de ikna ederek onların da bu yolu izlemesini sağlayıp sağlayamayacağı sorusu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rus-Gürcü savaşı, Rus-Ukrayna savaşı, milliyetçilik, Sovyetler Birliği, hafıza politikaları

Introduction

This research seeks to engage critically with the existing literature and recent scholarship on the Circassian genocide, while also broadening our understanding of the contemporary evolution of its international recognition. The *Circassian genocide* refers to the mass killing, forced migration, and expulsion of Circassians by the Russian Empire during and after the Russo-Circassian War (1763–1864). Russia's conquest of Circassia took almost a hundred years, beginning with the construction of the Mozdok fortress as a forward post for Russian expansion into the Caucasus in 1763. It continued with the incorporation of Eastern Circassia (Kabardia)

into Russia in 1822, followed by Russian advances in Western Circassia before and after the Crimean War (1853–1856), and culminated in the capture of Sochi, the last capital of Circassia, in 1864 (King, *The Ghost...*; Manning; Richmond).

The Russian Empire's complete subjugation of Circassia in 1864, part of a broader campaign to dominate the Caucasus, resulted in mass killings, starvation, and forced deportations of the Circassian people. Circassians remain dispersed across Western countries, the Middle East, and Russia. Soviet and post-Soviet Russia transformed colonial history into a neocolonial present (Zhigunova and Tlostanova 69), applying the imperial principle of "divide and rule" by restructuring Circassian identity under different ethnonyms within six different regions of the Russian Federation (Richmond 146-148; Shenfield 155-156). Three indigenous Circassian republics include Kabardino-Balkaria with Kabardian majority, Adygea with Adyghe minority, Karachay-Cherkessia with Cherkess minority, while Krasnodar Krai has Shapsugs, and Stavropol Krai and North Ossetia has Mozdok Kabardians, who do not have representation as indigenous peoples in their regional constitutions. The brutal campaigns of the Russian Empire against the Circassian people were first recognized as constituting a genocide in Resolution No. 977-XII-B, adopted by the Supreme Soviet of the Kabardino-Balkarian SSR on February 7, 1992, which declared the mass extermination and forced deportation of Circassian (Adyghe) people during the Russian-Caucasian War as an act of genocide. The resolution acknowledged that "the majority of the Circassian people, including over 90 percent of Kabardia's population, physically exterminated, and over 500,000 Circassians forcibly expelled to the Ottoman Empire by the Tsarist autocracy" (Postanovleniye...). This document called for the Russian Federation to acknowledge these events as genocide. It also proposed dual citizenship for diaspora Circassians, mandated repatriation programs, sought international recognition of their status as an exiled people, and established May 21 as the official Day of Remembrance. Despite subsequent appeals by Circassian NGOs and the parliaments of Kabardino-Balkaria, Adygea, and Karachay-Cherkessia, the Russian State

Duma has consistently refused to acknowledge these events as genocide. While the Russian Federation denies these events constituted genocide, framing them as a voluntary migration (*muhajirstvo*) to the Ottoman Empire, others have recognized the atrocities. On the international stage, Georgia became the first country to recognize the Circassian genocide on May 20, 2011, Resolution No. 4701- I (*Rusetis...*), urging global acknowledgment of the atrocities committed by the Russian Empire. Ukraine followed on January 9, 2025 (*Pro vyznannya henotsydu...*), when the Verkhovna Rada adopted a resolution condemning the 19th-century mass killings, forced displacement, and other atrocities perpetrated by the Russian empire as genocide, marking a significant step in recognizing the historical suffering of the Circassian people. The Ukrainian Cabinet of Ministers followed suite with a corresponding executive order on March 28, 2025 (*Pro zvernennya...*).

The Georgian government recognized the genocide as part of a greater strategy to gain influence and leverage with the peoples of the North Caucasus, especially the Circassians. This strategy also included the weaponization of conferences, the creation of cross-cultural and education programs, the dissemination of Georgian-sponsored media in the North Caucasus, open travel of North Caucasians into Georgia, and greater political and economic cooperation between Georgia and the North Caucasus. Although the current ruling establishment has stepped back from many of these initiatives, Tbilisi's past rapprochement with Circassians and other North Caucasus groups has led to the strengthening of Circassian activism and encouraged Ukraine since the start of the current war with Russia to embrace the mantle of Pan-Caucasus causes. By recognizing the Circassian genocide and supporting separatist movements and organizations in the North Caucasus, Ukraine has positioned itself as an advocate for stateless peoples of the North Caucasus within Russia's sphere of influence, posing to provide Circassians a state actor to support their national aspirations and to weaken Russian regional hegemony.

The collapse of the Soviet Union in 1991 birthed 15 successor states, many of which struggled to regain a clear sense of political

identity and function after several centuries of colonialism (Derluguian). Georgia, nestled in the perpetually fractious Caucasus, found itself in such a position under its first president post-independence, Zviad Gamsakhurdia (1991-1992). Gamsakhurdia's complicated legacy, in which his unwavering commitment to Georgian nationalism brought conflict with both his countrymen and Abkhazians and South Ossetians, continues to haunt the Caucasus nation to this day, especially after Tbilisi's unmitigated defeat at the hands of Russia in the summer of 2008 led to the Abkhazian and South Ossetian republics gaining permanent autonomy.

The Circassians, like the Georgians, were enveloped into the Russian Empire in the nineteenth century, but not before Russian forces conducted a brutal, sustained campaign of extermination, forced starvation, deportation, and population resettlement (Bullough; Grant; Jaimoukha; Khodarkovsky; King, *The Ghost...*; Kreiten; Richmond). The result of this campaign has left an indelible scar on the Circassian people, which is reflected in the modern demographic reality. The vast majority of Circassians today live in the diaspora, with only about a sixth of Circassians' total world population living within the Russian Federation (Doğan 78; Tlis).

The modern Circassian movement has experienced both transformation and fracture, a reflection of the scattering of the Circassian diaspora (Erciyes; Hamed-Troyansky; Hansen, *Renewed...*; Kaya; Petersson and Vamling; Shami). Besleney describes the outlined goals of the Circassian movement and diaspora, while Zhemukhov (*The Birth...*) categorizes the current composition of Circassian activism in Russia. According to their research, five major groups represent the Circassian movement: nationalists, who desire an independent state free from Russia; sovereigntists, who want the Circassians, scattered under three republics in the Russian Federation, to be united under a single political entity within the Russian Federation; centralists, who view themselves as moderates and advocate for the broader unity of all Circassians; culturalists, who are focused on the preservation and promotion of political, cultural, and linguistic rights but are wary

of political and separatist initiatives; and finally, accommodationists, who are local political elites within the North Caucasus that are aligned with the Kremlin.

The Circassian movement revamped with activists successfully finding a state sponsor in Georgia, whose recognition of the Circassian genocide on May 20, 2011 (Bagrationi, Parliament...; Barry; Gukemukhov; Haindrava; Lomsadze; Lukyanov; Markedonov, History...) has proven to be a major catalyst as Georgian officials sought to strengthen cultural and political ties with Circassians to challenge Russian hegemony in the region. The current ruling party in Tbilisi has stepped back from many of these initiatives in a bid to maintain stable relations with Moscow (Gordadze). Nevertheless, the effects of the Georgian Parliament's 2011 decision are still evident, most notably in Ukraine's recognition of the Circassian genocide in January of 2025 (Bardouka; Dzutsati, Ukrainian...; Ekberova; Goble). The current Ukrainian government has mirrored the policies and strategies of Tbilisi in the last decade by taking an interest in the plight of the Circassians, seeking to strengthen ties with other separatist movements of the North Caucasus by recognizing their right to self-determination (Fabbro; Krasno; Pro vyznannya prava...; Pro zayavu...). For both Georgia and Ukraine, recognizing the Circassian genocide and supporting Circassian causes serve to weaken Russia's image on both the political battlefield and historical memory.

The 2008 Russo-Georgian War became the catalyst for Georgia recognizing the Circassian genocide and seeking a Pan-Caucasus alliance to challenge Russia's regional dominance (Zhemukhov, Russia...; Khashig). After the defeat of 2008, Georgian officials realize that they could not take the separatist territories of Abkhazia and South Ossetia by force, which required a major recalculation of Tbilisi's strategy. Georgia was effectively forced to stand alone in its 2008 war with Russia, stunting Tbilisi's bid for EU and NATO membership (King, The Five-Day...). In this context, Tbilisi reevaluated its relationship with the Circassian diaspora (Zhemukhov, Russia...; Khashig).

This paper is divided into three parts. The first chapter will cover the historical background for Georgia's relations with the Circassian movement leading to the buildup after the 2008 Russo-Georgian War, which led to the Georgian Parliament's recognition of the Circassian genocide, as well as various other efforts Georgia adopted to strengthen ties with Circassian activists. The second chapter will briefly address the current political situation in Georgia in which officials have mostly sought to abandon these policies, before focusing on the impacts of Tbilisi's past decisions in Ukraine. Kyiv has recognized the Circassian genocide and sought to fuel and support other separatist causes in the North Caucasus. As part of this strategy, Ukraine has also supported other North Caucasus groups, such as the Chechens and the Ingush, in their right to "self-determination" (Pro vyznannya prava...; Pro zayavu...). Kyiv has also held conferences of its own to gain greater international traction. Moreover, Pan-Caucasus initiatives still have produced an enduring legacy in Georgia. In the third and final chapter, the paper will analyze and compare both documents for the Georgian and Ukrainian recognitions of the Circassian genocide, to give readers a better understanding of the text and to provide the appropriate historical and political background. This exercise will give the reader a better understanding and appreciation for Georgia and Ukraine's peddling of Circassian causes, and how the language of genocide serves as a powerful political and ideological tool to combat Russia and challenge its regional dominance. Finally, the conclusion will summarize the findings and impact of both Georgia and Ukraine's recognition of the Circassian genocide and examine how the recognition of genocide has both emboldened the Circassian movement and has led to greater political and cultural collaboration between Circassians and state actors in the post-Soviet sphere, as part of a greater project to challenge Russian hegemony in the region.

Chapter 1: Georgia's Recognition of the Circassian Genocide

On May 21, 1991, Zviad Gamsakhurdia delivered a speech to the Georgian Parliament titled "Address to the Circassian (Adyghe)," strategically on the day that commemorates victims of

the Circassian genocide. The Georgian president emphasized the mutual respect between Georgians and Circassians, the "chivalrous nature" of the Circassian people, both nations' "genetic kinship," and the warm and brotherly feelings between both people, to the degree that Georgians "will honour the memory of Circassians who died for the freedom of their homeland" (Aliyev 32-33). Instead of a Caucasus union with Russia at the head in a post-Soviet order which preserved hegemony, Gamsakhurdia sought an alternative arrangement, which he believed Tbilisi had the unique role to fill. He believed in greater cooperation among the people of the Caucasus and saw Georgia as critical for the region's stability (Aliyev 34). Although of differing ideological persuasions than the man he both overthrew and succeeded, the rhetoric and policies toward the North Caucasus of Georgia's second president, Eduard Shevardnadze (1992-2003), in many ways resembled those of his rival and predecessor. Shevardnadze viewed the settlement of the Abkhazian conflict as critical for the stability of the North Caucasus. While noting that North Caucasian fighters fought against Tbilisi on behalf of Abkhazia, Shevardnadze did not blame the people or authorities of the region for this (Aliyev 48-49).

Georgia's third president, Mikheil Saakashvili (2004-2013), like his predecessors, sought to expand networks between Georgia and the North Caucasus. In a 2012 speech to an international conference of Caucasologists, in which he contrasted Georgia's modern statehood and development in contrast to the condescendingly paternal iterations of past Russian colonialism, Saakashvili expressed beliefs in a Pan-Caucasian unity that is both free and democratic, and noted how Georgia was the first country to recognize the Circassian genocide (Aliyev 61). The Georgian president in turn sought to contrast his country's policies with Russia's while also demanding parity in the two nations' imperatives. In an address to the UN in September of 2013, he accused Putin of seeking to prevent smaller, former colonized states to become more independent and to integrate within Europe, while also mentioning the Circassians as an example of past Russian atrocities and oppression. Furthermore, regarding the

history of Sochi, Saakashvili expressed concerns about the propriety and wisdom of Russia holding the Olympic Games there (Stepanov). Through these examples, the Georgian president was not only seeking to challenge Russian dominance and meddling in the Caucasus, but to also present a picture of a culturally united and harmonious region, one in which the Russian Federation plays little or no part. Through these messages, the Circassians clearly form an integral component of his political aims.

1.1 2010 Conference, Jamestown Foundation

The Circassian genocide, despite its vast scale and long-lasting consequences, has remained relatively unknown, largely due to Circassians lacking a nation-state of their own. The Circassian tragedy was absent from Tsarist Russian, Soviet, and post-Soviet historiography, while the diaspora also lacked a strong voice in the Middle East. Russia continues to deny the genocide, complicating recognition efforts, especially as the relatively small and stateless Circassian population remains a low priority for Western powers.

In March of 2010, Ilia State University in Tbilisi collaborated with the Washington DC-based Jamestown Foundation to organize a conference discussing the Circassian Genocide, which featured prominent Circassian activists who petitioned the Georgian Parliament to recognize the genocide. In response, Russian officials, who had previously maintained silence on the issue of genocide, accused Tbilisi of seeking to stoke North Caucasian separatism. As a result, both sides organized a series of conferences. The 2010 Tbilisi conference, called “Hidden Peoples, Unceasing Crimes: Circassians and the People of the North Caucasus between the Past and the Future” featured a request to not only recognize the Circassian genocide, but the genocides of the Chechens and the Ingush (Dzutsev, Priznaniye...). Another conference was later held in November 2010 to discuss the “Circassian question” and the legacy of Russian rule in the region. Participants also discussed potentially boycotting the Sochi Olympic games, and from this conference rose an appeal to the Georgian Parliament to recognize the Circassian genocide (Stepanov).

These conferences functioned as educational tools to raise awareness and later, after 2011 and 2025, the Georgian and Ukrainian parliaments respectively highlighted the importance of educating and raising awareness about the Circassian genocide in the international community. It is important to note, however, that North Caucasus officials did not participate in any of these conferences – they were attended only by scholars, artists, activists, NGOs, and representatives of diaspora. This fact highlights the difference between Circassian civic activism and the official discourse which government representatives from the Circassian republics promote.

The Georgian Parliament also received requests about recognition of the Circassian genocide from Circassian organizations in Israel and Germany. According to the signer of the appeal and member of the Coordinated Council of Circassian Social Organizations of the Russian Federation, Abubekir Murzakanov, the decision to acknowledge the genocide would improve relations between the Circassians and Georgians, who already have a long history of friendship and cultural connection (Kavkazskiy Uzel, Gagoshidze...). The level of preparation and gradual progression for the recognition of the genocide was unmistakable. Russian political scientist Markedonov argued that “it is impossible to say, that the decision of May 20 was spontaneous and unprepared” (Cherkesskiy...).

1.2 Recognition of Genocide

Even the timing of the decision to recognize the genocide was clearly symbolic and coordinated, occurring on May 20, 2011, the day before Circassians commemorate and mourn those who perished during Russia final, brutal push to conquer their land in 1864. On May 20, 2011, ninety Georgian lawmakers unanimously voted to recognize the Circassian Genocide, with no nays (Civil Georgia). The contemporary development of international recognition of the Circassian genocide began with the resolution of the Georgian Parliament. This decision inspired the international Circassian movement to promote the recognition of the genocide in many countries, including those with large

Circassian populations (Russia, Turkey, Jordan, Syria), as well as in former Soviet Union states (Lithuania, Estonia, Latvia, Ukraine). To date, however, most of the international community has responded to these efforts with caution, with the notable exception of Ukraine, which will be analyzed in greater detail later in this article. On the one hand, many states are unwilling to risk the benefits of good relations with Russia; on the other, there is little to gain from recognizing the grievances of a relatively small ethnic minority group without statehood (Catic 1707; Grebennikov 80).

According to Lomsadze, the recognition of the Circassian genocide serves to promote the narrative that the Russians are inherently foreign intruders to the Caucasus region, as well as to accomplish revenge for Russia's support of Ossetian and Abkhazian separatists in 2008. Other political figures saw the decision as reasserting a Pan-Caucasus unity. For instance, lawmaker Giorgi Tortladze argued that "We must morally support the Caucasian people, the Circassians became victims of political games in the North Caucasus" (Kukudzhanova, Komitety...).

The appeals for a Pan-Caucasus unity inevitably also carried the more bellicose stances of opposition or antagonism toward the Russian Federation, the occupying power. The Georgian Parliament's Chairman of the Committee on Education, Science and Culture, Giorgi Gabashvili, stated that it is important for Circassians, other Caucasian peoples, and the Russians to all have an actual understanding of history, not some Soviet version (Kukudzhanova, Komitety...). Nevertheless, lawmaker Giorgi Gabashvili stressed that the vote was not to be regarded as punitive measures, and that the Russian people should not share the guilt of their leaders over the last century and a half (Civil Georgia). In any case, through the vote, Tbilisi hoped to both repair its damaged relationship with other Caucasus people groups considering ethnic conflict, while also weakening its great enemy, Russia, according to analyst Mamuka Areshidze (Lomsadze).

1.3 Georgia's Reaction

The unanimity of the Parliament's decision, however, fails to indicate the degree of apprehension among the political faction that has long feared provoking Russia, especially after the catastrophe of 2008, a political impulse which effectively rules Tbilisi now. Some officials questioned the wisdom of recognizing the Circassian genocide, fearing that it might further damage an already fragile relationship with Russia (Radio Free Europe). By recognizing the Circassian genocide, other groups such as Armenians, Meskhetian Turks, and Pontic Greeks, might all demand recognition of past genocides, all of which would either cost the Georgians politically or directly implicate them in past atrocities (Khashig). Jondi Bagaturia, a member of the Georgian Parliament, while emotionally sympathetic to the cause of the Circassians, argued against the resolution, by pointing to the hypocrisy it demonstrated to Armenians, whose own genocide Tbilisi has yet to officially recognize (Civil Georgia). In fact, in the middle of April of 2010, although ultimately to no avail, an Armenian delegation sent requests to both Mikheil Saakashvili and to the Georgian Parliament to recognize the Armenian genocide (Kavkazskiy Uzel, V Gruzii deputaty...).

1.4 Pro-Circassians Conferences in Georgia

The recognition of the Circassian genocide served in a long string of policies in which Georgian officials, rather than direct confrontation with Russia, sought to use conferences that strengthened the Georgian position in the information war, and which fostered greater contact and collaboration with not only Circassians, but other people of the North Caucasus as well. In 2012, the coastal town of Anaklia had a monument in honor of the memory of victims of the Circassian genocide with a sculptor from Karbadino-Balkaria, Khusen Kochesokov (Stepanov). In Anaklia, archival documents were opened about the Circassian genocide, and a memorial was established to commemorate the victims of the genocide. The ceremony, held in a city on the Black Coast near the border with Abkhazia, had both Circassian activists and different officials from the republics of Kabardino-Balkaria, Adygea, and Karachay-Cherkessia. Tamara Barsik, the director of

Communications for the Circassian Cultural Institute in the USA and representative of the International Circassian Council, was also present and noted that the day commemorates what her people lost, and today they remember what they had lost and hope to regain what was once theirs. Ibragim Yagan, a representative of the Circassian National Movement, Iyad Youghar, the chairman of the International Circassian Council, the head of the Chairman of the Committee of Diaspora Affairs and the Caucasus Parliament, Nuzgar Tsiklauri, and Georgian State Minister of Diaspora Affairs Mirza Davitaia, all addressed the gathering. The monument, cast in bronze, was then unveiled. The event continued the next day with the conference “The results of the recognition of the Circassian genocide”, which was a joint product of the Jamestown Foundation, Ilia State University, the Circassian Cultural Center in Tbilisi, and the State Ministry of Diaspora Affairs. The program will also feature books about the genocide, as well as highlight Circassian culture, clothing, and sports (Bagrationi, Parliament...).

1.5 Circassian Cultural Center

Another project of this increasing rapprochement was the opening of the Circassian Cultural Center in Tbilisi. Mikheil Saakashvili created The Center of Circassian Culture on October 12, 2011, as part of a larger effort to strengthen ties with North Caucasian officials. On June 25, 2012, the Georgian Parliament National Library held a ceremony opening an exhibition for Circassian culture, with the presentation of the book “The Circassian Genocide” by Merab Chukhua, the director for the Circassian Cultural Center. Merab Chukhua in turn hoped that Russia will finally acknowledge the crimes it committed in the Caucasus, in a way to rectify the past (Bagrationi, V Gruzii...).

The exhibition featured the work of the ethnic Circassian artists Zhanti Bash and Zaur Shogenov, and the hallway was decorated with Circassian flags, and visitors could look at art from Circassian artist Teuchezh Kat, in what was a collaboration between the “Caucasus Fund” and Georgian artists (Bagrationi, V Gruzii...). Ruslan Kesh, the leader of the Circassian Council’s branch in Kabardino-Balkaria, stressed the cultural and political ties

between Georgia, Abkhazia, and Circassia (Regnum). This effort served to acknowledge both the indissoluble brotherhood between Circassians and Abkhazians as well as the growing bond between Circassians and Georgians. Circassian activists such as Kesh were able to visit Georgia and impact the parliamentary vote thanks to Georgia's earlier revoking of visas for Russian citizens from North Caucasus republics (Civil Georgia; Stepanov).

1.6 Sochi Olympics Boycott

While its origins in fact preceded the fateful day of May 20, 2011, Georgia's opposition to the Sochi Olympics, while ultimately futile, gained new momentum from genocide recognition, and signified a merging of interests and cooperation for both Tbilisi and the Circassian movement. On November 22, 2010, a conference was held in Tbilisi to discuss potentially boycotting the Olympic Games, the same conference which would prove to be so influential for the recognition of the Circassian genocide. This was the second forum the Jamestown Foundation instigated in Tbilisi that year, after a conference in March on the history and suppression of the North Caucasus peoples. The conference had a diverse range of participants, including Circassian activists from different Western countries, Turkey, and Israel, as well as scientists from Turkey, the US, and Europe. Among them was the French philosopher Andre Glucksmann, famous for his criticisms of Russia, who supported the boycott initiative (Kavkazskiy Uzel, V Gruzii konferentsiya...).

Ruslan Kesh and Tamara Barsik reminded attendees that 2014 is not only when the Olympic Games will be held, but also will serve as the 150-year anniversary of Russian troops slaughtering the last remnants of Circassian resistance at the Battle of Krasnaya Polyana, a battle which marked Russia's decisive triumph in its long and brutal war against the Circassians, and has become a symbol of national loss and tragedy for Circassians (Kavkazskiy Uzel, V Gruzii konferentsiya...).

Moreover, concerns about the Sochi Games also addressed practical and environmental issues, as well as the usual political grievances. A conference in Tbilisi on June 12, 2012, called "The

2014 Sochi Olympic Games and the Georgian-Circassian Ecological Cultural Space” discussed the ecological problems that arise from the preparation for the 2014 Sochi Games, as well as repatriation for Circassians. The Circassian Cultural Center in Tbilisi and the International Circassian Council in the US organized the event, which featured many members of the Circassian Diaspora, officials from the North Caucasus republics, and lawyers, political scientists, lawyers, and historians from the US, Turkey, Poland, and Canada. For the opening ceremony, Nuzgar Tsiklauri, Ibragim Yagan, Iyad Youghar, Aleksandr Kvitashvili, the president of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, and Witold Rodkiewicz, a Professor at Warsaw University, also made speeches. The event also showed a documentary disapproving of the Olympic Games called (Sochi 2014—for the Olympics?” The film was the product of Shota Malashkhia, the chairman of the Committee for the Restoration of the Territorial Integrity of Georgia (Bagrationi, V Tbilisi...). While ultimately of no great political consequence, such forms of informational wars did worry Moscow analyst Alexey Malashenko to the point of raising concerns about potential acts of terrorism, and Russian political scientist Mikhail Alexandrov also accused Tbilisi of considering utilizing terrorism (Zhemukhov, Russia...).

Circassian NGOs also evolved into a formidable force during the Sochi Olympics boycott. They protested holding the games on the site of graves for victims of the genocide. They also regarded Sochi, which was the last capital of Circassians (1861-1864), as unsuitable for holding games. As a result, Moscow has targeted and arrested members of the movement, many of whom were human rights activists (Dzutsev, Circassian...).

1.7 Georgian-Abkhazian Relations

Nevertheless, despite all these initiatives with Caucasus peoples securely beyond the Russian border, Tbilisi displayed less interest in rapprochement with the separatist territory of Abkhazia. Ironically, Abkhazia had initially proven to be a cause of contention between Georgian and Circassian interests. In the aftermath of the collapse of the Soviet Union, Russian President

Boris Yeltsin wanted to maintain good relations with Eduard Shevardnadze. When Georgia was embroiled in sectarian conflict with Abkhazian separatists in 1992, the Russian president sent troops to maintain order in Kabardino-Balkaria to prevent local Circassians from joining the fight against Georgia with their Abkhazian kin. While hardly the only North Caucasus group to join the war against Georgia, the Circassians played an instrumental part. In fact, Sultan Sosnaliev, who led the Abkhazian military, was born in Nalchik, a Kabardian city (Zhemukhov, Russia...).

Around 2,500 Circassians volunteers would fight in Abkhazia (Markedonov, History...). In response, Eduard Shevardnadze sent a letter to the authorities of Kabardino-Balkaria, asking them to recall "volunteers" who had joined the Abkhazian side (Aliyev 40).

As a result, Georgia's recognition of the Circassian Genocide put the Abkhazians in a difficult position, as they are connected in culture to the Circassians, but they are also dependent on the Russians for their independence from Georgia (Zhemukhov, Russia...). To that effect, Markedonov views the genocide debate as merely a political calculation, arguing that the Georgian authorities have only considered Circassian movements that align with their own goals, and that Tbilisi was not interested in Circassian rights prior to the 2008 Russo-Georgian War (Cherkesskiy...). In a similar vein, Khashig argues that recognizing the Circassian genocide has nothing to do with past Russian atrocities so much as present political leverage. Khashig believes that Georgia knows that it cannot take on the military power of Russia, so its only option to regain the separatist republics is to stoke separatist sentiments among North Caucasian peoples to either weaken or distract Russia, as well as divide the Abkhazians from their Circassian allies. Tbilisi, riding on the support gaining through recognizing the Circassian Genocide, hopes to maintain Circassians' favors by leading a boycott of Russia's Olympic Games in Sochi, which will also force the Abkhazians to choose between their Circassian kin and their Russian protectors. To that effect, the recognition of the Circassian genocide conspicuously omitted the Abkhazians, who in many ways suffered a similar fate. Given that Georgians moved into depopulated Abkhazian regions,

recognizing the Abkhazian Genocide would likely require Tbilisi to make restitutions in similarity to Russia.

In any case, despite their cultural ties and past political alliances, the natural partnership of the Circassians and the Abkhazians is not without some cracks. On September 29, 2013, Abkhazian president Aleksandr Ankvab gave a speech commemorating Abkhazian independence, during which he praised many ethnic groups which helped the Abkhazians, but failed to mention the Circassians, angering many Circassian activists (Dzutsati, Disappointed...). Ibragim Yagan has criticized Abkhazians for not cooperating with Georgia and failing to see that Tbilisi' support is conducive for the Northwest Caucasus peoples (Haindrava). Ruslan Kesh argued that the Abkhazians have used the Circassians for their own interests while delivering very little in return. Unlike the Circassians, the Abkhaz supported the Sochi Olympics, which they thought would boost their ties with Russia (Dzutsati, Disappointed...).

While acknowledging that he fought against Tbilisi in the Georgian-Abkhaz War (1992-1993), Yagan claimed he did so with the view that the Abkhazian state would give the Circassians independence and freedom, as well as a representative on the world stage. Now, he says that he views Abkhazia as merely a Russian puppet, and that he is now allied with Georgia because he sees Tbilisi as a symbol for a free, autonomous Caucasus (Dzutsati, Activist...). Just three years earlier, Yagan's stance had been quite different, as he was unable to attend the eventful 2010 conference which would later lead to the genocide recognition, which he was hoping would have been in Russia. He argued at the time that he cannot visit Georgia until Tbilisi recognizes Abkhazia as a sovereign state (Kavkazskiy Uzel, "V parlamente..."). Yagan justifies his new position by noting that Georgian officials told him they recognized the Circassian genocide in part to atone for the fact that Georgians collaborated with the Russians in their bid to take over the region, indicating a major shift of alliances in the Caucasus (Dzutsati, Activist...).

Chapter 2: The Georgian Legacy and Ukraine's Recognition of the Circassian Genocide

The Pan-Caucasus initiatives within Georgia were greatly limited by the triumph of the Georgian Dream Party in 2012, which has retained power to this day. Georgian Dream has attempted to avoid any provocation with Russia and has distanced itself from Western powers, as well as North Caucasus groups (Aliyev 62-63; Silaev and Sushentsov 83). Russia had tried to jam the waves of First Caucasus Informational Channel, a pro-Georgia, Russian-language satellite-TV channel, as well as to pressure companies to not broadcast it, and Georgian Dream complied by cutting off the funding for the channel soon after winning the October 2012 elections. The current ruling establishment has remained hostile to North Caucasus separatist groups, which it sees as threatening its delicate relationship with Russia (Gordadze). Some news agencies have reported that Moscow pressured Georgian president Bidzina Ivanishvili in 2013 to withdraw recognition of the Circassian genocide. The deputy minister of diasporas for Saakashvili's regime allegedly warned the Circassian diaspora to pressure Ivanishvili's government to not consider withdrawing support for the genocide (Dzutsati, Activist...).

Nevertheless, despite Georgian Dream's rejection of its predecessor's policies, those early efforts have still made their presence felt in the developing politics of the region. Recognition of the Circassian genocide has sown fruit in Ukraine, which has adopted the mantle of a potential advocate for the Circassians and a promoter of Pan-Caucasus separatism to challenge Russia. Since Russia's invasion of Ukraine in 2022, Ukrainian officials have been forced to reevaluate their deterrence policy, which has included questions of opening new fronts, forcing Russian to divert its resources. The fractious North Caucasus, the home of numerous stateless people groups, has promised Ukraine a new set of allies in the struggle with Russia. The diasporic web of the Circassians, as well as their productivity with online content, has produced a set of stateless actors who share many of the similar goals, hopes, and aspirations of Ukraine, promising further efforts of collaboration.

The recognition of the Circassian genocide was proposed in the Ukrainian Parliament in 2014 after the Russian annexation of Crimea, as a measure which would also include establishing a commission to issue reports of Russia's brutal conquest of the Caucasus region (Dzutsati, Ukrainian...). Delegates of the Circassian National Movement formally filed an appeal to recognize the Circassian genocide to the Verkhovna Rada on June 6, 2024 (Ukrainian World Congress), and on January 9, 2025, Ukraine's Verkhovna Rada, in a vote of 232 ayes, and zero abstentions or nays, approved a resolution recognizing the Circassian Genocide, which shall pass to President Zelensky to sign. In addition to recognizing the victims of the genocide, the Ukrainian bill expressed support for the Circassian people, respect for the memory of the dead, and urged other countries to recognize Russia's conquest of Circassia in the nineteenth century as constituting a genocide. Ukraine's resolution believes that Russian needs to be held accountable for its past crimes, that the Circassians need to be repatriated, and that Kyiv itself needs to develop educational and research programs about the genocide (Bardouka).

Ukrainian lawmakers claim that the resolution's objective is "to support Russian captive people who were oppressed in their efforts to honor their language, traditions, and history, as well as to protect their identity, and right to self-determination" (Ukrainian World Congress). Ukraine has also made other motions to support other North Caucasian activist groups against Russia. In one notable example, the Ukrainian government claimed in October of 2022 that Chechnya is being occupied by Russia and similarly viewed the Russian conquest of Chechnya as also constituting a genocide (Bardouka; Ekberova; Fabbro; Mel'nikova). In another instance, Ukrainian lawmakers in February of 2024 expressed support for the Ingush people's right to self-determination (Bardouka; Krasno; Mchedlishvili). Ukraine's resistance to the Russian invasion has inspired North Caucasus groups hoping to create their own nation states independent of Russia (Gordadze). By supporting Circassian nationalism, Ukraine hopes to stir up and exploit the ethnic divisions of the multiethnic

Russian state menacing its border. The North Caucasians, especially the Circassians, who share their own long history of grievances against the Russian state, are some of the few Russians citizens who are reluctant to support Russian incursion into Ukraine. Dzutsati believes that Ukraine is uniquely prepared to help the Circassians, as it is a large country and has “substantial experience” about working with and countering Moscow, potentially offsetting the Circassian diaspora’s lack of a strong ally since the defeat of Mikheil Saakashvili (Ukrainian...).

2.1 Ukraine’s Use of Conferences

Moreover, like Georgia, Ukraine utilized conferences to gain momentum for recognizing the Circassian genocide. On May 21, 2024, the Holodomor Museum in Kyiv held an event to commemorate the Circassian Genocide. The day strategically corresponded to the Battle of Krasnaya Polyana in 1864, in which the Russians decisively crushed the Circassian resistance. Andrii Ivanets, the main researcher at the museum and moderator of the event, discussed the cultural diffusion between Circassians and Ukrainians, and mentioned that the surname of the Cossack Hetman Ivan Mazepa was possibly of Circassian origin: “Ukrainians have long and strong ties with the Circassians: we can see this in the similarity of architecture, lifestyle and even individual words and geographical names” (Holodomor Museum), although he did not provide any academic reference to support this claim.¹ Ibragim Yagan argued that the freedom of Caucasian peoples from Russia can only benefit Ukraine’s security. Yaroslav Yurchyshyn, the People’s Deputy of Ukraine, compared Russia’s actions in the current war in Ukraine to its past conquest of the Caucasus, asserting that the inability of the world to hold Russia accountable for its past enables its depredations in the present (Holodomor Museum). Ukraine has less of a complicated legacy in the region than Georgia for reasons of geography and thus is better prepared to condemn Russian actions in the Caucasus without directly

¹ Ukrainian-Circassian historical connections are also reflected in other terminology, including Ukrainian toponyms and the surname “Cherkas” (See Zhemukhov, *The Story...*).

implicating itself. In any case, Ukrainian figures present at the event clearly sought to connect their own ongoing war with Russia to Circassia of the past, seeking to maintain a powerful narrative of mutually oppressed people seeking to desperately resist a greater malevolent power.

Ukraine's recent reception of the mantle for Circassian and North Caucasus causes is markedly differently than the early Georgian efforts in that it is much more forward to condemn Russian present and past actions. In a similar vein, while Georgia mostly sought to operate on its own behalf to foster better relations with the Caucasus, Ukraine has been less clandestine in its encouragement of North Caucasus separatism, and it has also demanded Western and global attention and aid to Ukrainian and North Caucasian efforts to recognize past or present Russian atrocities, which is another marked departure from the Georgian legacy. According to Yurchyshyn, Ukrainian parliamentarians are meeting with American and Baltic state officials, as it is important that Ukraine does not make a unilateral decision, but that other countries follow in recognizing the Circassian genocide (Holodomor Museum).

To that effect, Volodymyr Zelensky has also contributed to this larger effort by depicting himself as an ally to the various peoples of the North Caucasus living under Russian rule. In September of 2022, Volodymyr Zelensky urged different ethnic minorities in Russia to resist recruitment in the war against Ukraine (Reuters). Zelensky, addressing the ethnic minorities of Russia, especially those of the North Caucasus and Siberia, stressed that people such as the Circassians, Chechens, Daghestanis, Ingush, and Ossetians must not die for "Russia's vile and shameful war." Zelensky called on the nations of Russia to resist, that he knows they want to live instead of dying for an immoral cause, and that they are tired of all the lies they have been told (The Insider).

Following the Verkhovna Rada's decision, on March 28, 2025, the Ukrainian Cabinet of Ministers issued an executive order appealing to foreign governments and international organizations to raise awareness of the Circassian genocide, "as well as other crimes committed by the Russian Empire," through educational

and research initiatives (Pro zvernennya...). Ukraine is now offering the Circassians and other North Caucasus groups the opportunity to gain state agency through outside forces and influences. Ukraine's policy continues Tbilisi's initiative to challenge the Kremlin's authority. The legacy of Georgia's recognition of the Circassian genocide provides the Circassian diaspora more prospects to promote their goals and gain international attention.

2.2 Continued Ties between Georgians and the Chechens

One of the notable examples of the continued legacies of Pan-Caucasus cooperation that endures to a degree today is Tbilisi's relationship with Chechens. Since the collapse of the Soviet Union, the Chechens and Georgians, with a shared border and a Chechen minority still in Georgia proper, were inherently connected to the same political events. Even as late as 2023, as Georgian Dream continues to scale back such efforts that threaten to provoke Russia, the idealism of Georgian and Chechen cooperation remains. Tsira Biramidze, the Director of the Institute of Caucasian Studies at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, gave a speech for the centennial of the Itum-Kale district, during which she focused on the historical connections and kinship between Chechens and Georgians. Undoubtedly, in an attempt to demonstrate Georgia as a more liberal country which seeks to preserve and respect indigenous languages, as compared to Russia and its historical suppression of North Caucasus political initiatives and cultural development, she also stressed how Chechen and other Vainakh languages are taught at her university, and she mentioned her recent publications about the Chechen language and Kist dialect (Nunayeva).

2.3 Circassians Advocating for Release of Saakashvili

An even clearer piece of evidence for the enduring influence of the Georgian Pan-Caucasus strategy exemplified with the recognition of the Circassian genocide is the continued support of Circassians for Saakashvili after he has been imprisoned by his enemies. Circassian activists urged Georgian President Salome Zurbishvili to pardon the former Georgian president. The request

made sure to not appear combative or questioning of the Georgian legal system while also insisting that the former Georgian leader deserves forgiveness and a release from prison. By recognizing the genocide, the activists claim that the former Georgian president gave the Circassians “a stimulus” to remember their own history and to better understand their legal objectives, in effect enabling them to appeal to international systems to gain justice: “This was a big gift from the Georgian people—hope for the future, and the possibility to evolve the paradigm of international laws”, which the activists insist that the former Georgian leader was the first to open to the path forward for the Circassians (Stepanov). Besides recognizing the genocide, Circassian activists were also appreciative that the former Georgian president enabled Russian citizens of the North Caucasus to visit Georgia without visas. The activists also hope to translate their appeal in English to reach the Circassian diaspora and gain more signatures, before they present the document to Zurabishvili. Kasei Kik, the leader of the Circassian Congress organization, stated that the former Georgian leader is being treated horribly, and that he personally respects the man immensely for recognizing the Circassian genocide (Stepanov). Kasei Kik believes that the Georgian people need to know the positive role that Saakashvili has played for the peoples of the Caucasus by recognizing the Circassian genocide (Kmuzov). Ibragim Yagan also felt obligated to sign the letter out of his “deep respect” for the former Georgian leader, and he believes that many signed it (Stepanov). He stressed that the former Georgian president was the only leader in the post-Soviet space who attempted to establish normal relations with North Caucasian peoples (Kmuzov). Moreover, the Circassian activist Shamsudin Neguch did not believe that signing the appeal would do anything for releasing the former president, but he still did it to demonstrate his immense respect for Georgia and its people (Stepanov). While ultimately unsuccessful, these efforts indicate that Saakashvili’s 2011 decision to recognize the genocide has earned him the enduring and committed support of the Circassian diaspora even as his political fortunes ebb.

Chapter 3: Textual and Comparative Analysis of the Georgian and Ukrainian Resolution Recognizing the Circassian Genocide

The following table identifies several key terms that are notable for both the Georgian and Ukrainian resolutions recognizing the Circassian Genocide, to demonstrate how much the Ukrainian document has copied from the Georgian original, as well as contained many new innovations. Both documents clearly carry a clear political impetus and context unique to both host countries at the time of the resolutions' passing.

Table 1. *Textual Analysis and Terminology Comparison of Georgian and Ukrainian Resolutions Recognizing Circassian Genocide*

	Textual Analysis and Terminology	Georgia 2011	Ukraine 2025
1	Use of term "genocide" - a strategic goal of Circassian movement	YES	YES
2	Use of term "colonial policy"	YES	YES
3	Use of term Russo-Caucasian war, 1763-1864	YES	YES
4	Appeal to figure of 90 percent of Circassians killed and deported	YES	YES
5	Mention Kabardino-Balkaria Republic 1992 Recognition of Circassian genocide	YES	YES
6	Use of the term mass extermination	YES	YES
7	Use of the term artificial famine	YES	YES
8	Use of the term epidemics	YES	YES
9	Use of the term "state sponsored terrorism"	NO	YES
10	Express condolences to Circassia	NO	YES
11	Use of the term refugees	YES	NO
12	Calls on foreign states and international organizations to recognize genocide	NO	YES
13	Condemn the current Russian regime's attempts falsify history	NO	YES
14	Coinciding the resolution with May 21 commemoration of the Circassia genocide	YES	NO
15	Unanimous voting	YES	YES

16	Call for repatriation of the Circassians, a strategic goal of Circassian movement	NO	YES
17	Reference to earlier Parliamentary decisions on the subject, e.g. in support of support of the right of self-determination of Russian ethnic minority people - a strategic goal of Circassian movement	NO	YES
18	Omitting reference to Abkhazia	YES	YES

Both statements use the term “genocide” in their document, serving a strategic goal of Circassian activists, who want the international community to recognize the Russian conquest of their land as constituting a genocide. Both documents share the use of “artificial famines” in reference to the Russian Empire’s policy of starving Circassians and destroying agriculture to weaken the resistance. They both use the term “massive extermination of the Circassian (Adyghe) people” and accuse the Russian Empire of deliberately weaponizing epidemics against the Circassians. They both mention the Kabardino-Balkaria Republic’s 1992 Recognition of the Circassian Genocide, likely to demonstrate that their actions are not without precedent, and that they are in fact acting in accordance with the wishes of the Circassian people. Neither the Georgian nor the Ukrainian document mentions Abkhazians, even though they suffered in much the same manner as their Circassian kin (Rusetis...; Pro vyznannya henotsydu...). The terms “Circassian” and “Adyghe” in the documents primarily refer to the Northwestern Caucasus and Kabardia (Richmond 3). As part of a settlement policy which both resolutions mention in their recognition of the genocide, the Russian Empire moved other ethnic groups into gutted Circassian and Abkhazian territories, including Georgians. By not mentioning this, the Georgian lawmakers can demand that Russia enact some form of repatriation of Circassians while ignoring their country’s own complicated legacy with Abkhazians. Additionally, mentioning repatriation in the legislative document was inconsistent with Georgia’s cautious policy toward the Meskhetian Turks, who had been subjected to forced deportation from Georgia during WWII and are allowed to resettle in the country, but without the right to

return to the regions from which they were expelled (Khashig, Zhemukhov, Recognition...).

Despite all these similarities, the Ukrainian resolution does possess several marked differences from its Georgian counterpart, being much more thorough, detailed, and clearly critical of Russia. The Ukrainian document more clearly attempts to connect the Russian Federation to the Russian Empire. For example, the Ukrainian document refers to the Russian Empire's actions as "state-sponsored terrorism." Kyiv also expresses condolences to the Circassian people, in a section that has no counterpart in the Georgian resolution. Similarly, the Ukrainian resolution condemns the current Russian government's attempts to "falsify" history. In contrast, the Georgian government seems less determined to explicitly condemn the current authorities in the Kremlin. Moreover, the Ukrainian document also appeals to an older proclamation of the Rada declaring its support for the right of self-determination of ethnic minorities in the Russian Empire. Not only does this signify the historical and political continuity of Kyiv's current decision, but it also represents the goals of Circassian activists who want sovereignty or independence.

Nevertheless, the Georgian document, while less emotionally charged, does still adapt its resolution to fit its political context. For example, in addition to recognizing the Circassian genocide, the other major statement of document appeals to UN precedents to classify the Circassian deportees of the Russo-Circassian War as "refugees." The reason for this somewhat vague and unexpected clause lies in the historical context of Tbilisi's decision. Prior to 2008, the Georgians regarded the Circassians as potential allies of the separatist Abkhazians, and thus worthy of suspicion, as opposed to a useful tool to weaken Russian hegemony in the region. The catastrophic defeat against Russia in 2008 essentially solidified the autonomy of South Ossetia and Abkhazia. To that effect, the trauma of the unmitigated defeat, while not explicitly mentioned, is unescapable from the document. The reference to Circassian refugees comes in the context of the refugee crises that occurred in the formation of the modern Georgian state. Both Abkhazia in 1992 and South Ossetia in 2008 forced the large

Georgian populations in their territories from their homes, creating a refugee crisis. Thus, the decision of 2011 would not only not have occurred without the events of 2008, but the resolution's goal is to both refer to and to find a means to avenge the 2008 losses.

Despite its generally less inflammatory nature in comparison to the Ukrainian version, the Georgian document still preserves much symbolism. It passed in Parliament on May 20, which was clearly intentional, given that the Circassians commemorate the losses of their people, because of the Russian conquest, every year on May 21. Ukraine's lack of a symbolic date for its own Rada's vote is notable, given that Ukraine has been willing to employ the symbolism of dates beforehand. For instance, in 2024, in recognition of the Ingush people's right to self-determination, the Ukrainian lawmakers sought to make the date align with the 80th anniversary of Soviet authorities' massive deportation of Chechens and Ingush into Central Asia (Kavkaz.Realii; Pro vyznannya prava...).

Interestingly, both Parliament's votes were unanimous in passing the resolution to recognize the Circassian genocide. Nevertheless, there were Georgian analysts and politicians who expressed concern about the initiative, while Ukraine, albeit a much more recent event, has not reflected this potential discontent simmering under the surface. Perhaps because it is not as historically connected to Circassia as Georgia for geographic, and, to a certain extent, cultural reasons, the Ukrainian government views its proclamation in more international terms. For instance, the Ukrainian resolution calls on the Chairman of the Verkhovna Rada and the Ukrainian government to disseminate the resolution and to urge other countries to recognize the Circassian genocide. Nothing of this nature exists in the comparatively insular Georgian document. The Ukrainian document mentions setting up educational and research initiatives in support of greater awareness and study of the Circassian genocide. While Georgian authorities did implement certain initiatives, such as the creation of the Circassian Cultural Center in Tbilisi, which sought to raise greater awareness of the genocide, support research, promote

Circassian culture, and to create a space of Circassian-Georgian interaction and collaboration, the Georgian document does not mention such initiatives. These policies were consistent with the era of Saakashvili's second term, which sought to foster better relations between Georgian and North Caucasus nations, to weaken Russian dominance in the region.

Conclusion

Since the inception of its independence, Georgia's political impetus has been to seek to keep territories with large concentrations of the North Caucasus within its borders, while also fueling greater relationships with people groups in the Russian Federation, to serve as a buffer against its powerful Russian neighbor. At the same time of this impetus, the Circassian movement, with the rise of the internet and different social reconfigurations, has gradually gained more connection between the diaspora and Russian-based Circassians, enabling them to gain more platforms to advocate their goals (Hansen, *iCircassia*...3).

Tbilisi after the 2008 Russo-Georgia War, with loss of its separatist territories and its lack of support from the European Union and the United States, shifted its foreign policy to fostering greater connections with the peoples of the North Caucasus. Supporting Circassians would place the Abkhazians in a delicate position, forced to pick between their enemies and their old friends. Georgia's recognition of the Circassian genocide in 2011 was not only the fulfilment of greater collaboration between Circassian activists and Georgian officials but inaugurated sustained contact and cooperation with North Caucasus groups to weaken Russian influence.

While many of these enactments were later disbanded under the Georgian Dream Party, Tbilisi's Pan-Caucasus projects and use of Circassians as a bludgeon to weaken Russia in the cultural and information war continues. Of greater importance, it continues to animate the Circassians and other peoples of the North Caucasus. For one, Circassian activists are still grateful for Saakashvili making his state a promoter of their political causes, to the point of advocating for his release. Even more significantly, the Verkhovna

Rada's decision of January 9, 2025, signifies that not only is Ukraine willing to take up the mantle of an outsider actor seeking to use North Caucasus separatism and nationalism to weaken the Russian Federation in the name of humanitarianism, but that the 2011 recognition of the Circassian genocide continues to bear fruit.

Thanks to the efforts of Kyiv and Tbilisi in 2011 and 2025, as well as the Circassian movement, the issue of recognizing the Circassian genocide has gained greater prominence—both in the politics of historical memory and in the context of contemporary geopolitics and social dynamics. The Kremlin is increasingly struggling to ignore the sustained efforts of Circassian activists and communities, or to effectively deny them subjectivity and agency. As a result, Circassians are no longer a mere passive instrument to broader geopolitical forces, but active participants shaping their own narrative. The future of the Circassian movement and of the North Caucasus are both predictably unpredictable, volatile, and ever shifting, but the politics and legacy of genocide recognition is a chapter in this complex story which endures, to the point that the Russian Federation can only ignore it at its own peril.

Bibliography

Aliyev, Huseyn. "Georgian Foreign Policy toward the North Caucasus." *International Master Security, Intelligence, and Strategic Studies*. University of Glasgow, University of Trento, Charles University: 2023, <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/187347/1/20456442.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Bagrationi, Niko. "Parlament Gruzii rassmotrit vopros priznaniya genotsida cherkessov." [The Parliament of Georgia Will Consider the Question of the Recognition of the 'Circassian genocide']. *Kavkazskiy Uzel*, June 26, 2012, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/208746>.

--. "V Gruzii nachalis' meropriyatiya pamyati zhertv Kavkazskoy voyny." [In Georgia Events for Monuments of the Casualties of the Caucasus War Began]. *Kavkazskiy Uzel*, May 22, 2012, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/206940/>.

--. "V Tbilisi uchastniki Mezhdunarodnogo nauchnogo simpoziuma obsuzhdayut problemy gruzino-cherkesskogo ekologicheskogo prostranstva." [In Georgia Participants of the International Scientific Symposium are Discussing the Georgian-Circassian Ecological Space].

Kavkazskiy Uzel, June 13, 2012, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/209647>.

Bardouka, Yousef. "Ukraine recognises Circassian Genocide." *OC Media*, January 9, 2025, <https://oc-media.org/ukraine-recognises-circassian-genocide/>.

Barry, Ellen. "Georgia Says Russia Committed Genocide in 19th Century." *New York Times*, May 20, 2011.

Besleney, Zeynel Abidin. "Circassian Nationalism and the Internet." *OpenDemocracy.net*, May 21, 2010, <https://www.opendemocracy.net/en/odr/circassian-nationalism-and-internet/>.

--. *The Circassian Diaspora in Turkey: A Political History*. London and New York: Routledge, 2014.

Bullough, Oliver. *Let Our Fame be Great: Journeys Among the Defiant People of the Caucasus*. New York: Basic Books, 2010.

Catic, Maja. "Circassians and the Politics of Genocide Recognition." *Europe-Asia Studies* 67, no. 10 (2015): 1685-1708.

Civil Georgia. "Georgia Recognizes 'Circassian Genocide'." *Civil Georgia*, May 20, 2011, <https://old.civil.ge/eng/article.php?id=23472>.

Derluguian, Georgi M. *Bourdieu's Secret Admirer in the Caucasus: A World-System Biography*. Chicago: U of Chicago P, 2005.

Doğan, Setenay Nil. "From National Humiliation to Difference: The Image of the Circassian Beauty in the Discourses of Circassian Diaspora Nationalists." *New Perspectives on Turkey* 42 (2007): 77–101.

Dzutsati, Valeriy. "Activist Says Abkhaz Are Not Genuine Allies of Circassians." *North Caucasus Weekly*, No. 14 (19), October 15, 2013, <https://jamestown.org/program/activist-says-abkhaz-are-not-genuine-allies-of-circassians/>.

--. "Disappointed in Moscow, Russian Circassian Activist Hails Georgia's Approach to the North Caucasus." *Eurasia Daily Monitor*, No. 10 (95), May 20, 2013, <https://jamestown.org/program/disappointed-in-moscow-russian-circassian-activist-hails-georgias-approach-to-the-north-caucasus-2/>.

--. "Ukrainian Lawmaker Publishes Proposal to Recognize Circassian 'Genocide'." *Jamestown Foundation*, No 15 (14), July 14, 2014, <https://jamestown.org/program/ukrainian-lawmaker-publishes-proposal-to-recognize-circassian-genocide/>.

Dzutsev, Valery. "Circassian Activists in Russia Become a Serious Force." *Eurasia Daily Monitor*, Volume 12, Issue 101, 2015.

--. "Priznaniye Gruziiyey genotsida cherkessov: nasolit' Rossii ili dogodorit'sya 'po-bratski'?" [The Recognition by Georgia of the Circassian

Genocide: To Spite Russia or to Negotiate “like a brother”?]. *Kavkazskiy Uzel*, April 20, 2010, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/167916/>.

Ekberova, Elmira. “Parliament Ukrainy priznal suverenitet ‘Chechenskoy respubliki Ichkeriya.’” [The Parliament of Ukraine Recognized the Sovereignty of the ‘Chechen Republic of Ichkeria’]. *AA.com*, October 18, 2022, Парламент Украины признал суверенитет «Чеченской республики Ичкерия».

Erciyes, Jade Cemre. “Diaspora of Diaspora: Adyge-Abkhaz Returnees in the Ancestral Homeland.” *Diaspora* (New York, N.Y.) 17, no. 3 (2008): 340–61. <https://doi.org/10.1353/dsp.2008.0022>.

Fabbro, Robin. “Ukrainian Parliament Recognises Independence of Chechnya.” *OC Media*, October 18, 2022, <https://oc-media.org/ukrainian-parliament-recognises-independence-of-chechnya/>.

Goble, Paul. “Circassian National Movement Energized by Kyiv’s Recognition of Russian Genocide.” *Eurasia Daily Monitor*, No. 22 (2), January 14, 2025, <https://jamestown.org/program/circassian-national-movement-energized-by-kyivs-recognition-of-russian-genocide/>.

Gordadze, Thornike. “Georgia’s Lost Potential to Support North Caucasus Decolonization.” *Geopolitics*, May 4, 2024, <https://politicsgeo.com/article/52>.

Grant, Bruce. *The Captive and the Gift: Cultural Histories of Sovereignty in Russia and the Caucasus*. Ithaca: Cornell University Press, 2009.

Grebennikov, Marat. “How Far is Too Far? Circassian Ethnic Mobilization and the Redrawing of Internal Borders in the North Caucasus.” *Communist and Post-Communist Studies* 48, no. 1 (2015): 71–81.

Gukemukhov, Murat. “Postupok gruzinskogo parlamenta.” [The Decision of the Georgian Parliament]. *Ekho Kavkaza*, May 20, 2011, <https://www.ekhokavkaza.com/a/24181546.html>.

Haindrava, Ivlian. “A Caucasian Home as Designed by Tbilisi.” *Russia in Global Affairs*, June 24, 2012, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/a-caucasian-home-as-designed-by-tbilisi/>.

Hamed-Troyansky, Vladimir. *Empire of Refugees: North Caucasian Muslims and the Late Ottoman State*. Stanford University Press, 2024.

Hansen, Lars Funch. “iCircassia: Digital Capitalism and New Transnational Identities.” *Journal of Caucasian Studies*, No. 1 (1): 2015, 1–32.

--. "Renewed Circassian Mobilisation in the North Caucasus 20 Years after the Fall of the USSR." Paper presented at ASN 2011 World Convention, New York, April 14, 2011.

Holodomor Museum. "A Public Dialogue about the Circassian Genocide Was Held at the Holodomor Museum." *Holodomor Museum*, May 22, 2024, <https://holodomormuseum.org.ua/en/news-museji/a-public-dialogue-about-the-circassian-genocide-was-held-at-the-holodomor-museum/>.

Jaimoukha, Amjad M. *The Circassians: A Handbook*. New York: Palgrave, 2001.

Kavkaz.Realii. "V godovshchinu deportatsii ingushey Ukraina priznala ikh pravo na gosudarstvennost.'" [On the Anniversary of the Deportation of the Ingush Ukraine Recognizes their Right to Statehood]. *Kavkaz.Realii*, February 23, 2024, <https://www.kavkazr.com/a/v-godovshchinu-deportatsii-ingushey-ukraina-priznala-ih-pravo-na-gosudarstvennostj/32832810.html>.

Kavkazskiy Uzel. "Cherkesskiy vopros v Sochi: Stolitsa Olimpiady ili zemlya genotsida?" [The Circassian Question in Sochi: The Capital of the Olympics or the Land of Genocide?]. *Kavkazskiy Uzel*, March 24, 2014, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/238010>.

--. "Gagoshidze: Gruziya mozhet priznat' fakt 'genotsida cherkesskogo naroda' do 21 maya." [Gagoshidze: Georgia Can Recognize the fact of the 'Genocide of the Circassian People' by 21 May]. *Kavkazskiy Uzel*, May 9, 2011. <https://www.caucasianknot.com/articles/185081/>.

--. "Parlament Gruziya rassmotrit vopros priznaniya 'genotsida cherkesov.'" [The Parliament of Georgia Will Consider the Question of the Recognition of the 'Circassian genocide]. *Kavkazskiy Uzel*, May 12, 2011, <https://www.caucasianknot.com/articles/185286>.

--. "V Gruzii deputaty dobivayut'sya rassmotreniya v parlamente voprosa o genotside cherkesov v Rossii." [In Georgia Lawmakers Achieve the Consideration in Parliament of the Question about the genocide of Circassians in Russia." *Kavkazskiy Uzel*, September 29, 2010, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/174878/>.

--. "V Gruzii konferentsiya po 'cherkesskomu voprosu' potrebovala boykota zimney Olimpiady-2014 v Sochi." [In Georgia a Conference on the "Circassian Question" Demanded the Boycott of the 2014 Winter Olympic in Sochi." *Kavkazskiy Uzel*, November 23, 2010, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/177421/>.

--. "V parlamente Gruzii postupila pros'ba o priznanii genotsida cherkesskogo naroda v Rossiyskoy imperii." [In the Parliament of Georgia a Request Entered about the Recognition of the Genocide of the

Circassian People in the Russian Empire]. *Kavkazskiy Uzel*, March 22, 2010, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/166868/>.

Kaya, Ayhan. "Political Participation Strategies of the Circassian Diaspora in Turkey." *Mediterranean Politics* 9.2 (2004): 221–39.

Khashig, Inal. "The politics behind the Georgian parliaments recognition of the Circassian genocide." *Abkhaz World*, July 19, 2011, <https://abkhazworld.com/aw/analysis/807-the-politics-behind-the-georgian-parliaments-int-alert-khashig>.

Khodarkovsky, Michael. *Bitter Choices: Loyalty and Betrayal in the Russian Conquest of the North Caucasus*. Ithaca: Cornell University Press, 2011.

King, Charles. "The Five-Day War: Managing Moscow After the Georgia Crisis." *Foreign Affairs*, Vol. 87, No. 6 (2008); 2-11.

--. *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*. Oxford; Oxford University Press, 2008.

Krasno, Andrey. "Zakon na perspektivu? V Ukraine predlozhili priznat' pravo ingushey na nezavisimost'." [A Law in Perspective? In Ukraine They Suggest to Recognize the Right of the Ingush for Independence] *Kavkaz.Realii*, December 26, 2023, <https://www.kavkazr.com/a/zakon-na-perspektivu-ukrainskie-deputaty-predlozhili-priznatj-pravo-ingushey-na-gosudarstvennostj/32747866.html>.

Kreiten, Irma. "A Colonial Experiment in Cleansing: The Russian Conquest of Western Caucasus, 1856-65." *Journal of Genocide Research* 11, no. 2–3 (2009): 213–41.

Kukudzhanova, Inna. [Komitety parlamenta Gruzii prinyali rezolyutsii 'genotsida cherkesov.' [Committees of the Parliament of Georgia Accept Project of the Resolution about the Recognition of the "Circassian Genocide"]. *Kavkazskiy Uzel*, May 19, 2011, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/185729/>.

--. "V Gruzii armyanskie organizatsii prosyat genotsid armyan." [In Georgia Armenian Organizations Ask for Recognizing the genocide of the Armenians]. *Kavkazskiy Uzel*, April 12, 2010, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/167656/>.

Lomsadze, Giorgi. "Georgia Recognizes Circassian Genocide." *Eurasianet*, May 20, 2011, <https://eurasianet.org/georgia-recognizes-circassian-genocide>.

Lukyanov, Fyodor A. "Georgia's risky decision to recognize the Circassian genocide." *Russia in Global Affairs*, May 26, 2011, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/georgias-risky-decision-to-recognize-the-circassian-genocide/>.

Manning, Paul. "Just like England: On the Liberal Institutions of the Circassians." *Comparative Studies in Society and History* 51.3 (2009): 590–618.

Markedonov, Sergey. "Cherkesskiy vopros i formirovaniye novogo status-kvo na Kavkaze." ["The Circassian Question and the Formation of a New Status Quo in the Caucasus]. *NoevKovcheg*, No. 11 (170), 2011, <https://noev-kovcheg.ru/mag/2011-11/2609.html>.

--. "History as a Weapon." *Russia in Global Affairs*, September 24, 2011, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/history-as-a-weapon/>.

Mchedlishvili, Luiza. "Ukraine Recognises Ingushetia's Right to Self-Determination." *OC Media*, February 27, 2024, <https://oc-media.org/ukraine-recognises-ingushetias-right-to-self-determination/>.

Mel'nikova, Anna. "Parliament Ukrainy ob'yavil Ichkeriyu okkupirovannoy territoriyey." [The Parliament of Ukraine Declares Ichkeria an Occupied Territory]. *Deutsche Welle*, October 18, 2022, <https://www.dw.com/ru/verhovnaa-rada-ukrainy-obavila-ickeriu-okkupirovannoj-teritoriej/a-63478406>.

Nunayeva, Alet. "Tsira Baramidze: gora, razdelyayushchaya Itum-Kali i Gruziyu, naoborot, ob'yedinyayet ikh." [Tsira Baramidze: the Mountain, Dividing Itum-Kali and Georgia, in Fact, Unites Them.] *Vesti.ru*, July 16, 2023, <https://vesti095.ru/2023/07/tsira-baramidze-gora-razdelyayushchaya-itum-kali-i-gruziyu-naoborot-obedinyayet-ih/>.

Petersson, Bo, and Karina Vamling. "Fifteen Minutes of Fame Long Gone: Circassian Activism before and after the Sochi Olympics." *Sport in Society* 20 (4): 2008, 505–17.

Postanovleniye Verkhovnogo Soveta KBSSR ot 7 fevralya 1992 goda N 977-XII-V "Ob osuzhdenii genotsida adygov (cherkesov) v gody Russko-Kavkazskoy voyny." [Resolution of the Supreme Soviet of KBSSR from February 7, 1992, N 977-XII-V, "On the Condemnation of the Aydghe (Circassian) Genocide During the Russo-Caucasus War]. February 7, 1992. <http://base.garant.ru/30517874/>.

Pro vyznannya henotsydu cherkes'koho (adyz'koho) narodu, vchynenoho Rosiys'koyu imperiyeyu. [On the Recognition of the Genocide of the Circassian Adyghe People Committed by the Russian Empire]. *Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine*, No. 4206-IX, January 9, 2025, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4206-IX#Text>. [In Ukrainian].

Pro vyznannya prava inhus'koho narodu na stvorennnya nezalezhnoyi suverennoyi natsional'noyi derzhavy, zasuzhdeniyya zlochyniv rosiys'koyi federatsiyi proty inhushiv ta vidnovlenniyya teritorial'noyi tsilisnosti Inhushetiyyi. [On the Recognition of the Right of the Ingush People to

Create an Independent Sovereign National State, Condemnation of the Crimes of the Russian Federation against the Ingush and Restoration of the Territorial Integrity of Ingushetia]. *Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine*, No. 3601-IX, February 23, 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3601-IX#Text>. [In Ukrainian].

Pro zayavu Verkhovnoyi Rady Ukrainy pro zasudzhennya zbroynoiyi ahresiyi rosiys'koyi federatsiyi proty Chechens'koyi Respubliki Ichkeriya? Okupatsiyi iyi terytoriyi ta zlochynu henotsydu Chechens'koho narodu. [On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Condemnation of the Armed Aggression of the Russian Federation against the Chechen Republic of Ichkeria, the Occupation of its Territory and the Crime of Genocide of the Chechen People]. *Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine*, No. 2672-IX, October 18, 2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2672-20#Text>. [In Ukrainian].

Pro zvernennya do uryadiv derzhav svitu shchodo spryannya pidvyshchennyu rivnya poinformovanosti pro henotsyd cherkes'koho (adyz'koho) narodu, a takozh inshi zlochyny, vchyneni Rosiys'koyu imperiyeyu, shlyakhom poshyrennya znan' pro taki zlochyny v osvitynikh ta doslidnyts'kykh prohramakh. [On the Appeal to Governments of World States Regarding Assistance to Increase the Level of Awareness for the Genocide of the Circassian (Adyghe) People, as well as the Other Crimes Committed by the Russian Empire, by Spreading Knowledge of Such Crimes through Educational and Research Programs]. *Cabinet of Ministers of Ukraine*, No. 270-r, March 28, 2025, <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zvernennia-do-uriadiv-derzhav-svitu-shchodo-spryiannia-pidvyshchenniu-rivnia-s270280325>. [In Ukrainian].

Radio Free Europe. "Georgia Recognizes Russian 'Genocide' Of Ethnic Circassians." *Radio Free Europe/Radio Liberty*, May 20, 2011, https://www.rferl.org/a/georgia_recognizes_russian_genocide_of_ethnic_circassians/24181560.html.

Reuters. "Ukraine Lawmakers Brand Chechnya 'Russian-occupied' in Dig at Kremlin." *Reuters*, October 18, 2022, <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-lawmakers-brand-chechnya-russian-occupied-dig-kremlin-2022-10-18/>.

Richmond, Walter. *The Circassian Genocide*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 2013.

Regnum. "RISI: Gruzino-cherkesskoye 'bratstvo': vopreki ochevidnosti." [Russian Institute of Strategic Research: The Georgian Circassian 'Brotherhood': Despite the Obvious]. *Regnum News Agency*, June 21, 2012, <https://regnum.ru/article/1543780>.

“Rusetis imp’eris mier cherkezta genotsidis gankhortsielebis aghiarebis shesakheb.” [On the Recognition of the Circassian Genocide Committed by the Russian Empire]. *Resolution of the Parliament of Georgia*, No. 4701-I, May 20, 2011, <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1333945?publication=0>. [In Georgian].

Shami, Seteney. “Prehistories of Globalization: Circassian Identity in Motion.” *Caucasus Paradigms: Anthropologies, Histories, and the Making of a World Area*. Edited by Bruce Grant and Lale Yaltildin-Heckmann. Berlin: Lit, 2007: 191–218.

Shenfield, Stephen D. “The Circassians: A Forgotten Genocide?” In *The Massacre in History*. Edited by Mark Levene and Penny Roberts. New York: Berghahn Books, 1999, 149–162.

Silaev, Nikolai, and Andrei Sushentsov. “Russia’s View of Its Relations with Georgia after the 2012 Elections: Implications for Regional Stability.” *Connections* 14, no. 1 (2014): 65–86.

Stepanov, Aleksandr. “Cherkesskie aktivisty vstupilis’ za Saakashvili.” [Circassian Activists Intercede for Saakashvili]. *Kavkazskiy Uzel*, December 2, 2021, <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/370799>.

The Insider. “Dagestantsy, chechentsy, ingushi, i drugie narody ne dolzhny pogibat’ v pozornoj voyne.’ Zelenskiy obratilsya k narodam Rossii.” [Dagestanis, Chechens, Ingush, and Other Peoples Must Not Be Killed in a Shameful War. Zelensky Addressed the Peoples of Russia]. *The Insider*, September 29, 2022, <https://theins.ru/news/255566>.

Tlis, Fatima. “The Challenges of the Sochi Olympics and Russia’s Circassian Problem.” *The Jamestown Foundation*, August 16, 2007, <https://jamestown.org/program/the-challenges-of-the-sochi-olympics-and-russias-circassian-problem/>.

Ukrainian World Congress. “Ukraine Recognizes the Genocide of Circassian People by Tsarist Russia.” *Ukrainian World Congress*, January 10, 2025, <https://www.ukrainianworldcongress.org/ukraine-recognizes-the-genocide-of-circassian-people-by-tsarist-russia/>.

Zhemukhov, Sufian. “Recognition Without Independence: Abkhazia’s International Context.” *PONARS Eurasia, Memo* 245, 2012. https://ponarseurasia.org/wp-content/uploads/attachments/pepm_245_Zhemukhov_Sept2012.pdf

--. “Russia and Georgia: The Circassian Question.” *OpenDemocracy.net*, November 9, 2010, <https://www.opendemocracy.net/en/odr/russia-and-georgia-circassian-question/>.

--. "The Birth of Modern Circassian Nationalism." *The Journal of Nationalism and Ethnicity* 40, no. 4 (2012): p. 503-24.

--. "The Story of Circassian Tobacco." *Journal of Caucasian Studies* 3, no. 6 (2018): 253-290.

Zhigunova, Lidia, and Madina Tlostanova. "Circassian Trajectories Between Post-Soviet Neocolonialism, Indigeneity, and Diasporic Dispersions: A Conversation." In *Postcolonial and Postsocialist Dialogues: Intersections, Opacities, Challenges in Feminist Theorizing and Practice*. Edited by Redi Koobak, Madina Tlostanova and Suruchi Thapar-Björkert. London and New York: Routledge, 2021, 69-89.

Citizenship in a *de facto* state. The case of Estonians in Abkhazia

Aivar Jürgenson*

Abstract

In the case of *de facto* states, among which the international community includes Abkhazia, the international recognition of these countries is a critical issue. Although they have a permanent population, a defined territory and a functioning government, their ability to engage with other states is limited. Abkhazia is recognized by some countries, but there are few opportunities for communication with the majority of countries in the political, economic, educational and social spheres. For inhabitants of Abkhazia, the lack of international recognition also affects their ability to cross borders and travel – it is not possible to cross borders with a passport of an unrecognized state. This also affects ethnic diasporas living in Abkhazia, whose ability to maintain translocal relations with their homeland has been severely disrupted. This article examines the different citizenship options available to the members of the Estonian diaspora in Abkhazia and the limitations imposed by the country's lack of international recognition. The study examines how legal restrictions hinder the maintenance of ties with the homeland and explores possible ways to overcome these obstacles.

Keywords: citizenship laws, border restrictions, ethnic minorities, translocal mobility, multiple citizenship, parent and patron states.

***De Facto* Bir Devlette Vatandaşlık. Abhazya'da Estonların Durumu**

Özet

Uluslararası toplumun Abhazya'yı da dahil ettiği *de facto* devletler söz konusu olduğunda, bu ülkelerin uluslararası alanda tanınması kritik bir konudur. Kalıcı bir nüfusa, tanımlanmış bir bölgeye ve işleyen bir hükümete sahip olmalarına rağmen, diğer devletlerle ilişki kurma yetenekleri sınırlıdır. Abhazya bazı ülkeler tarafından tanınıyor, ancak siyasi, ekonomik,

* Aivar Jürgenson – PhD, Senior researcher at the Estonian National Museum. ORCID: 0000-0002-1551-3218. E-mail: aivar.jyrgenson.001@gmail.com

(Received/Gönderim: 30.10.2024; Accepted/Kabul: 07.02.2025)

eğitim ve sosyal alanlarda ülkelerin çoğuyla iletişim kurmak için çok az olanağı var. Uluslararası tanınırlığın sınırlı olması, Abhazya halkının sınır geçme ve seyahat etme özgürlüğünü de etkiliyor. Bu durum Abhazya'da yaşayan etnik diasporaları da etkilemekte, anavatanlarıyla ilişkilerini sürdürmeleri ciddi şekilde sekteye uğramaktadır. Bu makale, Abhazya'daki Eston diasporası üyeleri için mevcut olan farklı vatandaşlık seçeneklerini ve ülkenin uluslararası tanınma eksikliğinin getirdiği sınırlamaları incelemektedir. Çalışma, yasal kısıtlamaların anavatan ile bağların sürdürülmesini nasıl engellediğini incelemekte ve bu engelleri aşmanın olası yollarını araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: vatandaşlık, sınır kısıtlamaları, etnik azınlıklar, yerel ötesi hareketlilik, çoklu vatandaşlık, ebeveyn ve hamî devletler.

Introduction

The war between Georgia and Abkhazia (1992-1993) resulted in Abkhazia's independence from Georgia, which is not recognized by Georgia or the majority of countries in the world. Much of the literature analyzing the situation in Abkhazia focuses on the *de facto* independence of the country, analyzing Abkhazia's international position and the historical and ethnic roots of the Georgian-Abkhazian conflict. The Georgian-Abkhazian conflict has been described in the literature as the „forgotten conflict“ (Hille 201) or „frozen conflict“ (Jahn 301), reflecting the separatist nature of the conflict and the obstacles to its resolution. In fact, this conflict has not been forgotten by political scientists and other researchers interested in the region. Abkhazia has been described as „one of the most interesting cases of *de facto* statehood building in Eurasia“ (Markedonov 71). At the local level, the issue is of course relevant in Abkhazia (Lakoba, *Abhazija-de-fakto; Abhazija posle; History; Achugba, K obosnovaniju; Ètnopoliticheskie; Avidzba*) and Georgia (Nadareishvili; Papaskiri; Gamakharia; Jojua, *Russia*), whose historians see the causes of the conflict in very different ways and primarily in its ethnic roots. For the Abkhazian authors, Abkhazia is an independent state based on the right of peoples to self-determination, for most Georgian authors, Abkhazia is a separatist region of Georgia that must be reunited with Georgia. Sometimes the example of the Abkhazian conflict is used as a precedent for analyzing one's own problems. In Serbia, for example, the press

reported on the crisis in Abkhazia after 2008, when Kosovo broke away from Serbia. In the Serbian media, the events in Abkhazia have been integrated into the context of the events of the war in Yugoslavia. Abkhazia has become "Georgia's Kosovo" (Pierzynska 13).

As a result of the Georgian-Abkhazian conflict in the early 1990s, most of the Georgian population fled Abkhazia, a part of them either stayed or returned to Abkhazia in the following years. In the last decade, the issue of citizenship and cross-border movement has been particularly reflected in relation to ethnic Georgians in Abkhazia, especially those living in the Gal(i) district, located along the border with Georgia, where both sides of the border are mainly populated by the Mingrelians, members of the Georgian sub-ethnic group. The articles (Oltramonti; Lundgren; Venhovens) discuss the vulnerability of the Gal(i) Georgians/Mingrelians in relation to their ethnic background and examine their cross-border living arrangements and border crossings from the Ingur(i) River. In the case of the Mingrelians of the Gal(i) much attention has been paid in the literature to the question of their citizenship. Mingrelians living in Abkhazia can apply for an Abkhazian passport if they renounce their Georgian citizenship, as non-ethnic Abkhazians are not allowed to hold dual citizenship in Abkhazia. In this regard, it has been emphasised that the Abkhazian citizenship law includes preferential treatment for ethnic Abkhazians (Ganohariti).

Because the Gal(i) population makes up a significant proportion of Abkhazia's population, their citizenship issues and Ingur(i) border crossing had received more attention in the literature than other ethnic minorities. Much less discussed has been the issue of crossing the border into Russia via the Psou River, which is legally more complicated: while Georgia allows people to cross the Georgian-Abkhazian border at the Ingur(i) River mainly because it controls that border, crossing the border at the Psou river, which it does not control, has been made a criminal offense. The government of Bidzina Ivanishvili, which took office in 2012, relaxed the penalty (Egorova 118-119), but crossing the Psou border from Russia into Abkhazia is still not tolerated in Georgia. At the same time, the residents of Northwestern Abkhazia (Gagra district) have used this

border point for many years to communicate with the outside world. While the Ingur(i) crossing is mainly used by ethnic Georgians, the Psou crossing is mainly used by Abkhazians, Armenians and the member of other ethnic groups.

Studies on the border crossings of Gal(i) district residents focus on citizenship and human rights issues of ethnic Georgians/Mingrelians, the restrictions on their life in Abkhazia are mainly seen in relation to the discriminatory role of the *de facto* state's citizenship regime. The fact that discrimination also results from the international community's pressure on the residents of the *de facto* state, and that it also affects other minority ethnic groups of the *de facto* state, is highly underestimated and there is little academic debate.

In this article, I would like to add another Abkhazian ethnic minority to the discussion – Estonians, whose ancestors arrived in Abkhazia during the massive agrarian colonization in the 1880s, when four Estonian villages were established: Estonia and Linda (later divided into Upper and Lower Linda) in the Sukhum district, and Salme and Sulevi in the Black Sea district. According to the first all-Russian census in 1897, 604 Estonians lived in Abkhazia. As of 1914, 1,017 Estonians lived in Abkhazia, which made them the sixth largest in number after Abkhazians, Georgians, Greeks, Armenians and Russians. Their number increased later, reaching a peak in 1939, when they were counted at 2,282 (Bagapsh 11, Basarija 45-46). During and after the Georgian-Abkhazian War, almost 500 Estonians left Abkhazia for Estonia. According to the 2011 census, there are 351 Estonians living in Abkhazia, although the number is decreasing due to an aging population of this historical diaspora group.

In diaspora definitions and taxonomies the role of the mother country has usually been emphasized. The ties with the homeland have been seen as critically important (Safran 10). Throughout the decades, Abkhazian Estonians have maintained close ties with their mother country, Estonia. During the Tsarist era, the homeland was serving as a cultural resource for the diaspora. Literature and newspapers were ordered from Estonia, and strong ties were maintained through the Lutheran Church. A cultural rupture with the homeland occurred with the Bolsheviks' rise to power in Abkhazia

but 20 years later, when Estonia was occupied by the Soviet Union, these connections resumed in a translocal form (Wessendorf 13, Hoerder 73), characterized by continuous migration, including back-and-forth movements between Estonia and the home villages in Abkhazia. Many Estonians currently living in Abkhazia have spent part of their lives in Estonia, many have family members in Estonia. While translocal mobility during the Soviet years was practiced within the borders of a single state, the dissolution of the Soviet Union introduced restrictions, as international borders and migration regulations began to limit movement. Despite these constraints, the ability to visit Estonia remains highly important for Abkhazian Estonians.

It will be shown in the article that the main obstacles to border crossings and visits to the homeland stem from Abkhazia's *de facto* status, which has been imposed on it by the international community. Since the ability to cross the border depends on citizenship, the article deals with citizenship issues of Abkhazian Estonians. The article examines the impact of the citizenship laws of Abkhazia, Russia, Georgia and Estonia on the mobility of Estonians in Abkhazia. The following case study shows what kind of real obstacles to border crossing the *de facto* status of Abkhazia poses. The final paragraph analyses the possibilities of Abkhazian Estonians to acquire and actually use Estonian citizenship. It also discusses possible solutions for the translocal mobility of Estonians in Abkhazia.

The article employs various methods. The existing citizenship laws of Abkhazia, Russia, Georgia, and Estonia, as well as their restrictions on multiple citizenship are compared. The study analyzes the legal choices available to Abkhazian Estonians regarding different citizenship options. Information on how these restrictions hinder mobility has been gathered through numerous ethnological fieldworks that I carried out in Abkhazia (1997–2019), during which interviews were conducted with local Estonians. In the final paragraph, which examines the citizenship policy of the Republic of Estonia (1918–1940) and its impact on Abkhazian Estonians, written archival sources from Estonian archives and relevant articles published in Estonian press before World War II have been analyzed.

The Map of Abkhazia with Estonian villages

***De facto* states and citizenship.**

De facto states are territories that have achieved de facto independence but have failed to achieve (widespread) international recognition (Caspersen 11). The lack of recognition can be considered critical for these entities, which is why the term 'unrecognized states' has also been used in parallel (Berg, Riegl, Doboš 2; Fabri 25). International recognition plays an important role in the political, security, legal, economic and socio-cultural development of states, providing them with protection under international law, access to multilateral bodies and the opportunity to develop diplomatic and trade relations with other states (Visoka 134). Dov Lynch points out that because the *de facto* state is not recognized by other states or the international community, it has no legal status in the international arena. Lynch emphasizes that in addition to the legal claim, there is also an empirical claim to statehood. According to the Montevideo Convention on the Rights

and Duties of States,¹ the entity must have (1) a permanent population; (2) a defined territory; (3) a government; (4) the capacity to enter into relations with other states. The first three are fulfilled by *de facto* states, the fourth is required (Lynch 834-835). Although *de facto* states have control over their territory and have also implemented political reforms, their international interaction is hindered by a lack of political recognition. Many important doors remain closed, and access depends on the approval of the parent state (Caspersen 14), i.e. an internationally recognised state from which a *de facto* state has seceded. One practical indication of the position of *de facto* states in the international system is the question of citizenship.

According to international law, only sovereign states can confer citizenship. The lack of recognition of *de facto* states ends with the non-recognition of the citizenship granted to its inhabitants by that state. Depending on the constellation of citizenship, the residents of these entities are either considered as stateless persons or the citizenship of their parent state is recognized internationally, even if they refuse to accept its authority. But there is also the possibility that the residents of a *de facto* state will apply for the citizenship of a third, recognized country. This may mean that they have *de facto* dual citizenship within the country (Ganohariti 177f.). In the case of a third country, we can speak of a patron state, i.e. a state that provides security guarantees and political and economic support to help the *de facto* state maintain the status quo. Since the *de facto* state does not have widespread international recognition, the international community does not have to recognise its citizenship nor the citizenship of its patron state. For residents of a *de facto* state, the non-recognition of their citizenship can lead to a discriminatory situation: the use of the citizenship of the parent state limits their electoral opportunities, while the use of the citizenship of the *de facto* or patron state limits international communication, including the crossing of borders.

¹ The Montevideo Convention on the Rights and Duties of States was signed in Montevideo on 26 December 1933 by 19 states and entered into force on 26 December 1934.

As for Abkhazia, its sovereignty has been recognized by Russia as its parent state (2008), as well as Nicaragua (2008), Nauru (2008), Venezuela (2009) and Syria (2018). Vanuatu (2011) and Tuvalu (2011) subsequently withdrew their recognition. Some Abkhazian authors argue that with the recognition of some UN member states, Abkhazia has fulfilled the conditions of the Montevideo Convention and is an internationally legitimized state (Chirikba 7f.; Vozba 123). Some others are more modest, noting that although Abkhazia has been recognized by some countries, it is still problematic to speak of it as an independent subject of regional politics (Ėšba 204). International law does not specify how many countries must recognize a state in order for it to be considered internationally recognised, which is why it is sometimes concluded that Abkhazia is a *de jure* state, while many countries and international organisations still speak of Georgia's territorial integrity in relation to Abkhazia (Hille 198). However, political scientist Céline Francis argues that although recognition by Russia and others changed Abkhazia's status in relation to these countries, it still remained a *de facto* state. Recognition by a handful of countries does not mean full recognition (Francis 23). Nina Caspersen and Gareth Stansfield have treated Abkhazia as 'partially recognized state', because it has been recognized by its patron state Russia and some other countries (Caspersen, Stansfield 3).

Non-recognition has not been treated as a permanent status for *de facto* states. Internally, *de facto* status is treated as a necessary step towards recognition; externally, it is often seen as a temporary anomaly before the territorial integrity of the parent state is restored (Caspersen, Stansfield 5). Abkhazia's parent state, Georgia, still considers Abkhazia to be its own territory. History books and articles published in Georgia deny the independence of Abkhazia, and refer to Abkhazia sometimes as Northwest Georgia (Arveladze, Mibchuan 96; Jojua, *Russia* 76), the attributes and symbols of the Abkhazian state such as the country and its borders, the president, the parliamentary elections, the referendum on independence, etc. are put in quotation marks to demonstrate a denial attitude (Jojua, *Abkhazia* 480, 484; *Russia* 76). It is important to note that Estonia, as the motherland of the Abkhazian Estonians, has officially

supported Georgia's territorial integrity since the 1990s, considering Abkhazia a separatist region of Georgia. During the presidency of Mikheil Saakashvili (2004–2013), as Georgia's pro-Western orientation deepened and relations with Russia deteriorated, Georgia-Estonia alliance relations strengthened. Although in the 1990s, there were also political actors in Estonia who supported the Abkhazians' aspirations for independence (Jürgenson 36-37), Estonia's official stance has remained indifferent to this issue to this day. Although Estonian politicians have acknowledged Abkhazian Estonians for example on village anniversaries (Piirsalu, *Reinsalu...* 3), this primarily reflects a cultural rather than a political connection between the homeland and the diaspora. The Estonian state does not recognize Abkhazian passports, which hinders Abkhazian Estonians from maintaining physical contacts with their homeland. The following section examines the possible travel documents available to Abkhazian Estonians and how the international recognition of these documents is related to the partial recognition of Abkhazia.

Estonians of Abkhazia between the citizenship laws of Abkhazia, Russia, Georgia and Estonia.

Citizenship of the Republic of Abkhazia

The first law on citizenship of the Republic of Abkhazia was adopted in 1993. Currently, there is a 2005 citizenship law (Zakon...), which contains elements of both the *jus sanguinis* and *jus soli* principles. Article 5-a of the law is based on the principle of *jus sanguinis*, according to which ethnic Abkhazians receive Abkhazian citizenship regardless of their place of residence or other citizenship. This article also allows ethnic Abkhazians, unlike others, to hold dual citizenship, which is prohibited under Article 6 of the Citizenship Law. Article 5-b of the law is based on the principle of *jus soli*, according to which persons who have been permanent residents of Abkhazia for at least five years prior to October 12, 1999, when the Act of State Independence of the Republic of Abkhazia was adopted, are considered to be citizens of Abkhazia, unless they have renounced their citizenship of Abkhazia in writing. Therefore, the Abkhazian law of citizenship, in force since 2005 does

not allow dual citizenship for non-ethnic Abkhazians, including Estonians. Dual citizenship is allowed if the second citizenship is that of the Russian Federation, as Abkhazia and Russia have signed an agreement to this. While the 1993 citizenship law allowed a person to hold both Abkhazian and Georgian citizenship, the new law does not allow this (Ganohariti 181). In theory, this is only possible for ethnic Abkhazians under Article 5-a of the law. Local Estonians do not have this option.² An Abkhazian passport is available to practically all Estonians from Abkhazia, but it does not allow them travel to Estonia, for example, which has not recognized Abkhazia *de jure*. The Estonians there have to find other ways to get to Estonia.

Citizenship of the Russian Federation

The majority of Estonians in Abkhazia in addition to an Abkhazian passport nowadays hold a Russian one. Until 2002, the Russian government allowed residents of Abkhazia (and South Ossetia) to apply for Russian citizenship in a simplified process. This passportization³ was justified by Russia on humanitarian grounds, since all international attempts to bring the people of Abkhazia and South Ossetia out of their isolation (so-called Nansen passports, UN travel documents like in Kosovo before its international recognition) had failed because of Georgia's resistance. Russia relied on the legislation of the Russian Federation, which allowed stateless persons living in the territories of the former Soviet Union to apply for the citizenship of the Russian Federation in a simplified procedure. The new law on citizenship of the Russian Federation, which came into force in 2003, made it more difficult to obtain Russian citizenship, which is why in 2002 people in Abkhazia and South Ossetia, for example, began to rush to obtain Russian

² It is an open secret that a great number of Mingrelians living in Abkhazia actually hold both Abkhazian and Georgian passports.

³ Passportization refers to the mass distribution of passports by a state to people, often in a foreign or disputed territory, to extend its influence. It is commonly associated with Russia's policy of granting Russian passports to residents of Abkhazia, South Ossetia, Transnistria, and Donbas.

passports. The government of Abkhazia also encouraged the acquisition of Russian citizenship, which was seen as a guarantee of security in the event of a military attack by Georgia. The mass issuance of Russian foreign passports began in June 2002, when about 8,000 residents of Abkhazia received Russian passports every day. By January 2003 the number of Russian passport holders in Abkhazia rose to 80% (Littlefield 1472; Manutscharjan 142; Mühlfried 9; Nagashima 188). Passportization has been described as a tool by Moscow to strengthen its influence in Abkhazia and gain an opportunity for military intervention (Souleimanov et al. 80).

When Russia recognized the independence of Abkhazia in August 2008, the possibility of obtaining Russian passports disappeared, but by then the majority of the inhabitants of Abkhazia had already acquired Russian passports (Jahn 302), including local Estonians. As a travel document, the Russian foreign passport was of practical value to the people of Abkhazia, as the Abkhazian passport is not recognized by most countries of the world. Russian citizenship also guaranteed access to the benefits offered by the Russian social system. It is also important to note that according to Russian law, holding a foreign passport of the Russian Federation alone does not guarantee access to the benefits offered by the Russian social system (an internal passport and registration in the Russian Federation are also required). In Abkhazia and South Ossetia, however, the Russian authorities have made an exception, which is why, for example, holders of Russian foreign passports also receive a pension in Abkhazia, which, by the way, is higher than in Abkhazia, but also higher than, for example, the pension in Georgia. A Russian passport also gives residents of Abkhazia access to the Russian health and education systems (Askin 194). Access to the Russian social system in Abkhazia and South Ossetia does not entail general obligations such as military service (Mühlfried 9). In previous years, the Russian passport has helped Estonians from Abkhazia to visit Estonia, which is also very important for them. However, after Georgia in 2008 adopted „The Law of Georgia on Occupied Territories“, European consular services, including Estonia's, have required not only a Russian foreign passport, but also a Russian domestic passport with registration marks in the

Russian Federation. Residents of Abkhazia, however, do not have Russian internal passports. Citizens of Abkhazia have begun to apply for them, but the consulates of Estonia and other Baltic states and Poland in Moscow required proof of work in Russia (Lomia 153). Estonians from Abkhazia with a Russian passports could therefore no longer get a visa in their passports to enter Estonia.

Citizenship of the Republic of Georgia.

In 1993, the Georgian authorities gave Abkhaz residents six months to renounce their Georgian citizenship. If this was not done, the persons were registered as citizens of the Republic of Georgia (Lohr 187; Askin 186). After the end of the war in 1993, the Georgian authorities had no prospects for widely informing the Abkhazian population of this possibility and of collecting applications. Some studies suggest that the Abkhazian authorities also created obstacles to the distribution of Georgian passports in Abkhazia after the end of the war (Mühlfried 9), but even without these obstacles, Georgian citizenship would not have been popular in Abkhazia, considering the war against Abkhazia that had just ended. Florian Mühlfried writes that Georgia's claim that the residents of Abkhazia (and South Ossetia) are *de jure* Georgian citizens is threatening to most of the local population (Mühlfried 10). The same Georgian claim was one of the motivations behind the introduction of Russian passports in Abkhazia: for Abkhazian residents the Russian passport symbolizes non-participation in Georgia. This should not automatically be seen as the desire of Abkhazians to join Russia – according to recent polls, more than 60% of Abkhazians do not want to join (Ganohariti 184). Taking Russian passports can therefore be seen as both a symbolic and a pragmatic step. However, the Estonian state treats Abkhazia as part of Georgia and assumes that Estonians in Abkhazia have Georgian citizenship. For example, when an Estonian married couple moved from the village of Salme to Estonia in 2001, they were required to have Georgian passports. The people from Abkhazia, of course, didn't have them (Kaukvere, *Kuidas* 9).

The Estonian authorities have offered Estonians from Abkhazia the opportunity to apply for Georgian passports and obtain visas from the Estonian Embassy in Tbilisi to visit Estonia. But it is not as easy as

the Estonian authorities seem to imagine. Because of the icy relations between Abkhazia and Georgia, travelling from Abkhazia to Georgia and back can cast a bad shadow on local residents. According to one of my informants, an Estonian woman living in Sukhum: "...in order to go to Estonia, we have to go to Georgia, so that Georgia [the Estonian embassy] will then make these papers for us. And how do we get to Georgia? When we go to Georgia, the Abkhazians kick us out – why did you go to Georgia? And what should we do now?" The informant is clearly exaggerating the problem: the Abkhaz side does not kick out the people from Abkhazia solely for visiting Georgia. The informant knows this at least because one of her relatives has repeatedly traveled from Abkhazia to Georgia. However, in general, Abkhazian Estonians still fear traveling to Georgia, as they are afraid of disapproval from the Abkhaz authorities.

The Estonian authorities have been unable to take this human aspect into account. Just as Estonian officials do not recognize the Abkhazian citizenship of Estonians in Abkhazia and recommend to obtain a Georgian passport, they have also refused to recognize other documents issued in Abkhazia. For example, the Estonian ENIC/NARIC (Academic Recognition Information Center) has refused to recognize the high school diploma issued to an Estonian from Abkhazia on the grounds that Estonia does not recognize the state of Abkhazia and the educational documents issued there. In order to resolve the situation, it is recommended to contact the Ministry of Education of Georgia or the Ministry of Education of the Autonomous Republic of Abkhazia operating in Georgia to obtain recognition of the document (Piirsalu, *Abhaasia* 7). This also requires travelling to Georgia, which Abkhazian Estonians generally avoid. An Estonian repatriated from Abkhazia to Estonia writes in her memoirs: "It is as if the law of life that the stronger must always subjugate the weaker. Abkhazia was also my place of birth in the documents. The last time I changed my ID card in Pärnu [city in Estonia – A.J.] in 2012, I got a call from the migration office and asked: "Can we put Georgia as your place of birth?" The answer to my *why*-question was that such a country as Abkhazia does not even exist on the world map."" (Madison 62). The Estonian authorities and some politicians refer to the Estonians of Abkhazia as 'Georgian Estonians'. As I have repeatedly

heard from my Estonian interview partners in Abkhazia, they consider such an expression provocative. They are loyal to the Abkhazian authorities and do not wish to identify themselves with Georgia.

Citizenship of the Republic of Estonia.

In several post-Soviet countries, it has been possible to obtain citizenship on the basis of ethnicity, which also guarantees compatriots living in the diaspora the right not only to return to their homeland, but also to become citizens of the country without difficulty. Such ethnicity clauses have been included in citizenship laws in Lithuania, Hungary, Croatia and Belarus, for example. Armenia also granted citizenship to members of its diaspora. The situation was different in Estonia. In the citizenship policy of the newly independent Estonia, it was decided to follow the restitution model, i.e. the citizenship was defined on the basis of the citizenship of the Republic of Estonia, which was founded in 1918 and occupied by the Soviet Union in 1940. This meant that only those who were citizens of the Republic of Estonia before June 17, 1940, and their descendants were automatically granted citizenship. All other residents were defined as foreigners. Apart from Estonia, of the countries of the former Soviet Union only Latvia used such a model. It is sometimes erroneously stated that Estonia and Latvia granted citizenship only to the titular group they represented (Ganohariti 180). In the ethnic sense, this was not the case, as citizenship was in fact granted to Germans, Russians, Swedes and others who (or whose ancestors) had been citizens of the Republic of Estonia before 1940. At the same time, ethnic Estonians in the diaspora, whose ancestors had left Estonia before the establishment of the Republic of Estonia in 1918, were not automatically entitled to citizenship. The restitution model grants Estonian citizenship to those members of the Estonian diaspora who or whose ancestors left Estonia as Estonian citizens (for example, those who fled to Sweden, Germany, the USA, etc. in the 1940s). Estonians emigrated to the Caucasus, Siberia or Inner Russia in the second half of the 19th century and the first decade of the 20th century and did not automatically receive Estonian citizenship.

If a non-citizen Estonian wishes to become a citizen and does not have the birthright to do so, citizenship must be applied for through naturalization. For example, Estonians who were evacuated from

Abkhazia in 1992 because of the Georgian-Abkhazian war also received Estonian citizenship through naturalization in 1993 (Mihelson 6). On the basis of the citizenship law in force until March 31, 1995, all ethnic Estonians, i.e. those whose nationality was listed as 'Estonian' in documents (e.g. in a Soviet passport), could still apply for Estonian citizenship in a simplified procedure, i.e. without exams and without the requirement of a long-term residence permit (Kaukvere, *Eestlane* 6). Such an inclusive diaspora policy generally met the needs of Estonians in the diaspora. But then the situation changed on April 1, 1995, when the new citizenship law came into force – now ethnic Estonians no longer had preferential treatment for obtaining Estonian citizenship. In addition, the duration of the residence permit was extended from two to five years, which now also applied to ethnic Estonians. They were also required to pass a language test and tests on knowledge of the Constitution and the Citizenship Act. However, citizenship by birth has another advantage that citizenship obtained by naturalization does not have. The Citizenship Act stipulates that an Estonian citizen cannot hold the citizenship of another country at the same time. If the citizenship of another country is acquired, the citizenship of Estonia must be renounced. At the same time, the Constitution of the Republic of Estonia states that no one may be deprived of Estonian citizenship acquired by birth. This means that Estonian citizens by birth can have dual citizenship, although the Citizenship Act prohibits dual citizenship. Therefore, Estonians who fled from Estonia to the West in the 1940s can have dual citizenship, but descendants of those who migrated to the Caucasus or Siberia in the 19th century cannot. This concerns tens of thousands of repatriates from Russia and the Caucasus to Estonia during the Soviet period and their descendants. Estonians from Abkhazia living in Estonia are frustrated by the double standards that treat different Estonian diaspora communities differently. They have also expressed their dissatisfaction in the Estonian media (Rutto, Langebraun). Those who practice a translocal lifestyle between Abkhazia and Estonia feel particularly discriminated against. The following case study illustrates the legal and practical problems posed by this difference and the fact that Estonia does not recognize the sovereignty of Abkhazia.

Table: Comparison of principles of citizenship and dual citizenship in Abkhazia, Russia, Georgia, and Estonia.

Country	Principles of Citizenship	Dual Citizenship
Abkhazia	Ethnic Abkhazians received citizenship automatically. Non-ethnic Abkhazians qualified automatically if they had been residents for five years before Oct. 12, 1999.	Allowed only for ethnic Abkhazians and only if the second citizenship is Russian . Otherwise, it is prohibited.
Russia	Russian citizenship was granted through passportization until 2003, allowing Abkhazian residents to obtain Russian passports in a simplified procedure.	Dual citizenship is allowed for citizens of Abkhazia. Abkhazian citizenship is recognized.
Georgia	In 1993, residents of Abkhazia were given six months to renounce their Georgian citizenship, otherwise they were registered as Georgian citizens.	As an exception, the dual citizenship is possible, but generally not permitted. Abkhazian citizenship is not recognized.
Estonia	Citizenship follows the restitution model – automatically granted only to the citizens (and their descendants) of the Republic of Estonia (1918-1940). Unlike many post-Soviet states, Estonia did not offer simplified citizenship to diaspora Estonians.	Dual citizenship is not permitted, although it is possible in practice under certain conditions. Abkhazian citizenship is not recognized. The Estonian authorities consider Estonians in Abkhazia to be Georgian citizens.

Case study from the village of Salme

The protagonist of the case is a woman whose ancestors moved from Estonia to Abkhazia in the 19th century, where she grew up in the village of Salme. In 1958, i.e. during the Soviet period, she moved to Estonia and worked as a teacher in Tallinn. In 1997, she moved back to Abkhazia to take care for her elderly mother and also to teach Estonian at the Salme village school. It is worth mentioning that Estonian language teaching there is founded by the Estonian state. Estonia's diaspora policy, which is known as the "Compatriots Program", is administered by the Ministry of Education and the Ministry of Culture (Birka, Kļaviņš 118). As part of the program, Estonian language and culture are taught to Estonians in the diaspora in many parts of the world, including in Abkhazia, although Estonia does not recognize this state. At the Salme village school the Ministry of Education pays the teacher's salary and equips the school with Estonian language textbooks and other learning materials. This woman worked at the Salme village school for more than 20 years. Every year she went to Estonia to submit her work report to the Ministry of Education and to meet her relatives – her son and daughter live in Estonia. However, problems suddenly arose during her reporting visit in 2016. Her Estonian passport, which she had obtained through naturalization, was about to expire. In the process of renewing her passport, it turned out that in addition to her Estonian passport, she also had a foreign passport of the Russian Federation – we had previously seen that in Abkhazia it was common to acquire a Russian foreign passport for practical reasons. Since this woman had not acquired Estonian citizenship by birth, and since Estonian legislation does not allow dual citizenship in such a case, she was faced with a choice: either give up her Russian or Estonian citizenship. Forcing her to renounce her Estonian citizenship was not only an emotional blow, but would also have made it difficult reporting to the Estonian Ministry of Education in the future. If she had renounced her Estonian citizenship, as a Russian citizen she would have had to apply for an Estonian visa for every reporting trip to visit Estonia. But there is no Estonian consulate in Abkhazia, which Estonia considers to be occupied Georgian territory. The Estonian authorities also were not in favor

of putting Estonian visas in Russian foreign passports issued in Abkhazia. Therefore, renouncing Estonian citizenship would make it difficult for this woman to work as an Estonian language teacher in Abkhazia. Consequently, she would have to give up her Russian passport. However, this would mean that as an Estonian citizen she would have to apply for a Russian visa to travel to Estonia via Russia. For a citizen of the Republic of Estonia, it is possible to apply for a Russian visa only at the Russian embassy in Estonian capital Tallinn. In the first years, when the woman had only Estonian citizenship, she had to do it this way – send her Estonian passport to the Russian embassy in Tallinn with friends and wait for the opportunity to get the passport back in Abkhazia. But there is another side to the story. The village of Salme is located in Abkhazia on the banks of the Psou River, which forms the border with Russia. Local people go there to shop and sell their garden produce. Renouncing Russian citizenship would also mean significant obstacles in everyday life.

The third option is an Abkhazian foreign passport, which would allow people to cross the Abkhazian-Russian border, as Russia has recognised Abkhazia as a *de jure* independent state since 2008. However, it would not be possible to travel to Estonia with an Abkhazian passport, as for Estonia Abkhazia is an unrecognized state. Although neither Abkhazia nor Estonia allows dual citizenship (with certain exceptions), there are Estonians in Abkhazia who have only Estonian and Abkhazian passports. It is possible to travel through Russia with an Abkhazian passport and show the Estonian passport to Estonian officials at the Estonian border. The fourth option would be Georgian citizenship, which would be accepted by the Estonian side, because the Estonian authorities consider Abkhazia to be officially Georgian territory. However, Abkhazia has *de facto* been an independent country since 1993, and Georgian passports are not issued in Abkhazia. Moreover, as we have seen, Abkhazian legislation prohibits dual citizenship with a few exceptions.

Since many Estonians from Abkhazia who have repatriated to Estonia feel that their legal status in Estonia is unfair, the more active among them have sought ways to obtain the Estonian citizenship by birthright. It is they and not the professional

historians who have discovered in Estonian archives that many ancestors of Estonians in Abkhazia acquired Estonian citizenship through Estonian consulates in the early 1920s. The following historical excursus explores the legal and historical aspects of this possibility.

Citizenship of the Republic of Estonia by birth for Estonians from Abkhazia.

When the Republic of Estonia was established on February 24, 1918, the inhabitants of the former Russian tsarist state from the territories of Estonia were recognized as citizens of the new country, but citizenship rights were not automatically extended to the members of Estonian diaspora at the time of the adoption of the citizenship law – a citizenship certificate and a return permit had to be applied for separately through Estonian consulates (Rohtmets-Aasa 13). As for Estonians from Abkhazia, they had the opportunity to apply for Estonian citizenship through the Estonian consulate in Tiflis (Tbilisi), as Abkhazia was part of the Democratic Republic of Georgia in 1918-1921. Between August 26, 1920 and August 26, 1921, 688 persons were granted Estonian citizenship there and 366 passports were issued to them (including family members). As of August 26, 1921, 129 of them had left for Estonia. However, 387 citizens were still living in Abkhazia (Eesti esitus Kaukaasias 1). In March 1921, the Red Army had conquered Georgia and Abkhazia and established Soviet rule there. Relations of the Republic of Estonia with the Soviet authorities in the Caucasus worsened, and in the spring of 1922 Estonian consul was invited back to Estonia. The Estonian consulate in Tiflis was closed.

What happened to these 387 Estonian citizens remained in Abkhazia? Many were restricted from travelling to Estonia via Soviet Russia, many remained in Abkhazia hoping that the situation would improve after the war and that they would be able to continue their usual life activities.

From the very beginning, the Soviet side saw a problem with those who did not leave territory of the country, but considered themselves citizens of foreign countries. On April 5, 1923, a decree was issued in the Transcaucasian Soviet Republic, stating that only

persons who had been issued a passport in the country of their citizenship could consider themselves citizens of the non-socialist countries that had emerged on the territory of the former Russian Empire. As a result, the passports issued by the Estonian consuls in Tiflis were also invalidated (Luts-Sootak et al. 50). Renunciation of Estonian citizenship and acceptance of Soviet citizenship was widespread in the Estonian villages of Abkhazia in the first half of the 1920s. In 1924, a settler who had come to Estonia from the village of Estonia near Sukhum told to the Estonian newspaper 'Päevaleht' that the Estonians in Abkhazia were pressured to renounce their Estonian citizenship. He informed that Estonian passports had been taken from the locals. Those who refused to give up their passports were threatened with confiscation of their property and deportation (Eesti asundused 3). The NKVD launched a campaign in 1926 to discover people's „true citizenship“. Commissions checked the documents of people whose citizenship was in doubt. Thousands of people who were found to have retained foreign citizenship were forced to renounce it and take Soviet citizenship or leave the country. It became increasingly difficult to retain the citizenship of another country (Lohr 154).

Did Estonians who became Soviet citizens in Abkhazia automatically lose their Estonian citizenship? In the eyes of the Soviet authorities, they did. In the case of persons with dual citizenship, the Soviet power recognized only the Soviet citizenship (Ginsburgs 71). Dual citizenship was not legal in Estonia either – both the Estonian Citizenship Regulation of 1918 and the Estonian Citizenship Act of 1922 prohibited dual citizenship. However, the Citizenship Act did not allow for automatic exemption from citizenship. According to the law, those who wished to renounce their Estonian citizenship had to submit an application to the Minister of the Interior. The application had to state which country the person wished to enter, as well as a certificate of acceptance by another country. Automatic renunciation of Estonian citizenship was possible only for Estonian women who married a foreigners (Aule, Luik 13). To the best of our knowledge, no applications for renunciation of Estonian citizenship were received by the Estonian missions or the Ministry of the Interior from Abkhazia. Therefore,

according to Estonian laws, these persons continued to be citizens of the Republic of Estonia. Thus, the Estonian side considered the persons who became Estonian citizens but remained in the Soviet Union to be as Estonian citizens even if they did not return to Estonia, while the Soviet side considered them as Soviet citizens. The Soviet citizenship law of 1938 did not deal with the issue of dual citizenship at all, which means that a person with dual citizenship, who was also a Soviet citizen, was not considered as foreigner (Ginsburgs 72).

When the Soviet Union occupied Estonia in 1940 and the inhabitants of Estonia became the same Soviet citizens as the Estonians in the Soviet Union, the issue lost its relevance for a long time. It became relevant again after the collapse of the Soviet Union. Many Abkhazian Estonians who repatriated to Estonia in Soviet time had disputes with the Estonian authorities, who refused to recognize their Estonian citizenship by birth. In 2019, a precedent-setting case occurred, when the Estonian authorities recognized an Estonian passport issued almost a hundred years earlier at the Tiflis consulate as the legal basis for an Estonian from near Sukhum to acquire the citizenship of the Republic of Estonia by birth. As we have seen before, citizenship by birth allows dual citizenship, which Estonian citizenship acquired by naturalization does not. Thus, Abkhazian Estonians who could prove that they are Estonian citizens by birth could also hold a passport of another country (including Russia) as we have seen earlier.

From the point of view of Estonian officials an Estonian passport could remove the obstacles for Estonians from Abkhazia to travel to Estonia. On the other hand, Abkhazia does not allow dual citizenship, except in the cases mentioned above. Therefore, Estonians living in Abkhazia would not benefit from Estonian citizenship by birth. However, it would benefit those Estonians from Abkhazia who want to repatriate to Estonia, or those who have already repatriated to Estonia, but wish to maintain translocal ties with Abkhazia and visit this country frequently. Many Estonians in Abkhazia, who do not want to leave Abkhazia but wish to visit Estonia often, have said in the interviews that they do not need an Estonian passport, but the best solution would be an Estonian

permanent residence permit, which would make unnecessary to apply for an Estonian visa. Currently they do not have such a legal right. Recently, the Estonian embassy in Moscow has started issuing Estonian visas to Abkhazian Estonians, but on separate sheets that are not attached to their Russian passports issued in Abkhazia. In practice, this removes the obstacles to their visiting Estonia, but it contradicts the decision of Estonia and other Baltic states not to recognize the Russian passports issued in Abkhazia to the residents of Abkhazia. This type of visa also comes with restrictions – you can only visit Estonia with it, it's a one-off and valid for up to 30 days.

In recent years, the issues of citizenship of Estonians in Abkhazia have been widely discussed in the Estonian press, but only in the context of possible Estonian citizenship by birth. Abkhazian citizenship and its restrictions have been completely ignored, indicating that Estonian journalists and officials do not take into account the real situation of Estonians in Abkhazia. In many cases, this is due to a lack of information, but more often it is due to the *de facto* and only partially recognized status of the Abkhaz state. In the eyes of the Estonian authorities, Abkhazia is a separatist region of Georgia. Among all the other obstacles and restrictions, this is demonstrated by the multiple barriers to citizenship and crossing the borders for its residents.

The attitudes of the international community toward *de facto* states depend on the stance toward the parent and patron states of these entities. Political scientist Laurence Broers has compared the actions of Venezuela and Nicaragua in recognizing Abkhazia and South Ossetia with the refusal of the Baltic states and Poland to do so. Broers argues that these differing attitudes are based on the relations of the involved countries with Russia (Broers 3). Beyond attitudes toward the patron state, Russia, relations with the parent state, Georgia, also play a crucial role. For the past 20 years, Georgia has been an important ally of the European Union, including Estonia. However, a shift occurred when Georgia, under the leadership of the Georgian Dream party, refused to join sanctions against Russia following its invasion of Ukraine in 2022. After the Georgian Dream's overwhelming victory in the October 2024 parliamentary elections, Estonia and several EU countries refused

to recognize the results. In January 2025, the Estonian parliament declined to acknowledge the legitimacy of Georgia's new parliament, government, and president, while also imposing entry bans on several leading Georgian politicians. The alliance between Estonia and Georgia has as good as broken down.

How could these political changes affect Estonia's stance on Georgia's territorial integrity? In December 2024, Ruuben Kaalep, a key politician from Estonia's party ERK, made a striking statement suggesting that Estonia could consider recognizing Abkhazia's independence. Kaalep stated: *"The issue of recognizing Abkhazia has been taboo until now, mainly based on an alliance with Georgia. But if this alliance disappears, Estonia and other European countries will have to consider reassessing their position."* (Kaalep). This comment clearly illustrates how the recognition of *de facto* states is linked to attitudes toward their patron and parent states. Given that Estonia recognized Kosovo as a *de facto* state in February 2008 without Serbia's consent, a similar precedent could eventually be applied to some another *de facto* state. Whether political constellations will shift enough for Estonia and other EU countries to revise their stance on the recognition of Abkhazia remains to be seen in the future. The existence of the Estonian historical diaspora in Abkhazia does not influence the Estonian state's recognition policy towards Abkhazia. However, recognition would have a direct impact on the status of Abkhazian Estonians and their ability to maintain active communication with their motherland.

Conclusion

The interests of the parent and patron states in their relations with the *de facto* state do not coincide: if the one relies on international law and the requirement of the territorial integrity of the state, the other supports separatism in the *de facto* state on the basis of its national or geopolitical interests. The Western international community generally supports the territorial integrity of the countries, although there are notable exceptions (Kosovo). The *de facto* states themselves emphasize the right of peoples to self-determination. The parent state supported by the international community, seeks to restore its interests in the *de facto* state, while

the patron state has its privileges in the *de facto* state. In the case of Abkhazia, whose parent state is Georgia and patron state is Russia, this discrepancy is evident in the citizenship policy discussed in this article. Abkhazian citizenship is not accepted by Georgia, considering the inhabitants of Abkhazia to be its citizens. This is also supported by the European Union, including Estonia. This support causes many legal problems for members of the historical Estonian diaspora in Abkhazia, which was formed during the tsarist era, established translocal ties with the motherland Estonia during the Soviet years 1940-1991, and has remained trapped in the politics of state borders, citizenship law restrictions, and non-recognition after the collapse of the Soviet Union. In addition to the non-recognition of Abkhazian citizenship, Estonian officials also do not recognize Abkhazian educational certificates, which hinders the translocal communication and mobility of Abkhazian Estonians with their motherland. The Estonian authorities require the Abkhazian Estonians to hold Georgian passports, which they do not have and which are actually difficult to obtain. In addition to the Abkhazian passport, the majority of Estonians in Abkhazia also have a Russian passport, which gives them access to Russian social benefits, but previously used to allow international mobility, including to Estonia. In last years, Estonia, like other Baltic countries, has not recognized Russian passports issued in Abkhazia, which meant that Estonians from Abkhazia could not visit Estonia with these passports. Only recently has the Estonian Ministry of Foreign Affairs found a temporary solution – to issue Estonian visas on a separate sheet to Abkhazian citizens with Russian passports. While solving the problem of practical translocal mobility, this step underlines the non-recognition of the Abkhaz state, its citizenship and the citizenship of its patron state. The article demonstrated that many Estonians in Abkhazia have the opportunity to acquire Estonian citizenship by birth, which would allow them to travel, including visiting Estonia, but would ignore Abkhazian legislation, which does not allow dual citizenship for Estonian citizens. This does not make the situation easy for Estonians living in Abkhazia – according to Georgian law, they are Georgian citizens, according to Abkhazian law, they are Abkhazian citizens, according to Russian law, most of

them are Russian citizens and according to Estonian law, many of them are Estonian citizens. However, due to Abkhazia's *de facto* status and restrictions on dual citizenship, most of the constellations of dual citizenship are not recognized – either by their residence country or by the international community. The recognition of Abkhazia by the international community, including Estonia, would eliminate discriminatory restrictions on the freedom of movement for Abkhazia's residents, including Estonians. Since Estonian authorities have not even considered recognizing Abkhazia, a more realistic solution would be to grant Abkhazian Estonians a permanent residence permit in Estonia, allowing them to practice translocal mobility between Abkhazia and Estonia. A legislative solution has not yet been found.

References

Achugba, Teimuraz A. *K obosnovaniju statusa „gruzinskih bezhencev.“* Suhum: Akademija Nauk Abhazii, 2006.

Achugba, Teimuraz A. *Ėtnopoliticheskie processy v Abhazii v kontekste gruzino-abhazskogo konflikta.* Suhum: Akademija Nauk Abhazii, 2007.

Arveladze, Bondo, and Teimuraz Mibchuan. *Armjanskij batal'on imeni Bagramjana i etnohistka gruzin v Abhazii.* Tbilisi: Universam, 2009.

Avidzba, Aslan F. *Otechestvennaja vojna (1992-1993 gg.). Voprosy voenno-politicheskoj istorii Abhazii.* Suhum, 2008.

Askin, Elif. „Ein Menschenrecht auf Staatsangehörigkeit? Aktuelle Fragen zur extraterritorialen Einbürgerungspraxis der mittel- und osteuropäischen Staaten.“ *MenschenRechtsMagazin*, 2. (2012): 182-195.

Aule, Andres, Olavi-Jüri Luik. „Eesti optantide saatus ja staatus.“ *Postimees*, December 15. (2017): 13.

Bagapsh, N. V. „Etnicheskaja kartina Abhazii.“ *Geografija* No. 18. (2010): 9-11.

Basarija, Simon. *Abhazija v geograficheskom, etnograficheskom i ekonomicheskom otnoshenii.* Suhum: Ministerstvo obozovaniya RA, 2003 (1923).

Berg, Eiki, Martin Riegl, Bohumil Doboš. „Introduction: Secession and Recognition in the Twenty-first Century.“ *Unrecognized States and Secession in the 21st Century*. Eds. Martin Riegl, Bohumil Doboš. Springer, 2017, 1-10.

Bgazhba, Oleg H., Stanislav Z. Lakoba. *Istorija Abhazii s drevnejshih vremen do nashih dnei.* Suhum: Ministerstvo obrazovaniya i nauk RA, 2015.

Blakkisrud, Helge, and Pål Kolstø. „Dynamics of de facto statehood: the South Caucasian de facto states between secession and sovereignty.“ *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 12, No. 2. (2012): pp. 281-298.

Birka, Ieva; Didzis Kļaviņš. „Diaspora diplomacy: Nordic and Baltic perspective.“ *Diaspora Studies*, Vol. 13:2. (2020): 115-132.

Broers, Laurence. „Recognising politics in unrecognised states: 20 years of enquiry into the *de facto* states of the South Caucasus.“ *Caucasus Survey*, Vol.1, No.1 (2013): 1-14.

Caspersen, Nina. „Making Peace with De Facto States.“ *Unrecognized States and Secession in the 21st Century*. Eds. Martin Riegl, Bohumil Doboš. Springer, 2017, 11-22.

Caspersen, Nina, and Gareth Stansfield. "Introduction." *Unrecognized States in the International System*. Eds. Nina Caspersen, Gareth Stansfield. Routledge, 2012, pp. 1-8.

Chirikba, Viacheslav A. *The international legal status of the Republic of Abkhazia*. Suhum: Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Abkhazia, 2014.

„Eesti asundused Venemaal.“ *Päevaleht*, 17 July (1924): 3.

„Eesti esitus Kaukaasias“ [Estonian Embassy in Caucasus]. Samuel Sommer's Collection, 235.29.23, 1. Estonian Cultural Archive.

Egorova, Elizaveta. „The Russian Factor: Perspectives on Stabilizing Georgia's Relations with Abkhazia and South Ossetia.“ *What Kind of Sovereignty? Examining Alternative Governance Methods in the South Caucasus*, Republic of Austria / Federal Ministry of Defence and Sports, 2014: 117-129.

Ėšba, Ėlana. „Abhazija i Gruzija: tekušaja situacija i vozmochnye perspektivy.“ *Materialy mezhdunarodnoj konferencii "Vojny na Kavkaze: uroki istorii", posvjašennoj 20-letiju nachala Otechestvennoj vojny naroda Abhazii 1992-1993 gg.*. Suhum: AbIGI, 2014, 203-210.

Fabry, Mikulas. „Unrecognized States and National Identity.“ *Unrecognized States and Secession in the 21st Century*, Springer, 2017, 23-34.

Fischer, Sabine. „Die Konflikte um Abchasien und Südossetien im Lichte der Krise um die Ukraine.“ *Nicht eingefroren! Die ungelösten Konflikte um Transnistrien, Abchasien, Südossetien und Berg-Karabach im Lichte der Krise um die Ukraine*. Ed. Sabine Fischer. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2016, 47-66.

Francis, Céline. *Conflict resolution and status: The Case of Georgia and Abkhazia (1989-2008)*. Brussels: VUB Press, 2011.

Ganohariti, Ramesh. „Dual Citizenships in *De Facto* States: Comparative Case Study of Abkhazia and Transnistria.“ *Nationalities Papers*, Vol. 48 (2020): 175-192.

Ginsburgs, George. *The Citizenship Law of the USSR*. Boston: Brill, 1984.

Hille, Charlotte. „The Recognition of Abkhazia and South Ossetia: A New Era in International Law.“ *Exploring the Caucasus in the 21st Century. Essays on Culture, History and Politics in a Dynamic Context*. Eds. Françoise Companjen, Lázló Marácz, Lia Versteegh. Amsterdam: Pallas Publications, 2010, 195-209.

Hoerder, Dirk. „Transnational – transregional – translocal: transcultural.“ *Handbook of research methods in migration*. Ed. by C. Vargas-Silva. Cheltenham (UK)/Northampton: Edward Elgar Publishing, 2012, 69-91.

Jahn, Egbert. „Optionen für die Politik der EU gegenüber Georgien, Abchasien und Südossetien nach dem august 2008.“ *Die Sezessionskonflikte in Georgien*. Eds. Erich Reiter. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2009, 299-322.

Jojua, Dazmir. „Abkhazia in 1992-2011.“ *Abkhazia: Assays from the History of Georgia: from ancient days till present days*. Ed. Jemal Gamakharia. Tbilisi: Ministry of Education and Culture of Abkhazia, 2011, 469-486.

Jojua, Dazmir. *Russia and the war of 1992-1993 in Abkhazia*. Tbilisi: Saari LTD, 2017.

Jürgenson, Aivar. „Estonian Orientalist Linnart Mäll and His Role in Activities of the UNPO During the Georgian-Abkhazian Conflict.“ *Abkhazia 1992-2022. Reflections on Abkhazia series*. Ed. by Metin Sönmez, George Hewitt. AbkhazWorld, 2022, 31-42.

Kaalep, Ruuben. Eesti võiks kaaluda Abhaasia iseseisvuse tunnustamist. *Postimees*, 6 December, (2024).

Kaukvere, Tiina. „Kuidas eestlastest Elgast ja Osvaldist välismaalased said“. *Postimees*, 10 June, (2017): 9.

Kaukvere, Tiina. „Eestlane, aga taskus on ikka hall pass.“ *Postimees*, 28 August, (2017): 6.

Lakoba, Stanislav. *Abhazija-de-fakto ili Gruzija-de-jure?* Sapporo: Hokkaido University, 2001.

Lakoba, Stanislav. *Abhazija posle dvuh imperij XIX-XXI vv.* Sapporo: Hokkaido University Press, 2004.

Lakoba, Stanislav. „History: 1917-1989.“ *The Abkhazians. A Handbook*. Ed. George Hewitt. London: Routledge, 2013, 89-101.

Langebraun, Leeni. „Me oleme sündinud Eesti kodanikena.“ *Postimees*, 19 March, (2018): 17.

Littlefield, Scott. „Citizenship, Identity and Foreign Policy: The Contradictions and Consequences of Russia's Passport Distribution in the Separatist Regions of Georgia.“ *Europe-Asia Studies*, Vol. 61, No. 8. (2009): 1461-1482.

Lohr, Eric. *Russian Citizenship, From Empire to Soviet Union*. Cambridge, Harvard: Harvard University Press, 2012.

Lomia, Asida. „Once again on violations for the right to freedom of movement for citizens of Abkhazia.“ *Trust and peacebuilding in the South Caucasus*. Eds. Enver Djuliman, Nino Tlashadze, Aleksandre Tskitishvili. Tbilisi: Globusi, 2015, 150-156.

Lundgren, Minna. „Place matters: return intentions among forcibly displaced young Georgians from Abkhazia living in Tbilisi and Zugdidi.“ *Caucasus Survey*, Vol. 4, No.2. (2016): 129–148.

Luts-Sootak, Marju, Eero Medijainen, Helen Rohtmets-Aasa, Karin Visnapuu, and Kristi Aule. *Aastatel 1918-1940 opteerimise teel Eesti kodakondsuse omandamise küsimusi käsitletud õiguse ja halduspraktika analüüs*. Tartu: Tartu Ülikool, 2018.

Lynch, Dov. „Separatist states and post-Soviet conflicts.“ *International Affairs*, Vol. 78, No. 4. (2002): 831-848.

Markedonov, Sergey. „The Conflict in and over Abkhazia.“ *Frozen Conflicts in Europe*. Ed. Anton Bebler. Verlag Barbara Budrich, 2015, 71–106.

Manutscharjan, Aschot. „Die innenpolitische Entwicklung Georgiens von 1991 bis 1996 unter besonderer Berücksichtigung der Sezessionskonflikte.“ *Die Sezessionskonflikte in Georgien*. Ed. Erich Reiter. Wien, Köln, Weinan: Böhlau Verlag, 2009, 71-100.

Mihelson, Helen. „Kümnetel Abhaasia eestlastel võib olla õigus kodakondsusele.“ *Postimees*, 9 May, (2019): 6.

Mühlfried, Florian. „Citizenship at war: Passports and nationality in the 2008 Russian-Georgian conflict.“ *Anthropology Today*, Vol. 26, No. 2. (2010): 8-13.

Nadarejshvili, Tamaz. *Genocid v Abhazii*. Tbilisi: Samshoblo, 1996.

Nagashima, Toru. „Russia’s Passportization Policy toward Unrecognized Republics.“ *Problems of Post-Communism*, Vol. 66, No. 3. (2019): 186-199.

Oltromonti, Giulia Prelz. „Securing disenfranchisement through violence and isolation: the case of Georgians/Mingrelians in the district of Gali.“ *Conflict, Security & Development*, Vol. 16, No. 3. (2016): 245–262.

Papaskiri, Zurab. *Abhazija. Istorija bez fal'sifikacii*. Tbilisi: Izdatel'stvo Suhumskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 2010.

Pierzynska, Justina M. „Symbolic geographies, inverted chronologies. The Abkhazian crisis in Serbian media discourse.“ <https://researchportal.helsinki.fi/en/publications/symbolic-geographies-inverted-chronologies-the-abkhazian-crisis-i>, 2015.

Piirsalu, Jaanus. „Reinsalu Abhaasia eestlastele: Eesti hoolib teist.“ *Postimees*, September 26. (2019): 3.

Piirsalu, Jaanus. 2021. „Abhaasia eestlane paneb proovile põhiseaduse.“ *Postimees*, September 27, (2021): 6-7.

Rohtmets-Aasa, Helen. *Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920-1923*. Tartu: Tartu Ülikool, 2014.

Rutto, Arnold. „Ärgem surugem Abhaasia eestlasi Venemaa kodanikeks.“ *Postimees*, 28 October, (2017): 14.

Safran, William. „Deconstructing and comparing diasporas.“ *Diaspora, Identity and Religion. New directions in theory and research* (ed. by Kokot, Waltraud; Tölölyan, Khachig; Alfonso, Carolin). Routledge, 2004.

Ševardnadze, Eduard. *Kui raudne eesriie rebenes*. Tallinn: Olion, 2009.

Souleimanov, Emil Aslan, Eduard Abrahamyan, and Huseyn Aliyev. „Unrecognized states as a means of coercive diplomacy? Assessing the role of Abkhazia and South Ossetia in Russia's foreign policy in the South Caucasus.“ *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 18, No. 1. (2018): 73-86.

„Zakon Respubliki Abhazija. O grazhdanstve Respubliki Abhazija.“ http://www.emb-abkhazia.ru/konsulskie_voprosy/zakon_j/

Venhovens, Mikel J.H. „Foreigners in Their Own Home: De Facto Displacement and Negative Emplacement in the Borderlands of Abkhazia.“ *Caucasus Survey*. Online Publication Date: 10 Feb 2023

Visoka, Gëzim. „Statehood and recognition in world politics: Towards a critical research agenda.“ *Cooperation and Conflict*, Vol. 57, No. 2. (2022): 133–151.

Vozba, Said Z. *Istoricheskie i politicheskie aspekty gruzino-abhazskogo i severoirlandskogo konfliktov (XX – nach. XXI vv.): obšie cherty i razvitija*. Suhum: AbIGI, 2018.

Wessendorf, Susanne. *Second-Generation Transnationalism and Roots Migration*. Burlington: Routledge, 2013.

Çeçen Mitolojisinde Hurri-Urartu Uygarlığının Sürekliliği*

Cahit Aslan**

Özet

Son zamanlarda Hurri-Urartular hakkındaki tartışmalar yeniden hız kazanmaya başladı. Kim oldukları ve özellikleri, tarihteki önemleri konusunda ciddi tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalara bu toplumların modern toplumlardan kimin ataları oldukları konusu da eşlik etmektedir. Son bulgular Hurri-Urartuların Çeçenlerle bağlantılı olduğu izlemini yaratmaktadır. Örneğin, her iki toplumun dilleri arasında benzerlikler bulunmuştur. Antik bir toplumla modern bir toplum arasında süreklilik bağı kurmak için dil dışında birçok veriye ihtiyaç vardır. Bunlardan biri de mitoloji olabilir. Bu çalışma Hurri-Urartu ve Çeçen mitolojileri arasında bir sürekliliğin olduğunu iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hurri-Urartular, Çeçenler, Mitoloj, Nartlar

Continuity of Hurrito-Urartu Civilization in Chechen Mythology

Abstract

Recently, discussions about the Hurrito-Urartians have started to gain momentum again. There are serious discussions about who they are, what kind of characteristics they have, and their importance in history. These discussions are accompanied by the question of who these societies are the ancestors of modern societies. The latest findings create the impression that they are related to the Chechens. For example, similarities have been found between the languages used by both societies. If a continuity is to be established between an ancient society and a modern society, many more data are needed besides languages. One of these may be mythologies. This

* Bu makale, Rusya Federasyonu Çeçenistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi'nin 9-11 Ekim 2023 tarihleri arasında Grozni şehrinde düzenlemiş olduğu "Hurrian-Urartian Word and the Civilizations of Western Asia: Ethno-Cultural Relations" konulu uluslararası bilim konferansında sözlü olarak sunulmuş ve konferansın bildiri kitapçığında İngilizce olarak yayınlanan "Succession of Hurrian-Urartian Civilization in Chechen Mythology" (2024: s. 133-151) başlıklı bildirinin Türkçe çevirisidir.

** Cahit Aslan, Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi. ORCID 000-0002-9793-4285. E-posta: cahitaslan138@gmail.com

very study claims that there is a continuity between the mythologies of the Hurrito-Urartians and the Chechens.

Keywords: Hurrito-Urartians, Chechens, Mythology, Narts

1. Giriş

Son zamanlarda Hurriler ile onların ardılı veya bir kolu olan Urartuların çağdaş toplumlardan kimlerin ataları olduğuna ilişkin çok ciddi tartışmalar yapılmaktadır. Günümüz modern toplumlardan herhangi birinin bu antik toplumların doğrudan ardılları olması tartışmalı olsa da birçok yönden onların izlerini taşıdıkları muhakkaktır. Bu izlerin yoğunluğu ve çokluğu iddia sahibinin tezini güçlendirmektedir. Örneğin, başta mevcut dillerin bu antik toplumların dilleriyle genetik benzerlikleri gösterilmeye çalışılmaktadır. Son zamanlarda biyolojik genetik DNA analizleri işe koşulsa da bunların kültürel süreklilik açısından bir değeri yoktur. Bu nedenle daha ziyade kültür öğelerinin günümüzdeki kalıtlarına bakmak gerekir. Bu çalışma, Hurri-Urartu uygarlığı ile Çeçen toplulukları arasındaki sürekliliği görmek için iki toplumun efsanelerindeki benzerliklere yönelmiştir. Bilinen Hurri-Urartu mitolojisi ile Nart Destanı çerçevesinde Çeçen mitolojisi arasında bir süreklilik açıklanmaya çalışılmaktadır.

“Hurriler kültür açısından Hititlere çok şey vermişlerdir. Bu nedenle Hitit ve Helen mitolojilerini de takip etmek mümkündür. Öyle ki bu etkiler saymakla bitmez: En başta dil, din, edebiyat, mitoloji, büyü, tıp, giysiler (eski Ön Asya moda dünyasında bir Hurri gömleği vardır), teknik aletler ve silahlar ve kadın hakları. Hurri etkisinin en yaygın ve bariz olduğu saha hiç kuşkusuz din-mitolojidir. Hitit panteonunun baş tanrıları olan Hava Tanrısı ve Güneş Tanrıçası tamamen Hurri kimliği kazanmış ve Hurrice Teşup ve Hepat adlarını taşımaktadır” (Ünal 97).

Urartuların en güçlü olduğu MÖ 8.-7. yüzyılda başkentleri Van bölgesindeki Tuşpa’dır. Bu ismin bile Çeçencede bir karşılığı vardır. Çeçence *tuş* ‘memnuniyet’, ‘refah’, *phha* ise ‘yerleşim’, ‘yer’ anlamına gelmekte olup, dolayısıyla *tuşphha* ‘refah yeri’ demektedir (Lepiev, 2003).

Makalenin amacına uygun olarak önce Hurri-Urartuların kısa tarihi, din ve mitolojileri, Kafkasya ile ilişkileri hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Daha sonra Hurri-Urartu ve Çeçen mitolojileri karşılaştırılacak, bunun için yapısöküm ve göstergebilim teknikleri

açıklanarak bu tekniklere dayalı alt başlıklar halinde Hurri-Urartu ile Çeçen efsanelerindeki benzerlikler ve süreklilikler gösterilmeye çalışılacaktır. Sonuç kısmındaki açıklamalarla çalışma bitirilecektir.

2. Hurri-Urartuların Kısa Tarihi ve Kafkasya ile İlişkileri

Hurri-Urartuların kökenleri konusunda spekülative bilgiler olsa da, birçok bilim insanı Hurri ve Urartu dillerinin akraba olduğu ve Kafkasya kökenli oldukları konusunda hemfikirdirler (Ünal, 2002: 86, 91, 101; Bryce, 2003: 35). “Etnik ve dilsel olarak Nahlarla¹ yakından ilişkili olan Hurriiler ve Urartular, MÖ 2. ve 1. binyıllarda bile kulelerde yaşadılar. Eski gelenekler ve arkeolojik buluntular, Nah dili konuşan Hurri kabilelerinin kuzeyden güneye ve çaprazına, en azından MÖ 1. binyılın 5. yarısından ikinci yarısına kadar olan sürekli göçlerine tanıklık ediyor.” (İlyasov, 2009: 179). “Hurri yerleşiminin kuzey sınırı o zamanlar belirsizdi, çünkü Urartuların toprakları - dilsel ve genetik olarak Hurriilerle yakından ilişkili bir etnik yapı - Hurri topraklarının kuzeyinde yer alıyordu. Görünüşe göre, Hurri ve Urartular 3. binyılın başlarında tek bir etnik yapı oldu.” (İlyasov 14). Sonraki zamanlarda dahi Hurrice günlük yaşamdan devlet idaresine kadar Mitanni Devleti ve Hititler tarafından benimsenip kullanılmıştır. Hurrice Hint-Avrupa ve Sami dillerine benzememekle birlikte Hatticeden de farklıdır. Hurrice'in temel özelliği, eklerin kelimelerin arkasına eklenmesi ve öneklere sahip olmasıdır. Bu yüzden sondan eklemeli dillere benzememektedir (Rosen 44-55; Ünal 87; Woodard 97; Kuhrt 75).

Diğer yandan Hurri-Urartu dillerinin dış bağlantıları tartışmalıdır. Diğer dil aileleriyle (örneğin, Kuzeydoğu Kafkas dilleri, Güney Kafkas dilleri veya Hint-Avrupa dilleri) genetik ilişki konusunda çeşitli tezler vardır, ancak hiçbirini araştırmacılarca genel olarak kabul edilmemektedir (Gernot 95). Ayrıca yaşayan diller arasında en çok ortak kelime Urartuca ile Kuzeydoğu Kafkas dilleri arasında bulunsa da (tespit edilen 350 Urartuca kelime kökünden 169'u yaşayan Kafkas dilleri ile benzerliği vardır) akrabalık dereceleri henüz kesinlik kazanmamıştır (Diakonoff, Starostin 184). Diğer yandan “Urartuların kullandığı dil ile Hint-Avrupa dil ailesi ve Sami dil ailesi arasında hiçbir

¹ Nah - Çeçen, İnguş ve Gürcistan'daki Batsbiylerden oluşan etnik-dilsel topluluğun ortak adıdır. Çeçen ve İnguşlar Batsbiylerden ayrı olarak kendilerini Vaynah olarak da adlandırır (Ed.)

bağ da tespit edilmemiştir. Urartuların konuştuğu dil Hurrice ile aynı kola ait olup yakın akrabalık içermekte ve en çok Kuzeydoğu Kafkasya dil ailesi (Çeçence) ile benzerlik göstermektedir” (Cambridge Ancient History 164). Öyle ki çağdaş Nah dillerinden başka hiçbir şeye olmayacak kadar inanılmaz yakınlık gösteriyor. “Nispeten yakın zamanda ortaya çıktığı varsayılan Nah dillerindeki gramer derslerinin göstergelerinin bile prototipleri Hurri-Urartu dillerinin işaret zamirlerinde bulunmaktadır” (İlyasov 13). Son zamanlarda Hurri-Urartu dilleri ile Çeçence arasında en yakın bağlantılar kolay bir şekilde kurulmuştur.² Bu durum Hattiler için de geçerlidir. “Hatticenin öneki bir dil olma özelliği bakımından Hint-Avrupa ve Sami dillerinden tamamen farklı, kendine özgü bir dil olduğu saptanmıştır” (Akurgal, Anadolu ... 16). Urartular Asurlulardan alarak dillerine adapte ettikleri çiviyazısı dışında hiyeroglif yazı da kullanmışlardır. Bunun da kökeni Hitit İmparatorluğu ve özellikle de Geç Hitit Krallığıdır (Çilingiroğlu 127).

Arkeolojik buluntulara ve tarihi kaynaklara göre Hurri kabileleri, Hazar ve Karadeniz kıyıları ve Daryal Boğazı gibi neredeyse tüm ana yollar boyunca Büyük Kafkas Sıradağları’ndan güneye doğru ilerlediler. Bir kısmı Kafkasya’nın güney yamaçlarına yerleşti. 4. binyılın sonunda güneye, Transkafkasya ve Batı Asya’ya gitmek için temel Nah-Hurri etnosundan kopan Hurrilerdi. Bu varsayım, arkeolojik buluntular ve yazışmaların dili tarafından doğrulanmaktadır (İlyasov 14-15). “Urartular ise zorlu coğrafi şartları ve doğal çevreyi kendi yararlarına kullanarak, Van merkez olmak üzere Doğu Anadolu, yukarı Murat havzası, Erzurum ve Kars havzası, Urmiye bölgesi, Elazığ ovası, Kars ve Sevan gölleri, Çıldır’dan daha yukarıya çıkarak kuzeye Kura nehrinin kaynak bölgesine kadar alanı kendilerine yurt edinip bölgeyi siyasi olarak yönetmişlerdir” (Çilingiroğlu 102; Dinçol ve Dinçol 55).

Hurri-Urartu ve Nah dillerinin yakın genetik bağlantısına dayanan bir başka hipotez de Çeçenlerin Batı Asya ve Küçük Asya’dan göç ettiğini iddia ediyor. Destekçileri ayrıca bazı Çeçen klanlarının Batı Asya ülkelerinden gelen ataları hakkındaki efsanelerine de atıfta bulunuyor (İlyasov 179).

² <https://starlingdb.org/Texts/hururt.pdf> (Erişim: 20.07.2023).

3. Hurri-Urartularda Din ve Mitoloji

Urartu yazıtlarının genel olarak fetihlerden söz eden tek düze içerikleri yüzünden toplumdaki inanç biçiminin ayrıntıları konusunda fazla bilgi bulunmamaktadır. Krallığın başlangıcında Meher Kapı kaya nişi içine kazdırılan tanrılar listesi ve sunulacak kurbanları gösteren yazıt bu konudaki en önemli belgedir. Burada ve hemen bütün sefer yazıtlarında ilk üç sırayı Haldi, Teişeba ve Şiuini tanrıları paylaşmaktadır. Baş tanrı Haldi (eşi Bagbartu/Bagmaştu/Arubani), Urartular'ın ulusal tanrısı olarak görülmektedir. İsim olarak kökeni M.Ö. 13. yüzyıl Asur yazıtlarına kadar inmektedir. En büyük tapınağı Musaşirin'de idi. Tanrı Teişeba (fırtına tanrısı) ise Hurri kökenli olan ve ikinci bin yılda Anadolu'da tapınım gören Teşup ile aynı olmalıdır. Yani Fırtına Tanrısı Teşup Hurri dinsel panteonundan Hititlere geçmiş ve daha sonra Yunan mitolojisine kaynaklık etmiştir. Şiuini ise güneş tanrısı olarak tanımlanmaktadır. Şiuini de Hurri kökenlidir. Hititler'deki Şimegi'nin karşılığıdır. Bunların dışında Meher Kapı anıtında 79 tanrı, tanrıça ve tanrısal özellik sıralanmaktadır (Çilingiroğlu 16; Erhat 203; Belli, Anzaf ... 79).

Meher Kapı'nın dışında Urartular, büyük merkezlerde tanrıları için kule tipi tapınaklar ve açık alanlardaki kayalara kapı görünümlü kutsal nişler yapmışlardı (Wikipedia, "Urartular"). Öyle ki "Çorum Yazılıkaya'da bulunan kaya kabartmalarındaki tanrı isimlerinin Hurrice olduğu ispatlanmıştır" (Bağlar 99).

Hattiler ve Hititler ise dil ve köken bakımından birbirlerinden tamamen farklılar. Ancak yazıyı o zamanlar kullanmadıkları için Hattilerin dili, inançları gelenekleri hakkında Hititler yoluyla birçok bilgiye sahibiz. Hititler din, mitoloji, töre-örf bakımından Hattilerin etkisinde kalmıştır. Özellikle Hititlerin Güneş Tanrıçası Hattilerin Wuruşemu dedikleri 'Gökten Düşen Ay Tanrısı'dır (Akurgal, 2023a: 15-16). M.Ö. III binli yıllara tarihlenen Maykop buluntularından çıkan sonuçlara göre, Kafkasya'nın ilk kadim halklarından Aşviler de güneşe tapıyorlardı (Turtsaninov 83, 85). Bu durum da Hattilerin Kafkasya ile bağlantılarına işaret etmektedir.

M.Ö.14. yüzyıldan itibaren Hurri dininin Hitit dini üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur ve Hurri panteonu, Yazılıkaya'daki önemli Hitit tapınağında 13. yüzyıl kaya kabartmalarında tasvir edilmiştir (Archi 1). Akurgal'ın düşüncesine göre, "Hurri-Urartular ile ilgili en sağlam

kaynaklar Hitit dini gibi mitolojisidir. Çünkü Hitit dini gibi mitolojisi de Hatti ve Hurrilerin etkisinde kalmıştır. Öyle ki Hurri kökenli Kumarbi Efsanesi Hititler üzerinden M.Ö. 8. yy.'da Hellas'a bile geçmiştir. Hurrilerden gelme Gök Krallığı ve Ullikummi destanlarının ardılı Ulliyanka efsanelerinin Hititlerden Helenlere geçişinin izini sürmek mümkündür. Örneğin Helen mitolojisindeki Zeus ile Typhon arasındaki mücadelede Illuyanka Efsanesi'nin ana öğeleri mevcuttur" (Akurgal, Hatti ... 83-84).

"Hurriler'in 'Göğün Krallığı' efsanesinin Hititler üzerinden Helenlere geçişi Hesiodos tarafından yazılan Theogonia'da anlatılmaktadır. Buradaki anlatıya göre gök tanrıdan önce üç tanrı vardı: Alalu, Anu ve Kumarbi. Anu, Babiller'in gök tanrısıdır. Alalu da onun daha önceki ceddidir. Hurri tanrısı Kumarbi Sümer tanrısı Enlil'in karşılığıdır. Kumarbi kendinden önceki göğün tanrısı Anu'nın erkeklik organını ağzıyla koparmış ve spermalarını yeryüzüne dağıtmıştır. Böylece yeryüzü gebe kalmıştır. Tabletlerdeki yazılanlardan Kumarbi'nin yerine zamanla Teşup'un geçtiği anlaşılmaktadır. Hesiodos da Theogonia'sında benzer konuları işler. Uranus, Kronos ve Zeus sırayla göğün kralları olurlar. Kronos, babası Uranos'un erkeklik uzvunu karısı Gaia (Toprak ana) ile sevişirken bir orakla keser ve denize atar. Uranos'un spermasından Aphrodite, kan damlalarından da Giganlar (devler) doğar" (Akurgal, Hatti ... 84).

4. Hurri-Urartu Mitolojisinin Çeçen Mitolojisi ile Karşılaştırılması

Genel kabul şu ki, Hurri-Urartu ve daha sonra Hatti halklarının kökenleri Kafkasya'ya dayanmaktadır (bkz. Akurgal, Anadolu...). "Doğu Anadolu'da ve Kafkasya'daki arkeolojik verileri üreten insanlar en geç M.Ö. 4. binyıldan itibaren hem birbirleriyle yakın akrabadırlar hem de çok yakın karşılıklı ilişkiler içerisindeyler. Tarihi metinlerden bilindiği kadar bu kavimlere Hattiler, Hurriler ve tabiatıyla adı henüz bilinmeyen diğer kavimler de dâhildir. Hurriler, anavatanları Kafkasya'dan güneye geçip, Mezopotomya kültür toplumu içine girmeyi başaran, oralarda büyük bir devlet kurmuş, üstün, kendine özgü bir kültür yaratmış olan ilk Kafkas kavimidir. Onlar at yetiştirmede üstündürler" (Ünal 164). Hurri-Urartuların arkalarında bıraktığı mitolojik metinlerdeki ortak tema ve kahramanların da benzerliği dikkat çekmektedir (Bağlar 99).

Fakat Hurri-Urartu Mitolojisinin Çeçen mitolojisindeki sürekliliğini görmek için ilk önce Nart Destanı'nın genel özelliğine sonra da Çeçen destanlarının kendine özgü niteliklerine değinmemiz gerekir.

4.1. Nart Destanı'nın Genel Nitelikleri

Nartlar çok eski zamanlarda, devlerin zamanında yaşamışlardır. Onlar devlerin güçlü düşmanları olarak bilinir. Uzun süren ihtişamlı bir varoluşun ardından tanrıların gazabına uğrayarak yok olmuşlardır (Dumezil 73). Kısaca, Nart mitolojileri devlerden oluşan bir ırkın hikâyelerinin konu edildiği Kuzey Kafkasya efsanelerinin genel adıdır. Yunan mitolojisinde Prometheus'un zincire vurulmasına benzer bir öykü de Kazbek dağında geçmektedir. Nart metinlerinin bazıları basit hikâyelerken bazıları yaratılış mitlerinden, bazıları çok değerli eski dini metinlerden meydana gelmiştir. Nart efsaneleri Çerkes yazar Şora Nogma tarafından 1835-43 yılları arasında Rusça olarak yazıya geçirilmiş ise de ancak 1861 tarihinde basılabilmiş, 1866 yılında da Adolf Berje tarafından Almancaya tercüme edilmişlerdir (Öztürk 201). Çeçenler ve İnguşlara ait Nart Ersthoy efsanelerini ilk derleyip yayımlayanların da Laudayev Umalt (1872), Çah Ahriyev (1870) ve Eldarhanov Taştemir (1900) olduğu bilinir. Ayrıca V.F. Miller, A. Grena, A.B. Pfafa ve N. Semenov'un da çalışmalarını unutmamak gerekir. Fakat bunların yazıları oldukça abartılı bulunmaktadır (Elmurzayev 8).

Nart Destanı Karaçay-Balkar, Kumuk, Oset, Çeçen-İnguş, Abhaz-Abaza, Çerkes vd. Kafkas halklarının folklorunda önemli bir yere sahiptir ve sözlü edebiyat geleneklerinin ilk ürünleri olarak kabul edilirler. Dil ve etnik bakımdan birbirinden farklı olan Kafkas halklarının Nart destanları birçok yönden birbirlerine benzemektedir. Fakat yine de bu destanların her birinin kendisine özgü milli vasıfları barındırdığı ve aralarında bazı farklılıkların olduğu da dikkat çekmektedir. Çerkes ve Abhaz-Abazaların Nart destanları eski Yunan mitolojisiyle benzerlikler gösterirken, Karaçay-Balkar destanları eski Türk mitolojisiyle yakınlık göstermektedir (Adiloğlu, Karaçay-Malkar Türklerinde ... 577; Tavkul, Nart Destanlarının... 602). Bu çalışmada Nart destanlarının benzerliklerinin yanı sıra sadece Çeçenlere özgün olanları dikkate alınmıştır.

4.2. Çeçen Nart Destanı

Çeçen mitolojisi konusunda son zamanlarda yazılmış en popüler eser olan, Sirajdin Elmurzayev'in kaleme aldığı "Çeçen Nart Efsaneleri" adlı eserde 37 anlatı bulunmaktadır. Elmurzayev bu kitabında anlatıların halkın anlattığı biçimde derlenip yazıldığına özel bir vurgu yapmaktadır. Örneğin halk anlatılarında Nart kuleleri, köyleri, mezarları, yolları, dereleri ve vadilerinden bahsedilmektedir. Çeçen-İnguşa'nın bütün bölgelerinde anlatılan efsanelerde iri cüsseli insanlardan bahsedilir. Bunların dağ, vadi, kale ve köylerde yaşamayı sevdikleri söylenir. Et, arpa ve pirinç yerlermiş. Sığır ve koyunları diri diri şişe geçirip kızartırlarmış ya da kazanda haşlarırlarmış. İçki olarak arpa suyu ile kavrulmuş ekin suyu içerlermiş. Silah olarak da zırh, ok, yay, kalkan, mızrak kullanırlarmış. Nartlar son derece iri ve güçlüdür (Elmurzayev 89). Aslında Nart söylenceleri tüm Kafkas halklarının folklorunda mevcuttur, fakat Çeçenler onlara Nart Ersthoy derler.

Manzum destanlar veya kahramanlık şarkıları *illeş* (tekil *illi*) olarak adlandırılır. *İlli* kelimesi çok eskidir ve ilk olarak Sümer-Akad döneminde kullanılmış gibi görünmektedir. Lyoma Usmanov kelimenin MÖ 3000'den kalma Mezopotamya çivi yazısı Sümer-Akad yazılarında bulunduğunu belirtmiştir. İşte sözlü edebiyat olarak yakın zamana kadar gelen kahramanlık baladının bu eski kafiye şekli Çeçenlere özgüdür. Bu, bir insan olarak kendilerini ifade etmenin en eski biçimidir. Bu konuda Çeçen Nart Ersthoy destanlarının kendine özgü versiyonları vardır, fakat Kafkasya'nın çoğu halkıyla da ortaklık içeririr. Çeçen-İnguş versiyonları ise Kuzeydoğu Kafkasya'ya özgüdür (Jaimoukha 212-213, Akt. Kurban vd. 196-197). Çeçen destanları Çerkes-Abhaz destanlarıyla Karaçay-Balkar destanları arasında bir yerdedir. Yani "Çeçen kahramanlık destanları hem yapı hem de tipoloji açısından genel Kafkas epik sistemine aittir. Bu anlatılarda devler ve hatta tek gözlü devler; başta Nart Ersthoy'un yer aldığı kahramanlar bolca yer alır (İlyasov 44-45). Fakat Dumezil'e göre Çeçen efsaneleri birçok yönden Oset efsanelerine benzer (Dumezil 106). Kuzeyden isimler ve temalar ödünç alan Çeçenler, bazılarını yeniden dağıtıp kendi sistemlerine göre yeniden gruplamışlardır. Örneğin Çeçen masallarında genellikle insanın doğayla ilişkisi ve ona karşı vermiş olduğu mücadele sıkça işlenmektedir. Çeçen efsaneleri özellikle şu özelliklerle diğerlerinden farklılaşırlar: "1. Nahlar ile Nartlar zaman

zaman birbirleriyle savaşan iki halk olarak görünürler. Efsanelerde bu savaşların galibi her zaman Nahlardır. Nartlar, Nahları öldürmekte ve onlara bin bir zorluk çıkarmaktadırlar. Son derece zalim ve acımasızca davranırlar. Ama sonunda Nartlar hep yenilirler, yok edilirler; 2. Çeçen Nart efsanelerindeki “Nart” teriminin yanında daima ikinci bir terim olarak Ersthoy da konur, böylece hep Nart Ersthoy ifadesine rastlanır. Aslında Ersthoy da Nahların bir kabilesidir. Burada ilginç olan, Nartların kötü ve acımasız bir topluluk olarak tanımlanmasıdır. Oysa diğer Kafkas halklarının efsanelerinde Nartlar güçlü, dürüst, adil, güçsüzlerin yardımına koşan mert insanlar olarak gösterilirler” (Nevruz 420).

Diğer yandan *“Çeçen-İnguş halkları Kafkasya’da yüzyıllar boyu birlikte yaşadığı Adige, Abhaz-Abazin, Karaçay-Malkar, Osetlerle Nart destanları konusunda benzer motifler geliştirmişlerdir. Bunların da Orta Asya’dan Ön Asya’ya kadar uzanan coğrafyada gelmiş geçmiş kadim halklardan süzülerek geldiği anlaşılmaktadır”* (Tavkul, 2008: 603). *Kafkas halklarının ortak kültür ürünleri olan Nart Destanı söylenceleri temelde benzeşmekle birlikte, konu, biçim ve söyleniş yönünden farklılıklar göstermekte, her halkın kendisine has millî vasıflarını barındırmaktadır.”* (Tavkul 166-167). Masallar da öyledir. Örneğin hayvanları insanlaştıran ve konuşturan fabl tarzı bu anlatılarda “motifler sihirli nesneler, olağanüstü yetenekleri olan insanlar, hayali hayvanlar (ejderhalar, kanatlı atlar, vb.) ve diğer dünyalara seyahatler yer alır. Ağabeylerinden daha zeki, akılcı ve cesur olduğunu ispatlayan küçük bir erkek kardeş Çeçen masallarının en sık rastlanan kahramanıdır. Kurnaz tilki, açgözlü kurt ve aptal ayı genellikle hayvan masallarının kahramanlarıdır.” (İlyasov 47).

5. Hurri-Urartu ve Çeçen Mitolojilerinin Yapısökümü

Hurri-Urartu mitolojisini Çeçen Nart mitolojisiyle kıyaslamak için yapısökümü ve göstergebilim tekniklerine başvurulmuştur. Metinde bu tekniklerden kısaca bahsedildikten sonra, bu teknikler yardımıyla Hurri-Urartu mitolojileri üç düzey ve bu düzeylere ait alt temalara göre yorumlanmıştır.

5.1. Çalışmanın Metodolojisi-Tekniği

Mitoslar değişik dillerde yazılmış olsalar da işledikleri temaların ortaklıkları aralarında geçmişten gelen bir süreklilik olduğunu

gösteriyor. Bu sürekliliği görmemizi sağlayacak en uygun metodoloji-teknik ise bu tarihi metinleri yapışöküme uğratıp göstergebilim açısından betimlemektir.

Betimsel analizin de öngördüğü ya da analiz sonrası yorum ve bulgulara kapı aralayan yapışökümcü yaklaşım (Derrida) “sosyal bilimsel metinleri ya da bir metin halinde incelenebilecek edebi/sanatsal ürünleri, üreticisinin yapılaştırdığı ve/veya kodladığı anlamdan farklı olarak okurun kendi anlamlandırma süreci ile yeniden inşa süreci olarak tanımlanabilir. Özellikle yazarın ya da üreticinin metni ya da eseri ne şekilde anlamlandırdığının tam olarak bilinmesinin mümkün olmadığı durumlarda iş görmektedir” (Koyuncu 306). İşte burada metinlerdeki anlamlar üzerinde tekrar tekrar durulur. Her metin anlamlı parçalara ayrılıp yeniden yeni anlamlarla birleştirilirken metinlerin yorumlanmasındaki benzerliklere dikkat edilir. Elde edilen sonuçlar bize metinler arasındaki sürekliliğin varlığını göstermiş olur. Bu sürekliliğin varlığını yorumlamak için de göstergebilime ihtiyaç vardır.

“Göstegebilim anlamın nasıl oluştuğuna, görünenin ötesindeki anlamın ne olduğuna ve anlamsal olarak yüzeysel boyuttan derin boyuta nasıl geçilebileceği üzerine odaklanır. Anlamlandırma merkezi bir yerdedir. Anlam ve anlamlandırma insanın etrafındaki nesnelere ve olgulara nitelik kazandırır.” (Civelek 773-774). Tüm göstergeler birer koddur ve bilişsel bir süreç ile anlaşılır. Aynı zamanda yine kodlarla başkasına aktarılır (Rifat 35).

Bu çalışmada da mitoloji yapışöküm ve göstergebilim açısından incelenirken belirli kategorilerden yararlanılmıştır. “Bir mit birden çok kategoriye uyabiliyorsa da konularına göre efsaneler kabaca üç kategoride incelenebilirler: 1. Evren ve yaratılışa dair söylenceler; 2. Tanrılara dair söylenceler; 3. Kahramanlara dair söylenceler” (Öztürk, 2009: 7). Bu çalışmada bahsi geçen mitolojilerde bu kategoriler dikkate alınarak analiz edilmiştir.

5.2. Hurri-Urartu Mitolojisinin Yapışökümü ve Göstegebilim Açısından Yorumu

Burada da Hurri-Urartu mitolojileri 1. evren ve yaratılışa dair olanlar, 2. tanrılara dair olanlar ve 3. kahramanlara dair olanlar olmak üzere üç düzeyde incelenmiştir.

5.2.1. Evrene ve Yaratılışa Dair Söylenceler

Nart Destanı evrenin ve Nartların yaratılışını anlatan bir söylenceyle başlar. “Güneş tanrısı güneşi, yer tanrısı yeri yaratmış. Üçüncü olarak denizler yaratılmış. Gök ve yer yaratıldıktan sonra ikisi arasında insan yaratılmış. İlk insanlar Nartlardı. Yeryüzünde ilk defa Nartlar yaşamaya başladı.” (Adiloğlu 579). İnguş geleneğinde de kâinat gök, yer ve öteki dünya olarak üçe ayrılmıştır. Çeçen Nart Ersthoylarının yaşamları onlarla bağlantılıdır (Nevruz 421).

Ünlü Nart kadın kahramanı Sela Sata, Baksan ırmağı kıyısında çamaşır yıkarken Nartların sığırtmacı onu görür ve güzelliğine vurulur. Fırlayıveren aşk oku karşı kıyı üzerinde çamaşır yıkanan taş a çarpar. Taş hemen ısınmaya ve büyümeye başlar. Dokuz ay yedi gün sonra Sela Sata sıcak taşı eteğine sararak Nart Phar-ho’nun demirhanesine götürür. Phar-ho büyük çekiciyle taşı kırar ve içinden ateş saçan kor halinde Seska Solsa çıkar. Phar-ho büyük maşalarla çocuğu dizinden tutup soğuması için onu yedi kez soğuk suyun içine batırıp çıkarır. Böylece çocuk çelik gibi sertleşir, ama maşayla tuttuğu dizleri sertleşmeden kalır. Bu nedenle Nart Seska Solsa, Phar-ho ile Sela Sata’nın oğlu sayılır (Özdemir 14; Hadağatle 97; Elmurzayev 111). “Kumarbi Efsanesi ile bu efsanenin devamı niteliğindeki Ullikummi Şarkısı, Hurri/Hitit edebiyatının en önemli örnekleri arasındadır. Bu efsaneler bir silsile halinde devam eden ve tanrıs al iktidarl arı konu alan kurgusu ile dikkat çekicidir” (Demirel 445). Kumarbi Efsanesi’nde de Seska Solsa’ya (Sosurkua) benzer temayı görüyoruz. Bu efsanede Kumarbi’nin göğün tanrısı Anu’nın erkeklik organını ağzıyla koparıp spermlerini yeryüzüne dağıtması ve onu gebe bırakması anlatılır. Kumarbi Anu’ya erkeklik organını yutarak gebe kaldığını, üç korkunç tanrıyı doğuracağını söyler ve kaçarak gökyüzünde gizlenir. Kumarbi hemen yere tükürür sonra da Nippur şehrine gider ve burada fırtına tanrısı Teşup, Aranzah (Dicle Nehri) ve Taşmışu’yu doğurur. Bu anlatılarda Kumarbi zamanla Teşup adına dönüşmüştür. Yunan mitolojisinde de Uranos’un erkeklik organının orakla kesilip denize atılmasıyla sperminden Aphrodite’in, kan damlalarından da Giganların (devler) doğuşu anlatılır” (Akurgal, Hati ... 84; Güterbock 96).

5.2.2. *Tanrılara Dair Söylenceler*

Tanrılara ilişkin söylenceler genellikle tanrılar arasındaki mücadele temalarıyla işlenmektedir.

Hurri ve Hatti mitolojilerinde hanedan savaşlarıyla ilgili metinler ana hatlarıyla Kafkasyalı özelliklerini korumuştur. Kafkas Nart hanedan savaşları Hurri kökenli Kumarbi efsanesinde göze çarpmaktadır. Buna göre Allalu, Anu ve Kumarbi gökyüzünde dokuzar yıl hüküm sürerler. Tahtı en son ele geçiren Kumarbi'dir; ne var ki onun iktidarı da oğlu Fırtına Tanrısı Teşup'un tehdidi altındadır. Yunan mitolojisinde Kronos, Uronos ve Zeus, Hurri-Hatti mitolojisinde ise Anu, Alalu ve Kumarbi arasında geçen iktidar savaşları her zaman gökyüzündeki iktidarı ele geçirmek için verilmiş savaşlardır. Kafkas Nart mitolojisinde de sözü edilen bu iktidar savaşları Nart mitolojisinin özünü oluşturur. Özellikle Nart Nesren Jake bu konuda öne çıkar. İktidar savaşarak ele geçirilir. Nart halkını devlerin, cücelerin ve ejderhaların saldırılarından da korurlar. Gökyüzündeki Hama Tepesi'nde yaşayan Nart kahramanlarından bazıları şunlardır: Seska Solsa (Sosruko), Khamça, Patarza (Batraz), Seliy Pira, Orzmi, Arsh, Nyasar, Jov-Byatar, Cantalg, Tsok, Moakaz, Syatal, Mayra, Bolat v.d. Kadın figürler oldukça azdır: Sela Sata (Sataney Guaşe/Satanay Biyçe), Myalha Aza ve Jer-baba. Nartların birçok düşmanları vardır: Vampallar (devler), Sarlak Sartal (ejderhalar), Eşap (ölülerin hamisi), Gam (cadılar), Ovda, Garbaş (kadın dev), Hege (kötü yabancılar). Cüce yaratıklar: Pharalbyare (tavşan biniciler), Biydolg-byare (dirsekli ve yumruklular), Nakiy Ioha Boştolg (çepiş). Sihirli öğeler: bazen gizemli hayvanlar ve kuşlar, bazen de destan kahramanlarının atları ve silahları (Nevruz 422). Bunların bir kısmı tahtta hüküm sürerken çeşitli entrikalarla öldürülmüşler ve onların intikamını almak arkada bıraktıkları oğullarına kalmıştır (Ünal 176; Bağlar 103; Güterbock 118). Örneğin "Kumarbi'nin asıl konusu, tanrılar arasındaki bir egemenlik mücadelesi, gökyüzü krallığını elde etme çabasıdır. Bu destanlardan ilki olan Kumarbi şarkısı, tanrılar arasındaki egemenlik sırasını anlatırken, peşinden gelen şarkılar iktidarı ele geçiren Fırtına Tanrısı'na karşı, Kumarbi'nin tehditlerini, gökyüzündeki iktidarı yeniden kazanma çabasını anlatır. Bu amaçla Kumarbi, sırasıyla Lamma, Gümüş, Hedammu ve Ullikummi gibi yaratıkları, Teşup'un başına bela eder ve yardımcısı Mukışanu gibi başka tanrılardan da destek alır" (Kıymet 30). Bu karakterler iktidarı

boyunca tıpkı Zeus ve kardeşlerinin Kronos'un soyundan gelen Titanlara karşı verdikleri Giganthomakia gibi savaştılar (Bağlar 110). Zeus ile Typhon arasındaki mücadele de İlluyanka Efsanesi dile getirilmiştir. “Geleneksel kültürün sürekliliğini en iyi ifade eden efsanelerden birini de kartallarla yılanların savaşımını dile getirir. Kartallarla yılanların savaşımı, iki ayrı inancın yansıtıcısı, iki ayrı inanç varlığının çarpışması olabileceği gibi, özellikle yerle göğün, birbirine karşı iki büyük tanrısal gücün de savaşımıdır. Kartal ölümsüz yaşamın simgesi olarak benimsenen göğün, yılan ise kötülüğün simgesi olarak yeraltı tanrılarının gücünü yansıtır ve savaş her zaman olduğu gibi yine göğün etkusuyla sonuçlanır” (Belli, Urartu ... 73). İlluyanaka efsanesindeki bu anlatı Patnos bölgesinde bulunan Urartu dönemine ait bir kemerde resmedilmiştir.

Urartu Kemer Aynası, Rezan Has Müzesi

“Hattilerin Hurri kökenli “Hedammu” efsanesinde kentleri gövdesiyle yıkan, insanları yiyen kötülüğün simgesi yılan ejderiyle tanrıça Istar'ın mücadelesini içeren metin bir yerde insanların kurtuluşunu ve başarısını simgelemektedir. Hititlerin İlluyanka efsanesi büyük bir yılanın fırtına tanrısı ile savaşımı zaman içinde nitelik değiştirerek ejder olmuştur ve tanrı ile değil göğün gücünü simgeleyen kartal ile savaşır. Ölümsüz yaşamı simgeleyen hayat ağaçları ve göğün gücünü yansıtan kartal motifleri ile kötülüğü simgeleyen yeraltı tanrılarının buyurganı yılan ejderi bir Urartu kemeri üzerindeki kartal, yılan ve hayat ağaçlarına gerek kompozisyon gerekse içerik yönünden şaşılabacak biçimde benzerlik göstermektedir” (Belli, Urartu ... 65-72).

5.2.3. Kahramanlara Dair Söylenceler ve Anlam Parçaları

Kahramanlara dair söylenceler de çeşitli temalara göre yapı sökümü uğratıldı ve şu sonuçlar elde edildi:

Motif olarak “taştan” meydana gelmiş kahramanlarla karşılaşırız. Bu durumu bir kahramanın doğumu olarak da anlamlandırabiliriz. Çünkü efsanelerde anlatılan doğum olayı aynı anlamlara sahiptir. “Tanrılar arası savaşların kesintisizliği nedeniyle ki hanedana ait yeni doğan erkek çocukları gizlice büyütülmüşlerdir. Bundan amaç erken dönemde öldürülmelerinin önlenmesidir. Nitekim Hurri mitolojisindeki Kumarbi de tahtı oğlu Teşup’a kaptırdıktan sonra bir kayadan çocuk sahibi olmuş onu gizlice büyütüştür. Yine Nart Seska Solşa da bir kayadan doğmuş ve gizlice büyütülmüştür” (Bağlar 99-107). Çeçen Nart baş kahramanlarından biri olan Seska Solşa’ya ait anlatılar da bu yöndedir. Çerkesler aynı kahramana “Sosuruk” veya “Sosurkua” demektedir (Özbay 87). Bu kelimenin kökeni hakkındaki genel görüşlerden bazılarına göre bu kelime Karaçay Türkçesinde “sos” (granit) ve “uruk” (soy, sop) kelimelerinin birlemesinden meydana gelmiştir (Habiçlanı 219-220, akt.: Adiloğlu, Karaçay-Malkar ... 213). Yani Seska Solşa’ya granit-taş soylu diyebiliriz (Tavkul 603). Yine Çerkesçe için durum şu şekilde ele alınmalıdır: Sülale adlarının çoğunda da görülen -uk, -ok, -kua takısı Çerkesçe ‘oğlu’ anlamında, -rı- da iyelik takısı. Savsırıko/Sosruko Savs/Sos’un oğlu demektir.

Hurri-Urartu medeniyet havzası ile Hatti-Hitit medeniyet havzalarında iyi tanınan Fırtına Tanrısı Teişeba-Teşup ile Kafkas Nart mitolojisinde fırtınalara ve göksel bazı olaylara hâkim bir karakter olarak dikkat çeken Nart Seska Solşa arasında tematik benzerlikler vardır. Nart mitolojisinde adı geçen Nart Seska Solşa ile Hitit Fırtına Tanrısı Teşup arasındaki ortak noktalardan ilki her ikisinin de kıtlıkla birlikte anılmalarıdır. İkinci ortak noktaları yeraltı ülkesine (ölüler diyarına) yaptıkları seyahatlerdir. Son olarak üzerinde durulması gereken ortak noktaları ise her ikisinin de benzer iktidar savaşları vermiş olmalarıdır” (Bağlar 99-103). Kabardey Nart mitolojisinde yer alan bilge baba Nart Wozırmes’ten yeteneklerini alan Nart Seska Solşa her türlü iklim ve hava şartlarına hâkimdir (Zaman 544).

Ateşin tanrılardan veya devlerden alınması motifi de başka bir ortaklık temasıdır. Tanrılardan ateşi çalarak insanlığın uygarlık aşamalarına geçmesi görevi Yunan mitolojisinde Prometheus’a

verilmişken, Çerkes mitolojisinde Nesren Jake'ye verilmiştir. Bu görevi bazı söylencelerde Sosrukua yerine getirmektedir. "Nah Pharmat efsanesinde de efsanenin başkahramanı olan Pharmat'ın özellikleri ve yaşam biçimi tıpkı Nart Nesren Jake'ye benzemektedir. O, dağlarda yaşayan kuvvetli ve çok cesur biridir. Aynı zamanda zanaatkâr ve iyilikseverdir. Nartlardan güzel davranışlarla iyilik gördükçe onlara bronzdan kılıç, kalkan, zırhlar yapar. Akıllı, basiretli, sabırlı ve cömerttir. Bu nitelikleri ve mesleği ile Pharmat bir insandır ve bir zanaatkârdır, ustadır" (Elmurzayev 53-60). Pharmat yaşamı ve yaptığı işlerle Yunan kahramanı Prometheus'tur. Prometheus gibi tanrıdan ateşi çalarak insanlara getirmiştir (Nevruz 420). Bu örnekte olduğu gibi neredeyse tüm Nah pagan tanrılarının ve iblislerinin adlarının eski Batı Asya ve Akdeniz kültürlerinde paralellikleri vardır ve Nah mitolojisi Yunan ve diğer mitolojileri çağrıştırır; bunun için Prometheus mitinden ve tepeye zincirlenmiş Nart devi Pharmat mitinden bahsetmek yeterlidir. Gök gürültüsü tanrısı Sela'dan insanlara getirmek amacıyla göksel ateşi çaldığı için Kazbek Dağı'nda sonsuz azap cezasına çarptırıldı. Çeçen mitindeki Pharmat, bronz silahlarda mükemmel olan bir demirciydi, bu da onu M.Ö. 3. binyılın sonlarına veya 2. binyılın başlarına tarihlendiriyor. Hurri cennet tanrısı Anu'nun (Sümerce An) adının Nah Ana ile bir paralellliği vardır (İlyasov 52). İşte bu Pharmat efsanesinde bazı Nart kahramanlarının isimlerini andıran isimler geçmektedir. Örneğin Sela, gaddar ve acımasız gök tanrısıdır. Göklerle ateşin sahibidir. Kudretli, ama insanlara zarar vermekten ve verdiği zarardan hoşlanan bir tanrıdır. Çerkeslerin Seteney ismini verdikleri Sata, Sela'nın karısıdır. Ancak o çok iyi kalpli bir karakterdir. Keza, Nart Ersthoylarının anasıdır; onlar işkencelerle kıvranırlarken hep üzüntü duymuştur. Ateşi çalarken Nart Pharmat'a da yardım etmiştir. Sela Sata'nın Pharmat efsanesinde adı geçmez ama Sela ile Sata'nın kızlarıdır ve genç kızların koruyucusudur (Nevruz 420).

Uçan at motifi ise bir başka ortaklık alanıdır. Birçok kültürlerde olduğu gibi Kafkas kültüründe de at önemlidir. Çeçen mitolojisinde de Kurpal adındaki kahramanın insan gibi konuşan, güçlü atı Turpal dikkati çeker. Turpal uçma ve yüzme özelliğine sahiptir. Bu özellik Yunan mitolojisinde *Pegasus* olarak karşılık bulur. Yine Pharmat'ın atı da uçma yeteneğine sahip Turpal'dır. Prometheus karşılığında kişi adı olarak

kullanılan Pharmat'ın, Çeçence sözlük anlamı '*bronz ustası, demirci*' demektir (Elmurzayev 113).

Turpal, Sela'dan (Gök Tanrısı; Yunan mitolojisinde Zeus) ateşi alma macerasında da kahraman Pharmat'ın en büyük yardımcısıdır. Efsaneye göre Turpal şimşek gibi koşma, uçma ve ölümsüz olma özelliklerine sahiptir.

Urartu Kemer (uçan at motifi)

Efsanede Turpal'ın hiç ölmediği, daima yaşadığı anlatılır (Elmurzayev 124; Özdemir 16). Pharmat, Sela'dan ateşi çalarken bu ata binmiştir. Mitolojide adı geçen *morzah*, Pharmat'ın ateşi kavrayıp getirdiği aletin adıdır. Maşa, pens, kıskaç, kerpeten anlamına gelir. Başlam, Sela'nın Pharmat'ı zincirle bağladığı dağın adıdır. Çeçen-İnguşlar Kazbek dağına bu adı verirler (Yunan mitolojisindeki dağ ise Olimpos'dur). Kuşların kralı İda, Pharmat'ın ciğerini yiyen kartalın adıdır. İda'nın eski adı Gargaron'dur. Phar, '*usta, zanaatkâr*', özellikle '*demirci ustası*' demektir. Phar-ho, '*usta, ustalaşmış, zanaatkâr, demirci ustası*' demektir. Phalğ, '*demirhane, demir-çelik işleme evi, demircilik atölyesi*' demektir (Nevruz 420). Yine aynı anlatımda geçen, denizden çıkan yılki başı ala donlu aygır da, Turpal dışındaki olağanüstü bir at olarak dikkati çekmektedir (Elmurzayev 111-124).

Sepete bırakılan istenmeyen bebek motifi de mitolojilerin sürekliliği konusunda bilgi vermektedir. Örneğin bu konuda Soska Solsa'nın oğlu Petrez (Batraz- Peterez) tipik bir karakterdir.

Nart söylencelerine göre daha doğmadan önce babası ölen Petrez, erkek olduğu için anne karnındayken terk edilmeye mahkûm edilmiştir. Denize bırakılan bebek büyük bir fırtına sonucu kıyıya vurur. Çobanlar onu bulup büyütür ve adını da onlar verir (Özbay 31). Hurri Kaneş kraliçesi mitosunda da Kaneş kraliçesinin bir yılda otuz erkek çocuk doğurması ve sonra bunların çok kalabalık olduğundan yakınıp sepet içinde nehre bırakması ve daha sonra erkek çocuklarının büyüüp annelerini bulmak için yola çıkması anlatılır. Kısaca "Kaneş kraliçesi efsanesi Hurrice olup kökeni Kafkasya'ya Nartlara

dayanmaktadır” (Ünal 101; Del Monte 191). “Akad kralı Sargon (MÖ 2334-2279) hakkında benzeri bir söylence bulunmaktadır. Tapınak rahibesi olan Sargon’un annesi bebeğinden zorla ayrılmış, bir sepet içerisinde akıntıya bırakılan bebek saray bahçivani tarafından bulunmuş, saraylı gibi büyütülen çocuğu gören tanrıça İnanna çocuğa kral olma gücü vermiştir. Roma mitolojisinde Vesta bakiresi Rhea Silvia ile savaş tanrısı Mars’ın ikizleri olan Romulus ve Remus bekâret yeminini bozduğu için ölüme mahkûm edilen anneleri tarafından bir sepet içerisinde Tiber nehrine bırakılmıştır. Dişi bir kurt tarafından bulunup emzirilen çocukları daha sonra bir çoban bulmuş ve kendi oğulları gibi yetiştirmiş, çocuklar büyüdüklerinde Roma kentinin kurucusu olmuşlardır. Yahudi mitolojisinde adı bilinmeyen (I. Seti veya II. Ramses olmalı) bir Mısır firavunu ülkesinde yaşayan Yahudilerin sayıca arttığını görünce tüm erkek çocukların öldürülmesini emretmiş, Musa’nın annesi oğlunu firavunun askerlerinden koruyabilmek için bir örgü sepetin içinde onu Nil nehrine bırakmıştır. Tesadüfen çocuğu firavunun kızı bulmuş ve kendi çocuğu gibi büyütüştür. Musa büyüdüğünde gerçek kimliğini keşfetmiş ve halkının önderi olmuştur” (Öztürk 39). Tevrat’ta Harim (Horites) (Gen. 14, 16; 36, 20) olarak geçen ve Seir dağı ile El Paran arasında veya Edom ülkesinde oturan kavimler arasında bahsi geçen insanların Hurriler olduğu (Ünal 85) düşünülürse Hz. Musa motifinin kökenleri ile de karşılaşmış oluruz. Yunan mitolojisinde Zeus ve Miken kralının kızı Alkmene’nin oğlu ve Amfitrion’un ise üvey oğlu olan Herakles anlatısı da benzer tema üzerine oturur.

Çeçen mitolojileri diğer Nart mitolojileriyle olan benzerliklerinin yanı sıra kendilerine özgü olanlarla da dikkati çekmektedir. Örneğin Kurt Alavgan masalı ve Kazenoi Gölü Efsanesi.

Borz Alavgan (Kurt Alavgan), bugün dahi Çeçen kurt kültürüyle ilişkisi olan ve ulusal sembol kabul ettikleri kurt anlatısıdır. Kurt gücün ve gururun sembolüdür. Öyle ki kıyamet günü serbest bırakılan öfkenin karşısında kurt kahramanca durarak dünyayı kurtarmaktadır. Kurt dezavantajlı durumda dahi mücadelesini sürdürür, fakat bu eşitsizliği çevikliği, zekâsıyla, cesareti ve azmiyle telafi eder. Mitolojiye göre Tanrı kurdun zevk alması için koyunu yaratmıştı, ancak insan onu kandırdı, bu yüzden hakkını geri almak için hileye ve soyguna başvurmak zorunda kaldı (Jaimoukha 149-153).

Kazenoi Gölü Efsanesi de son derece önemli bir Çeçen anlatısıdır. Bu efsanede yaşlı bir dilenci dağ köylerinden birine girer. Her kapıda yalvarır, ama herkes onu geri çevirir. Son olarak, köydeki en fakir aile, içeri girmesine izin verir ve ona büyük misafirperverlik gösterir. Yaşlı dilenci, Tanrı bütün bölgeyi sular altında bırakıp ertesi gün tüm köylülere boğacağından köyden gitmelerini söyleyerek minnettarlığını gösterir. Aile hemen oradan ayrılır. Diğer tüm köylüler boğulur. Köyün yerinde derin bir dağ gölü oluşur. Efsane, etrafında birçok masal ve batıl inanç oluşur ve efsanenin ait olduğu bölge bir tür çekim merkezi haline gelir (Jaimoukha 149-214). Bu anlatı da biraz Hz. Lut'un başına gelenleri çağrıştırmaktadır.

6. Sonuç ve Tartışma

Geçmiş zamanlardaki toplumlar ile günümüz modern toplumları arasında tarihsel sürekliliğin anlaşılması için bahsi geçen toplumların kullandıkları dilin genetik yapısının incelenmesi kadar bu toplumlar arasındaki kültür benzerliğinin, yakınlığının ve sürekliliğinin göstergesi olarak primordial dini inanç ve mitolojilerinin de analizi önemli bir yer tutar. Bu inanç ve mitolojiler bir kaynak toplumdan çıktıktan sonra diğer zamanlarda ve toplumlarda yaşayan insanların beğenisine göre değişebilmektedir. Fakat anlatım biçimi, kahramanların isimleri değişse veya yeni anlatı ve kahramanlar eklense de motifler aynı kalmaktadır. “İnsanlar benzerler, çünkü kültürleri benzer, insanlar benzemezler, çünkü kültürleri farklıdır” (Güvenç 194).

“Hurriiler ile ilgili en son yapılan araştırmalardaki hem dil hem de arkeolojik buluntular bu kavmin anavatanının Kafkasya ve daha büyük bir ihtimalle Transkafkasya olduğunu göstermektedir” (Ünal 165). Bu bağlantı Dağıstan halklarından Lezgiler, Laklar ve Tabasaranlarla olduğu gibi Gürcüler ve hatta Ermeniler ve Kürtlerle de kurulmaya çalışılmaktadır. Fakat Hurri-Urartuların Çeçenlerle olan bağı bu gruplara göre daha güçlü görünmektedir. Hurri-Urartuların Çeçenlerle olan bağı daha ziyade dil yapıları ve arkeolojik veriler üzerinden kurulmaktadır. Bu çalışmada da görüldüğü üzere mitolojik çözümler de bu iddiayı desteklemektedir.

Kısaca Ön Asya (Anadolu), Ortadoğu ve Mezopotamya tanrıları temelde aynı karakterler olup bunların eski çağlarda yaşamış olan Kafkas insanlarıyla önemli derecede kültürel bağları, kültürel

ortaklıkları ve süreklilikleri vardı. Bu sürekliliğin gerçekliği mitolojik anlatılarca desteklenmektedir. Kullanılan iletişim dili ve maddi kültür kullanımının benzerliği mitolojik benzerlikle desteklenmektedir. Kısaca, tanrılardan ateşi çalan Prometheus ve Nart Nesren Jake, uçan atlar Pegasus-Turpal ve sepetle bırakılan, istenmeyen bebek motifleri, hayvan olarak kurt figürünün anlamı vs. gibi o kadar ortak karakterin, olayların ve de imgelerin olması sadece tesadüf ya da rastlantısal olamaz.

Diğer yandan Çeçenlerin Hurri veya Urartuların torunları olduğunu iddia etmek veya reddetmek için yeteri kadar kanıt da yoktur. Ancak Çeçen-Hurri-Urartu dillerinin yakınlıkları mitolojik okumalar üzerinden bariz şekilde fark edilebilmektedir. Özellikle evren, yaratılış, tanrılara ve kahramanlara dair anlatılarda işlenen motifler ve temalar kültürel süreklilik hakkında bilgi vermektedir.

Son olarak, bu tarihsel sürekliliğe rağmen mitolojiler günümüzde yeteri kadar itibar görmemektedir. “Kafkasya’daki halkların ortak kültürel değeri olan Nart Destanı Çeçenlerde, erken dönemde Müslümanlığın kabulü, yaşanan büyük sürgün gibi farklı sebeplerden dolayı değerini bulamamaktadır” (Kurban vd. 45-46). Oysa mitlerin tam olarak muhafaza edilememesinin ve unutulmaya yüz tutmasının önüne geçilmelidir. Çünkü her şeyden önce bunlar toplumun kültür tarihidir ve kimlik kaynaklarıdır. Kimlik sadece bizim kim olduğumuzu belirtmez aynı zamanda bizi belli bir tarihe ve belli bir coğrafyaya bağlar.

Kaynakça

Adiloğlu, Adilhan. "Karaçay-Malkar Nart Destanları". Turkish Studies Volume 2 /1 Winter, 2007: 196-218.

Adiloğlu, Adilhan. " Karaçay-Malkar Türklerinde Nart Destanları". Ankara: Yeni Türkiye Dergisi-Türk Dünyası Özel Sayısı, Sayı 15 (1. Cilt), 1997: 575-591.

Akurgal, Ekrem. Anadolu Kültür Tarihi. İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2023.

Akurgal, Ekrem. Hatti ve Hitit Uygarlıkları. İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2023.

Archi, A. "The West Hurrian Pantheon and Its Background". In Collins, B. J.; Michalowski, P. (eds.). Beyond Hatti: a tribute to Gary Beckman. Atlanta: Lockwood Press, 2013.

Bağlar, Selçuk. An Example Of Common God Culture In Anatolian and Caucasus Myths: Storm God Teişeba-Teşup And Nart Sosriko. VII Uluslararası Vangölü Havzası Sempozyumu (pp.99-107). Bitlis, Turkey, 2011. <https://avesis.yyu.edu.tr/yayin/d5c3bd6b-33cd-4333-9972-b618a00d7ef7/an-example-of-common-god-culture-inanatolian-and-caucasus-myths-storm-godteiseba-tesup-and-nart-sosriko>

Belli, Oktay. "Urartu Mitolojisi Üzerine Bir Deneme". Anadolu Araştırmaları, 0 (7), 1980 . <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/12707>

Belli, Oktay. "Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları". İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1998.

Bryce, Trevor. Letters of the Great Kings of the Ancient Near East (The Royal Correspondence of the Late Bronze Age). London and New York: Routledge, 2003.

Cambridge Ancient History. Cambridge University Press, vol. ii, 2005: 172.

Civelek, Makbule. "Göstergebilimin Kuramsal Açidan İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma". Alanya Akademik Bakış, 4 (3), 2020: 771-784

Çilingiroğlu, Altan. Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, 1997.

Demirel, Serkan. "Hititçe Çivi yazılı Metinlerde Geçen Kumarbi Efsanesi ve Ullikummi Şarkısı'na İlişkin Bir Tartışma Notu". Tarih İncelemeleri Dergisi, 30 (2), 20154: 443-449.

Diakonoff, Igor M. and Starostin, Sergei A. Hurro- Urartu as an Eastern Caucasian Language. Munich: R. Kitzinger, 1986.

Diñçol, A li M. ve Diñçol, Belkis. Sedat Alp'a Armağan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

Del Monte, von Giuseppe. F. and Tischler, Johann. Die Ots und Gewassernamen der hethitischen Texte (RGTC VI/2). Wiesbaden, 1992.

Dumezil, George. Kafkas Halkları Mitolojisi. Çev.: Musa Yaşar Sağlam. İstanbul: Ayraç Yayınları, 2000.

Elmurzayev, Sirazhdin. (Collector). Çeçen Nart Efsaneleri. (Çev.: Tarık Cemal Kutlu). İstanbul: Anka Yayınları, 2004.

Erhat, Azra. Hesiodos Eseri ve Kaynakları. Çev.: Sabahattin Eyüboğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Gernot, Wilhelm. "Hurrian". In "The Ancient Languages of Asia Minor". Woodard, Roger D. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press. 2008:. 81–104.

Güterbock, H. G. Kumarbi Efsanesi. (Çev.: Sedat Alp). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1945.

Güvenç, Bozkurt. İnsan ve Kültür. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.

Habiçları, Magomet. "Karaçay Nart Eposnu Nartlarını Üsünden". *Zamannı Avazı*, Çerkessk, 1973.

Hadağatle, Asker. Çerkes Nart Öyküleri. (Çev.: Murat Papşu). Ankara: KAFDAV Yayınları, 2005.

İlyasov, Levha. The Diversity of the Chechen Culture: From Historical Roots to the Present. Published with support of the UNESCO Moscow Office for Azerbaijan, Armenia, Belarus, the Republic of Moldova and the Russian Federation, 2009.
[https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186004/PDF/186004eng.pdf](https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186004/PDF/186004eng.pdf.multi)

Jaimoukha, Amjad. The Chechens A handbook, Caucasus World Peoples of the Caucasus Series editor: Nicholas Awde. London - New York: Routledge-Curzon Press, 2005.

Kıymet, Kurtuluş. Hitit Mitolojisiinde Tanrıların Yer Altına İnişi. *Folklor/Edebiyat*, 20 (77), 2014: 21-34 .

Kuhrt, Amelie. The Ancient Near East, C. 3000-330 BC. Routledge Publishing, 1995.

Kurban, V., Fedakar, P., Uçkun, R., Beşikçi, S. Ö., Kureş, M. N., Çümen, N., Gül, B. Tarihi, Sosyo-Kültürel Yapısı ve Siyasal Yönleriyle Çeçenler. İzmir: İKSAD Yayınları, 2020.

Lepiev, İsmail. Türkçe-Çeçence Sözlük. Ankara: Türkiye Kitabevi, 2003.

Nevruz, Yılmaz. Umumi Kafkas Tarihi'ne Giriş, Cilt I. İstanbul: Yaylacık Matbaası, 2013.

Öztürk, Özhan. Folklor ve Mitoloji Sözlüğü. İstanbul: Phoenix yayınları, 2009.

Öztürk, Özhan. Dünya Mitolojisi. Ankara: Nika Yayınları, 2016.

Rifat, Mehmet. 20. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları 1 / Tarihe ve Eleştirel Düşünceler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Rosen, Arlene Miller. Civilizing Climate: SocialResponses to Climate Change inthe Ancient Near East. Rowman Altamira Press, 2007.

Tavkul, Ufuk. "Nart Destanlarının Eski Türk Destanları ile İlişkisi," In Prof DR Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ankara: Akçağ, 2008: 599-618.

Tavkul, Ufuk. Karaçay-Malkar Nart Destanlarında Olağanüstü Doğum Motifi. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Bahar 2001, Sayı: 11, 2001: 166-167.

Turtsaninov, G. F. Kafkasya'da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi. (Çev.: A. Hayrettin Tınmaz). Ankara: Birleşik Kafkasya Dernekleri Federasyonu Yayınları, 2006.

Ünal, Ahmet. Hitit Devrinde Anadolu (Kitap I). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002.

Woodard, Roger D. The Ancient Languages of Asia Minor. Cambridge University Press, 2008.

(Zaman 544). Kaynakçada ise: Zaman, Şenol. Çerkes Nart destanlarının neliği, nasıllığı ve neredenliği bağlamında George Dumézil'in Üç

İşlev Hipotezi / Şablonu. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 13(2), 2024: 533-559.

Çerkeslerin Sürgünü Hakkında Anılar*

Lev A. Tihomirov

Çev. Murat Topçu

Seçkin bir Rus düşünürü, Çerkes felaketinin görgü tanığı ve araştırmacısı olan Lev Aleksandroviç Tihomirov'un (1852–1923) anılarından bir bölümü okuyucunun dikkatine sunuyoruz. Rusya ve Çerkesya'nın tarihi kaderini anlamak için son derece önemli olan entelektüel mirası, bir dizi çağdaş tarihçinin - öncelikle M.B. Smolin'in - çalışmaları sayesinde erişilebilir hale geldi.

Lev A. Tihomirov'un anıları iki yönlü bir değere sahiptir. Birincisi, 1852'de Gelencik'te doğan ve Çerkes halkının trajedisine tanık olan bir insanın canlı tanıklığı olarak; ikincisi, modern tarih biliminde hakkında ortak bir görüş bulunmayan ve zaman zaman hararetli tartışmaların yaşandığı olayların yüksek nitelikli bir analizi ve tarafsız bir değerlendirmesi olarak.

Lev Tihomirov, "Çerkeslerin sürgünü" formülünü kullanarak, Rus tarih biliminde ilk kez Kafkas Savaşı döneminde Çerkes halkına yönelik soykırım sorununu gündeme getirmiştir.

Memories About Exile of Circassians

Here is a part of memories of Lev Alexandrovich Tihomirov (1852–1923), an outstanding Russian investigator of the Circassian accident. His extremely important intellectual heritage was available because of the works of the modern historians – firstly M. B. Smolin.

Memories of L.A. Tihomirov represent a double value. First of all, as evidence of a human who was born in 1852 in Gelendzhik and saw the tragedy with his own eyes. Secondly, as a qualified analysis and unbiased assessment of events that cause heated debate. Using the formula «Exile of Circassians» L. Tihomirov was first in Russian historic science who raised the question of genocide of Circassian people during the war in the Caucasus.

* *Vestnik KBGI* (Kabardey-Balkar Devlet Enstitüsü Bülteni 2016. 3 (30), s. 83-91.

[Tihomirov L. Vospominaniya / Vstup. st. V.N.Figner; Tsentrarhiv. – M.; L.; Gos. izd-vo, 1927. – 515 s.]

(Received/Gönderim: 25.05.2025; Accepted/Kabul: 30.05.2025)

Çerkeslerin Batı Kafkasya'dan sürgünü biz henüz Temryuk'tayken, Doğu Kafkasya'nın fethini takiben başladı. Şamil, Dağıstan vb. ile ilgili olayları neredeyse sadece edebi kaynaklardan biliyorum. Ancak Batı Kafkasya'ya gelince, dünyanın kavimler göçü zamanında bile benzerini pek bilmediği bu korkunç tarihi trajediyi bizzat yaşadığımı söyleyebilirim. Bu konudaki literatürü de oldukça iyi biliyorum.

Hatta 1887'de memleketimin Rusya tarafından fethinin tarihini yazmaya niyetlendiğim ve bu vesileyle tanınmış Yekaterinodar araştırmacısı Felitsin ile ilişki kurduğum, o zamanki ordu başçavuşu Sokolov'un nezaketi sayesinde Novorossiysk bölgesinin arşiv belgelerine sahip olduğum için, onunla ilgili arşiv verilerini bile biraz biliyorum.

Topladığım materyaller, istatistiki tablolar, alıntılar, çizdiğim planlar ve haritalar, tüm bunlar devrimimiz sırasında diğer birçok kağıdımla birlikte yok oldu. Ancak bu literatür ve arşiv verilerinin yanı sıra, Batı Kafkasya Dağlılarının sürgün tarihini bu işe katılanların anlatımlarından da biliyorum ve nihayet sürgün gözlerimin önünde yaşandı.

O zamanlar on ila on iki yaşlarındaydım, ancak erken gelişmiş bir çocuktum ve olayların katılımcılarının hikayelerini 1887'ye kadar farklı zamanlarda duydum. Bu nedenle, tüm bu hikaye hakkında çok emin bir şekilde konuşabilirim ve bir şeyi unutsam veya karıştırsam bile, genel olarak tanıklığımın belirli bir belgesel değeri vardır.

Bu önsözü yazıyorum, çünkü hikayem konuyla ilgili literatürde sahip olduklarımızla tam olarak aynı değil ve bu farkı bilerek, sözlerimden vazgeçmiyorum ve hatta uzman araştırmacılar önünde bile onları savunmaya hazırım.

Daha önce de belirtildiği gibi, Prens Baryatinski Doğu Kafkasya'yı fethettikten sonra, Batı Kafkasya'nın fethi için bir plan oluşturmak üzere 1860 yılında Vladikavkaz'da bir toplantı yaptı.

Toplantıda iki plan sunuldu. General Filipson, Çerkeslere askeri önlemlerle Rus gücünü göstererek, insani önlemlerle kalplerini Rusya'ya çekmeyi ve onları kültürel olarak fethedebileceğimize olan inancını ifade ettiğini düşünüyordu. Bu, elbette, tam bir fantezi.

Bir yandan, Rusya'nın yönetimi altında Çerkesler, kendi güçleriyle ulaştıkları refah düzeyini koruyamazlardı. Öte yandan, onlardaki komşu halklara yönelik yırtıcılık alışkanlıklarını hiçbir şekilde yok edemedik.

Lev A. Tihomirov (1852–1923)

Üçüncüsü, Çerkesler Rusya'nın kendisinden daha uzun yüzyıllar boyunca bağımsız bir yaşam sürdürdüler. Eski Yunanlılar bile "Kerkezleri", yani Çerkes-Adıgeleri biliyorlardı ve o zamandan beri geçen bin yıllar boyunca Çerkesler birkaç fetih yaşamış olsalar da, ki onlar da tamamen yüzeyseldi, fiili bağımsızlıklarını kaybetmediler. Dahası, uzun yüzyıllar boyunca fatihlerinin yakında ortadan kaybolduğunu, kendilerinin eskisi gibi vatanlarının sahibi olarak kaldıklarını ve istedikleri gibi yaşadıklarını, kendileri için en iyi şekilde düzenlendiklerini görmeye alıştılar.

Onlarda da, özellikle de kendi prenslerini deviren ve son sonuçlara kadar demokratik bir sistem geliştiren Şapsıglarda da önemli devrimler oldu. Ancak bunu kendileri yaptılar. Çerkesler, sultanın onlar için dini bir hükümdar olarak kutsal bir öneme sahip olmasına rağmen, yabancı bir yönetimi, hatta Türk yönetimini bile kabul etmek istemezlerdi.

Rusya'ya gelince, onları ancak askeri gücün korkunç baskısı

altında, yani Çerkeslerin ne refah içinde yaşayabildikleri ne de kendilerini mutlu hissedebildikleri bir koşulda kendi yönetimi altında tutabilirdi.

Yevdokimov'un planı tamamen farklıydı. Ona göre Çerkeslerle birlikte yaşamak mümkün değildi, onları kendine bağlamak mümkün değildi, onları rahat bırakmak da mümkün değildi, çünkü bu Rusya'nın güvenliğini tehdit ediyordu; elbette, abreklerin önemsiz yırtıcılığı nedeniyle değil, Batılı güçlerin ve Türkiye'nin bir savaş durumunda Dağlı nüfusta güçlü bir dayanak bulabileceği gerçeği nedeniyle. Buradan şu sonuç çıktı: Çerkesler, Rusya'nın iyiliği için tamamen yok edilmelidir. Bu imha nasıl gerçekleştirilir? En pratik olanı, onları Türkiye'ye sürgün etmek ve topraklarını Rus nüfusuyla işgal etmektir.

Bir halkın diğerini öldürmesi demek olan bu plan, acımasızlığı ve insan hakkına duyduğu saygısızlık bakımından görkemliydi.

O sadece Yevdokimov gibi bir insanın ruhunda doğabilirdi. Halktan toplanan bir asker olarak orduya alınan ve kesinlikle iyilikseverliğiyle değil, irade gücüyle, enerjisiyle ve sertliğiyle bir şekilde küçük bir subay rütbesine yükselen bir köylünün oğluydu. Nikolay İvanoviç Yevdokimov'un damarlarında enerjik bir köylünün kanı akıyordu. Çıkarlarını ilgilendiren konularda enerjik ve merhametten yoksundu. Muazzam bir pratik zekâya, tükenmez bir enerjiye sahip, her türlü duygudan uzak, tamamen eğitimsiz, sadece okuryazar olan biri olarak, Ruslar ve Çerkesler arasındaki ilişkileri sakince değerlendirdi ve "yok ederek bastırma" planında kararını verdi.

Bu plan, Rusya'nın kurucularının soyundan gelen, davası uğruna her şeyi yıkmaya ve parçalamaya hazır olan ve yüzyıllar önce şu aforizmayı geliştirmiş olan Prens Baryatinski'nin ruhunda tam bir yankı buldu: "Odun kesilen yerde kıymıklar uçar."

Uzun zamandır, 1835'ten beri Kafkas Dağlılarını tanıyan, onlarla girdiği çarpışmalarda birkaç yara alan, onurlu ve cesur bir savaşçı namını hakkıyla kazanan Prens Baryatinski'nin, Yermolov ve Vorontsov'un halefi olma ve her ikisini de işlerinin büyüklüğüyle aşma şöhretini hayal eden bir hırsı vardı şüphesiz. Dağlıları fethetme yeteneğine sahip bir adam henüz çıkmamıştı, ancak Prens Baryatinski böyle bir adam olacaktı. Ve gerçekten de Doğu

Dağlılarını fethetti. Batılılar kalmıştı, onlarla baş etmek daha da zordu.

Dağıstan'da düşmanı yok etmeden fetih yapmak mümkündü ve Prens Baryatinski Lezgilerin varlığına dokunmadı. Bir imhacı olarak değil, bir fatih olarak ortaya çıktı.

Çerkeslerle ilgili olarak, Yevdokimov'un doğruyu söylediğini açıkça anladı: Ya biz ya onlar, ama birlikte yaşayamayız - ve tereddüt etmeden kararını verdi: Öyleyse, onlar yok olsunlar ve biz onların yerinde yaşamaya devam edelim.

Prens Baryatinski'nin tüm bir halk için bu ölüm fermanını Yevdokimov kadar hafif bir vicdanla imzaladığını hiç sanmıyorum. Hayır, elbette, bu onun için zordu. O bir aristokrat, eğitilmiş, kültürlü, hatta incelikli bir şekilde medeni, lüksü ve dünyevi zevklerin tüm inceliklerini anlayan, bir kadın hayranı ve şövalyeydi. Savaşmak, fethetmek, hükmetmek onun alanıydı.

Ancak bütün bir halkı yok etmek, "üstün insanın" bir eylemi, Cromwell ve Napolyon'un bile önünde titreyebileceği bir eylemdir. Ancak işini tamamlamak ve Kuzey Kafkasya fatihi şöhret çelengini sonuna kadar örmek için başka türlü hareket etmek mümkün olmadığından, Baryatinski böyle olmasına karar verdi. Yevdokimov'un elbette herhangi bir acı verici duygu yaşamasına gerek yoktu. Ondan üstün bir insanın çabalarını göstermesi beklenmiyordu, daha ziyade onda, insaniyet ve hukuk bilinci az gelişmiş bir insanın sakin kararlılığı görünüyordu. Ancak doğalarının tüm karışıklığına rağmen, aristokrat prens ve halktan bir adamın oğlu, olayların soğukkanlı bir şekilde anlaşılmasında ve her şeyi Rusya'nın büyüklüğüne feda etme konusunda aynı kararlılıkta bir araya geldi.

Ancak, Prens Baryatinski'nin yetkilerinin genişliğine rağmen, İmparator'dan izin almak gerekiyordu. Jukovski'nin öğrencisi olan II. Aleksandr çok hassastı. Sert önlemler her zaman ona göre değildi ve burada tüm Avrupa'nın insanlık dışılık ve barbarlık hakkında haykırabileceği bir şey vardı. İçinde General Filipson'daki aynı "Petersburg" ruhu yaşıyordu. Bunların üstüne, Prens Baryatinski 1861'de hastalanmaya başladı, gücü kırıldı, öyle ki 1862'de resmi olarak valiliği bıraktı ve Kafkasya'dan tamamen ayrıldı. Hayatının geri kalanını yurt dışında geçirdi ve orada öldü. Batı Kafkasya'nın

fatihi olma şerefi ona nasip olmadı. Bu işte onun liyakati sadece Yevdokimov'u öne çıkarması ve planlarını kendi adıyla onaylamasıdır. Ancak İmparator üzerindeki kişisel etkisiyle onları destekleyemedi. Ve planlar prensipte II. Aleksandr tarafından kabul edilmiş olsa da, pratikte her zaman tanınmayacak şekilde değiştirilebilirdi. Ve böylece Yevdokimov, çok büyük olduğu ortaya çıkan diplomatik yeteneklerini kullanmak zorunda kaldı.

Onun planına göre, Dağlıların sürülmesi, Kazakların onların yerine yerleştirilmesiyle eş zamanlı olmalıydı. Peki, Kazaklar nasıl yerleştirilecekti? Dağlılara karşı çok nazik davranan General Filipson, Ruslara karşı sıkılmaya gerek görmedi ve onun projesine göre, Kazakların bir kısmı Hat Ordusu'ndan, bir kısmı da Karadeniz birliklerinden olmak üzere tüm alaylar halinde yerleştirilmesine karar verildi.

Ancak her iki orduda da açık bir isyan patlak verdi. İsyan eden yerleşimcileri teşvik etmek için Hoper Alayı'na bir askeri birlik gönderildiğinde, Kazaklar gönderilen birliğe karşı düzenli askeri birlikler halinde dizildiler ve her iki düşman taraf arasında her an kanlı bir çatışma çıkmaya hazırdı. Karadeniz'de de aynı kararlı protestoyla karşılaşıldı. Kazaklar, yeniden yerleştirmeye zorla direneceklerini yüksek sesle haykırdılar.

O zamanlar Yekaterinodar'da askeri atamanlık görevini sanırım General Kusakov yürütüyordu. İsyan eden şehirden kaçmak istedi, fakat Kazaklar onun ayrıldığını öğrenince peşine düştüler ve zorla geri getirdiler. "Sen bizim atamanımızsın ve bizimle birlikte olmalı, Kazak çıkarlarını birlikte savunmalısın" diye bağıldılar.

Karadeniz'in sözde soyluları, yani basitçe Kazak subayları, "panlar", göç emrinin Kazaklara verilen II. Katerina'nın fermanlarını ihlal ettiğini belirten bir protesto hazırladılar ve Yevdokimov'a iletmek üzere Kusakov'a verdiler. Kazaklar, kendileriyle aynı fikirde olmayan herkese zor kullanarak baskı yapıyorlardı. Kanından, hak edilmiş bir Kazak olan General Yakov Kuharenko, o zamana kadar oldukça popülerdi, Petersburg'da Filipson'un projesi lehine oy verdi ve ordu bu yüzden ondan nefret etti.

Kısa süre sonra ondan acı bir şekilde intikam aldılar. Kuharenko Stavropol'e giderken, Çerkeslere, topraklarını yakıp yıktığı için nefret ettikleri General Babiç'in geçeceğini haber verdiler.

Çerkesler pusu kurdular ve Babiç olduğunu sanarak Kuharenko'nun arabasına saldırdılar. Kazak konvoyu ise anında dağıldı.

Bu şekilde düşmanlarının eline teslim edilen Kuharenko, önce kılıcıyla cesurca karşı koydu, ancak kısa süre sonra yaralı halde yere düştü ve Çerkesler onu kementle kendi köylerine sürüklediler. Tutsaklarının Babiç olmadığını öğrendiklerinde, onu fidye karşılığında vermeye hazırdılar, ancak o yaralardan ve kementten kurtulamadı ve birkaç gün sonra esaret altında öldü. Kazaklar ise bunun üzerine onun çiftliğine saldırdılar ve ellerine geçen aile üyelerine ağır hakaretlerde bulundular.

Kazakların toplu direnişi, Yevdokimov'un tüm planlarını altüst etme tehdidi yaratıyordu. Artık sadece Çerkeslerle değil, kendi Kazaklarıyla da savaşmak gerekiyordu. Dahası, işlerin bu şekilde gelişmesi, elbette İmparator'un gözünde tüm planları tehlikeye atacaktı. Bunun üzerine Yevdokimov, her türlü savaştan daha fazla özveri ve beceriklilik gerektiren tavizler vermeye başladı.

Kazakların göç planını derhal iptal etti, birlikleri geri çekti ve yaptığı açıklamalarda durumu öyle bir şekilde sundu ki, bu sadece basit bir yanlış anlaşılımdı. Kazaklar uzun zamandır yozlaşmış üyelerini köylerinden çıkarma hakkı verilmesini istiyorlardı. Yevdokimov da güya onların bu arzusunu yerine getirerek Kuban ötesini bu tür insanlarla doldurmak istiyordu...

Hızlı bir şekilde, tüm alayları ve köyleri içine almayan, sadece birkaç ailenin hazineden büyük yardımlarla köyden çıkarılmasını öngören, sadece Kuban bölgesindekileri değil, Don ve Terek Kazaklarını da kapsayan yeni göç kuralları oluşturdu. Kazaklar sakinleştiler ve Yevdokimov için toplumun kararıyla köyden sınır dışı edilen veya gönüllü olarak Kuban ötesinde şansını denemeye karar veren yeterince insan bulundu.

İmparator'un genel yerleşim planının uygunluğuna dair en ufak bir şüphesi olmaması için Yevdokimov, II. Aleksandr ile yaptığı özel bir görüşmede Kazakları haklı gösterdi ve başarısızlıkla sonuçlanan ilk önlemden dolayı kendisini suçladı, ancak gerçekte suçlu olan kendisi değil Filipson'du.

Genel olarak, Yevdokimov, Batı Kafkasya'nın fethedilmesi için kendisini veya başkalarını kurban edecek her şeyi yapmaya hazırdı. Yerleşimcilere gelince, onlar için her türlü kolaylığı sağlıyordu.

Onlar için, askerler tarafından önceden kulübeler ve barakalar hazırlanıyordu, yeni kurulan Kuban Ordusu onlara büyük yardımlar sağladı, hatta kilise inşaatı için bile hazineden üç veya beş yıl boyunca (tam olarak hatırlamıyorum) yiyecek verildi. Bütün bunlar sayesinde işler yolunda gitti.

Geriye sadece başka bir tehlike kalmıştı: İmparator'un Çerkeslerin durumuna acıyıp onların toptan sürgününü iptal etmesi. Bu amaçla, sürgün projesi Çerkeslerin önüne Rusya'dan ayrılma şartı koymak yerine, herkese bir seçim sunuyordu: ya "düzlüğe", yani Maykop yakınlarındaki alçak Kuban topraklarına yerleşmek ya da Türkiye'ye gitmek.

Peki, bu düzlük, eğer kalmak isteselerdi tüm Çerkesleri barındırabilir miydi? Bu topraklar, oldukça yetersiz paylarla ancak yüz bin kişiyi barındırabilirdi. Ve böylece, tüm kabilelerdeki Çerkeslerin sayısını utanmazca azaltan resmi istatistikler yazmaya başladılar.

Maalesef, şimdi rakamları hafızamdan söyleyemiyorum, ancak dağlardaki nüfusu beş veya on kat azaltarak yalan söylüyorlardı. Bu rakamlar, iki veya üç yıl sonra sürgün edilenlerin resmi sayımıyla çürütüldü, ancak onlar sadece Petersburg'daki yüksek çevreleri ve İmparator'un kendisini aldatmak için bir anlığına gerekiydi.

Ancak, bu istatistiğin zayıf bir yönü vardı, çünkü Dağlıların azlığı, yerlerinde kalsalar bile büyük bir tehlike oluşturmadıkları düşüncesini doğurabilirdi. Bu nedenle, İmparator'u onların Rusya'ya karşı uzlaşmaz olduklarına ikna etmek gerekiyordu. Yevdokimov, 1861 yılında, tedavi için yurt dışına giden Prens Baryatinski'nin katılımı olmadan bunu şahsen başardı.

1861 yılında İmparator II. Aleksandr, kısmen bu bölgeyi genel olarak görmek, daha çok da Yevdokimov'un nihai emirleri beklemeden ateşli bir şekilde fiilen çözmeye çalıştığı Çerkes sorununa nihai bir çözüm bulmak için Kuzey Kafkasya'ya geldi. İmparator'un beklenen ziyareti nedeniyle şöyle bir hile düşündü.

Çerkesler arasında birçok *kunak*, yani arkadaşı vardı ve onları toplamaya başladı. Onlara şöyle konuşmalar yapıyordu: Kendisinin Çerkesleri sevdiğini ve onların sürgün edilmesini hiç istemediğini, onlara karşı hareket ediyorsa bunun sadece Prens Baryatinski'nin emirleri üzerine olduğunu söylüyordu. Ama şimdi İmparator'un

kendisi geliyor ve Çerkes temsilcileriyle şahsen konuşmak istiyordu. O, tüm halkları mutlu etmek isteyen, nadir görülen iyiliksever bir insan; Dağlılar tüm dileklerini ona tam bir güvenle söyleyebilirler, çünkü o onları tatmin edecektir. Yevdokimov, onlara bu nadir ve uygun fırsatı kaçırmamalarını içtenlikle tavsiye etti.

Yevdokimov'un bu tür parlak hayallere kapılan arkadaşları dağlara dağıldılar ve onlara aşılana fikri her yere yaydılar. Politikadan pek anlamayan Çerkesler kolayca aldatıldılar. 1861 Eylül ayında, İmparator Aşağı Fars nehri üzerinde bulunan birliğimize geldi ve Şapsığlar, Natuhaylar, Ubıhlar ve diğer kabilelerden temsilciler toplandı. Görüşmede, temiz kalple taleplerini dile getirdiler.

Topraklarındaki Rus istihkamlarının kaldırılmasını ve askerlerin geri çekilmesini istediklerini belirttiler. Topraklarında Rus yerleşimleri de olmamalıydı. Aynı şekilde, hiçbir Rus yönetimi de olmamalıydı. Bu koşullara uyulması halinde, Rus Çarı'nın hakimiyetini tanımaya ve barış içinde yaşamaya hazırıldılar...

Rusya'ya karşı en muzaffer düşmanın bile bulunamayacağı türden taleplerin etkisini hayal edebilirsiniz. İmparator, Çerkeslerle herhangi bir anlaşmanın mümkün olmadığına ikna oldu ve hemen, Eylül 1864'te, Yevdokimov'un tüm planını onayladı.

Ve böylece plan, iki kat enerjiyle daha ileri aşamada uygulanmaya başlandı. Belirtmeliyim ki, Dağlılar başlangıçta Avrupa ve Türkiye'nin himayesini umuyorlardı. Oraya kendi temsilcilerini gönderdiler. İngiltere'ye gittiği sanılan Natuhay prensi Kostanuk'un dönüşünü hatırlıyorum. Yanında büyük bir maiyet vardı.

Tüm karargahı Tseme nehrî kıyısında kurulmuştu, bu nedenle Novorossiysk'ten çok iyi görülebiliyordu. Tanıdıklarımızdan Doktor Doroşeviç, prensin yakınlarından birinin hastalığı nedeniyle çağrıldığı için Kostanuk'u ziyaret ediyordu.

Ancak temsilcilerinin getirdiği haberler iç açıcı değildi. Hiçbir yardım bulamadılar. Sadece Türkiye göçmenleri kabul etmeyi kabul etti ki, zaten hükümetimizin kendisi de bunu şiddetle destekliyordu. Çerkesleri sıkıştırıp onları kıyıya doğru iterek, bizimkiler doğal olarak kıyıda yüklenmeleri için mümkün olduğunca

çok gemi olmasını ve Türkiye'nin onlar için kapılarını mümkün olduğunca geniş açmasını istiyordu. Dağlılar her şekilde bir an önce gitmeye teşvik ediliyor, onlarda bağımsız bir göç hareketi uyandırmaya çalışılıyordu. Bu amaçla Yevdokimov, gönüllü olarak göç eden ailelere yardım için yüz bin ruble tahsisat bile istedi. Elbette, bu kadar önemsiz bir miktar sadece çok az sayıda insana yetebilirdi, ancak Yevdokimov'un tek yapması gereken, diğerlerini devlet parasını alma umuduyla bir an önce yerlerinden ayrılmaya teşvik etmek için yardımlar hakkında bir söylenti çıkarmaktı.

Ancak temel etki aracı, saf şiddet olmaya devam etti. Bahsettiğim gibi, Çerkesler önce kendilerini savundular, ittifaklar kurdular, ölümüne savaştılar. Ancak elbette her yerde yenildiler ve yavaş yavaş moralleri bozuldu, kendilerini savunmayı bile bıraktılar.

Rus müfrezeleri, onları sürekli bir zincir halinde geriye itti ve temizlenen şeritte kulübeler ve barakalarla köyler inşa ettiler. Onları takip eden Kazak yerleşimciler ortaya çıktı ve hazırlanan köylere yerleşerek inşaatı tamamladılar.

Çerkesler, tamamen kafaları karıştığından ve moralleri bozulduğundan, çoğunlukla pasif bir şekilde olup biteni izlediler, ne direndiler ne de gittiler. Hemen ayağa kalkmak mümkün değildi, ne yapacağını, nereye gideceğini düşünmek bile mümkün değildi. Ancak uzun süre düşünmelerine izin verilmedi. Tüm bölgelere küçük ekipler gönderildi ve bunlar da birkaç kişilik gruplara ayrıldı. Bu gruplar, etrafta dağılarak, dağıtılmış Çerkeslerin saklandığı köyler, ayrı evler veya basit barakalar olup olmadığını arıyorlardı. Tüm bu köyler, evler, barakalar tamamen yakıldı, mallar imha edildi veya yağmalandı, hayvanlara el konuldu. Sakinler - erkekler, kadınlar, çocuklar - gözlerinin gördüğü her yere dağıtıldı. Dehşet içinde kaçıştılar, ormanlarda saklandılar, henüz yağmalanmamış köylerde saklandılar. Ancak yok edici fırtına sürekli yaklaşıyordu ve onları yeni sığınaklarda da yakalıyordu.

Sefil kalabalıklar, sayıları giderek artarak, daha batıya doğru kaçtılar ve amansız süpürge onları daha da ileriye süpürdü, sonunda Kafkas sıradağları üzerinden attı ve Karadeniz kıyılarında büyük yığınlar halinde topladı. Buradan, hala hayatta kalanlar vapurlara ve basit teknelere yüklendi ve Türkiye'ye atıldı. Kıyıda kalmak daha korkunçtu, çünkü buharlı ve koçerma sayısı azdı.

Denizin ötesine göç edenlerin sayısı yarım milyonu aştı. Bu kadar insan için taşıma aracı bulmak kolay değildi ve talihsiz sürgünler kıyıda aylarca sıralarını beklediler. Ne de olsa, taşıma araçlarının hazırlanması zamanında kimsenin aklına gelmedi.

Türk hükümeti bu kadar çok göçmene hazırlıksız yakalandı. Bizim hükümetimiz neden Rus şirketine ait üç vapur kiralamak gibi önemsiz önlemlerle yetindi, hatta en kötü ihtimalle bir savaş gemisiyle taşıma yaptı, bilmiyorum. Muhtemelen sahte istatistiklerle yanıltıldı, yüz binlerce göçmen beklemiyordu. Göçmenlerin hizmetine, onlardan büyük paralar alan ve onları kömür gemilerine ve mavnalarına ringa balığı gibi yükleyen özel girişimciler geldi. Orada tifüsten ve diğer hastalıklardan sinekler gibi öldüler.

Bütün bu vahşi kovalamaca -başka bir kelime bulamıyorum- yaklaşık dört yıl sürdü ve 1863'te zirveye ulaştı. Çerkeslerin yaşadığı felaketler tarif edilemez.

Zulümden kaçarken, yirmi derece soğukta kışın evsiz ve yiyeceksiz dolaşılar. Kışlar, sanki özellikle, olağanüstü soğuk geçti.

Çerkesler arasında yıkıcı hastalıklar, özellikle tifüs yayılmaya başladı. Aileler dağıldı, babalar ve anneler çocuklarını kaybetti. Açık havada ve oyuklarda öldüler.

Anlatılanlara göre, bizimkiler talihsiz insanların insan eti yediği vakalarla karşılaştılar.

Bir görgü tanığı olarak Çerkeslerin sürgün edilmesinin dehşetinden bahsediyorum. Onların sürgün edilmesine yönelik zorlamalar Novorossiysk'e kadar ulaştığında, Tsemes vadisi ve koyunu çevreleyen tüm dağlar yakılan köylerden yükselen duman sütunlarıyla kaplandı ve gece her yer yangınların ışıklarıyla aydınlandı. Dağlarımızın bu kadar yoğun nüfuslu olduğu aklımıza bile gelmemişti. Duman yükseliyor ve ateş neredeyse her vadiye parlıyordu. Bu uğursuz tablo yaklaşık bir ay boyunca gözlerimizin önünde durdu. Sonra ateş köylerden ormanlara sıçradı ve uzun yıllar boyunca muhteşem Tsemes ormanında orada burada devasa kara gövdeler görüldü.

Tsemes'teki orman yangınında ben de şahsen bulundum.

O zamanlar köşeye sıkışmış, kafası karışmış, tam bir apatiye düşmüş Çerkeslerden artık korkulmuyordu ve beni bir şekilde

Novorossiysk'e çok yakın yanan bir ormana götürdüler. Ateş bir tehlike yaratmıyordu, çünkü her an vadiye çıkılabilirdi ve yangın daha çok aşağıda, yerde yatan odunlarda ilerliyordu.

Bir iki yıl sonra yakılmış köylerin kalıntılarını da görmek zorunda kaldım. Bunlardan biri, çiftliğimizi kurduğumuz yerde bulunuyordu.

Bu süre zarfında her türlü yokluktan, açlıktan, soğuktan ve hastalıktan kaç Dağlı öldü, bunu sadece Tanrı bilir. Ormanlarda ve her türlü ücra yerde cesetleri sayacak kimse yoktu ve bu imkansızdı. Dağlıların zaten gözetimimiz altında olduğu kıyıda bile ölü yığınları aceleyle ve dikkatli bir sayım yapılmadan gömüldü. Tek düşündükleri, tifüslü cesetlerin enfeksiyon yaymamasıydı.

Babam daha sonra bana onların gömüldüğü yerleri (koyun diğer tarafında) gösterdi, sönmemiş kireçle örtüldüğünü, çok sayıda olduklarını, ancak kimsenin kesin bir sayı söylemediğini anlattı. Bu konuda literatürde de bir bilgiye rastlamadım.

Ayrı ayrı ve parçalı haberler, Türkiye'de göçmenlerin toplandığı çeşitli yerlerde, örneğin elli bin kişinin olduğu yerde, günde iki yüz kişinin öldüğünü söylüyor. Bizde durum daha mı iyiydi, bilmiyorum. Türkiye'ye göç edenler bütün Karadeniz kıyılarına yığılmıştı, ama ana tahliye noktası Novorossiysk'ti. Resmi istatistiklere göre beş yüz bin göçmenden yüz bini Novorossiysk üzerinden geçti.

Belirtmek gerekir ki, bazı Dağlılar hiç erişilemeyen dağlık bölgelerde saklanmayı başarmıştı. Elbette sayıları azdı, ancak zaman zaman bizim buralarda bir yerlerde vahşi bir hayvan gibi etrafına bakınan ve orman açıklığından çalılıklara doğru süzülen bir Çerkes'e rastlanırdı. Kazakların yıllar sonra bir Çerkes kampına rastlayıp saldırdığı, bir Kazağın öldürüldüğü (ya da yaralandığı, hatırlamıyorum) ve Çerkeslerin dağıldığı bir olay biliyorum.

Yirmi yıl boyunca ormanda saklanan birkaç yüz Çerkes 1880'lerde deniz kıyısına indi ve biri Pesuşko, diğeri adını hatırlamadığım iki köy kurdu. Onlara dokunulmadı ve huzur içinde yaşamalarına izin verildi.

Novorossiysk'te Çerkesler sürekli olarak on ila yirmi bin kişi halinde toplanıyordu: bazıları geliyordu, bazıları gidiyordu, ancak büyük kamplar sürekli olarak orada duruyordu.

Bunlar neredeyse tamamen kirli, paçavralar içindeki, zayıflamış görünümleriyle Çingeneleri andıran insanlardı. Aralarında çok sayıda

hasta vardı. Çok sayıda yetim göze çarpıyordu. Çerkesler kısmen kalenin yakınında, eski Novorossiysk'in harabelerinde, kısmen Tsemes'in bataklık kıyısında yaşıyorlardı, kısmen de koyun diğer tarafında. Onlar için en uygun yer, duvarlarının yarısı hala sağlam duran Serebryakov'un evinin harabeleri idi.

Burada sürekli olarak birçok Çerkes neredeyse açık havada, ancak rüzgardan korunarak yaşıyordu. Diğer yerlerde durum daha kötüydü. Orada direklerden derme çatma barakalar yapıyorlar ve üzerini ne bulurlarsa onunla örtüyorlardı. Birçoğu geldikleri arabalarda yaşıyordu. Kimse uzun süre kalmayı planlamıyordu, herkes yarın öbür gün bir vapura veya koçermaya binmeyi hayal ediyordu.

Beklerken asıl uğraşları hayvanlarını ve ev eşyalarını -halıları, tabakları, sandıkları, giysileri vb.- satmaktı. Bütün bunları getirip sürekli çok canlı olan takas pazarına sürüyorlardı. Novorossiysk sakinleri de kamplara gidip beğendiklerini arayıp satın alıyorlardı. Satış son derece ucuzdu ve doğrusunu söylemek gerekirse, mal o kadar kötüydü ki pahalıya almaya değmezdi.

Çok iyi atlar vardı, ancak çoğunlukla binicilik için uygundu. İyi eşyalar ise neredeyse hiç yoktu, daha çok Çerkeslerin yufka ekmekleri için hamur yoğurdukları, alçak, oyuk tabak şeklindeki tahtalar gibi şeylerdi. Doğu'ya ait fayans tabaklardan az vardı. Daha çok bakır testiler, demir kazanlar vb. bulunuyordu.

Nadiren iyi kamalar bulunuyordu. Çerkes tabureleri çok alçaktı, sandıklar kötü işçilikliydi, halılar da kötüydü. Genel olarak, mallar oldukça ikinci ve üçüncü kaliteydi ve üstüne üstlük Çerkesler, Türkiye için para biriktirirken kağıt para kabul etmiyorlardı, sadece gümüş alıyorlardı. O zamanlar Novorossiysk sakinlerinin kendilerinde de altın yoktu.

Çerkeslerdeki hastalık ve açlık şehir sakinlerinin gözüne o kadar çarpıyordu ki, birçoğu kadınları ve çocukları soğuktan bir nebze olsun korumak için onlara yiyecek ve çeşitli giysiler getirmeye başladı. Annem, genel olarak çok merhametliydi, paçavralar içindeki yarı aç Çerkes kadınlarına ve çocuklarına yardım eli uzatan ilk kişilerden biriydi.

Birçok Novorossiyskli hanımefendi de aynısını yaptı ve sonunda bu amaçla, herhangi bir formalite veya tüzük olmaksızın bir hayır

kurumunda bir araya geldi. Kampları ziyaret ederken, ebeveynleri ölmüş veya nerede kaybolduğu bilinmeyen çok sayıda yetim çocuk fark ettiler. Bu yetimleri birçok kişi yanına almaya başladı.

Söylendiğine göre, Kazaklar bile, tüm sertliklerine rağmen, terk edilmiş çocukların acıklı durumundan etkilenip onları ailelerine alıyorlardı.

Kazak evlatlıkları hakkında şahsen hiçbir şey gözlemleme fırsatım olmadı. Ancak Novorossiysk toplumunda onlardan birkaçını gördüm. Onlardan birinin hayatı, dağlarında hayal bile edemeyeceği şekilde gelişti. Onu doktor ve şarap üreticisi Mihail Fedotoviç Pençul yanına aldı. Evlatlığını vaftiz etti, ona kendi soyadını verdi, çiftliğine gönderdi ve çiftlik işlerine alıstırdı.

Bu çocuk, Sergey, zeki ve çok iyi huylu çıktı. Büyüdüğünde, Mihail Fedotoviç onu Magaraç Şarapçılık Okulu'na (Kırım'da) gönderdi ve Sergey, kursu bitirdikten sonra üzüm bağında vaftiz babasının yardımcısı oldu ve bir süre sonra yaşlı Pençul, aynı Sus-Hable vadisinde, hemen yanında kendi üzüm bağını kurma fırsatı verdi.

Daha sonra Sergey Mihayloviç Pençul evlendi, Novorossiysk şehrinde ticarete başladı, kamu görevlerine seçildi ve sonunda Novorossiysk şehir başkanı oldu. Oldukça zengindi ve genel saygı görüyordu. Bu arada, Sergey Pençul, evet, elbette, şimdi de içten ve derin bir şekilde dindar bir Hristiyan olarak kaldı.

Rudkovskiler de bir Çerkes çocuğu yanlarına aldılar. Çocuk öyle böyleydi, ne özellikle iyi ne de özellikle kötü ve büyük olasılıkla sıradan bir Novorossiysk vatandaşı oldu.

Annem iki Çerkes yetimi yanına aldı. Kızın adı Kafeza, erkeğin Bjiz idi. Elbette ikisini de vaftiz etti. Kafeza, büyüdüğünde son derece güzel bir genç kız oldu. Uysal, mütevazı, itaatkar, daha sonra Novorossiysk'e yerleşen bir askerle evlendi ve hatırladığım kadarıyla, mütevazı kaderi mutlu bir şekilde gelişti.

Ancak Bjiz, yani vaftizde verilen adıyla Aleksey, tamamen sorunlu bir kişilik çıktı. Bize geldiğinde zaten küçük değildi, on dört yaşlarındaydı. Kötü, inatçı, çalışmayı küçümsüyordu, onu açlıktan kurtaran insanlara karşı hiçbir şükran duymuyordu, aksine, çalıştırılmaktan utanıyordu ve babama ve anneme karşı bir tür düşmanlık besliyordu.

İdeali subay olmaktı ve gelişmemişliği nedeniyle, bunun için ne

kadar zorlu bir bilim ve disiplin okulundan geçmesi gerektiğini anlayamıyordu. Rusçayı iyi konuşmayı öğrenmesine rağmen, aynı zamanda çok aptaldı. Sürekli somurtkan ve öfkeliydi, istemeden korku uyandırıyor ve onu ailede tutmak çok zordu. Sonunda bizi soydu, hapse girdi ve sonra ufkumuzdan kayboldu. Kimse ona ne olduğunu bilmiyordu.

İtiraf etmeliyim ki, Aleksey hakkında da yargıda bulunmak benim için zor. O kimseye içini açmadı. Belki de genel olarak Ruslardan, vatanının yok edicilerinden nefret ediyordu ve kendi çevresinde Ruslar arasında olduğundan çok daha iyi olurdu. Her durumda, bu vahşi bir doğaydı. Dış görünüşü bile bunu ifade ediyordu: kartalımsı, eğri bir burun, delici gözler, yırtıcı bir kuş ifadesi olan bir yüz. Eğer dağlarda kalsaydı, muhtemelen bir haydut olurdu ve bununla kendi halkı arasında ün kazanabilirdi.

Çerkeslerin Ruslardan nefret etmeye kesinlikle hakları var. Batı Kafkasya'da olduğu gibi, bütün bir halkın yok edilmesinin benzeri tarihte az bulunur.

Karadeniz'den Laba'ya kadar tüm Dağlıların sayısının ne kadar olduğunu söylemek zor, ancak bence bir milyona kadar saymak gerekir. Bunlardan sadece yüz bini düzlüğe göç ederek bizden kurtuldu.

Beş yüz binden fazla kişi Türkiye'ye gitti ve bunların çok büyük bir kısmı gemilerde ve Türkiye'de öldü.

Bizimle olan savaşlarda, sürgün sırasında, açlıktan, hastalıklardan ve yokluklardan, henüz kıyıya ulaşmadan ve kıyıda, gitmeyi beklerken ölenlerin sayısı bence her halükarda birkaç yüz bin kişiydi...

Böylece, muazzam, zengin, güzelliğiyle büyüleyen bir diyar, kökten bir şekilde binlerce yıldır orada yaşayan nüfustan "temizlendi"...

Çerkesler bize karşı yakıcı bir nefret duymadan edemezlerdi ve gemilere binerken, büyük kalabalıklar, Rusları lanetleyen ve terk ettikleri anavatan topraklarına ürün ve meyve vermemesi için yeminler ettikleri bazı ilahiler söylüyorlardı.

Ama büyük bir insanlık trajedisi yaşandı ve kayıtsız doğa, Çerkesler için daha önce parladığı gibi, Ruslar için de ebedi güzelliğiyle parlamaya devam etti, ne acıma ne de öfke duymadan.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Çerkes Aydınlanmacı: Şora Nogma*

Raisa Haşhojeva**
Çev. Semih Alkan

Giriş

18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında Kuzey Kafkasya'da oluşan yeni tarihsel koşullar Çerkeslerde kimlik bilincini uyandırmış ve Çerkes aydınlanmacıların yaratıcılıklarına hayat vermiştir. Aydınlanmacılar Çerkesleri hayatın temel ihtiyaçlarına dayalı olarak kültür hayatıyla tanıştırmayı amaçlamışlardır. Çabaları çok yönlüdür: sanatsal yaratıcılık, anadili için alfabeler ve ders kitapları oluşturma, sözlü halk edebiyatı eserlerinin kayda geçirilmesi ve yayınlanması...

Çerkes aydınlanmasının gelişimi üç döneme ayrılabilir. İlk dönem 1820-1840 yıllarını kapsar. Şora Nogma, Sultan Han-Girey, Sultan Kazi-Girey, Sultan Adil-Girey ve Umar Bersey bu döneme ait aydınlanmacı yazarlardır. Çalışmaları Rus romantizminin etkisi altında şekillenmiştir. En iyi eserlerini, Puşkin, Bestujev-Marlinski ve diğer isimlerin üslupları ile kendi ulusal üsluplarının etkisi altında vermişlerdir. Bu aydınlanmacılar kendi kültürel miraslarıyla açık bağlarıyla ayrılıyorlardı. Eserlerinde halklarının tarihine, gelenek ve göreneklerine yönelmişlerdi. Modern yaşamının sorunlarını açığa vurmaktan henüz emin değildiler ve sıklıkla destansı imgeler yaratmaya, Çerkeslerin yaşamını romantik ve iyimser bir tarzda tasvir etmeye eğilimliydi.

Çerkes aydınlanmasının ikinci dönemi 1860-1890 yıllarını kapsar. Adil-Girey Keşev, Sultan Kırım-Girey (İnatov) ve diğer aydınlanmacıların faaliyetleri devrimci demokratlarca da takdir edilmiştir. Eserlerinde Gogol ve Nekrasov etkileri belirgindir.

* Yazarın "Adıgskiye prosvetiteli XIX – naçala XX veka" (19. Yüzyıl – 20. Yüzyıl Başında Çerkes Aydınlanmacılar) (Elbrus Yay. Nalçık, 1993) başlıklı kitabından çevrilmiştir.

** Raisa Halifovna Haşhojeva (1933-2009), Prof, Rusya Bilimler Akademisi Sosyal ve Siyasal Bilimler Araştırma Enstitüsü, Nalçık.

(Received/Gönderim: 17.04.2024; Accepted/Kabul: 19.04.2024)

Edebiyata dair konular genişletilmiştir. Yazarlar modern yaşantılarına ve Çerkes kadınının kaderine özel ilgi göstermiş, romantizmden yüz çevirerek gerçekçiliğe, yaşamın gerçeğe uygun tasvirine yönelmişlerdir.

Aydınlanmanın üçüncü dönemi, 1890'lı yıllarla 20. yüzyılın devrim öncesi yıllarıdır. Bu dönemde, Kuzey Kafkasya'nın Rus ekonomik nüfuz alanına çekilmesi tamamlanmıştır. Yeni nesil aydınlanmacılar eserlerinin konularını genişletip, türlerini çeşitlendirerek önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bekmırza Paçe, Talib Kaşej, Yuri Kazi-Bek (Ahmetuko), Seferbiy Siyuh, İbrahim Tsey v.d. hikayelerini halklarının yaşamını tasvir etmeye adanmıştır.

Çerkes aydınlanmacılar, halklarının kültürünün unutulmaması ve yalnızca yerel düzeyde değil yurt dışında da kültürel miras haline gelmesi için çaba göstermişlerdir. Onların yaptıklarıyla binlerce çocuk ve yetişkin eğitim imkanı bulmuştur. Ayrıca, kalemleri sayesinde bizler dönemin ruhunu anlama fırsatı yakaladık, insanların endişe duydukları konular, düşünceleri ve hayalleri hakkında bilgi sahibi olabildik. Onlar sıra dışı kadelere sahip özel insanlardı.

Şora Nogma'nın Hayatı ve Faaliyetleri

Dilbilimci, tarihçi, etnograf, şair, koleksiyoncu ve yerel kültürel mirasın sözcüsü olarak tanınan Şora Nogma (Rusçada Şora Bekmurzoviç Nogmov), 1801 yılında Pyatigorsk yakınlarında ailesinin köyünde doğmuştur. Tarihçi Adolf Berje'nin aktardığına göre "büyük büyükbabası aslen Abzehti ve 18. yüzyılın ikinci yarısında Kabardey'e yerleşmişti." 1817'de Dağıstan'da medreseden mezun olan Nogma bir süre molla olarak kendi köyünde çalışmıştır. Daha sonra Rus ordusuna katılmış ve burada yıllar içerisinde çevirmen, 1. Volga Kazak Alayı'nda katip, Petersburg'ta muhafız birliğinde ve ardından Tiflis'teki Müstakil Kafkas Kolordusu'nda subay olarak görev yapmıştır. Daha sonra Nalçik'te öğretmenlik yapmış ve Kabardey geçici mahkemesinin katibi olmuştur. Nogma, 10 Haziran 1844'te Petersburg'da hayata gözlerini yummuştur.

Olağanüstü yetenekleri ve meraklı kişiliğiyle dikkat çeken Nogma, Farsça, Türkçe, Arapça ve Tatarcaya ileri düzeyde hakimdir.

Ruşçayı da iyi bilen Nogma, Çerkesçe kaleme aldığı edebi eserleri dışındaki eserlerini Rusça yazmıştır.

Nogma, ana dilinin alfabesi ve grameri üzerinde detaylı çalışmalar yapmıştır. *Çerkesçe Gramerin Temel Kuralları* (Naçalniye pravila adigeyskoy grammatiki, 1840) adlı eseri tıpkı diğer eserleri gibi ölümünden sonra yayınlanmıştır.

Nogma'nın yaratıcılık mirası, dil üzerine yaptığı çalışmalar, halk şiirlerinin kaydı ve Kabardeyce-Ruşça sözlük de içeren iki ciltlik filolojik eserler koleksiyonundan oluşmaktadır. Nogma'nın, kendisinin ilk Rusça çevirmeni olan Rus akademisyen A.M. Sjögren'in 21 Eylül 1837'de köyüne gelişi dolayısıyla yazdığı ve bize ulaşan tek şiiri *Hoh* da dikkat çekmektedir. Şiirinde Nogma, eski arkadaşına saygılarını geleneksel iyi dilek konuşması olan *hoh* biçiminde sunar, ona başarılar dileyerek Rus bilim insanlarını Kafkas dillerini incelemeye çağırır, aydınlık bir gelecek ve insanların mutluluğu için bilimi yüceltir.

Ayrıca Nogma, eski geleneksel karşılama ve iyi dileklerde bulunma biçimini yeni fikirler ve yeni bir kafiye anlayışıyla zenginleştirmiştir. Böylece bilim ve aydınlanma konularında ilk kez bir *hoh* yazılmıştır.

Nogma'nın en büyük edebi eseri, daha sonra *Kabardey Efsanelerine Göre Derlenmiş Çerkes Halkının Tarihi* (İstoriya adigeyskogo naroda, sostavlenaya po predaniyam kabardintsev) adını alan *Çerkes Efsaneleri* (Çerkesskiye Predaniya). Kafkasya'da, ardından Petersburg ve Moskova'da yayımlanan bu eser, ilerici Rus toplumu tarafından fark edilmiştir. *Çerkes Efsaneleri* sadece ilginç bir tarihî eser değil, aynı zamanda folklorik-edebi bir anıttır.

Şora Nogma'nın faaliyetleri ve hayatına adanmış literatürün kısa bir incelemesinden görüldüğü üzere, Kafkasoloji bilimi onun eserlerinin incelenmesinde kayda değer başarılar elde etmiştir. Nogma'nın sosyo-politik ve tarihi görüşlerinin açıklığa kavuşturulmasıyla ilgili birçok soru hâlâ araştırılmayı beklemektedir.

Nogma'nın filoloji ve tarih çalışmalarını değerlendirirken, bunların 19. yüzyılın Çerkes halkının kültür hazinesine sonsuza dek girdiğini söylemek gerekir.

Nogma'nın Yaratıcılığının Dönemleri

Nogma'nın yaşamı ve yaratıcılık süreci dört aşamaya veya döneme ayrılabilir. İlk dönem "(1794-1815)", Arap alfabesine dair incelemeler ve kendisinin doğu edebiyatına hakim oluşunun temellerini sağlayan Arapça ile Farsçayı öğrendiği Dağıstan'daki Enderi medresesinde aldığı eğitimi kapsar. Yerel düzeyde mollalık yapması da bu dönemdedir. İkinci dönem, mollalıktan vazgeçiş ve Petersburg'a gitmeden önceki dönemi (1815-1830) içerir. Bu süre zarfında Rusça öğrenmiş, askeri idarede çeşitli görevlerde bulunmuştur, 1. Volga Alayı'nda katip olarak çalışıp ardından da Nalçik'te bir *amanat** okulunda öğretmenlik yapmıştır.

Nogma'nın yaşamının ve yaratıcılığının üçüncü dönemi, Petersburg'da kaldığı zamana (1830-1835) kadar uzanmaktadır. Bu arada Rus kültürünü daha yakından tanımış, ciddi kültürel ve bilimsel bir eğitim almıştır. Bu eğitim, felsefi, etik ve bilimsel görüşlerinin oluşmasına temel oluşturmuş ve bu, 19. yüzyılda tamamladığı tarihi ve filolojik çalışmalarına açıkça yansımıştır. Yaşamının ve yaratıcılık sürecinin dördüncü ve son dönemi (1835-1844), büyük bir yaratıcılık şevki ile kendini ortaya koyar.

Nogma'nın 1800 yılında Pyatigorsk'tan çok da uzak olmayan Citsu nehri üzerinde bulunan bir köyde doğduğu söylenmektedir. Bu, Nogma'nın Kafkas Hattı Merkezi kurmay başkanı Tümgeneral Piryatnski tarafından 30 Nisan 1840'ta Nalçik'te düzenlenen ve o zaman 41 yaşında olduğunu belirten hizmet kaydı ile örtüşmektedir. Ancak başka bir belge olan "Kabardey özden Nogma'nın ailesi hakkında 22 Aralık 1821'de kendisi tarafından derlenen ve o zamanlar 27 yaşında olduğunu belirten alfabetik bir liste" bulunmaktadır. Bu durumda Nogma'nın 1800 değil 1794 yılı doğumlu olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Zekoh 23).

V.K. Gardanov 1796 tarihini ileri sürer. R.U. Tuganov tarafından yayınlanan yeni materyaller (Hakuaşev 90), genel olarak 1821 tarihli *Alfabe* ile uyumludur ve Nogma'nın doğum yılının 1794 olduğunu kabul etmek için bazı gerekçeler sunmaktadır. Ancak bu, 1832 ve 1840 tarihli hizmet kayıtlarının değersiz olduğu anlamına

* Amanat - Ailenin veya topluluğun sadakatini sağlamak için genellikle soylu ailelerden alınan çocuk. Bir tür rehine siyaseti olan bu uygulamada çocuklar Rus okullarında eğitim görürlerdi (ç.n.).

gelmez. Nogma'nın 1821 tarihli alfabetik listesi ile 1832 ve 1840 tarihli hizmet kayıtları arasındaki çelişkilerin nasıl açıklanabileceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bize göre, bu muhtemelen o dönemde Kabardeyler arasında doğum kaydı uygulamasının olmamasından kaynaklanmıştır. Belki de 1832'de göreve başlarken kendisini gerçekte olduğundan daha genç göstermek istemiştir. Nogma'nın doğum tarihi olarak 1794'ü kabul edersek, göreve başladığı sırada 36 yaşında olması gerekir ki bu da soru işareti uyandırmaktadır. Ancak biz 1794 tarihini kabul etme eğilimindeyiz.

1815'te Nogma mollalık görevini bırakır ve Kafkasya askeri yönetimine yaklaşır. Bu zamandan itibaren hayatının yeni bir dönemi başlar.

Nogma'yı şahsen tanıyan S.D. Neçayev'in tanıklığına göre, Arapça, Türkçe, Abazaca, Farsça ve Rusça olmak üzere beş dil biliyordu (Teşeva 89). S.D. Neçayev onu "bu bölgede mümkün olduğu kadar, ana dilinin yanı sıra beş dil öğrenmeyi başarmış" genç, yetenekli ve yetenekli bir insan olarak tanımlıyordu. Rus askeri personeli ve yabancı ziyaretçilerle canlı iletişimi, Nogma'nın sadece Rusçayı öğrenmesine değil, manevi, entelektüel ve bilimsel-eğitimsel ilgi alanlarını genişletmesine de katkıda bulunmuştur, bu da dünya görüşünün oluşum sürecini hızlandırmıştır. S.D. Neçayev'in dediği gibi, "tüm ziyaretçiler tarafından bilinen Şora", bölgeye gelen misafirler için arzu edilen bir sohbet arkadaşıydı ve her zaman onlar üzerinde olumlu bir izlenim bırakıyordu.

İngiliz gezgin Robert Lyall, Nogma'yı yetenekli ve zeki bir insan olarak nitelendirirken, onun bilgisi ve "tartışma yeteneği" karşısında şaşkınlığa düştüğünü belirtmiştir (Teşeva 89). 26 Eylül 1821'de Nogma'nın evini ziyaret eden bir başka İngiliz misyoner Henderson şöyle yazmıştır:

Arkadaşlarım kolonideki bazı işlerle meşgulken, ben Karas'ta tanıştığım Şora adında bir Kabardey özdenini ziyaret etmek için koloniden yaklaşık iki verst uzaklıktaki Hacı-Kabak köyüne at sırtında gittim... Hemen eve alındım ve kayınvalidesi tarafından içtenlikle karşılandım. (Şora'nın) genç gelini hiçbir yerde görünmüyordu ve kendi annesinin bana söylediğine göre, ilk çocuğunu doğurana kadar da böyle olacaktı... (Hakuaşev 12).

Şora, öğretmen olarak çalıştığı kısa süre içinde öğrencilerinin sevgisini ve saygısını kazanmıştı. Hatta yönetim, onun "örnek gayretiyle" öne çıktığını ve "tüm bu süre boyunca küçük çocuklara Rusça ve Türkçe alfabeleri okumada iyi bir bilgi vermeyi başardığını" belirtme gereği duymuştu. Nalçik'te, o zamanlar amanat okulu olarak kullanılan Svaboda (Özgürlük) Meydanı'nın karşısındaki Tavlinovların evi, esasen Kabardey'deki laik eğitimin ilk kalesi haline gelmişti. Burada akşamları ve geç saatlere kadar çıra ışığında kitap okuyan Nogma'yı sık sık görmek mümkündü.

1830'da Nogma Petersburg'a gider. Gidişinin koşullarını, Kasım 1829'da Kafkasya Ordusu Komutanı Emanuel'e yazdığı dilekçe açıklar. Belgede belirtildiğine göre, 1829 sonbaharında Petersburg'dan Kabardey'e dönen muhafızlar Aydemirov ve Tugagov, birkaç prens ve soylu çocuğunu seçip eğitim için merkeze getirme göreviyle gelmişlerdi. Anlaşıldığına göre, "onlar Nogma'ya süvari bölük komutanının davetini ilettiler."

Yukarıda belirtildiği gibi, Petersburg'da geçirdiği süre, Şora Nogma'nın hayatının ve çalışmalarının üçüncü dönemini (1830-1835) oluşturur.

Bu dönemin bir dizi özelliği vardır. Nogma bu yıllarda daha olgun bir yaşa erişir. Bu altı yıllık süre, Nogma'nın ideolojik-teorik, felsefi ve bilimsel-aydınlanmacı görüşlerinin oluşumunda belirleyici olmuştur. Kuzey Kafkasya'da bulunduğu sırada uyanan zihinsel ve sosyal görüşlerinin temelleri, Petersburg'un ideolojik-ahlaki ve kültürel yaşamının etkisiyle derinleşir, cilalanır, daha da gelişir ve mükemmelleşir. Bunlar sonuçta, Nogma'yı önde gelen bir bilim adamı ve aydına dönüştüren inançlar haline gelir.

Petersburg'a giderken Nogma, her şeyden önce "çeşitli bilimleri derinlemesine ve sistematik olarak inceleyerek bilgisini artırmayı" amaçlıyordu. Filoloji ve tarih alanında ciddi bilgi olmadan ana dilinin gramerini oluşturmanın imkansız olduğunu derinden anlıyordu. Kafkasya'da filoloji alanında edindiği bilimsel bilgileri, uzun zamandır hayali olan Kabardey dilinin gramerini yazmak için ilk aşama ve kesinlikle yetersiz olarak görüyordu. Bilinen alçak gönüllülüğüyle Nogma, Rus dilinin temellerini yeniden öğrenmeye başladı.

Nogma, Rus grafik temeline dayalı Çerkes alfabesini oluşturan ve Dağlı Yarım Süvari Bölüğü'nün muhafızlarına ve subaylarına Rusça öğreten Gratsilevski'nin derslerine katıldı (Zekoh 25).

Aralık 1832'de ilk subay rütbesi olan *kornetlik* verilmesiyle, yaşam ve kendini eğitime için daha elverişli koşullar elde etti. Bir subay olarak kışladan çıkma hakkı olduğundan, o zamanlar Petersburg'un merkezinden uzak ve sakin bir bölgesi olan, Fontanka nehri kıyısındaki "Rotı" denilen yerde bir daire kiraladı ve Kafkasya'ya dönene kadar burada yaşadı.

1840'ta Nogma, *Çerkes Gramerinin Temel Kurallarını* tamamladı ve el yazmasını, basım için onay umuduyla Sjögren'e gönderdi. Ancak "sadık Şora", sadık dostundan gramer hakkında oldukça sert bir eleştiri aldı. Sjögren, Nogma'ya grafik temelini (alfabeyi) değiştirmesini tavsiye etti. Bu, büyük bir bilim insanı tarafından verilen pek de adil olmayan bir tavsiyeydi. Sjögren'i Nogma'nın Kiril alfabesiyle hazırladığı *Gramer*'ini Arap alfabesiyle değiştirtmeye iten nedenleri belirlemek zor.

Üç yıl sonra, 1843'te, Şora Nogma *Kabardey Gramerinin Temel Kuralları*'nın yeni versiyonunu tamamladı. Yeni düzenlemede, Sjögren'in tavsiyesi üzerine Kiril alfabesini Arap alfabesiyle değiştirdi. Ancak, Arap harfli metnin yanında parantez içinde her yerde Rus harfleriyle paralel bir metin verdi (Zekoh 31). Nogma bu versiyonu Petersburg'a götürdü.

Gramer üzerinde çalışırken Nogma, yetenekli ve tutkulu bir araştırmacı, şair ve folklor derleyicisi olarak kendini gösterdi (Zekoh 32).

Daha 1820'lerde Nogma, belirli sayıda şarkı ve destan toplamıştı. Tüm bunlar ön çalışmaydı. Folklor konuları ile gerçekten ilgilenmeye başlaması, muhtemelen Petersburg'dan Kabardey'e döndükten sonra oldu. Nogma özel defterlere efsaneler, şarkılar ve destanlar kaydetti, bunları aynı zamanda işledi ve sınıflandırdı. Nalçık'te mahkeme sekreteri olduktan sonra, Y. Şardan ve diğerleri tarafından yapılan Kabardey geleneksel hukuku ile ilgili çeşitli kayıtlara erişim sağladı. Bu kayıtlar, Nogma'nın tüm yaşamı boyunca büyük bir ilgi ve sevgiyle çalıştığı kendi halkının tarihi, geleneksel hukuku ve folkloru ile ilgili güncel sorunlar üzerine yaratıcı düşünmesi için belirli ölçüde bir temel oluşturdu.

Nogma'nın *Filoloji Çalışmalarının* (Filologičeskiye trudy, 1958-59) ilk cildinin neredeyse yarısını, *Tarihini* yazarken kullandığı folklor malzemesi oluşturur. Bu ciltte ayrıca Kabardeyce-Ruşça Sözlük için taslak malzemeler de yer alır.

Neidhardt'ın 31 Aralık 1843 tarihli yeni raporunda, Nogma'nın çalışmalarının yayınlanmasının organizasyonu konusu artık somut olarak ele alınıyor. Vali, Nogma'yı Kabardey'den gelmesi planlanan bir heyetin içinde Petersburg'a göndermeyi ve *Kabardey Dili Grameri ve Halk Efsaneleri* basılana kadar onu Çarlık Muhafız Kafkas-Dağlı Bölüğü'ne geçici olarak atamayı uygun buldu. Valinin düşüncesine göre, Nogma orada bulunurken çalışmalarının basımını "başkent matbaalarından birinde" hazırlayabilirdi. Vali, "onun rehberliği altında basılan eserin hükümetin mülkiyetinde kalacağını" belirtti (Zekoh 32). Görünüşe göre, Nogma'nın eserlerinin yayınlanması meselesi neredeyse olumlu bir çözüme kavuşmuştu. Ancak Savaş Bakanı, 19 Ocak 1844'te Vali Neidhardt'a, Nogma'nın çalışmalarının yayınlanmasıyla ilgili sorunların "ancak" Şora Nogma'nın Petersburg'a gelmesi ve "kitabının incelenmesi" sonrasında çözülebileceğini bildirdi (Zekoh 32). Nogma, valinin öngördüğü gibi Ocak 1844'te giden heyetle değil, tek başına Petersburg'a gitme izni aldı.

Heyetin ayrılışından birkaç ay sonra, 14 (26) Mayıs 1844'te, Şora Nogma "hizmetkarı" Klıç (Klış) Kakağaj ile birlikte uzun ve zorlu bir yolculuğun ardından Petersburg'a vardı ve "çalışmaları incelenene kadar" görevlendirildiği muhafız alayı Dağlı bölüğünün binasına yerleşti. Nogma başkente rahatsızlıklarla gitmişti, yorucu yolculuk ve Petersburg'un nemli iklimi muhtemelen hastalığını şiddetlendirmişti. Haziran başında sağlığı kötüleşti. 10 (22) Haziran'da vatanından ve ailesinden uzakta, "kağıtları hakkında herhangi bir düzenleme yapmadan" vefat etti (Zekoh 33). Volkov köyünün ötesindeki Müslüman (Tatar) mezarlığında, Petersburg'da gömüldüğü tahmin ediliyor.

Nogma'nın beş kişiden oluşan ailesine (eşi Salimat, kızı Kulandam ve oğulları Yerustan, Erivan ve İrişid) yılda 282 ruble 25 kopek tutarında emekli maaşı bağlandı.

Nogma'nın ölümünden sonra kalan tüm materyaller, değerlendirmesi için Sjögren'e gönderildi. 23 Mayıs 1845'te Savaş

Bakanı'na yazdığı raporunda, *Çerkes Halkının Efsaneleri*'nin bir dergide veya ayrı bir kitap olarak basılabileceğini, ancak gramer kitabının baskıya hazır olmadığını belirtti (Zekoh 33).

Sjögren, Nogma'nın *Tarih* el yazmasının yayınlanmasını önermekte haklıydı. Nogma'nın *Tarih*'i gerçekten de sadece Kabardey folkloru materyaline dayanan bağımsız bir araştırma değil, edebi bir anıt ve değerli bir tarihsel kaynaktır. 19. yüzyılda Çerkeslerle ilgili diğer eserlere göre üstünlüğü, Çerkeslerin toplumsal-siyasi düşüncesinin gelişim sürecini, maddi yaşamın ve halk ideolojisinin tarihsel açıdan nüanslarını inceleme imkanı veren folklorik ve diğer kaynakları gelecek nesiller için korumuş olmasıdır. Bazı yazarlar, Nogma'nın *Tarih*'inin folklorik materyale dayandığı gerekçesiyle önemini küçümsemeye çalışıyorlar.

Nogma'nın *Tarih*'inin esas olarak folklorik materyale dayanarak yazılmış olması gerçeği, onun tarihi ve edebi önemini azaltmaz, aksine yükseltir ve onu Çerkes halkının yüzyıllar boyunca maddi ve manevi yaşamını incelemek için paha biçilmez bir anıt ve kaynak haline getirir.

"Çerkes Halkının Tarihi"

"Çerkes Halkının Tarihi" özet ve genel olarak, antik çağlardan başlayarak 18. yüzyıla kadar Çerkesler arasında tarihe dair verilerin ortaya çıkışı, birikimi ve gelişimi hakkında bir fikir vermektedir. Nogma, antik ve erken Orta Çağ dönemine ayırdığı bölümleri yazarken folklorik materyalin yanı sıra Karamzin'in eserlerinden, Rus kroniklerinden ve antik yazarlardan elde ettiği bilgileri kullandı.

Nogma, Çerkeslerin atalarının yerleşimlerine özel bir önem verdi ve onların etnik oluşum sürecini aydınlatmaya çalıştı.

Nogma'nın "*Tarih*"inin önemli bir bölümünü, eski Çerkeslerin sosyal ve aile yaşamı, sosyal ve politik sistemi ile ilgili konular kaplar. Nogma'nın Çerkeslerin etnografyası hakkında aktardığı materyallerin benzersiz bir karaktere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Tarımda ve el sanatları üretiminde iş gücü verimliliğinin durumunu kısa ve öz bir şekilde tanımlar. Nogma, eski Çerkeslerin "ileri düzeyde zihinsel kabiliyetlere sahip olduklarını, faaliyetleri ve becerileriyle meşhur olduklarını" yazar. Ancak yavaş yavaş toplumun gelişimi, sınıflara bölünmesi ve "mülk sahiplerinin baskısı

ile daha sonraki zamanlarda da dış istilacıların aralıksız baskınları, Çerkeslerin gelenekleri tamamen değişir. Burada Nogma'nın, en azından genel bir bakışla, toplumun gelişim sürecini ve sonucunda da insanların sosyal, ahlaki ve etik kavramlarının değiştiğini gösterme çabasıyla karşılaşırız. Nogma'nın yargılarında, ataerkil ve patrimoniyal ilkelerin yerini yavaş yavaş feodal Kabardey'de egemen ideoloji haline gelen feodal geleneklere bıraktığı fikri izlenebilir. Nogma, "törelerin değişimi" tezini desteklemek için Kabardeylerin sosyal ve siyasi yaşamından, münferit prenslerin ve soyluların yaşamından çok sayıda olgu aktarır. Burada, tarihsel ilerlemeyi kabul etmekle birlikte, Nogma'nın zaman zaman eski Çerkeslerin geleneklerini idealize ettiğini, yeni feodal ve parçalı dönemi Çerkeslerin var olmayan "altın çağı" ile karşılaştırdığını belirtmek gerekir. Ancak bu, eski günlere bir geri dönüş çağrısı değil, mevcut durumdan memnuniyetsizliği ifade etmenin bir yoludur.

Nogma *Tarih* adlı eserinde misafirperverlik, düğün törenleri, kadınların toplumdaki yeri, atalizm, kız ve erkek çocuklarının eğitim ilkeleri ve biçimleri, silahlanma, askeri eğitim, halk oyunları, kıyafetler, danslar, konutlar, halk takvimi, halk toplantılarının doğası vb. gibi geleneksel etnografik konuları anlatırken, Çerkeslerin gelenekleri, yaşamları ve görgüleri konusunda parlak bir uzman olduğunu gösterir. Bu konulara ayırdığı satırları kısa ve özdür. Nogma'nın söyledikleri, düşünceleri ve varsayımları bugün bile tarihçiler ve etnografılar için Çerkeslerin sosyal ve aile, günlük yaşam, maddi ve manevi kültürünün incelenmesinde başlangıç noktaları olarak hizmet eder.

Nogma ayrıca "törelerin değişimi" ile Çerkeslerin dini görüşlerinin değişimi arasında da bir bağlantı kurar. Eski çağlardan 18. yüzyıla kadar Çerkeslerin dini görüşlerinin evriminin izini süren Nogma, Çerkeslerin atalarının dış politikasına vurgu yaparken, Yunanlıların Çerkesler arasında Hristiyanlığı yaydığını ve bunun "iki halkı birbirine yakınlaştırmaya hizmet ettiğini" belirir. Çerkeslerin güney Rusya'daki Yunan kolonileriyle canlı ticari, ekonomik ve siyasi bağları vardı. Nogma, Yunanlılarla ittifakın ve Çerkeslerin onlardan Hristiyanlığı almalarının "onlara sanat ve aydınlanmanın barışçıl arayışlarını getirdiğine" inanır. Nogma Hristiyanlığı, Ruslar

tarafından ikrar edildiği, yurttaşlarını ilerleme yolundan saptırmadığı ve halkın ilerlemesine katkıda bulunduğu için tercih etmektedir (Zekoh 33).

Bizans'ın çöküşü, İstanbul'un 1453 yılında Türkler tarafından alınması ve Kırım Hanlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun vasal devleti olarak kurulması, Kuzey Kafkasya'daki iç, dış siyasi ve ideolojik yaşamın karmaşıklaşmasına yol açtı. Kırım hanlarının topraklarını ele geçirmek amacıyla Çerkeslere karşı yürüttüğü sürekli bir savaş hali başladı. Nogma *Tarih*'inde bu konuya önemli bir yer ayırır. Birçok sayfada, Kabardeylerin, yabancılar için ideolojik bir silah işlevi gören İslam dinini aralarına sokan Kırım hanlarına karşı kahramanca mücadelesini anlatır.

Nogma'ya göre, Kabardey'in Rusya'ya yaklaşmasında Hristiyanlık en küçük bir rol oynamamıştır. Bu oldukça makul görünüyor, çünkü 16. yüzyılda, Temrük zamanında, Çerkeslerin yarısı Müslüman, yarısı Hristiyandı.

Tarih'in ana fikri Rus-Kabardey ilişkileri ve halkın dış düşmanlara karşı mücadelesidir. Nogma bu temel meseleler hakkındaki görüşlerini açıkça ortaya koyar ve tartışır. Bu sorunu, bireylerin, özellikle de Kabardey'in Rusya ile yakınlaşması için mücadele eden Prens Temrük İdar'ın faaliyetleriyle yakından bağlantılı olarak çözmeye çalışır.

Nogma'nın yabancı işgalcilere karşı mücadele ve bölgenin iç durumuyla ilgili olayların tüm seyrini, Kabardey'i Rusya ile yakınlaşmaya iten ana nedenleri ve koşulları genel olarak kavradığı görülür. Nogma, feodal ilişkilerin gelişmesinden kaynaklanan iç çekişmeleri ve prensler arası mücadeleyi, yabancı istilalara karşı mücadelede halkı zayıflatan nedenlerden biri olarak görür. Kırım Hanlığı'na yakın duran ve Kabardey'de geçici de olsa hanın otoritesinin kurulmasında yardımcı olan prensleri ve soyluları eleştirir. Bu dönemde Kabardeylerin "en acımasız baskılara" katlandığı söyler. Nogma'nın Petersburg'daki Rusya Devlet Tarih Arşivi'nde saklanan el yazmasında bu sözlerin ardından, A. Berje'nin 1861'de *Tarih*'i yayınlarken atladığı çok önemli bir cümle geliyor. Nogma, Kırımlıların Kabardeylere "en saygısız ve küstah şekilde" davrandıklarını, her şeyi "keyfi olarak" alıp götürdüklerini

yazar. "Kısacası, bu aşağılanmaya katlanmanın imkansız olduğu bir noktaya ulaşılmıştı" (Mamiy, Tleptserşe 24).

Nogma, halk arasında birlik ve beraberlik olmadığı gerçeğinden dolayı üzgündür. Bunun için prensleri suçlar. "Prensler bizzat vatanın felaketlerinin sebebiydi; hükümlerlik için mücadele hiç bitmedi. Topraklarında yeterli gücü bulamayınca yabancı kabileleri çağırdılar ve haklı hükümlerliklerinin peşinde oldukları mazeretiyle topraklarını yabancıların yağmasına açtılar" (Mamiy, Tleptserşe 65).

Kabardey'in iç ve dış durumunu özetledikten sonra Nogma şu sonuca varır: "Kabardey'in siyasi kimliğinin muhtemelen ortadan kalkacağı kesin bir kırılma anı yaklaşmıştır."

Bu zor ve çetin koşullarda Temrük'ün öngörüsü ve bilgeliği ortaya çıkar. Tarih literatüründe ilk kez Nogma, Temrük İdar'ı büyük bir devlet adamı, askeri ve siyasi figür olarak nitelendirir. Burada esas nokta Çerkeslerin bir araya gelmesidir. Kuşkusuz, Rus yardımına dayanarak bazı feodal grupları zorla bastırmıştır. Bir süre sonra, 1570 yılında Rusya'nın Osmanlı büyükelçisi olan İvan Novosiltsev'e göre, Temrük İdar "Terek nehri boyunca ve denize kadar olan topraklarda at koşturuyordu". Nogma kaynaklara atıfta bulunmasa da, bazı Rus ve Doğu kaynaklarına aşına olduğu ve gerektiğinde bunları kullandığı açıktır. Nogma'ya göre Temrük İdar, Çerkeslerin tarihinde önemli bir rol oynamıştı.

Kabardey'in Rusya ile yakınlaşması sorunu, Nogma'nın *Tarihindeki* temel konulardan biridir. Nogma, "Temrük ve bazı Kabardey prensleri Rus Çarı İvan Vasilyeviç'e¹ bağlılık yemini ettiler ve Sultan ile Kırımlılara karşı savaşlarında ona yardım etme sözü verdiler" diye yazıyor. Nogma'nın belirttiğine göre, "halk en çok Rusya ittifakından ve himayesinden hoşnuttu". Bu birlikten cesaret alan Temrük liderliğindeki Kabardeyler, Rus birliklerinin desteğiyle uzun yıllar boyunca Kırım hanlarının artan saldırganlığına karşı şiddetli bir savaş verdiler ve "Temrük'ün Rusya ile görüşmesinden oldukça endişe duydular.

Kabardey ve Rusya'nın 1557'deki siyasi ittifakı, Nogma'nın sözleriyle, "Kırım hanını son derece telaşlandırdı". Kabardey

¹ IV. (Korkunç) İvan (ç.n.)

mesesi uluslararası bir nitelik kazandı. Osmanlı Türkiye'si ve Kırım Hanlığı, Kabardey ile Rusya arasındaki ittifak gerçeğini tanımayı reddetti. Rusya ise Kuzey Kafkasya'da önemli bir stratejik konuma sahip olan yeni müttefikini her zaman destekledi.

Nogma, *Tarihte* Kabardey toplumunun sosyal yapısını göstermeye de yer ayırdı. Karmaşık bir feodal hiyerarşinin ana hatlarını çizdi.

Nogma'nın *Tarihinin* özelliği, ağırlıklı olarak en iyi folklor materyallerine dayanarak yazılmış olmasıdır. Bu durum, esere halk folkloru anıtı niteliği kazandırır. Nogma'nın yorumladığı Çerkes halk tarihi şarkıları ve efsaneleri tazeliğini ve özgünlüğünü kaybetmez, aksine canlı kan ve et kazanır, halkın yaşayan tarihine başarıyla entegre olur, tarihçilere, filologlara ve etnograflara sürekli düşünce, yeni soruların ortaya atılması ve yeni çözümler gerektiren bilimsel problemler için temel sağlar, toplumsal düşüncenin gelişimini ve tarihsel süreci tüm karmaşıklığı ve çelişkileriyle inceleme fırsatı verir.

Şüphesiz, Nogma'nın bazı sonuçları ve genellemeleri naif ve temelsiz görünmektedir. Bunların bazıları, o dönemin tarih biliminin gelişiminin gerisinde kalır. Bazen dilbilimsel materyalin yanlış yorumlanmasına yol açar ki bu doğal olarak tarih çalışmasının bilimsel önemini azaltır. Nogma, çeşitli nedenlerle sosyo-ekonomik süreci derinlemesine ortaya koyamamış, tarihsel olayları ele alırken belirli bir dar görüşlülüğün üstesinden gelememiştir. Çoğu zaman masallara ve şarkılara fazla güvenen Nogma, tarihi olayları aktarırken bazı kapalı görüşlülüklerini aşamamıştır. Fakat aynı zamanda Nogma'nın Çerkeslerin tarihinin gelişiminin temelini atan eseri, 19. yüzyıl Rus Kafkas araştırmalarına önemli bir katkıdır. Ünlü Oset bilim insanı V. B. Pfaf şöyle yazmıştır: "Bu eserin yazarının çabalarına tam olarak hak vermekle birlikte, Nogma'nın çalışması Çerkes halkının tarihini ele almanın ilk denemesi olduğu için oldukça doğal olan birçok hatayı fark etmemek imkansızdır." Buna rağmen eseri uzmanlar tarafından Çerkes halkının "Vakayinamesi" olarak değerlendirilir ve Nogma'nın "Çerkes Nestoru" olarak adlandırılır (Zekoh 33).

Kaynakça

Hakuaşev A.H. *Adıgskie prosvetiteli*. Nalçik, 1978- 219 s.

Mamiy P.G., Tleptserşe H.G. (red.). *İstoriya adıgeyskoy literaturı v 2-h tomah*. T. 1. ARİGi, Maykop, 1999.

Teşeva F.R. "Pedagogiçeskaya deyatelnost Ymara Haphaloviça Berseya", *Problemi doşkolnoy, şkolnoy i vuzovskoy nedagogiki*. Vıp. 1. - Maykop: Tip "Kaçestvo", 1996. – 218 s.

Zekoh U.S. "Umar Bersey - prosvetitel adıgeyskogo naroda" *UZANIİ*, T. 1. Maykop, 1957.

"Bütün Ülkelerin Proletarları, birleşiniz!"
Umum-ı Gürcistan Yeni Türk Elifbası Merkezi Komitesi

**ŞAM ÇERKES TALİM VE TEAVÜN CEMİYETİ TARAFINDAN KABUL
EDİLECEK ELİFBA MÜNASEBETİYLE***

Tiflis - 1927

Bir - İki Söz

"Yeni Türk Elifba Komitesi" tarafından neşrolunan şu küçük risale Kafkasya haricinde yaşayan Çerkes kardeşlerimiz için ehemmiyetle okunacak bir eserciktir.

Şuralar ittifakında yaşayan Türkler, Moğollar ve Finler (Azerbaycan, Türkistan, Kazakistan, Kırgızistan, Başkırdistan, Kırım, Tataristan, Dağıstan, Karaçay, Yakutistan, Çuvaşistan ve hâkezâ gibi cumhuriyetlerin bütün Türk, Moğol ve Finleri) ve bunlarla birlikte Çeçen, Lezgi, Acaristan, Abhazya, Kabartay, Asetin, İnguş, Çerkesistan, Tacikistan ve hâkezâ halkları umumi müşterek bir yeni elifba kabul etmişlerdir. Şu kadar cumhuriyetlerin halkları müşterek bir fikir etrafında toplanabilmişler ve umumi bir elifba yaratmışlar iken Şam Çerkesleri'nin Talim ve Teavün Cemiyeti tarafından Fransızcaı takliden gayet az olan muhacirler için ayrı bir elifba yaratması ne ilmî, ne fennî ve ne de millî ve içtimaî noktalardan muvafık değildir.

* Osmanlı Türkçesinden çeviren Bekir Yılmaz.

Şam Çerkes Talim ve Teavün Cemiyeti (Cem'iyetü't-Ta'lîm ve't-Te'âvün el-Şerkesiyye fi's-Şâm) hakkında bilgi bulunamamıştır. Bu kitapçığın yazarı da bilinmemektedir. 1926'da düzenlenen ve Latin harfli yeni Türk alfabesinin kabul edildiği Bakü Türkiyat Kongresi'ne katılan temsilcilerden biri olması muhtemeldir. Gürcistan'da Yeni Alfabe Komitesi bu kongreden önce, 1924 yılında kurulmuştu. (Ed.)

(Received/Gönderim: 14.01.2025; Accepted/Kabul: 30.05.2025)

Bizce Şam'daki kardeşlerimiz Birinci Türkoloji Kurultayı'nın ve sonradan bu yıl Haziran'da olup geçen Elifbaları Birleştirmek Konferansı'nın kararlarını tetkik edip, Kafkasya Çerkesleri tarafından da kabul olunan Latin esasında yaratılan müşterek yeni Türk elifbasını kabul ederlerse hiçbir şey kaybetmiş olmazlardı. Bu takdirde onlar, Kafkasya'da yaşayan Çerkes kardeşleriyle birleşmiş olmaktan başka, otuz milyon Türk (Şûrâlar dahilinde) ve birçok Fin ve Moğol halklarıyla da (Oyrat, Hakas, Buryat, Çuvaş, Yakut, Kalmuk Cumhuriyetleri de yeni Türk elifbasını kabul etmişlerdir) müşterek elifba elde etmiş olurlardı. Yakında, her eskiliği ortadan kaldırıp atan ve yeniliğe doğru tam azim ve sebat ile yürüyen hür Türkiye Cumhuriyeti de bu yeni Türk elifbasını kabul etmekte tereddüt etmeyecektir. Buna biz eminiz!

Şu halde muhacerete bulunan Çerkes ekalliyeti için başka ayrı bir elifba yaratmakta bir fayda var mı?

Her halde Şam Talim ve Teavün Cemiyeti'nin rehberleri ve umum Çerkes muhacir kardeşlerimiz bu eserciği okuyup hatalarını tashih ederler ümidindeyiz ve etmelidirler.

Şuralar İttifâkı

“Ş-A-M”

Tiflis, Teşrin-i Evvel [Ekim], sene 1927.

Şam Çerkes Talim ve Teavün Cemiyeti'nin Latin Elifbası Hakkındaki Mukarreratı Hasebiyle

17 Nisan 1927 tarihinde Şam'da inikad eden Çerkes Talim ve Teavün Cemiyeti'nin Latin elifbâsını kabul etmek bâresindeki [hakkındaki] musip [isabetli] bir kararıyla karşılaştık.

Asr-ı hâzırın icâbât-ı medeniyyesinden [çağdaş gereklerinden] olan bu zarureti, Suriye'de mukim Çerkes ekalliyetinin düşünmesini ne kadar bir sürûr [sevinç] ile karşıladığımızı tarif ve izah etmekten kalem izhar-ı acz eder [yetersiz kalır]. Küçük milletlerin büyük milletlerle beraber, aynı vadi-i terakkide [ilerleme mecrasında] yürüyebilmesi için, fena bir an'ane neticesi kabul ettikleri mütereddî âdatın [yozlaşmış adetlerin] terki icap etmekteydi ki; bu da ancak asr-ı hâzır medeniyetiyle layıkıyla anlaşabilecek vasıtaları elde etmekle mümkün olabilecektir. Halbuki bugünkü medeniyetle alakasını kat' etmiş

[kesmiş] eski hurufatın [harflerin], terakki ve temeddün [çağdaşlaşma] vadisinde, medeniyet ve ilim sahasında geride kalmış küçük milletlere böyle bir rehberliği yapması mümkün olamazdı. Bunun için behemehal [ne olursa olsun] bilgi vasıtalarımızı, umum medeni dünyanın kabul ettiği âsân [basit] ve kolay bir şekle dökmek icap ediyordu ki; bu da ancak Latin hurûfatının kabulüyle yapılabilecekti.

İşte bu zarureti itibar nazarına alan biz Kafkasya ve diğer Türk Şura Cumhuriyetlerinin küçük fakat müstakil halkları, kati bir azim ve karar ile köhnelikten sıyrıldık ve terakki ve temeddün vadisinde bizden daha müterakki [gelişmiş] olan milletlerle beraber yürüyebilmek için Latin hurûfatını resmen kabul ederek bunu milli bir elifba şekline kalbettik [çevirdik].

Aynı arzunun Suriye’de mutavattın [yerleşmiş] Çerkes ekalliyetinde de müşahede edildiğini görmekle memnun ve mesruruz [sevinçliyiz].

Yalnız bu hususta bazı noktaların tensiri [aydınlatılması] icap etmekte ve bizim Latin elifbasını kabul etmekteki maksadımızın neden ileriye geldiğini, bu düşüncemizi ne gibi vasıtalarla müracaat ederek tahakkuk ettirdiğimizi açık ve vâzih noktalarla izah eylemek zarureti hasıl olmaktadır.

Biz Latin elifbasını kabul etmekteki zarureti kitlenin ilmî ve içtimai hayatında görülen tereddidi [yozlaşma] ve tedenninin [gerilemenin] yok edilebilmesi için müracaat edilecek en iyi bir vasıta olarak hissettik.

Arap elifbasının karışık ve müşkil [zor] olan tedrisi [öğretimi] bir türlü halkı okur ve yazar bir hale sokamıyor, soksa bile bunun için çocuğun senelerce çalışması ve zaman sarf etmesi icap ediyordu. Sâniyen [ikincisi], Arap elifbasının şarkta ve bahusus [özellikle] Kafkasya’da yaşayan halkların lisan ve ahengiyle de hiçbir alaka ve irtibatı olmadığı ve bu hurûfatın bizim dil organlarımızla müştereken yürüyebilmek kabiliyetini gösteremediğini de görmekte idik.

Arap hurûfatının bir türlü (Fonetika) sistemlerine uydurulamaması yüzünden, aynı lisan ile mütekellim olan [konuşan] aynı milliyetlerin, lisan ve lehçelerinde de bariz bir surette değişiklikler husule getirdiği, hatta bu değişikliklerin aynı milliyet dahilinde başka dillerle mütekellim mevcudiyetler yarattığı da müşahade edilmekte idi.

Fakat biz, bir milletin terakkî ve tekâmülü [olgunlaşması] için lisan meselesinin en mühim bir vasıta olduğunu takdir ile, aynı milliyet dahilinde husule gelen muhtelif lehçe ve şiveleri, müttehit [birleşik] bir

lisan haline koyarak bunu umumi ve tek bir lisan suretinde yaratmayı arzu ettik. Çünkü biliyorduk ki küçük milletler, müttehit ve mütekâmil [gelişip olgunlaşmış] bir lisanın sahibi oldukları zaman, büyük milletler arasında kendi mevcudiyet ve hayatlarını idâme edebilirler.

İşte bu gaye ile Arap hurûfatından Latin hurûfatına geçmek hususundaki düşüncemiz tahakkuk etti. Fakat bunun tahakkuk etmesi, hemen olduğu gibi mevki-i tatbika vaz edilmesi [uygulama alanına konması] demek değildi.

Filhakîka [doğrusu] herhangi bir elifbanın öğrenilmesi basit ve kolay bir iştir. Fakat asırlardan beri hükümrân olan lisanlar için yeni bir elifba yaratmak keyfiyeti, çok zor ve çetindir.

Biz evvela yaratacağımız Latin hurufatını, lisanımıza tamamıyla tatbik edebilmek için, o lisanın edebi ve halk dilleri arasındaki münasebetleri ve başlıkları inceden inceye tetkik etmek ve bu hususta birçok misaller ve cümleler toplayıp bunları ayrı ayrı ve birer birer nazar-ı tetkikten [incelemeden] geçirmek mecburiyeti karşısında kalıyorduk. Bu husus için teşkil edilen müteaddit [birçok] ilmi heyetler senelerce tetkikat ve tahkikat ile meşgul olmaktaydılar. Ve bunların tetkikatı neticesinde elimize ilk faydalı semereyi almış oluyorduk.

Bundan sonra lehçe ve şiveye göre, her harfin dil organındaki mevkiini tayin etmek keyfiyeti hasıl olmaktaydı ki; yine bu hususta uğraşan ilmî heyetler vücuda getirilecek olan elifbayı (fonetika) sistemlerine tatbik ederek, bu elifbanın bütün dünya için aynı şekli muhafaza edebilmesi uğrunda, gece ve gündüz çalışmak mecburiyeti karşısında kalıyorlardı. İlmî heyetlere öyle bir elifba yapılmasını tavsiye etmiştik ki; bu elifbayı aynı lisan ile mütekellim Sibiryâ'nın öbür ucunda yaşayan bir fert nasıl okur ise, bu lisanı öğrenmek isteyen her hangi bir Fransız ve Alman da bu muhitlere gelmek lüzumunu hissetmeden, bulunduğu muhit dahilinde aynı ses ve aynı seda ile okuyabilmek bahtiyarlığına nail olabilsin. Bu ise elifbanın ilmî ve fennî bir surette (fonetika) sistemlerine uydurulması suretiyle mümkün olabilecekti.

Bu suretle fennî ve ilmî bir surette vücuda getirilen bu elifba bizim karşımıza daha büyük bir zorluk çıkartıyordu. O da kolaylık ve âsânlık keyfiyetiydi ki, bizim de yeni elifbadan beklediğimiz gaye bundan ibaretti. Çünkü öğrenilmesi kolay ve basit olan bir elifbayı vücuda getiremeyecek olduktan sonra, Arap hurûfatını terk ile Latin hurûfatını almakta hiçbir mana yoktu. Bizim hurûfat ve elifba tebdilinden

[değiştirmekten] maksadımız, kitleyi kolaylıkla okur ve yazar bir hale sokabilmek ve küçük çocuklarımızın da inkişaf etmeye muhtaç olan dimağlarını, Arap hurûfatında bulunan birçok şekillerden kurtarmak ve senelerce çalışıp da elde edemedikleri Arap elifbasını, birkaç ay zarfında Latin elifbası ile elde edebilmek bahtiyarlığını vermektir.

Filhakîka bugün bu husustaki faaliyetimizin semeresini pek canlı bir surette görmekteyiz. Vaktiyle Arap hurûfatıyla bir türlü okuyup yazmak bahtiyarlığına nail olamayanların bugün yüzde otuzunun Latin hurûfatıyla okuyup yazmaya muktedir olduklarını müşâhede ediyoruz. Bu ise doğrudan doğruya gerek Türkçe ve gerekse Çerkesçe için kabul ettiğimiz Latin hurûfatının hem fennî ve hem ilmî bir hudut dahilinde bulunması ve hem de pek kolay olması keyfiyetinden ileriye gelmektedir. Unutulmamalıdır ki, Kafkasya'nın Latin hurûfatının tatbiki hususunda sarf ettiği gayret, akıllara hayret verecek derecededir. Kitlenin emek ve zahmetiyle elde edilen milyonlar, yine bu kitlenin menfaati için ilmî ve fennî dimağların elleriyle sarf edilmekte ve küçük bir habbesini [zerresini] bile boş yere feda etmemektedir.

Kafkasya'nın katlandığı bu büyük fedakarlığın sebebi, yukarıda dediğimiz gibi aynı milliyet dahilinde bir lisanın birçok kısımlara ayrılmasına ve o milliyet dahilinde başka bir hat ve başka bir lisan ile müteteklim mevcudiyetlerin vücut bulmasına müsaade etmemesinden ileri gelmektedir. Bu ise bir milletin varlığı için düşünülmesi icap eden en büyük bir düsturdur.

Malumdur ki, küçük milletler arasında bir lisanın tekâmül edebilmesi ve o lisanda edebi harikaların yaratılabilmesi, o dilde intişar edecek [yayılacak] olan âsara [yazılı eserlere] gösterilecek rağbet ile evvela bilecektir ki; bu da ancak kâri [okuyucu] adedinin çokluğuyla mümkün olabilir.

Halbuki biz aynı lisanın hurûfatını muhtelif şekillerde kabul eder ve bunları müttehit bir usul ve idare dahilinde idare edebilmek kabiliyetini gösteremeyecek olur isek, o lisanı kendi kendimize parçalamış ve bu suretle de yok etmiş oluruz. Çünkü küçük küçük ekalliyetlerin teşkil edecekleri muhtelif elifba kârîleri [okuyucuları], muhtelif tarzda neşriyat isteyeceklerdir ki; böyle muhtelif neşriyatın yapılması bugün imkân dahilinde olsa bile, yarın umumi bir iflasa doğru sürükleneceğinden zerrece şüphe edilmemelidir. Ve bunu her aklı-selim kabul etmekte zerrece tereddüt bile edemez.

Şam Çerkes Talim ve Teavün Cemiyeti'nin vücuda getirdiği yeni elifba da, maatteessüf yukarıda söylediğimiz hüsrana maruz kalmak felaketinde bulunacaktır. Çünkü bu elifba doğrudan doğruya Suriye Çerkeslerini Kafkasya'nın ekseriyet teşkil eden ana Çerkeslerinden ayrılmakta ve aynı lisan dahilinde yeni bir lisan yaratmak gayesini takip etmektedir. Bu gayenin tahakkuk ettiğini farz etsek bile, acaba Suriye'de yaşayan Çerkes ekalliyetinin böyle bir varlığı idâme edebilmek ve o kitlenin manevi ve ruhi gıdası olan âsarı [eserleri] yetiştirebilmek iktidarını gösterip gösteremeyeceği meselesi hakikaten cây-i sualdir [sormaya değer husus]. Maatteessüf biz bunun cevabını karanlık bir yokluk içinde vermek mecburiyetinde kalacağız. Çünkü evvela bizim bu hususta ilk düşüneceğimiz nokta tamamıyla maddi olacaktır. Çünkü bu ekalliyet maddi ihtiyacından keserek manevi ihtiyacını tatmine yarayacak olan büyük bir serveti her zaman feda edebilmek kuvvetini bir türlü gösteremeyecektir. Halbuki bir milletin intişar edecek birçok ilmi ve edebi âsara ihtiyacı olduğu gibi, o eserleri vücuda getirecek olanları da layıkıyla beslemek zarureti de vardır. Fakat küçük bir ekalliyet ne bu gibi âsarı vücuda getirebilir ve ne de o âsarı sahiplerini layıkıyla duyurabilir.

Bu, hususun içtimai olan noktasıdır, bir de bunun hayati olan kısmına gelelim.

Acaba Şam'da vücuda getirilen bu elifba, bizim bu günkü medeni ihtiyaçlarımızı tatmin edebilecek midir? İşte bir nokta ki bu husus üzerinde uzun zaman tevakkuf etmek mecburiyetinde kalacağız.

Bu elifba evvela kendisine Fransız elifbasını bir esas olarak kabul etmiştir. Yani muavin [yardımcı] harflerin muavenetiyle [yardımıyla] tek seda çıkarmak keyfiyeti...

Halbuki Fransızların kendileri bile bugünkü elifbalarının bugünkü muğlak şeklinden müştekidirler. "ch"nin "ş" okunması, "ou"nun "u" okunması, "oi"nin "ua" okunması, "dj"nin "c" okunması, "tch"nin "ç" okunması ve ilâh [ve sâire] gibi... birçok fazlalıklar ve aynı harfin birkaç ses çıkarması, mesela "i" harfinin hem "i" gibi hem de "e" gibi okunması ve ilâh gibi karışıklıklar, Fransız elifbasını hakikaten muğlak ve müşkül bir şekle sokmaktadır. Bu zorluk Fransız elifbasını öğrenmek isteyenlerin üzerinde seri bir surette mevcudiyetini göstermektedir.

Bütün dünyaca şu kanaat husule gelmiştir ki; herhangi bir elifbada muavin harflerin yardımıyla husule getirilen tek sedalar, o lisanın başka

başka şive ve lehçelere ayrılmasına, hatta kelimelerin birbirlerinden pek farklı bir surette şekiller göstermesine sebebiyet vermektedir. Nitekim Fransız lisanında da bu başkalıklar yüz vermiştir. Mesela Patuvaların [taşra ağzıyla konuşanların] görüştüğü bir Fransızca ile bir şimalinin görüştüğü Fransızca arasındaki fark dağlar kadar büyük ve geniştir. Bu hususta adetleri binlerceye varacak birçok misallerin yegâne sebebi muavin harflerle bir seda çıkarmak istenilmesinden neşet etmektedir.

Hal böyle iken, ibdâ' [yeni ve güzel bir şeyi ilk defa meydana getirme] ve ihtirâ-i hasenden [daha önce benzeri olmayan bir şey icat etmeden] ayrılarak, Çerkesçe'ye büsbütün yabancı olan Fransız elifbasını esas götürmek(!) <göstermek> nasıl tecviz edilebilir [razı olunabilir]? Bir defa Çerkesçe ile Fransızca'nın arasındaki ses ve seda farkları güneş kadar parlak bir hakikat neşreder. Dişler arasından telaffuz edilen Fransız harflerini, hançereden telaffuz edilmek mecburiyetinde olan Çerkes harfleri meyanına [arasına] sokmak hiçbir zaman da mümkün olamaz. Yukarıda da dediğimiz gibi bir lisanın şive ve lehçesi, o lisanın her harfine dil organında özüne mahsus bir yer ayırmıştır. İşte bu dil organında her seda için ayrılan yere muvafık bir harf bulup getirmek elifba ilmi ile uğraşan mütehasşıs lar için fennî bir faaliyettir.

Demek oluyor ki, ceffü'l-kalem [hemen] herhangi bir lisanın elifbasını alıp o elifbayı başka bir lisana tatbik etmek mümkün olamıyor.

Fakat müterakkî lisanların hurûfatını alarak o hurûfatı, başka bir lisanın şive ve lehçesine uydurmak için ilmî tadilatla bulunmak ve hatta ona bazı yeni başka harfler ilave etmek mümkündür. Ve bizim de burada tatbik ettiğimiz usul budur. Yani taklitten ziyade lisanın muhtaç olduğu ihtirâatta [daha önce benzeri bulunmayan şeylerde] bulunmak ve elifba için lisan değil, var olan lisan için bir elifba yaratmaktır.

Fransız elifbasının, farzımuhal olarak aynen Çerkesçe'ye tatbikini mümkün bile görsek, yine Şam Talim ve Teavün Cemiyeti'nin vücuda getirdiği bu elifbanın, kitle üzerinde arzu edilen faydayı bir türlü temin edemeyeceğini anlarız.

Esas hurûftan başka, adetleri sayılmayacak kadar çok olan birçok muavin harflerle vücuda getirilmiş tek harflerle de karşılaşmaktayız. Bilâterreddüt diyebiliriz ki, bu elifbada her kelime için bir harf icat

edilmek istenmiştir. Nitekim gözümüzün önüne konan birçok misaller, bunun en bâhir [parlak] ve en açık bir misalidir.

Mesela “zh” harfi “ظ” sedasını çıkarıyor. Fakat bu seda “eski” manasına olan “zhi” kelimesinde olduğu gibi olacaktır. Kezâlik “qh” (ك), “gh” (غ), “ss” (ص), “ll” (ل), “jd” (!) <dj> (ج), “tc” (چ) ve ilâ-âhir ... gibi her kelimeye göre vücuda getirilmiş sesler vardır ki, bunların adedi aşağı yukarı 140’a balığ olmaktadır. İhtimal bunların arasında bir o kadar da unutulmuş fakat sonradan ilave edilecek kelimeler vardır.

Bu şekil bizim önümüze açık bir surette, elifbayı âsân [kolay] şekilden çıkartarak, onu öğrenmesi ve ezberlenmesi güç bir şekle sokmakta olduğunu koymaktadır.

Bu suretle vücuda getirilen bir elifba arasında “imlâ” meselesi ne olacaktır?

Hiç şüphesiz ki, bu şerâit dahilinde hiçbir kavâide [kurala] tabi olamayacak olan imla keyfe göre yazılacak ve bir ferdin yazmış olduğu herhangi bir kelimeyi, diğer bir fert okuyabilmek bahtiyarlığına nail olabilmeyecektir(!) <olamayabilecektir>.

Hayatta hiçbir lisanı bu kadar fazla seslerle vücuda getirilmiş hurûfat yoktur ve olamaz. Bu olsa olsa ancak Çince’de mevcuttur ki, orada da sade elifbayı tahsil etmek bir hüner ve bir ilim gibi kabul edilmiştir.

Halbuki biz elifba tahsilini bir ilim olarak kabul etmek istemiyoruz. Bilakis elifbayı, bizi en kısa yollarla ilme götürecek bir vasıta olarak görmek istiyoruz. Ve bütün gayemiz de elifbayı kolay öğrenilebilecek basit bir şekle sokmaktır. Fakat bu halde bazen eskiden beri teâmül olarak kullanılan sesler bir zarara uğrayacak olur ise, biz bunu elifbanın âsânlığı için kabul etmek mecburiyetinde kalıyoruz. Ve diyoruz ki, ilmi bir şekilde vücuda getirilen bir elifbanın bazı kelimelerin telaffuzunda vücuda getirdiği başkalık, o lisan için mazarrat [zarar] yerine bilakis fayda temin edecektir. Saniyen bu değişme keyfiyeti umumi olacak ve lisan bu tebeddülü [değişimi] hissetmeden benimseyecektir. Yeter ki, elifba ilmi bir şekilde vücuda getirilsin ve hissî düşüncelerden ziyade fennin esâsatına [temellerine] ittikâ etsin [dayansın].

Şam Çerkes Talim ve Teavün Cemiyeti, 18 Nisan 1925 tarihinde neşrettiği bir broşüründe “*Kafkasya’da vaz edilen Çerkes elifbasının Çerkes lisanıyla muvafık olmadığını ve bu elifbanın Çerkes lisanını tabâat [basın yayın] aleminden uzaklaştıracağını itibar nazarına alarak*

eşkâl itibariyle bütün dünyanın kabul ettiği maruf [bilinen] şekillerle yeni bir elifba vücuda getirmek mecburiyetinde kaldığını” söylemektedir.

Gönül arzu ederdi ki, Kafkasya’da vücuda getirilen elifbanın Çerkes lisanını ne suretle tabâat aleminden uzaklaştıracığı ilmi esaslara istinâden zikredilmeliydi.

Velev ki, bizim vücuda getirdiğimiz elifbada bir noksanlık bile mevcut olsaydı, bunu yeni bir elifba vücuda getirmek suretiyle tashihe kalkmaktan ziyade, bu hususu ilmi tenkitlerle bize bildirmeleri icap ederdi. Unutmamalıdır ki; Kafkasya bütün bir milletin hayatına taalluk eden böyle hayati bir meselede yapılacak her türlü ilmi itirazâtı hüsn-i suretle kabule ve bunun için de anlaşılmaya her zaman âmâde idi. Hatta bu anlaşma keyfiyetini bizler kendimiz için pek büyük bir şeref telakkî ederiz (Orta Asya, Sibiryâ, Ural ve İdil Türkleri hâkezâ).

Fakat bu, maatteessüf böyle yapılmıyor. Bilakis küçük bir Çerkes ekalliyeti, yaratılmak istenilen yeni bir lisanın peşinde gitmek ve kök ile gövdeden ayrılarak kırık bir dal gibi sallanmaya mecbur kılınmak isteniyor. Bu ise küçük bir ekalliyet için ve o ekalliyetin milliyet ve lisanı için ne kadar büyük bir tehlike teşkil eder!

Her halde bunu, bu husus ile uğraşanların itibar nazarına almaları icap ederdi.

Bizim vücuda getirdiğimiz Çerkes elifbasının, şekil itibariyle bütün dünyaca maruf olan şekillerden ayrı olduğunu iddia etmek de bir haksızlıktır. Biz esas itibariyle Latince hurûfatını kabul etmekle beraber, Latince harfler meyânında bizim sesimizi telaffuza müsait olmayan harfleri de ihtirâ etmek [daha önce benzeri olmayan bir şey îcat etmek] mecburiyetinde kaldık ve bu ihtirâ keyfiyeti de olduğu gibi ceffü’l-kalem yapılmadı. Bilakis fennî usul ve metodlar dairesinde vücuda geldi. Bu husustaki gayemizi de şu suretle izah etmeyi münasip buluyoruz. Biz muavin harfle vücuda getirilecek seslerin bir elifba için tehlikeli ve muzır olduğuna tamamıyla kâniyiz. Çünkü bu şekil dahilinde imla, kıraat [okunuş] ve kavâid [kural] sistemleri tamamıyla alt üst edildiği gibi, çocuklar için de bunu öğrenmek büyük bir zorluk yaratacaktır. Bu sebepten her ses için tek harflerin istimali [kullanımı], bizim elifba sistemimizde esaslı bir gaye olarak kabul edilmiştir. Eğer böyle bir harfi, kabul ettiğimiz Latince meyanında bulamaz isek,

tabiiyetiyle bunu yeniden vücuda getirmek kuvvet ve kudretini kendimizde hissetmekteyiz. Nitekim de bu suretle hareket ettik.

Mâhâzâ [bununla birlikte] biz, Suriye'deki Çerkes ekalliyeti ile elifba hususunda her zaman anlaşmaya hazır olduğumuzu ve onlar tarafından sorulacak her hangi bir suali memnuniyet ve muhabbet ile karşılayacağımızı da bildirmeyi kendimiz için bir vazife biliriz. Ve deriz ki; Çerkes lisanı hususunda aynı milliyetten olan bu ekalliyetin de bir hakk-ı itirazı vardır. Bunu dinlemek ve bunlarda görülecek makul nazariyeleri kabul etmek bizim için bir borçtur.

Fakat aynı lisan ve aynı milliyet dahilinde, yeni bir lisan ve bu suretle de yeni milliyet yaratmaya kalkışmak... Bilmem ki bunu nasıl tefsir edebiliriz?

Bu Kafkasya'da yaşayan Çerkes ekseriyeti ile Suriye'de yaşayan Çerkes ekalliyetini tamamıyla birbirinden ayıracaktır.

Tiflis: Rustavelli numara 8, "Yeni Türk Elifba Komitesi"

Rus Arşiv Belgeleri - 6

Çev. Murat Topçu

25 Mayıs 1841

Karadeniz Kıyı Hattı Komutan Vekili İ.R. Anrep'in Müstakil Kafkas Kolordusu Komutanı Ye. A. Golovin'e Ciget ve Ubıh Soylularının Yemini Hakkında Raporu

6 Mayıs'taki 133 numaralı raporun ardından Ciget topluluğu Hamışların itaat etmeleri konusunu yüksek emrinize bildirmekten onur duyarım. Artık deniz kıyısındaki Cigetlerin hepsinin ve Ubıhların bir kısmının ekselanslarına ebediyen bağlılık yemini ettiğini ve rehineler verdiklerini bildirmekten de onur duyarım.

Zatıalınıza bu olayı bildirmekten dolayı kendimi çok mutlu addediyorum ve çok önemli sonuçlar vaat eden bu işin ayrıntılarını müsaadenizle aktarmak istiyorum. Ubıh ve Abhazların arasındaki bölgede yaşayan halka Saadzen deniyor, Gürcü kabileleri arasında bu halk Cigetler olarak biliniyor.

Cigetler Abhazca konuşuyor ve gelenekleri itibariyle diğer komşuları Ubıhlardan daha çok, Abhazlara benziyorlar. Eski çağlardan beri Abhaz hükümdarlarının onlar üzerinde nüfuzu vardı ve bu halka karşı büyük saygı duyuyorlardı. Abhazya'nın prens ve soylu ailelerinin Cigetlerle akrabalığı bulunuyordu. Bu iki halkın toplumsal yapıları aynı idi: Tartışmasız olarak prens ve soylu aileler iktidarı ellerinde tutan güçlü taraftı.

Abhazya'nın ele geçirilmesi döneminde bu bölgeyle Cigetler arasındaki ittifak sona erdi ve son yıllarda aralarında husumet oluştu. Sonuç olarak Cigetler kendileri gibi savaşırlıklarıyla bilinen Ubıhlarla birleşti ve beraber Abhazya'ya ve bizim istihkamlarımıza karşı harekate giriştiler. Cigetleri iki ana gruba ayırmak mümkündür: Dağlılar: Ahçıpsa, Aibga ve Pshu ve deniz kenarındakiler: Hişha, Tsvandırıps, Geça, Areda ve Hamış.

İlk grubu 2 ila 3 bin hane arası olarak değerlendirebiliriz.

Dağlı Cigetler Mzımta, Psou ve Bzıb nehirlerinin üst kısımlarında yaşarlar ve buraya oldukça zor bir yoldan ulaşılabilir. Eski zamanlardan beri bu bölge, halkı rahatsız eden ve yönetimimiz

tarafından izi sürülenlerin ve kendi halkı tarafından intikam için aranan kaçakların sığınağı olmuştur. Çevredeki halklar arasında dağlı Cigetler savaşırlıkları ve yiğitlikleri ile bilinmese de en yorulmaz ve çevik haydutlardır. Kafkasya'nın kuzey tarafında Medovey ismiyle bilinirler ve avcılıklarıyla ünlüdürler.

Kıyı Cigetlerinin bölgeleri özellikle Psou ve Bzıb nehirleri arasındaki yüksek dağlık alanla ikiye ayrılmıştır, fakat bu dağların arasındaki bölgede ekime elverişli, zengin ve nüfusun çok olduğu birçok vadi bulunmaktadır. Denize yakınlık ve ticaret kıyı Cigetlerine hayatın çeşitli rahatlıklarını sağladı, bu nedenle kıyılara yapılan şiddetli akınlar onlara karşı doğrudan bir etkiye sahipti. Diğer yandan Gagra'nın güçlendirilmesi Abhazya'ya giden en iyi yolu onlar için kapattı ve Cigetler zorlu ve güvensiz karlı dağ yollarından geçmek zorunda kaldı.

Birkaç yıl önce Hacı Berzek kar fırtınasında 700 kişiyi kaybettikten sonra Abhazya'ya dağlardan gitmeme konusunda yemin etti. Cigetlerin topraklarını işgal etmek için imkanlara sahiptik, sık sık bu konuda tehditlerde bulunduk ve bazen imkanlar dahilinde tehditlerimizi hayata geçirdik. 1838 yılında Bzıb nehrinin yukarısında dağınık olarak yerleşik 300 hanesi olan Pshu topluluğunu zapt etmek için bir sefer düzenledik. Koşullar bu harekatı engelledi, fakat 1839'da Pshular kendileri itaat ettiler. Bunun ardından 1840'ta Ançabadze prenslerine tabi Hişha topluluğu (150 hane) ve Abhazya'ya daha yakın olan Tsvandripş'in birkaç köyü fethedildi.

Devlet Merkezi Askeri Tarih Arşivi (ЦГБИА, ф. ВYA, д. 6435, 1841 г., лл. 8-10 об)

24 Aralık 1852

Kafkas Hattı ve Karadeniz Birlikleri Komutanının Müstakil Kafkas Kolordusu Başkomutanına Rusya Tabiyeti İçin Yemin Veren Hamişey ve Çerçeneylerin Sayısı Hakkında Raporu

Majesteleri'nin Maiyetinden Tuğgeneral Volf, bu yılın 17 Ocak tarihli 72 numaralı yazısıyla benden, 15 Hamişey ve 28 Çerçeney köyünde Rusya'ya bağlılık yemini eden kişilerin sayısı hakkında en azından yaklaşık bilgileri iletmemi istedi.

31 Aralık 1851 tarihli ve 3288 sayılı raporumla Zatiâlinize sunulan cetvelden anlaşıldığı üzere, belirtilen köylerde 1360 erkek olduğu, fakat kadınların ve küçük yaştakilerin sayısının bilinmediği görülmektedir; bu nedenle Karadeniz Kordon Hattı komutanına bu bilgiyi toplaması ve sunması önerilmiş, bunun için Tümgeneral Raşpil uygun bir zamanda özel bir memur gönderilmesini düşünmüştü. Ancak bu öneri, Albay Kuharenko'nun raporu ile, gönderilen kişinin hayatını açıkça riske atmadan güvensiz ve şüpheli halkı ikna etmenin imkânsızlığı nedeniyle uygulanamamış ve onun görüşüne göre, bahsi geçen toplulukların nüfus miktarını açıklamasını sağlamanın tek yolunun onlara tuz dağıtımını durdurmak olduğu, bunun için de izin talep ettiği belirtilmiştir.

Söz konusu bilgilerin ısrarlı ve zoraki bir şekilde talep edilmesinin halk arasında Hükümet aleyhine yanlış söylentiler doğurabileceğini ve çeşitli düzensizliklere yol açabileceğini göz önünde bulundurarak, bu önleme başvurmada, daha uygun bir zamana kadar Hamışey ve Çerçeney köylerindeki nüfus hakkında tuz dağıtımını amacıyla toplanan 1360 kişilik mevcut bilgilerimizle yetinmeyi uygun görüyorum ve bu konuda Zatiâlinizin onayınızı rica ediyorum.

Свиты Его Величества Tuğgeneral Volf, bu yılın 17 Ocak tarihli № 72 ile benden 15 Hamışey ve 28 Çerçeney köyünde Rusya'ya tabiyet yemini eden kişilerin sayısı hakkında en azından yaklaşık bilgileri iletmemi istedi.

Krasnodar Krayı Devlet Arşivi (ГКК, ф. 261, оп. 1, д. 1263, л. 33).

28 Kasım 1859

General Yaver Prens Baryatinski'nin Savaş Bakanı General Yaver Suhozanet'e Müzekkeresi

Şimdi Kafkasya'nın batı kısmında meydana gelen önemli bir olay dolayısıyla İmparator hazretlerine samimi tebriklerimi sunmak için tekrar aracılığınızı rica etmekten özel bir mutluluk duyuyorum; bu yörenin en güçlüsü ve en savaşçısı olan Abzeh halkı gönüllü olarak itaat etti ve törenle Majeste İmparatora sadakat yemini etti.

İtaat görüşmeleri, bu sonbaharda sağ kanat komutanının şahsi idaresi altında yapılacak kış harekatı için Hamketi mevkiinde bir müfreze toplanmakta olduğu sırada başlamıştı. Henüz silahımızın gücünü test etmemiş ve sınırsız bir hürriyete alışmış olarak, günlük

ve sarp bir coğrafyada yaşayan bu kalabalık kabileye önerilen yumuşak şartlar, kısa süre sonra görüşmeleri istenilen sonuca getirdi.

Yemin töreni 20 Kasım'da kampta, her sosyal tabakadan sayıları 1500-2000 civarında olan saygın ileri gelen ve delegenin katılımıyla yapıldı. İlk önce, halk arasında baş ruhani önder olarak birçok dinsel engelin bertaraf edilmesinde çok yardımcı olan ve Muhammed dininin Hristiyan bir hükümdarın tebaası olmaya engel olmadığını açıklayan Muhammed Emin yemin etti.

Abzeh ileri gelenlerinin ricasıyla general Filipson, Muhammed Emin'in, hiçbir iktidar yetkisi olmadan onlarla eşit haklara sahip olarak aralarında kalmasına izin verdi.

Yakında Muhammed Emin'in küçük kardeşi ve her topluluğu temsilen 8 saygın ileri gelenle birlikte Tiflis'e gelmesini bekliyorum.

Nehirlerin yukarı kesimlerinde yaşayan Abzehler belirlenen sekiz *amanatı* 21 Kasım'da teslim ettiler. Kafkas sıradağlarının güney yamacında, Tuapse nehrinin yukarılarında yaşayan aşağı Abzehler de aynı sayıda *amanat* teslim edecek. Bu nehrin, Karadeniz'in doğu kıyısında bulunan ağzının yakınlarında Velyaminovskoye istihkamının harabeleri var. Tuapse topluluğu, kendilerini Abzeh sayıyor.

Gubs nehrinin zirvelerinde yaşayan Abaza kabilesine mensup Barakaylar da Abzehlerle birlikte itaat ettiler ve bir *amanat* teslim ettiler.

Böylelikle, Kuban'ın yukarı havzasıyla, Kafkas sırasının kuzey yamacındaki Şapsığ toprakları arasında hiçbir asi kabile kalmadı. Batı Kafkasya'nın diğer taraflarından alınan bilgilere göre, Natuhay ve Şapsıglarda şimdi büyük halk toplantıları yapılıyor. Bugüne kadar asi olan kabilelerdeki genel ruh haline bakılırsa, bunlar da hükümete itaat beyan edebilirler.

Abzehlerin barışa ikna edilmesinden ciddi şekilde yararlanmak niyetiyle, o yörede silah zoruyla adım adım yapmayı planladığımız işleri bitirerek durumumuzu güçlendirmeyi planlıyorum. Bu kabile şimdi itaat ettiğine göre, bu işler daha çabuk ve daha az masrafla bitirilebilir. Ama bu işleri mümkün olduğu kadar hızlandırmak için şimdi sağ kanattaki işçi sayısını artırmaya çalışacağım.

Kafkasya Arheografi Komisyonu Belgeleri (AKAK. T. XII. 4. 1. C. 827–828).

26 Şubat 1860

Abhazya'daki Birliklerin Komutanı Tuğgeneral Korganov'un Kutais Genel Valisi Tümgeneral Prens Eristov'a Mektubu

Altesleri, Ubıhların bu yıl ocak ayında altesleriyle yaptıkları görüşmelerin sonucunda, bir ay sonra vermeyi vaat ettikleri cevabı almak üzere beni Gagra istihkamına gitmekle görevlendirdiler.

Bu görevi yerine getirirken, Ubıhların cevabını öncelikle, alteslerinin seçimiyle önceki görüşmelere katılmış olan kişilerden almayı planladım. Dolayısıyla Gagra'ya hareket etmeden önce, önceki görüşmelere katılmış kişilerden en azından birkaç kişinin benim oraya ulaşacağım tarihte istihkamda toplanması için talimat verdim.

19 Şubat'ta Gagra'ya geldiğimde henüz kimsenin toplantıya gelmemiş olduğunu gördüm. Gagra'nın komutanı bana sözlü olarak, Ciget topraklarında kan dökmeye varan karışıklıklar olduğunu ve meydana gelen çatışmada her iki taraftan 10'a yakın ölü ve yaralı olduğunu bildirdi.

Ciget prensi Yakub Tsambayev benimle birlikte Gagra'ya geldi. Kendisini Reşid Geç'e elçi olarak gönderdim ve yanıma gelmesini rica ettim. Aynı zamanda Hacı Kerenduh Berzek'e, görüşmeler sırasında yanında olan kişilerden bazılarıyla birlikte kendisini görmeyi istediğimi iletmesini istedim. Eğer gelemeyecekse, vaat ettiği hususlarla ilgili yazılı cevap göndermeliydi.

20 Şubat'ta Ciget soylusu Someh Abiç yanıma geldi ve Ubıhlara dair ilk bilgileri verdi. Söylediğine göre Adler'in ötesindeki tüm ahali galeyana gelmiş. Hacı Kerenduh ve onunla birlikte görüşmelere katılan Ubıhlara karşı bir hoşnutsuzlar grubu oluşmuş. Grup onları, herkesin onayını almadan toplantıya katılmakla, tüm Ubıh halkı adına barış vaat etmekle suçluyor. Özellikle onun kendi çıkarı için bunu yaptığının ve buna karşılık büyük armağanlar aldığına, bu sürece katılmayanlara hiçbir şey vermediğine inananlar şikayetçi.

21 Şubat'ta prens Yakub Tsambayev Adler'den döndü. Ubıhların durumuyla ilgili haberleri doğruladı. Hacı Berzek'le ilgili olarak,

toplantıya katılan taraftarlarının şimdi de tebaalık andı içmeyi reddetmediğini, Kerenduh'un yine şahsen başkomutanın yanına gelmeye hazır olduğunu, ama geri kalan halk konusunda, özellikle kendisine karşı olanlar ve kötü niyetlilere karşı elinden bir şey gelmediğini açıkladı. Barış önerisi konusunda Kerenduh'un düşmanları, Vardane halkından İsmail-bey Barakay-ipa Dzias'ın bu yakınlarda Konstantinopol'den yazdığı bir mektuptan yararlanıyorlarmış. Mektupta güya Türkiye ve İngiltere'nin yeniden Rusya'ya savaş ilan edeceği ve bu nedenle Ubihların mücadeleye devam etmesi ve hiç olmazsa bu kış süresince itaat etmemeleri gerektiği yazıyormuş.

Ayın 22'sinde Reşid Geç Gagra'ya yanıma geldi ve isteğini yerine getirerek mektubu Hacı Kerenduh'a özel ulakla gönderdiğini söyledi.

Reşid Geç'le konuşmamdan şu sonuçları çıkardım:

Altesleri Gagra'dan ayrıldıktan sonra, Geç sülalesinden bazı başına buyruk gençler, Reşid'i Ubihlarla yapılan görüşmelere katılırken, kendi sülale üyeleri için hiç armağan talep etmeyip, tam tersine Ubih delegelere birçok nişan verdirmekle suçlayarak onun makamını tartışmaya açmışlar. Geç sülalesinden gayrımemnun 15 aile, kendilerine bağlı soyluları toplayarak Reşid'e silahlı saldırıda bulunmuş. Reşid'in bağlılarıyla girilen silahlı çatışmada bir kişi ölmüş, bir kişi de yaralanmış. Savunan taraftan 6 yaralı varmış. Bu çatışmaya prensler ve soylular katılmış. Her iki tarafın köylüleri prenslerinin çatışmasına hiçbir şekilde katılmamış.

Reşid'in düşmanları halen aileleriyle birlikte ormanda saklanıyor ve bize sadakati nedeniyle ondan nefret ettikleri için ilk fırsatta yalnızca ona değil, mümkün olursa Ruslara da yeniden saldırmaya hazırdılar. Reşid'e göre sayıları yaklaşık 200 kişidir.

Yani, Reşid Geç, kendi durumunu o denli tehlikede görüyor ki, yöresindeki asayişin ancak askerlerimizin yardımıyla sağlanabileceği kanaatinde.

Ubihlara gelince, müzakerelerin içeriğine dair cevabı beklerken, Reşid Geç Gagra'ya gelişimden önce Hacı Kerenduh'a iki mektup daha yollamış, ama hiçbir cevap almamış. Aslında, Ubihların söylemlerindeki tezatlar, kendisinin Adler'in ardındaki tüm ahalinin bize karşı düşmanca duygular beslediğine dair

kanaatini pekiştirdi ve bu nedenle, bugünkü koşullarda Ubıhların itaat altına alınmasının ancak silah zoruyla mümkün olabileceğini düşünüyor; işi barış görüşmeleri yoluyla çözenin faydasız olduğu kanaatindedir.

23 Şubat'ta akşam vakti Kerenduh'un ulaşı Gagra'ya döndü. Kendisi Kerenduh'a Reşid'in mektubunu götürmüştü. Mektupta ya kendisinin gelmesi ya da vaat ettiği gibi müzakerelerdeki maddelerle ilgili cevap vermesi isteniyordu.

Hacı Kerenduh ulaşı Reşid Geç'e kendisinin hasta olduğunu ve gelemeyeceğini, sorularına ne yazılı ne de sözlü yanıt veremeyeceğini söylemesini istemiş.

Hacı Kerenduh'tan aldığı cevabı bana naklederken Reşid'de büyük bir üzüntü ve hatta mahcubiyet fark ettim, kendisiyle yüz yüze Türkçe konuştuğum için bu bana garip göründü.

Yukarıda anlatılan tüm bilgilerden sonra ve Ubıhlarla yapılan müzakerelere katılma iznim olmadığı halde, bu davanın bölgemiz için birinci derecede önemli sonuçları olacağını düşünerek, Reşid Geç'e bir adım daha atmayı önerdim. Kendisi benim isteğimle gönderdiği mektuba Hacı Kerenduh'tan cevap alamadığı için, bunu şahsen kendisine karşı yapılmış bir hakaret olarak kabul etmeli, Hacı Berzek'e gitmeli ve şu hususları izah etmeliydi:

1) Reşid Geç'in aracılığını kabul edip Ubıhların işine karışmasına imkan vererek onu, bir ay sonra müzakerelerin tüm maddelerinin kabul edileceğine dair sayın Kutais genel valisine verilen sözün suç ortağı yapmış, söz verilen sürenin bitiminde hiçbir cevap vermeye tenezzül etmeden onu, Reşid Geç'i, Rusların gözünde çok zor bir duruma düşürmüştü. Bu durumda onların güvenini tamamen yitirmesi söz konusu olabilecekti.

2) Ubıhların işine karışmasından dolayı kendi soydaşları tarafından perişan edilmişken, bir de Hacı Kerenduh'un davranışından sonra gelecekte yalnızca akrabalarının değil, tüm Cigetlerin ve diğer komşularının düşmanlığının daha da artacağını beklemelidir. Kimseden yardım gelmeyecektir.

Ve nihayet, bu durumda varını yoğunu kaybetme ve Rus idaresi nezdindeki tüm ağırlığını ve nüfuzunu yitirme tehdidi altında iken, Hacı Kerenduh'tan, müzakelere başkanlık etmiş bir kişi olarak, alteslerine vaat edilen tüm konularda olumlu cevap vermesini ve

kendisiyle birlikte Suhum'a ve Kutais'e gitmeyi talep etme hakkına sahiptir. Yahut hem Cigetlere ve hem de Ruslara karşı içinde bulunduğu tehlikeli ve istikrarsız durumda onu korumalıdır.

Anlayabildiğim kadarıyla Reşid Geç teklifimi içten bir memnuniyetle kabul etti ve sonucu bana 10 veya 13 Mart'ta şahsen bildirmeyi vaat etti.

Reşid Geç'e önerdiğim bu girişimi yapmaya şu nedenlerle karar verdim: Birincisi, kendisi Ubıhlar arasında popülerdir ve muhtemelen bizim için en güvenilir kişidir. İkincisi de ancak Ubıhlara gidiş amacını bu şekilde sunarak onların aklında ne olduğunu öğrenme, müzakerelerin gelecekteki başarısını hesaplama ve bölgeyi itaat altına almak için gerekli hareket tarzını seçme imkanına sahip oluruz.

Tüm bu hususları alteslerinin takdirine sunarken, daha Gagra'ya gitmeden önce Tsabal prensi Şirim-bey Marşanı'yi, Ubıhların halet-i ruhiyesi konusunda sağlıklı bilgi almak amacıyla çok gizli bir şekilde Ubıh topraklarına bir ajan göndermekle görevlendirdiğimi eklemeyi görev bilirim.

Ayın 25'inde adamımız geri döndü ve aşağıdaki bilgileri getirdi:

1) Gagra'daki müzakerelerden sonra Hacı Kerenduh Ubıhlara bilgi verdiğinde hep bir ağızdan onu protesto etmişler ve tüm toplum adına Ruslarla konuşma hakkını tanımamışlar. Ubıhlar kendi gücüne o kadar güveniyormuş ki, Ruslara karşı koymaya her zaman hazırlarmış.

2) Ubıhlar ilkbaharda ağaçlar yaprakla kaplandığında, ailelerini ormanlara saklayıp savaşa hazır olmayı hesaplayarak kışı barış görüşmeleriyle geçirmeyi düşünüyorlarmış.

3) Türk sultanının himayesine güvenerek, Ruslara itaat etmektense, Türkiye'ye göç etmeyi tercih edeceklermiş.

4) Hacı Kerenduh, Ubıhların protestosuna karşı, kendisinin Ruslarla girdiği ilişkiler sayesinde tüm kış boyunca Rusların hareketsiz kaldığını, tüm yoldaşlarıyla birlikte armağanlar almışken, Rusların eline tek bir *amanat* vermediğini ve yapılan tekliflere doğru cevap vermekle kimseyi sorumlu tutmadığını söyleyerek cevap veriyormuş.

Kafkasya Arheografi Komisyonu Belgeleri (AKAK. T. XII. 4. 1. C. 836–838).

16 Mayıs 1860

Karargah Komutanı Zotov'un Kabardey Okruğu Amiri V.V. Orbeliani'ye Yazısı

Pasaport alan Edik Tohov'a ve diğer şahıslara, Türkiye'ye karayoluyla veya deniz yoluyla gitme izni verilmesi hakkında

Saygıdeğer Prens Vahtang Vahtangoviç!

Geçen yıl karargâhımdan Mekke'ye gitmek için pasaport alan Edik Tohov, babasını ve diğer Kabardeyleri geçiş belgeleri olanlarla birlikte Sağ Kanat'tan geçen yolu izlemeye zorladıkları gerekçesiyle bana geldi. Bu sebeple, pasaport almış şahısların yol seçimine zorlanmamasını ve Mekke'ye gitmek için en uygun buldukları yolu kullanmalarını alteslerinin takdir ve tensiplerine arz ederim.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (ЦГА КБР, ф. 2, оп. 1, д. 465, л. 7 и 7 об.)

25 Mayıs 1860

Grozni Kalesi. YYevdokimov'un Orbeliani'ye Kabardeylerin Hacca Gitme İsteği Hakkında Bilgi Vermesini Öneren Mektubu

Şimdiye kadar Türkiye'ye hacca gitmek isteyen halkın hareketi hakkında kesin bir bilgi edinemediğimden, size bu özel ulakla şunu bildirmenizi rica ediyorum: Daha önce göç etmek için kayıt yaptıran kişiler hala yerlerinde mi kalıyorlar, yoksa hala Türkiye'ye gitmeyi mi düşünüyorlar? Bu son durumda özellikle şunu bilmek istiyorum: Tüm bölgenizden bu göçü isteyen tam olarak kaç aile var ve ne zaman yola çıkmayı düşünüyorlar?

...(okunamadı) Beni özellikle ilgilendiren şu: Sizin göndermek istediğiniz Kabardeyler gitti mi, kaç aile toplandı ve hareket ettiler mi, çünkü belirlediğiniz süre çoktan geçti.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (ЦГА КБР, ф. 2, оп. 1, д. 465, л. 10-11)

30 Mayıs 1860

Grozni Kalesi. Terek Oblastı Birlikleri Komutanı General-Yaver N.İ. YYevdokimov'un Kabardey Okruğu komutanı V.V. Orbeliani'ye Mektubu

Kabardeylere Askeri Oset Okruğu halkı üzerindeki “zararlı etkileri” nedeniyle Gürcistan Askeri Yolu’ndan Türkiye’ye gitmelerinin yasaklanması

Size bağlı okrugtan 66 ailenin Türkiye’ye Taman üzerinden deniz yoluyla ve geçen yıldan pasaportları olan 14’ünün Askeri Gürcü Yolu’yla Kafkas Krayı üzerinden gönderilmesi hususundaki raporunuza istinaden Size acilen bildirim ki, bu sonuncular Askeri Oset Okruğu’nda görünmeleriyle birlikte, bu okrugun Taman’a yollanan grubunda kargaşaya yol açtılar. Bu nedenle karargâh komutanım Tuğgeneral Zotov onları Vladikafkas’tan geri çevirerek Nalçik’e gönderdi. General Zotov’un talimatını tamamen onaylayarak, onların ilk kafilenin ardından deniz yoluyla Türkiye’ye Kuban Oblastı üzerinden gönderilmeleri için talimat vermenizi rica ediyorum.

Eğer ki birilerini daha Türkiye’ye göndermeyi gerekli görürseniz, hiçbir gerekçeyle Taman’dan deniz yolu haricinde gönderilmesinler. Askeri Oset Okruğu halkı üzerindeki zararlı etkilerinden kaçınmak için, ki bu etkiyi Kabardey’den gelen 14 aile yarattı.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (ЦГА КБР, ф. 2, оп. 1, д. 465, л. 14, 15)

10 Temmuz 1861

Feldmareşal Prens Baryatinski’nin Vekili Olarak Kafkas Ordusuna Kumanda Eden General Yaver Prens Orbeliani’nin Savaş Bakanı General Yaver Milyutin’e Müzekkeresi

19 Ağustoa tarih ve 1336 sayılı müzekkerede ekselansları hem Ubihlar, Şapsıglar ve Abzehlerden Tiflis’e gelen delegelerin önerileri, hem de benim bu önerilere verdiğim cevapları öğrenmek istemişlerdi. Bu delegelerin ısrarlı ricalarını yerine getirerek, majeste imparatorndan Hamketi istihkamı yakınlarında bulunan Verhne-Abazehski müfrezesinin kampında onları kendisine takdim etme izni aldım.

Bu iznin verildiğini öğrenen yaklaşık 800 Dağlı kampın dış çemberine geldi, ama içlerinden yalnızca en saygın 60 kişiye hükümdarın yanına gitme izni verildi. Ubih Berzek herkes adına konuşarak, hükümdardan kendilerini Rus uyruğuna kabul etmelerini rica etti. Majesteleri imparator, onları kendi tebaası olarak görmekten çok memnun olacağını, ama bunun için soygunculuğu bırakmaları, kendilerine atanacak amirlere itaat etmeleri, tüm taleplerimizi kabul etmeleri ve bunları yerine getirmeye hazır olduklarının kanıtı olarak ellerindeki esirlerimizi ve kaçakları hemen teslim etmeleri gerektiğini söyledi. Hükümdarın bu sözleri sessizlikle karşılandı. Kampa gelen ileri gelenlerin ve delegelerin tüm halkı değil, bizimle savaşı gerçekten sona erdirmek isteyen ve bunun için bazı fedakarlıklar yapmaya hazır ama, tüm halkı ardından sürükleyebilecek kadar güçlü olmayan bir grubu temsil ettiği ortaya çıktı.

Hükümdar “Neden susuyorlar?” diye sorduğunda, Berzek ellerinde yazılı bir dilekçe olduğunu söyledi. Hükümdar bu dilekçeyi teslim almalarını ve Dağlılara dilekçenin değerlendirilmesi ve yaşamlarının düzenlenmesi işiyle Kafkasya yönetimini görevlendirdiğinin ilan edilmesini emretti. Bundan sonra her konuda Kont YYevdokimov’a başvurmaları gerekecekti. Bu dilekçeye ekli çeviri metninden ekselansları, bu halkların önerdiği taleplerin makul olmaktan ne kadar uzak olduğunu göreceklerdir. Bu dilekçeyi yazan kişinin hem savaşın devamında kendileri için bir hayır görmeyip, itaat ifadeleriyle taleplerimizi yumuşatmayı uman bir kısım hemşehrilerini tatmin etmek ve aynı zamanda bizden ciddi ödünler alıncaya kadar bizimle mücadeleden vazgeçmek istemeyenleri tatmin etmek isteyen biri olduğu bellidir.

Elimizdeki bilgilere göre, savaş taraftarları partisinin yörede birliklerimize ve Kazak hatlarına en uzak olup, savaşın kaçınılmaz ve yakın olan yıkım tehdidini henüz hissetmeyen yerlerde özellikle güçlü olduğu anlaşıyor. Hatlarımıza yakın yerlerde ise halkın çoğunluğu, yıkımdan kurtulmak için tüm taleplerimize uymaya hazırdır. Yani, bu halklardan tek yürek olmuş, uzun süreli bir direniş beklenmez. Ama askeri harekatlara başladıktan sonra, başlarda ciddi bir direnişle karşılaşmaya hazır olmalıyız ve özellikle de Laba’nın sol yakasındaki yeni stanitsalarımızın güvenliği

meselesine dikkat etmemiz gerekecektir. Bu kriz uzun sürer mi ve yeniden başlar mı, şimdi öngörmek mümkün değil. Her halükarda önümüzdeki yıl boyunca her raslantıya hazır olmak zorundayız.

Ubıhlara karşı Abhazya istikametinden bir hareket, Kuban Oblastı'ndaki icraatımızı önemli ölçüde kolaylaştırırdı. Ama ne yazık ki mevcut durum, gelecek yıl o istikametten ciddi bir girişimde bulunma imkanı konusunda beni ciddi şekilde kuşkuya sevk ediyor. Hatta Kutais genel valisi, Suhum'dan Pshu'ya yol yapımı işine devam etmenin olanaksız olduğu görüşündedir, majeste imparatora bu işi bitirmeyi ve Abhazya'ya komşu kabileleri itaat altına almayı şahsen vaad etmiş olan Abhazya hükümdarı ise, bu sözden dört gün sonra hastalıklarının tedavisi için Konstantinopol'e gitme izni istedi. Seyahat amacı gerçekten böyle midir, emin değilim, zaten elimde onun şimdi Çerkes kabileleri arasında cereyan eden işlerde dahli olduğu konusunda ciddi kanıtlar var. Ubıh Berzek Tiflis'te bulunduğu sırada Ubıhlar, Şapsığlar ve Abzehler arasındaki ittifakın onun tavsiyesiyle kurulduğunu söylemişti.

Suhum-Kale üzerinden Türkiye'ye gitmek niyetiyle, Kafkas sıradağlarının kuzey yamacındaki boğazları terk eden ve bunun için izin almış olan Tamlar ve Şahgireyler aynı şekilde onun tavsiyesiyle güney yamaçta Medovey köylerinde durdular. Güya önümüzdeki yıl, Çerkes halkının kaderinde bazı önemli olaylar yaşanacağına dair sözleri üzerine beklemeye başlamışlar. Tüm bunlar, Prens Şervaşidze'nin vaadlerinin samimiyeti konusunda beni kuşkuya sevk ediyor ve hatta şimdi itaat etmiş sayılan Tsabal'ın ve Abhazya'nın kuzey kısmının asayışı konusunda endişelendiriyor. Belki burada da gelecek yaz kuvvetlerimizi bombacı tümeninin bazı birlikleriyle güçlendirmemiz gerekecek.

Ayrıca Kont YYevdokimov Belaya, Kurcıps ve Pşeha kıyılarındaki yeni stanitsaların iskanının planlandığı gibi gelecek yılda yapılmasının, ancak elindeki askeri ve inşaat imkanlarının kısılmaması halinde mümkün olacağını söyledi. Her yeni kurulan stanitsanın çevre duvarı ve güvenliği için en azından bir tabur gerekeceği dikkate alınırsa, gelecek yıl Belaya ve Kurcıps'ta sağlamca tutunabilmek için en az 15 yeni stanitsa iskan etmemiz, bu stanitsalar arasında ulaşım yolları yapmamız ve bir de düşmana

karşı saldırı hareketları yapmamız gerekecektir. Hal böyle olunca Kont YYevdokimov'un görüşüne katılmamam mümkün değil. Kafkas Ordusu'nun birliklerinin eksik mevcutlarının tamamlanmasından bağımsız olarak, majeste imparatorundan Kafkasya'da tüm 1862 yılı boyunca bir yedek tümen bırakılması konusunda izin almak üzere aracılık yapmalarını ekselanslarından ısrarla rica ediyorum.

Bu kış ve gelecek yaz, Batı Kafkasya'nın çeşitli kabilelerinin bize karşı tutumları ve direniş imkanları da açık şekilde ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla hem dağların batı kısmını fethetme ve hem de yörenin diğer kısımlarındaki hakimiyetimizi desteklemek için Kafkasya'da bulundurmamız gereken kuvvet meselesi, ancak gelecek yılın sonunda kesin olarak çözülecektir.

Kafkasya Arheografi Komisyonu Belgeleri (AKAK. T. XII. 4. 1. C. 934-935).

5 Ocak 1864

Kafkas Ordusu Komutanı Büyük Prens Mihail Nikolayeviç'in Savaş Bakanı Milyutin'e "Karadeniz'in Doğu Kıyısına Yerleşmek İsteyen Tayfalara Yardım Edilmesi Hakkında" Müzekkeresi

Kırım Savaşı'ndan sonra Sivastopol'de ve Nikolayev'de yaşayan çok sayıda emekli evli tayfa, önceki zanaat ve para kazanma vasıtaları olmadığından, aileleriyle birlikte son derece ihtiyaç içerisinde dirler.

Şimdi fethedilmiş kıyı şeridinde denize alışkın, denizciliği bilen ve zaman içinde donanmada hizmet verebilecek bir nüfusu mümkün olan en kısa zamanda oluşturmayı düşünürken, siz ekselanslarından emekli aileli tayfalardan çocuklu olanların, çocuğu olmasa da çok yaşlı olmayanların Karadeniz'in doğu kıyısına yerleşme isteklerine yardımcı olmanızı rica ediyorum.

Kafkasya'ya yerleşme isteğini bildirenler 1864 Mayıs ayı sonunda Konstantinovskoye istihkamına geleceklerdir. Onlar ya hazine gemileriyle ya da Rus Cemiyetinin buharlılarıyla nakledilebilirler. Mümkünse bu nakliyatın ve onların bu sıradaki iâşe masraflarının Karadeniz Şubesi'nin Nikolayev ve Sivastopol şehirleri yakınında hak kazanmış tayfalar için inşa edilecek evler

için ayrılan bütçeden karşılsın, çünkü Kafkasya'ya yerleşme isteğini bildirenlerin bahsi geçen evlerin yapılmasına ihtiyaçları olmayacak. Kafkasya Şubesi tarafından ise, toprak tahsisinden başka yerleşimcilere, Kafkas Dağları'nın batı kısmının dağ önu iskanı hakkındaki kararlarla tespit edilen destek, haklar ve imtiyazlar verilecek.

İmparator hazretlerinin bu konuda bundan sonraki yüksek emirleri hakkında beni bilgilendirmenizi zatîalinizden rica ederim.

Gürcistan Merkezi Devlet Tarih Arşivi (ЦГИА, ф. 416, оп. 3, д. 221, л. 1-2)

"Muhammedi veya Başka Herhangi Bir İnanca Uymak İçin Tam Özgürlük Sağlanmaktadır"

General A. A. Velyaminov Kafkas Dağlılarının dini yaşamının yönetimi hakkında

Kafkasya'nın Rus İmparatorluğu'na katılımının uzun süreci boyunca, yerel Müslümanların ruhani işlerinin yönetimini organize etmenin özel biçimleri ve spesifik yöntemleri yavaş yavaş gelişti.¹ 1817-1864 yılları arasında Romanov monarşisinin Müslüman politikasının en önemli görevleri, her şeyden önce Kafkas Savaşı - İslami bir renk almış olan asi dağlıların hareketine karşı mücadele - tarafından belirlenmişti.² İmparatorluk yetkilileri sürekli olarak burada İslam dünyasıyla savaşmadıklarını vurguluyordu, ancak aynı zamanda "itaatkâr" olan "Muhammedî kanunu" tebaalarından mevcut devlet düzenine mutlak sadakat talep ediyorlardı.

"Rus Kafkasya'sının kurucuları" arasında, 1831-1837 yıllarında Kafkasya hattındaki birliklerin komutanı ve Kafkasya bölgesinin başkanı olan Korgeneral Aleksey Aleksandroviç Velyaminov'un olağanüstü kişiliği özel bir yere sahiptir.³ A. P. Yermolov'un yakın ve güvenilir bir yoldaşı olan Velyaminov, sert ve yetenekli bir askeri

¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Arapov D. Y. Rus İmparatorluğu'nda Kafkasya Müslümanlarının Manevi İşlerinin Yönetimi // İnsani, Sosyal ve Ekonomik Bilimlerin Güncel Sorunları. M. 2002. Sayı 1.

² Bliev M. M., Degoev V. V. Kafkas Savaşı. M. 1994.

³ Askeri Ansiklopedi. İ. D. Sytin Yayınevi. SPb. 1911. Cilt 5. S. 291-292.

komutan ve idareci, Kafkasya'nın derin ve ince bir uzmanıydı.⁴ Adı genellikle, XIX. yüzyılın 50'li yıllarının sonu - 60'lı yıllarının başında uygulanması Romanov monarşisi için Kafkas Savaşı'nın başarıyla tamamlanmasına yol açan "dağlıları bastırma" planının geliştirilmesiyle ilişkilendirilir. Çağdaşlarının ifadelerine göre, "Aleksy Aleksandroviç olağanüstü eğitilmiş, akıllı... soğukkanlı düşünceyle hareket eden bir insandı... (Onun) tüm projelerinde... Kafkasya'nın askeri fethi konusunda geniş, dahi görüşler, onun ileri görüşlülüğü, sıkı mantığı, tutarlılığı... çıkarımları sürekli olarak ortaya çıkıyor."⁵

Velyaminov'un çok sayıdaki notları arasında, Kuzey Kafkasya'daki "itaat eden dağlıların yönetimi için kurallar" projesi dikkatimizi çekti. Bu belgenin el yazması kopyası, o zamanki komutan Aleksy Aleksandroviç'in, General G. V. Rozen'in⁶ 1834-1837 yıllarına ait evrakları arasında yer almakta ve şu anda Devlet Tarih Müzesi'nin Yazılı Kaynaklar Bölümü'nde muhafaza edilmektedir. Aşağıda yayınlanan Velyaminov'un "Kurallar..." projesinin "Müslüman bölümü", mümkün olduğunca sözdizimi ve imla özelliklerini koruyarak basılmakta ve gerekli açıklamalarla donatılmaktadır.

Kuzey Kafkasya'nın kuzey yamaçlarındaki⁷ itaatkâr dağlıların yönetimi için Tümgeneral Velyaminov tarafından hazırlanan kurallar

Bölüm I. İtaatkâr dağlıların dini inançları ve din adamlarının yönetimi hakkında.

1) İtaatkâr dağlılara İslam dinine veya başka herhangi bir dine bağlı kalma konusunda tam özgürlük tanınır. Hiç kimse onları din

⁴ A. A. Velyaminov'un Kafkasya'daki faaliyetlerinin eleştirel bir incelemesi için bkz.: Gordin Y. A. Kafkasya: Toprak ve Kan. Rusya'nın 19. Yüzyıl Kafkas Savaşı'ndaki Rolü. SPb. 2000. S. 175-176, 186-187.

⁵ Dekabrist V. S. Tolstoy'un Kafkas Notları (V. A. Zaharov'un Yayını) // Rus Tarih Derneği Derlemesi. M. 2000. Cilt 2(150). S. 115, 117.

⁶ Baron Grigory Vladimiroviç Rozen — General Yaveri, 1831-1837 yılları arasında Ayır Kafkas Kolordusu Komutanı ve Kafkasya'da sivil yönetimin başı.

⁷ Starin — eğitim, yamaç.

değiştirmeye zorlamamalı veya inançları nedeniyle herhangi bir baskı uygulamamalıdır. 2) Din adamlarının yönetimi ve mollalar ile efendilerin⁸ denetimi için bir müftü⁹ atanır; müftü daimi ikametgâhını Stavropol'de¹⁰ tutmalı, ancak kendisine verilen yönetim işleri için gerektiğinde belirtilen yerlere gidebilir. 3) Müftü, İmparatorluk Majestesi tarafından atanır. 4) Müftü, genel düzenlemeler uyarınca Din İşleri Bakanı'na bağlıdır.¹¹ 5) Müftüye, dağlı köyleri için molla ve efendileri seçme yetkisi verilir¹²: ancak bu görevlere atanmaları için Kafkasya Bölgesi yöneticisinin onayını almalı, aynı şekilde görevden alınmaları için de onay istemelidir. 6) Kafkas Hattı komutanının onayı olmadan hiç kimse molla veya efendi olamaz. 7) Her efendiye, kendisine verilen bölgedeki tüm mollalar bağlıdır. 8) Efendi, mollaların davranışlarını hem dini görevleri hem de Hükümete karşı tutumları açısından denetlemekle yükümlüdür.¹³ 9) Dini görevlere aykırı suçlar için efendi, Kuran kurallarına göre mollalara ceza verir veya ceza efendinin yetkisini aşıyorsa müftüye ceza verilmesi için başvurur. 10) Hükümete karşı işlenen suçlar için mollalar ve efendiler,

⁸ Molla — İslami ritüellerin uzmanı, din görevlisi (bu belgede belirli bir camiyle ilişkisi kastedilmektedir); efendi — Müslüman, genellikle Sünni din adamlarına verilen saygın unvan.

⁹ Müftü — şeriat uzmanı, şeriatın temel hükümlerini açıklayan ve tartışmalı konularda şeriat ilkeleri ve emsal kararlarına dayanarak özel bir hüküm ("fetva") şeklinde karar veren kişi. Rus İmparatorluğu'nda müftüler, devletin çeşitli bölgelerindeki Müslüman toplulukların dini idarelerinin başkanlarıydı.

¹⁰ Stavropol — Kuzey Kafkasya'da bir şehir. 1777'de kurulmuş, 1822-1847 yılları arasında Kafkasya Bölgesi'nin merkezi, 1847'den itibaren Stavropol Guberniyası'nın merkezi, günümüzde Stavropol Krayı'nın merkezi.

¹¹ 1832'de Yabancı İnançların Manevi İşleri Ana İdaresi, bir Departmana dönüştürülerek Rus İmparatorluğu İçişleri Bakanlığı'na dahil edildi.

¹² Velyaminov'un önerdiği katı "üç seviyeli" din görevlilerinin "yukarıdan" atanma sistemi, Müslüman geleneklerine uymuyordu ancak Romanov monarşisinin Kafkasya'daki "komuta-idari" politika amaçlarına uygundu.

¹³ Yani ilişki bakımından.

devletin genel düzenlemelerine göre askeri mahkemeye sevk edilir. 11) Müftü, efendileri doğrudan, mollaları ise efendiler aracılığıyla denetlemekle yükümlüdür. 12) Aynı şekilde, Kafkasya bölgesinde göçebe yaşayan Müslümanların din adamları da müftüye bağlıdır. 13) Müftüye bağlı din adamlarının yönetiminde suistimal veya dini görevlere karşı suç işlenmesi durumunda, Kafkas Hattı komutanı durumu Müstakil Kafkasya Kolordusu¹⁴ komutanına bildirir, o da Din İşleri Bakanı ile iletişime geçer. Bakan, müftünün davranışını genel düzenlemelere göre inceler ve yasalara göre cezalandırır. 14) Hükümete karşı suç işlenmesi durumunda müftü, genel yasalara göre Yönetim Senatosu'nda ceza mahkemesinde yargılanır. 15) Müftü, ancak İmparatorluk Majestesi'nin Yüce iradesiyle ceza mahkemesine sevk edilebilir. 16) Müftünün yanında işlerin yürütülmesi için bir sekreter, üç büro şefi, Tatar ve Arap dillerinden iki yazılı tercüman ve dokuz kâtip görevlendirilir. 17) Hem memurlar hem de kâtipler her sınıftan, hatta dağlılardan da olabilir. Bunlar, müftünün önerisiyle Kafkasya Bölgesi yöneticisi tarafından atanır ve görevden alınır. 18) Hem müftüye hem de memurlara ve kâtiplere, yayınlanacak kadrolara göre hazineden maaş ödenecektir. 19) Efendi ve müftü, dağlıların geleneklerine göre, dini hizmet verecekleri köylerin sakinlerinden geçim desteği almalıdır.¹⁵

18 Şubat 1865

Dağlıların Türkiye'ye Göçüyle İlgili Komisyon Raporu

Tiflis

1862 yılında, Mayıs'ın 10'unda, Kafkas Komitesi'nin dağlıların göçüyle ilgili kararı en yüksek makamca onaylandı.

¹⁴ General Yaver G. V. Rozen kastedilmektedir.

¹⁵ 1917'ye kadar Kuzey Kafkasya'daki Sünni Müslümanlar için özel bir yönetim oluşturulması konusu imparatorluğun yönetim yapıları tarafından defalarca tartışıldı, ancak bu sorun hakkında herhangi bir nihai karar alınmadı // Rus İmparatorluğu'nda İslam (yasal düzenlemeler, tanımlamalar, istatistikler). Der. D.Y. Arapov. M. 2001. S. 272-279, 283-288, 312-313.

Bu kararda şöyle deniyordu: Sayın Savaş Bakanı ve Kafkasya Baş Komutanı'na, Rus Denizcilik ve Ticaret Şirketi ile görüşerek, tüm Abadzeh ve Şapsığların Gelencik ve Novorossiysk koylarından Türkiye'ye yerleşmek üzere taşınması için, bu öneriye, Maliye Bakanlığı Yönetimi ile görüşerek, belirlenmiş usulde devam edilmesi.

Kont YYevdokimov, bu karara dayanarak, Genelkurmay Başkanı'na başvurarak bu işin hızlandırılmasını rica etti, ordu komutanının onayını aldıktan sonra, kendisine, yani Kont YYevdokimov'a, bu konuyla ilgili tüm ilişkilerin sırasını ve ayrıca yerlilere göçlerinin ne zaman duyurulabileceğini bildirmesini istedi. Ayrıca Kont YYevdokimov, Rus Denizcilik ve Ticaret Şirketi ile rekabeti artırmak için özel gemilerle göç olasılığına işaret etti, böylece hazine kazançlı çıkacaktı.

Ordu komutanı, Kuban Bölgesi Birlikleri Komutanı'nın tüm önerilerini kabul etti ve bu amaçla Rus Denizcilik ve Ticaret Şirketi ve özel sanayicilerle temasa geçmesine izin verdi, aynı zamanda konttan hem planlanan masraflar hem de bu önlemin uygulanma sırası hakkında yaklaşık tahminler sunmasını istedi, böylece Savaş Bakanı'na rapor edilebilecekti.

Ancak, Kont YYevdokimov'a yerlileri devlet hesabına göç ettirme izni veren Ordu Komutanı, bu operasyonla ilgili masrafların, bu amaç için özel bir miktar ayrılana kadar, 5 bin ruble gümüşü aşmamasını istedi ve bu miktarın Kuban Bölgesi Kurmay fonlarından borç olarak alınmasına izin verdi.

Dağlıların taşınmasıyla ilgili koşulları hem Rus Denizcilik ve Ticaret Şirketi hem de özel sanayicilerle görüşmek üzere, Kuban Bölgesi Birlikleri Komutanı'nın emriyle Kurmay Yüzbaşı Pekarski, Temryuk, Kerç ve Odessa'ya gönderildi. Bu emri rapor eden Kont YYevdokimov, izin verilen 5 bin rublenin 1862 yılında dağlıların göçü için yeterli olup olmayacağından şüphe duydu ve gemi sahiplerine makbuz verme izni istedi, böylece daha sonra Ordu Komutanı'nın özel emriyle bu makbuzlara göre para ödenecekti.

Bu son önleme izin verilmedi. Kurmay Yüzbaşı Pekarski'nin Rus Denizcilik ve Ticaret Şirketi ile sözleşme yapma görevi de, şirketin talep ettiği yüksek navlun nedeniyle tam olarak başarılı olmadı.

Kurmay Yüzbaşısı Pekarski, Rus Denizcilik ve Ticaret Şirketi ile sözleşme yapmayı başaramasa da, Kerçli tüccarlar Drebezgin ve Fonşteyn ile Temryuklu esnaf Konkezov'un özel sanayicilikleriyle 230 Bzhedukh (kişi başı 6 ruble) ve Natuhay (kişi başı 2 ruble 50 kopek) olmak üzere toplam 1030 ruble gümüş karşılığında dağılı taşınmıştır. Bu para, Kont YYevdokimov tarafından Kuban Bölgesi Kurmay fonlarından borç olarak alınmış ve 1862 yılı için öngörüleemeyen askeri harcamalar için ayrılan iase bütçesinden karşılanmıştır.

Ordu Komutanı Prens Orbeliani, Bzhedukhların gönderilme maliyetinin (kişi başı 6 ruble) çok yüksek olduğunu düşünerek, Kont YYevdokimov'a hazine için daha uygun koşullarda yükleniciler bulmasını emretti. İstekli yüklenicilerden, daha uygun fiyatları Kerçli tüccarlar Lorend Jamaylov ve Abram Fonşteyn teklif etti (vapurla gönderme için kişi başı 4 ruble 50 kopek ve yelkenli gemilerle 4 ruble), bu nedenle sözleşme onlara bırakıldı.

Ardından, imparatorluk yüksekliği, General-mayor Babiç'in çok sayıda Natuhay ve Şapsığ'ın göç etmek istediğine dair raporuna cevaben, bu amaçla hazine hesabına gemi kiralamadan, kendi hesaplarına gitmelerine izin verilmesini emretmiştir.

Ayrıca, yüksekliği, Küban Bölgesi'ndeki birliklerin komutanına, özellikle zor durumlarda, ailelerinde çok sayıda küçük çocuk bulunan göçmenlere, aile başına en fazla 10 gümüş ruble yardım tahsis etme yetkisi vermiş, ancak bu paranın gerçekten amacına uygun ve son derece dikkatli bir şekilde harcanmasını gözetmesini emretmiştir.

Böylece, dağılıların Türkiye'ye sürülmesi bir süreliğine durmuştur. Ancak aynı zamanda, bize itaat ederek gelen dağılıların yerleşimi, Kuban Nehri'nin sol kıyısında gerçekleştirilmiş ve en yoksul ailelere yardım etmek için Küban Bölgesi'ndeki birliklerin komutanının emrine, Binbaşı Batyanov aracılığıyla 10.000 gümüş ruble gönderilmiştir.

Kont Yevdokimov, iki telgrafla (1863-09-18 tarihli) ve ardından 1863-09-19 tarihli ve 1532 sayılı mektupla, Genelkurmay başkanından, imparatorluk yüksekliğinden, elinde bulunan 10.000 rubleye (Batyanov ile gönderilen) ek olarak, emrine derhal 25.000

gümüş ruble gönderilmesi ve aynı amaçla 65.000 ruble daha hazırlanması için emir verilmesini rica etmiştir.

Bu talebin nedeni, Küban Bölgesi'nden Türkiye'ye 10.000 kadar dağılı ailesinin [355] göç ettirilmesi gerekliliğiydi. Kont Yevdokimov'un böyle bir önlemin ve dağılılara yardımın gerekliliğine dair başlıca argümanları şunlardı:

a) Bu isteği dile getiren dağılıların göç ettirilmesiyle, Kafkasya, Kuban kıyılarına yerleşmeye en az meyilli ve en sorunlu nüfustan kurtulacak, bu da Kafkasya'nın nihai fethini hızlandıracaktı;

b) Kafkasya'nın fethiyle birlikte, gelecekte Kafkasya'daki birliklerin sayısını azaltma olasılığı ortaya çıkacak, bu da hazine için onlar tarafından tüketilen muazzam miktarda paranın tasarruf edilmesini sağlayacaktı;

e) Silahlarımızın başarısı nedeniyle itaat ederek gelen ve Kuban Nehri kıyısına yerleşme arzusunu dile getiren dağılıların büyük bir kısmı, Türkiye'ye gitme yönündeki genel eğilim ve göçlerinin kolaylaştırılması nedeniyle, muhtemelen oraya gideceklerdir, bu da hazineyi kış boyunca onları beslemek için erzak hazırlama masrafından kurtaracaktır.

Kont Yevdokimov, bu argümanlara dayanarak, söz konusu 90.000 rubleyi emrine isterken, aynı zamanda Genelkurmay başkanından, imparatorluk yüksekliğinden, göçmenlere yardım dağıtımında aşırı titizlik göstermeme izni rica etmiştir, çünkü hepsi eşit derecede yoksuldur ve hepsi aynı derecede yetkililerin dikkatini hak etmektedir.

İmparatorluk yüksekliği, Kırım'ın güney kıyısındaki Oreanda'da bulunduğu sırada, Kont Yevdokimov'un talep ettiği 25.000 rublenin gönderilmesine izin vermiştir. Hem bu ödeme hem de bu hesaba yapılacak sonraki ödemeler, Genelkurmay başkanının takdirine bağlı olarak, faizsiz bir şekilde serbest meblağlardan karşılanacak ve ordunun komutanının emrinde bulunan kaynaklardan karşılanamaması durumunda, giderlerin Devlet Hazinesi fonlarından geri alınması düşünülmelidir.

Aynı zamanda, yüksekliği, Kont Yevdokimov'a kalan 65.000 rublenin de kısa sürede talep edileceğini ve ayrıca yüksekliğinin, Kont Yevdokimov'un dağılıların göçüyle ilgili olarak hem harcama

düzeni hem de meblağların muhasebesi hakkındaki düşüncelerini bildirmesini istediğini emretmiştir.

Yüksekliğin izniyle, 25.000 ruble, Genelkurmay başkanının emriyle, Stavropol Bölge Erzak Dairesi'nden Küban Bölgesi'ndeki birliklerin komutanının yönetimine devredilmiş ve 1863 yılında öngörülme- yen askeri harcamalar için ayrılan fonlardan tamamlanmıştır.

Zakatal İsyanı ve Kafkas ordusunun savaş durumuna geçirilmesini gerektiren savaş söylentileri, büyük harcamalara neden oldu. Yüksekliği, 10 Kasım 1863 tarihli ve 115 sayılı Askeri Bakan'a yazdığı yanıtta, tüm bu koşulları ve Kafkasya'nın itaatsiz dağlılardan bir an önce temizlenmesinin faydasını açıklayarak, Askeri Bakan'dan imparator hazretlerinden emrine 100 bin rublelik bir ödenek talep etmesini rica etti; eğer bütçeden artan olursa, bu miktar mahsup edilecek. Aynı zamanda Yüksekliği, Livadia'da kendisiyle görüştüğünde bu konudaki düşüncelerini imparator hazretlerine arz etme şerefine nail olduğunu ve Majestelerinin bu düşünceleri onaylayarak bu amaçla 1863 bütçesinden artan 100 bin rubleye kadar harcama yapmasına izin verdiğini, ancak artan miktarın ancak bilanço raporunun sonuçlandırılmasından sonra, yani en erken 1864 Haziran'ında belirlenebileceğini, ancak talep edilen 100 bin rubleye şimdi ihtiyaç duyulduğunu belirtti.

Askeri Bakan, 27 Kasım 1863 tarihli ve 12255 sayılı raporuyla büyük dükü, imparator hazretlerinin 24 Kasım günü itaatsiz dağlılara yardım dağıtmak için 100 bin rublelik bir ödenek konusundaki en mütevazı raporunda, bu harcamanın Kafkas ordusu İkmal Dairesi'nin bütçe fazlalarından karşılanması ve harcamaların gerçek ihtiyaçla sınırlandırılması için önlemler alınması yönünde en yüksek emri verdiğini bildirdi; bu harcamanın karşılanmasına ilişkin değerlendirmenin ise İkmal Dairesi'nin 1863 ve 1864 yıllarına ait bilanço raporlarının sonuçlandırılması sırasında yapılması gerektiği belirtildi.

Bunun üzerine Yüksekliği, Kuban bölgesindeki birliklere komuta edene, elinde bulunan 35 bin rubleye ek olarak ihtiyaç duyuldukça 65 bin ruble daha harcamasına, göçmenlere yardım dağıtımında aşırı seçici olmamasına izin verdi.

Kont Yevdokimov, Yüksekliğinin daha önceki, kendisine hem emrine verilen meblağların nasıl harcandığı hem de hesap verme konusunda bilgi vermesi yönündeki talebine cevaben, hesap verme işlemlerinin şimdiye kadar Kuban bölgesi birlikleri Karargahı'ndan bu amaçla verilen iple bağlanmış bir defterde tutulduğunu bildirdi. Şimdi ise bu amaçla iki komisyon kurduğunu: biri Konstantinovskoye tahkimatında, Adagum alayı komutanının başkanlığında, diğeri ise Adagum müfrezesi kampında, Tümgeneral Babiç tarafından atanan kurmay ve üst düzey subaylardan oluşuyor ve kendisine komisyona rehberlik etmesi için ayrıntılı bir talimat vermesi emredildi.

Kont Yevdokimov ayrıca, Kuban bölgesi birlikleri Karargahı'ndan verilen ipli defterlerle, kabul edilen usule göre sorumluluk taşıyan benzer komisyonları başka yerlerde de kurmayı düşündüğünü ve gider kalemlerine belgeler ekleyeceğini belirtti.

Ancak Kont Yevdokimov'un bahsettiği ne talimatlar ne de ipli defterler henüz Genelkurmay'a sunulmadı. Aynı zamanda Kuban bölgesi birliklerinin komutanı, Yüksekliğinden göçmenlere yardımın aile başına 10 ruble gümüş yerine, yardımın azami sınırını kişi başına 2 ruble gümüş olarak belirleyerek verilmesine izin vermesini istedi; bunun nedeni, göçmenlerin bu kuralı kötüye kullanarak, yetişkinlerden oluşan aileyi kasıtlı olarak birkaç ayrı aileye bölmeleriydi. Kişi başına yardımın azami sınırını 2 ruble gümüş olarak belirleyerek, ortalama aile maliyeti 5 ruble gümüşü geçmeyecekti. Kont Yevdokimov, iddialarını desteklemek için her iki cinsiyetten 10 bin kişiyi 3 bin ruble gümüşü aşmayan bir meblağ karşılığında yerleştirdiğini belirtti.

Sonuç olarak Kont, yardımı kendi takdirine göre belirlemesine izin verilmesini istedi.

Kont Yevdokimov tarafından yapılan tüm başvurulara, Yüksekliğinin onayı geldi.

19 Mart 1864 tarihli ve 473 sayılı Başkomutanlık Genelkurmay Başkanı'na yazdığı yanıtta, Yüksekliğinin emrine göç eden dağlılara yardım için 100 bin rublelik bir ödenek verilmesine ilişkin en yüksek onayı bildiren ve bu harcamanın İkmal Dairesi'nin bütçe fazlalarından karşılanacağını belirten Yüksekliği, Başkomutanlık Genelkurmay Başkanı'ndan 1863 ve 1864 yıllarına ait bilanço

raporlarının sonuçlandırılmasından sonra bu harcamaların hangi kaynaktan karşılanacağına dair değerlendirmelerini sunmasını istedi.

Ayrıca, İmparatorluk Yüksekliği, 26–27 Mart 1864 tarihli ve 523 sayılı Askeri Bakan'a yazdığı yazıda, muhalif dağılımları Türkiye'ye en kısa sürede göç etmeye zorlamak amacıyla birliklerimizin başarılı operasyonlarını Ekselanslarına bildirmiş ve bu konuyla ilgili olarak bütçede yer almayan giderlere girmenin gerekliliğini açıklamış, Askeri Bakan'dan bu giderler için en yüksek izni almasını talep etmiş, Yüksekliği bu giderlerde mümkün olduğunca tasarruf yapmayı amaçlamış, ancak gerekli özgürlüğe de sahip olmak istemiştir.

İmparator Hazretleri, kendi el yazısıyla orijinal belgenin üzerine "Kabul ediyorum" şeklinde bir karar yazmıştır; bu durum, Askeri Bakan tarafından 6 Nisan 1864 tarihli ve 2456 sayılı raporunda Yüksekliğine bildirilmiş ve aynı zamanda bu en yüksek iradenin Maliye Bakanı'na iletilmiş olduğu belirtilmiştir.

Böylece, daha önce Yüksekliğinin emrine tahsis edilen 100 bin rubleye ek olarak, Yüksekliğine belirsiz miktarda bütçe dışı harcama yapma izni verilmiştir.

Kont YYevdokimov, 8 Nisan 1864 tarihli ve 585 sayılı yazısıyla Genelkurmay Başkanı'na, dağılımların gönderilmesini ve onlara yardım olarak verilen paraların doğru harcanmasını denetlemek amacıyla daha önce Anapa ve Konstantinovski'de kurduğu komisyonlara ek olarak, Taman'da da bir tane daha kurmak zorunda kaldığını, ancak tüm bu noktaların Kuban Bölgesi birliklerinin karargahından çok uzakta olduğunu, bu nedenle Genelkurmay Başkanı'ndan dağılımların gönderilmesi operasyonunu denetlemek üzere Ekselanslarının kişisel takdirine göre komiserler atamasını rica etmiştir. [358]

Aynı zamanda Kont YYevdokimov, bu komisyonların ayrıntılı talimatlarla donatıldığını yeniden belirtmiştir.

Kont YYevdokimov'un söz konusu talebi üzerine, Yüksekliği şu kişilerin bu amaçla görevlendirilmesini emretmiştir: Albay Fadeyev Anapa ve Konstantinovski'ye, Yarbay Batyanov Tuapse ve Dzhubga'ya, Yüzbaşı Karganov Taman'a ve Yüzbaşı Obezyaninov

Odessa'ya, Rus Gemi ve Ticaret Şirketleri ile sözleşme imzalamak üzere.

Albay Fadeyev'in Operasyonu

6 Haziran 1864 tarihli, Konstantinovski ve Anapa limanlarından Türkiye'ye dağlıların gönderilmesiyle ilgili özet beyannamesinden görülebilir:

Bu amaç için ayrılan miktar:	51775 ruble 2 kopek.
Harcanan:	49583 ovmak. 75 kopek.
6 Haziran'a kadar kalan:	2191 ruble 27 kopek.
<i>Gönderildi</i>	
Novorossiysk'ten	30076 kişi
Anapa'dan	33179 kişi
Toplam	63255 kişi
<i>Göç başladı</i>	
Novorossiysk'te	16 Mart'ta
Anapa'da	3 Mart'ta
Sona erdi	20 Mayıs'ta

Gönderilmeyi bekleyen 1900 kişi kıyıda kalmış ve 10 bin kişinin daha gelmesi beklenmekteydi.

Yüzbaşı Karganov'un Operasyonu

Taman şehrine Komiser olarak atanan Yüzbaşı Karganov, 14 Nisan ile 17 Mayıs tarihleri arasında Taman limanından Türkiye'ye giden göçmenlerin sayısına ilişkin 14 Haziran 1864 tarihli ve 15 sayılı raporuyla birlikte bir beyanname sunmuştur; raporunda, söz konusu nakliye için gemilerin kiralanmasının, Kuban Bölgesi birliklerinin komutanı tarafından 4 Nisan'da yapılan özel bir sözleşmeyle (dosyada bulunmamaktadır), kişi başı 3 ruble gümüş karşılığında Odessa'lı tüccarlar Vlastari ve Fonstein'e devredildiğini, ücretsiz olanlar arasında 4 yaşından küçük 3803 kişinin ve Bzhedukhovski Bölgesi Şefi tarafından zengin olarak gösterilen 900 yoksulun bulunduğunu belirtmiştir.

Yüzbaşı [359] Karganov'a göre Taman'dan göç edenlerin toplam sayısı 27337 kişi olarak gösterilmiştir; bunların 3893'ü küçük çocuklardır.

Toplamda devletin hesabına göç ettirilen kişi sayısı – 10766 kişi ve maliyeti – 32298 ruble.

Yüzbaşı Karganov'un beyannamesi yanlıştır: sonuçta 27337 kişi gösterilmektedir, ancak hesaba göre sadece 26767 kişi çıkmaktadır, 570 kişi fark vardır.

Albay Fadeyev ve Yüzbaşı Karganov tarafından sunulan beyannamelerden şu hususlar anlaşılmamaktadır: Dağlıların göç ettirilmesi için harcanan meblağların hangi kaynaklardan geldiği, harcamaların kim tarafından ve hangi sırayla yapıldığı; bu nedenle bu bilgiler, yalnızca Kont YYevdokimov tarafından sunulacak olan muhasebe ile karşılaştırılırken dikkate alınabilir.

Yüzbaşı Karganov'a kişisel masrafları ve seyahati için 51 ruble 84 kopek seyahat avansı ve 132 ruble harcırah (44 gün için günlük 3 ruble) verilmiş olup, bunlar seyahat avansı ve öngörülme-yen askeri harcamalar için ayrılan meblağa dahil edilmiştir.

Yarbay Batyanov'un Operasyonu

Ekselansları Baş Generalkurmay Başkanı, 1864 Mayıs'ının 13'ündeki 61 numaralı (Mzymta'daki Kamp) yazısıyla Yarbay Batyanov'a, Hosta Nehri ağzında toplanan dağlıları, kıta komisyoncusu Binbaşı Kolosovski'den alacağı parayla göndermesini emretmiş, ilk etapta karargah fonlarından kendisine 1030 ruble gümüş sikke gönderilmesini ve dağlıların iskânı için karargah fonlarından ayrılan 1030 rubleye ek olarak 6000 rubleye kadar gümüş harcamasına izin vermiştir.

Aynı talimatta, Korgeneral Prens Svyatopolk-Mirski'nin emriyle Yarbay Batyanov'a yardımcı olmak üzere, özel görevlerde bulunan Yüzbaşı Kişelski ve Kurmay Yüzbaşı Dobrzinski'nin atandığı belirtilmiştir.

Yarbay Batyanov tarafından sunulan 1864-06-21 tarihli, 42 numaralı (Adler Burnu) rapordan ve makbuzlardan, dağlıların taşınması için gemi sahiplerine 21051 ruble ödendiği anlaşılmaktadır.

dağlıların taşınması için – 21051 ruble.

ve 21051 kişi yerleştirildi.

İzin verilen 6 bin rubleyi aşan fazlalığın nereden alındığı dosyadan anlaşılmamaktadır; ancak 6 bin ruble, Kafkas Ordusu İkmal Dairesi'nden Batyanov'a verilmek üzere tahsis edildiğinden, geri kalanının da aynı kaynaktan alındığı ve bu nedenle Batyanov'un Türkiye'ye dağılıların yerleştirilmesi için harcanan miktarlara ilişkin raporunun, İkmal Dairesi'ndeki denetime gönderilmesi ve İkmal Dairesi'nin denetim sonuçları hakkında Baş Generalkurmay Başkanı'na bilgi verilmesi gerekmektedir.

Yarbay Batyanov'un raporunun yakından incelenmesinden anlaşılmaktadır ki,

1) Yüzbaşı Dobrojinski tarafından	
Dağılıların nakliyesi için ödeme yapıldı	5040 ruble.
Beklenmedik masraflar için	50 ruble.
Toplam:	5090 ruble.
2) Prens Çavçavadze tarafından	
aynı amaçla harcandı	4215 ruble.
Beklenmedik masraflar için	15 ruble.
Toplam:	4230 ruble.
3) Binbaşı Boguslavski tarafından	1118 ruble.
4) Yüzbaşı Kişelski tarafından	10583 ruble.
Beklenmedik masraflar için	50 ruble.
Toplam:	10635 ruble.
5) Yarbay Batyanov tarafından (tek bir makbuzla) Dağılıların göçü için harcandı	95 ruble.
Beklenmedik masraflar için	200 ruble.
Toplam:	295 ruble.
Batyanov operasyonu için toplam:	21366 ruble.

Dosyaya eklenen orijinal belgelerin çoğu şüpheli niteliktedir. Bu bağlamda, Yüzbaşı Prens Çavçavadze ve Kurmay Yüzbaşı Dobrojinski tarafından sunulan makbuzlar özel dikkat çekmektedir.

İkincisi tarafından verilenlerden birinde (№ 1), 226 ruble alındığı yazıyor, ancak kimin aldığı bilinmiyor, çünkü imza yok.

Bir diğerinde (№ 4) "tarafımdan verildi" yazıyor, ancak kime verildiği bilinmiyor - çünkü onların alındığına dair hiçbir makbuz yok.

Dağılımların yerleştirilmesi için yapılan büyük harcamaların yanı sıra, Yarbay Batyanov'un operasyonuna, Sohum Deniz İstasyonu Şefi tarafından muhtaç göçmenler için giysi ve erzak (200 çuval mısır ve homi ve 1000 arşın basit pamuklu kumaş) hazırlanması için harcanan 934 ruble 36 kopek de dahildir; yani:

1) Sohum Deniz İstasyonu Şefi tarafından Ekselansları Vali Yardımcısı Grandük'ten alındı	250 ruble.
2) Aynı amaçla Sohum istasyonunun fonlarından borç olarak harcandı	675 ruble 11 kopek.
3) Deniz depolarından alınan 200 adet çuval için	19 ruble 25 kopek.
Toplam:	944 ruble 36 kopek.

Majesteleri tarafından geciktirilen 250 ruble, Generalkurmay Başkanı'nın emriyle, 1864 yılı için öngörülmeven askeri harcamalar için ayrılan miktarlara dahil edilmiştir - 694 ruble 36 kopek.

Göçmenler için hazırlanan mısırın kalıntılarının satışından, Yarbay Batyanov tarafından 100 ruble gümüş elde edilmiş ve bunlar kıyıda kalan 100 hasta dağılımın yerleştirilmesi için Yüzbaşı Yesipov'a verilmiştir (Batyanov'un 1864-06-21 tarihli, 42 numaralı raporu).

Karargah fonlarından Batyanov'a verilen 1030 ruble gümüşe gelince, bunların 730 rublesi 1864-06-21 tarihli, 42 numaralı raporla birlikte iade edilmiş, 300 ruble ise Generalkurmay Başkanı'nın sözlü emriyle Binbaşı Boguslavski'ye borç olarak verilmiş ve daha sonra kendisi tarafından tamamlanmıştır.

Yarbay Batyanov'a, görev yerine gitmesi için 27 ruble 63 kopek avans yol parası verilmiş, görevden dönüşünde ise 48 ruble 64 kopek daha almıştır.

Toplamda, seyahat masrafı olarak harcanan 76 ruble 27 kopek.

Yüzbaşı Obzyanyanov'un Görevi

Dağlıların göçünün bir an önce tamamlanması amacıyla, Ekselanslarının emriyle, Yüzbaşı Obzyanyanov, Rus Gemi ve Ticaret Şirketi ile anlaşma yapmak üzere Odessa'ya gönderilmiş ve bu konuyla ilgili yol masrafları ve ilk harcamalar için kendisine 3 bin ruble gümüş verilmiştir. Bu paralar ve ayrıca posta sigortası, İkmal Dairesi'nden tamamlanmış ve işe miktarlarından kalan genel bakiyeye gider olarak kaydedilmiştir.

Bunlardan harcadıkları:

1) "Bombor" okul gemisi komutanına, okul gemisinin fonlarını yenilemek için, okul gemisinin ihtiyaçları için Köstence'de satın alınan 1680 pud İngiliz kömürü için ödeme yapıldı.	440 ruble.
2) Genelkurmay Başkanı'nın sözlü emrine göre, Yüzbaşılar Varnitski ve Lisitsin, Teğmenler Esmon ve Korenitski'ye bir ay ve Ordu Çavuşu Nikolaev'e iki hafta boyunca günlük ödenek verildi	270 ruble.
3) Telgraf mesajları için ödeme yapıldı	20 rub. 25 kopek.
4) Tiflis'ten Vladikavkaz'a 3 at için 198 verst üzerinden verst başına 5 kopek ve at başına ödenen nakliye ücreti	29 rub. 70 kopek.
Vladikavkaz'dan Stavropol, Berdyansk, Melitopol, Berislav, Kherson, Nikolaev üzerinden Odessa'ya 1435 verst için 2 1/2 kopek.	107 ruble 62 1/2 kopek.
Tek yönde toplam:	137 ruble 32 1/2 kopek.
Dönüş yolunda	137 ruble 32 1/2 kopek.
Her iki yönde toplam:	274 ruble 65 kopek.
5) Ordunun Başkomutanı Ekselansları'nın izniyle ikinci sürüşler için alınacak	274 ruble 65 kopek.
Toplam:	1279 ruble 55 kopek.
Kalan:	1720 ruble 45 kopek.

1864-06-02 tarihli ve 110 numaralı raporla 1720 ruble 45 kopek geri verilmiş ve ihsan edilen para defterine gelir olarak kaydedilmiştir.

Yüzbaşı Obzyanyanov, 1864-05-06 tarihinde Rus Gemi ve Ticaret Şirketi ile bir anlaşma yapmış, bu anlaşmaya göre şirket, her biri yaklaşık 2 bin yetişkin insan taşıyabilen iki gemiyi derhal (1864 Mayıs ayı başında) Kafkasya yetkililerinin emrine göndererek dağılımları Varna veya Köstence'ye taşıyacaktı.

Üçüncü gemi, 3 bin kişiye kadar insan taşıyabilen (eğer müsaitse), mayıs ayı sonunda gönderilecekti (1. madde).

Gemiler, kapasiteleri ölçüsünde tam yük almalıdır. Eğer tam miktar bulunmazsa:

a) 2 bin kişi kapasiteli gemiler, daha az olsa bile 1500 yetişkin insan için ücret alırlar.

3 bin kişi kapasiteli gemide, daha az olsa bile 2 1/2 bin yetişkin için ücret alınır (3. madde).

Bagajlı yetişkinlerden (kişi başı 3 ila 4 pud) [363] kişi başı 5 ruble, 3 ila 14 yaş arası çocuklardan ise fiyatın yarısı, yani 2 ruble 50 kopek alınır. 3 yaşından küçük çocuklar ücretsiz taşınır (6. madde).

Yüklenen kişi sayısı hakkında yerel yetkililer derhal kaptanlara makbuz verecektir (8. madde).

Kafkasya yetkilileri, gemilere kendi depolarından ve kendi fiyatlarıyla kömür temin eder (Konstantinovski veya Sohum'da). Kaptan, teslimatta bir makbuz verir (10. madde).

Kafkasya yetkilileri, "Udaloy" dışında, sözleşmeli tüm gemiler için şirkete 2 sefer garanti eder (12. madde).

Bu koşullara göre, Rus Gemi ve Ticaret Şirketi tarafından her yaştan 7460 kişinin taşınması için, genel intendanta 2690, 711 ve 758 numaralı makbuzlarla 30707 ruble 50 kopek gümüş ödenmesi önerilmiştir.

Yüzbaşı Obzyanyanov tarafından sunulan belgeler, genelkurmay başkanı tarafından teftiş için İkmal Dairesi'ne gönderilmiştir. Yarbay Batyanov tarafından sunulan rapor ve belgeler de oraya gönderilmelidir.

Ancak, Baş Karargah'tan alınan talimatlar uyarınca yapılan harcamalar dışındaki tüm giderler hakkındaki diğer bilgiler, Kuban

Bölgesi birliklerine komuta eden Kont Yevdokimov tarafından sunulacak olan muhasebenin incelenmesinde dikkate alınmalıdır.

Kont Yevdokimov, Kuban Bölgesi'nden dağlıların göçü hakkında henüz ayrıntılı bir rapor sunmamıştır, ancak onun sunduğu bilgilere göre (Dağlıların göçü hakkındaki dosyanın 462. sayfası), başlangıçta 10 bin tahsis edilmiş ve Binbaşı Batyanov ile gönderilmiş, dağlılara yardım için 197 ruble 92 kopek harcandıktan sonra - 9802 ruble 8 kopek kalmıştır.

Kafkas Ordusu İkmal Dairesi'nden Stavropol baş erzak memurluğu aracılığıyla serbest bırakıldı	25000 ruble.
Tahsisata kadar borç olarak harcanmasına izin verildi ve daha sonra tahsis edildi	65000 ruble.
<i>Toplam: izin verildi</i>	100000 ruble.
Kendisi tarafından harcanan	120743 ruble.

Bu sayıya, rapor hazırlanırken Babiç'in emrinde kalan 15107 ruble 2 kopek de dahil olup, bu konuda Küban Bölgesi Birlikleri Karargahı'na henüz bilgi ulaşmamıştı.

Aynı rapora göre, 1863 ve 1864 sonbaharında Türkiye'ye gidenlerin sayısı yaklaşık 315 bin kişiydi ve Kuban bölgesindeki Nogaylar ve diğer kabilelerle birlikte bu sayı 418292'ye ulaşıyordu.

Bu bilgiler genel nitelikte olup rapor olarak adlandırılmaz, bu nedenle Küban Bölgesi Birlikleri Karargahı'ndan dağlıların göçü için tahsis edilen meblağların gelir-giderine ilişkin orijinal belgeler talep edilerek İkmal Dairesi'ne gönderilmelidir.

Dosyada ayrıca, Abhazya'daki birliklerin komutanı Tümgeneral Şatilov'un başarılı askeri operasyonları sonucunda dağlıların Gudauta'ya göçüne ilişkin belgeler de bulunmaktadır.

Bu operasyon, Yüzbaşı İzmailov'a emanet edilmişti. Onun sunduğu, makbuzları ve ciltli defteriyle her açıdan kusursuz olan rapordan şu anlaşılmaktadır:

Türkiye'ye gönderilen kişi sayısı: 3642

3293 gümüş rubleye (351 kişi ücretsiz)

Yüzbaşı İzmailov'un emrine verilen miktar: 5000 ruble gümüş,

Şöyle ki: Abhazya Birlikleri Komutanı'nın 1864-07-14 tarihli ve 1994 sayılı emriyle Suhum Müfrezesi komisyoncusundan 3 bin ruble (1500'ü sikkeli para ve 1500'ü kredi bileti) alınmıştır.

Aynı kişiden 2 bin daha alınmış, hangi nedenle ve kimin emriyle olduğu bilinmemektedir.

Geriye kalan 1707 ruble, bunun içinde 500 ruble sikkeli para, Suhumkale müfrezesi komisyoncusuna makbuzu karşılığında iade edilmiştir. Bu para muhtemelen ikmal dairesi kaynaklarından verildiği için, buna ilişkin raporun da belgelerle birlikte İkmal Dairesi'ne gönderilmesi gerekirdi.

Ayrıca, dosyada hasta oldukları için geçici olarak Aziz Ruh mevkiinde bırakılan 100 kişiyi taşıyan kaptanın iki adet makbuzu daha bulunmaktadır. Bu göçmenler Batyanov'un operasyonuna aittir ve makbuzlardan biri muhtemelen dublikadır.

Genel olarak, mevcut bilgilere göre Dağlıların Türkiye'ye nakliyesinin toplam maliyeti, ekteki raporda görüleceği üzere 289678 ruble 17 kopek tutarındadır.

Gürcistan Tarih Arşivi, fon 416, liste 3, dosya 154, sayfa 1-11 arka.

1865-02-18 tarihli rapora ek olarak

RAPOR

1863 ve 1864 yıllarında Türkiye'ye göç eden Dağlıların sayısı ve devletin yaptığı harcamaların gösterilmesi. Dosyadaki belgelere dayanarak hazırlanmıştır.

Numara s/s	İşlemler	Ruh sayısı	Gümüş olarak		Not
			ruble.	kopek.	
1.	Albay Fadeyev	63255	49583	75	Albay Fadeyev tarafından sunulan 1864-07-06 tarihli envanter beyannamesine göre
	Toplam:		49583	75	
2.	Yüzbaşı Karganov	26767	32298	—	1864-07-14 tarihli raporda sunulan envanter beyannamesine göre
	Aynı kişiye 44 gün için günlük		132		

	ödenek olarak verildi				
	Yolculuk parası		51	84	
	Toplam:		32481	84	
3.	Yarbay Batyanov	21051	21366	–	1864-07-21 tarihli, 42 numaralı rapora göre, geçici olarak Aziz Ruh karakolunda kalan 100 hasta dağının Türkiye'ye gönderilmesi için kullanıldı
	Darı ve mısırdan elde edilen gelir		100		
	Batyanov'a gidiş-dönüş yol parası		76	27	
	Toplam:		21542	27	
4.	Yüzbaşı Obezyaninov				2690, 711 ve 758 numaralı vapur makbuzlarına göre, Genel Müfettişe ödeme yapılması önerildi
	1863-05-06 tarihinde Rus Gemi Nakliye ve Ticaret Şirketi ile yapılan sözleşmeye göre nakliye için	7460	30707	50	
	Sözleşme yapmak için yapılan seyahat ve ön harcamalar için [366]		1279	45	1864-06-02 tarihli, 110 numaralı raporuna göre, ekli raporla birlikte
	Toplam:		31986	95	
5.	Yüzbaşı İzmailov	3642	3293	–	1864-08-20 tarihli, 1181 numaralı rapor ve ekli makbuzlu ciltli deftere göre
	Toplam:		3293	–	
6.	Suhum Deniz İstasyonu Şefi 2. Kaptan Gavrişev'in yerleşimciler için yiyecek ve		944	36	1864-06-13 tarihli, 951 numaralı rapora göre

	giyecek hazırlaması için				
	Toplam:		944	36	
	Toplam:	122275	139822	17	
	Ancak 2. Kaptan ve Yarbay Batyanov'un makbuzlarında iki kez gösterilen 100 ruble düşüldükten sonra		139722	17	
7.	Kuban Bölgesi Komutanı tarafından sağlanan genel bilgilere göre, Dağlıların taşınması için harcandı	–	120743	–	Kuban Bölgesi birliklerinin 1863-07-01'den 1864-07-01'e kadar olan faaliyetleri hakkında rapor verirken
8.	Dağlıları taşıyan gemiler için yakıt hazırlamak üzere Nikolayev limanı başkomutanı tarafından ikmal paralarından	–	25000	–	Bu paranın serbest bırakılması için Genel Müfettişe talimat (1864-12-20 tarihli, 456 numaralı). [367]

	serbest bırakıldı				
	Dağlıları taşıyan gemiler tarafından toplum depolarından alınan yakıt için Deniz Fonları'ndan Rus Derneği'nin Odessa ofisine ödendi	-	4113	-	
	Toplam:		289678	17	

Ardından, bu amaçla görevlendirilen Yüzbaşı Smekalov tarafından Kuban bölgesine gönderilen bilgilere göre Anapa ve Novorossiysk'ten 1863-10-14 ile 1863-12-25 tarihleri arasında gönüllü göçmenler göç etti.

Toplam gelen	Her iki cinsiyetten 24790 kişi
Bunlardan 21 Kasım'a kadar göç edenler	14190 kişi, kadın erkek
Geriye kalan	10600 kişi, kadın erkek
Toplamda, 21 Kasım 1864'e kadar Anapa ve Novorossiysk'ten gönderilen	108166 kişi, kadın erkek
21 Kasım'dan 23 Aralık'a kadar gönderilen	6000 kişi, kadın erkek
Toplam gönderilen:	114166 kişi, kadın erkek

Albay Fadeyev'in raporunda belirtilenler çıkarıldıktan sonra	63255 kişi, kadın erkek
« «	50911 kişi, kadın erkek
Psezuapse'den gönderilen	1500 kişi, kadın erkek
Toplamda, Albay Fadeyev'in raporundan sonra gönderilen	52411 kişi, kadın erkek
Kont YYevdokimov tarafından gösterilen	418292 kişi, kadın erkek
Toplam:	470703 kişi, kadın erkek
Kıyıda bırakılan ve Adagum Alayı'nın köylerine yerleştirilen.	4600 kişi, kadın erkek

Dağlıların göçü devlete 289678 ruble 17 kopek tutarına mal oldu, ancak bu sonuçlara tam olarak güvenilmemelidir. Göçmenlerin sayısına ilişkin kesin bilgiler, Küban Bölgesi Birlikleri Karargahı'ndan göç hakkında ayrıntılı bir rapor alındıktan sonra oluşturulabilir.

Gürcistan Tarih Arşivi, fon 416, liste 3, dosya 154, sayfa 12-14 arka

1864 (en geç Ocak)¹⁶. 1841, 1860 ve 1863 Yıllarında Kuzeybatı Kafkasya'nın Nüfusu Hakkında Bilgiler

1841'de Kuzeybatı Kafkasya'nın Nüfusu

1841 yılı Batı Kafkasya tarihinde unutulmazdır, çünkü Kuban bölgesinin kolonizasyonunun başlangıcına işaret eder. O zamana kadar Kuban ile deniz arasındaki bölgede hiç Rus nüfus yoktu. Birliklerimiz zaman zaman yırtıcıları cezalandırmak için oraya giriyor, bazen Kuban'ın ardında istihkâmlar inşa ediyordu, ancak hiçbir zaman oraya sağlam bir şekilde yerleşmediler, genellikle uç bölgelerde -Kuban'da ve Karadeniz'in doğu kıyısında, istihkâm hattının olduğu yerde - kaldılar.

¹⁶ Tarih belgenin içeriğine göre verilmiştir.

General Velyaminov tarafından güçlü bir şekilde geliştirilen ve desteklenen Dağlı toprakların kolonileştirilmesi fikri, 1839'da, zatıalilerinin emirleri gereği, General Golovin, Grabbe ve Zass tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alındı. General Velyaminov ile aynı fikirde olan İmparator I. Nikolay, ilk yıl içinde Laba'ya ulaşmak ve böylece Kuban Nogaylarının dağlardan en uzak olan kısmını güneyden ayırmak ve Kuban ötesi bölgesinin ortasında sağlam bir köprübaşı tutmak (ayağını basmak) için yerleşime doğudan başlanmasını emretti.

İlk yerleşimciler çoğunlukla kendi topluluklarından kovularak Kuban ötesine gönderilen, dolayısıyla en yaramazlar olan, köylülerinin kendilerinden uzağa, tehlikeli bölgeye gitmelerini istediği Kafkas Hat Ordusu Kazaklarıydı. Bu bölgeye ne ölçüde alışıp yerleştikleri, 13 yıl sonra, 1854'te Laba hattının kaldırılması gerektiğinde, sadece erkeklerin değil kadınların da Kuban'ın ötesine geri dönmeyi reddetmelerinden anlaşılabılır.

Labinskaya, Çamlinskaya, Voznesenskaya ve Urupskaya stanitsalarını kuran ilk yerleşimcilerin toplam sayısı 6600 kişiydi. O dönemde Kuban'ın ötesindeki yerli nüfus şimdikinden daha geniş bir alanda yaşıyor ve daha kalabalıktı.

Natuhaylar bugünkü Natuhay Okrugu'nun tamamını işgal ediyorlardı. Şapsığlar kuzeyde Kuban bataklıklarına kadar yayılmışlardı. Abadzehler doğuda Belaya'nın ötesinde Psefir kaynaklarına kadar ilerlemişlerdi. Mahoşlar ve Yegerukaylar Psefir ve Fars boyunca kuzeydoğuda Laba Nehri'ne, bugünkü Labinskaya ve Kurganskaya stanitsalarına kadar uzanan sık ormanları işgal etmişlerdi; Temirgoylar kuzeyde Laba Nehri'nin sol kıyısı boyunca yaşıyorlardı ve burada kısmen Bjeduğların içine girmişlerdi. Çerkeslerin (Adıge) çok önemli bir kabilesi, Urup'tan Hodz'a kadar olan bölgede, Laba, Ohartu ve Tegenlerin orta kısımları boyunca yaşayan Besleneylerdi. Kabardeyler ve bazı Abazalar (Kızılбекler, Başılбайлар vd.) gibi birçok komşu kabile onlara bağlıydı. Nogaylar, Kuban boyunca bölgenin kuzeydoğu kısmını işgal ettiler ve o zamanlar yırtıcılıklarıyla bilinen Nauruz Nogaylarının yaşadığı Laba'ya kısmen temas ediyorlardı. Kuban'ın en güney doğusu, Elbrus'un eteklerinde, şimdi olduğu gibi, 1829'dan beri bize itaat eden Karaçaylara aitti. Abazalar ülkenin güney kesiminde

yaşıyorlardı ve küçük kabilelere bölünmüşlerdi: a) Barakaylar, b) Bağlar, c) Kızılбекler, d) Şahgireyler, e) Tamlar, f) Başılбайлар, g) Medoveyler, h) Pshular, k) Ahçipsoular, l) Kabarda'dan itaatkâr yerliler olan asıl Abazalar. Abaza kabilesinin bir kısmı, Karadeniz'e komşu olan Cigetler 1841'de itaatlerini bildirdiler ve Kırım Savaşı'nın başlangıcına kadar barışıldılar, böylece Gagra ile Svyatıy Duh istihkâmı arasında subaylarımız topraklarında yolculuk yapabiliyordu. Onlardan kuzeybatıya doğru, deniz kıyısı boyunca, şimdi olduğu gibi Ubihlar yaşıyordu.

Sadece Ruslar, Karaçaylar ve Cigetler hükümetimize tabiydi.

Bazı Nogaylar da bizim tebaamızmış gibi davranıyorlardı; ancak bu onların sınırlarımız içinde yağmacılık yapmalarını ve diğer kabilelerden gelen yağmacıları barındırmalarını engellemiyordu. Diğer tüm halklar bize karşı açık bir düşmanlık besliyordu.

Ruslarla birlikte itaat etmiş nüfusun sayısı 30.000 kişi, itaat etmemişlerin sayısı ise 310.000 kişi olarak tahmin edilebilir:

Ruslar - 6000;

Tatarlar (Nogaylar ve Karaçaylar) - 34.000;

Abazalar - 22,000;

Adıgeler - 253,000;

Ubihlar - 25,000.

Ve diğerleri: 340,600.

1860 Yılındaki Nüfus

Yirmi yıl içinde, 1841-1860 yılları arasında, Kuban'ın kolonizasyonu yavaş adımlarla da olsa istikrarlı bir şekilde ilerledi ve sadece Laba ile Kuban arasındaki bölgeyle sınırlı olan yerleşim aşağıdaki sırayla gerçekleşti. 1843 yılında şu köyler kuruldu: Nekrasovskaya, Tenginskaya ve Vozdvijenskaya, 1845 yılında Petropavlovskaya ve Mihaylovskaya, 1847 yılında Konstantinovskaya, 1848 yılında Vladimirskaaya, 1852 yılında Temirgoevskaya, 1853'te - Zassovskaya ve Kurgannaya, 1854'te - Novo-Labinskaya, 1855'te - Beskorbnaya, 1856'da - Poputnaya, 1857'de - Rodnikovskaya ve Otradnaya.

1858'den itibaren kolonizasyon yoğunlaştı, ancak yine de sonraki iki yılda olduğu gibi Laba'nın ötesine geçmedi. Sadece bazı birlikler tarafından işgal edilen Maykop, Psebay ve Hamketi istihkâmları batıya doğru ilerledi. 1858 yılında şu köyler kuruldu:

Spokoynaya, Udobnaya, Predovaya, İspravnaya, Storojevaya, 11000 kişilik nüfusa sahip Podgornaya. Ertesi yıl, 1859'da, Urupskaya brigadasının köylerinin yerleşimi tamamlandı, yani: Zelençukskaya ve Kardapikskaya - ve diğerleri de yerleştirildi: Upornaya, Otvajnaya, Besrastaşnaya ve 1860 yılında - Nadejnaya ve Pregradnaya.

Böylece, 1860'a gelindiğinde Kuban'ın ötesindeki Rus nüfusu bölgenin sadece kuzeydoğu kısmını işgal etmişti ve burada yaşayan bazı Nogayları, Abazaları ve Besleneyleri yerinden çıkarmıştı. Diğer yerli kabileler yerlerinden ayrılmadı. Ülkenin kuzeybatı kesiminde, tam olarak Natuhayların topraklarında, Adagum hattı o dönemde işgal edildi, ancak hiçbir stanitsa inşa edilmedi.

Natuhaylar, Bjeduğlar, Mahoşlar, Yegerukaylar, Temirgoylar, Nogaylar, Abadzehlerin bir kısmı ve Abazaların çoğunluğunun itaat etmesi veya itaat etmeye başlaması nedeniyle barışçıl nüfusun düşmana karşı tutumu, 1860'ın başında bizim için çok elverişliydi. Resmi olarak sadece Şapsığlar, Ubıhlar ve bazı Abazalar (Bağlar, Medoveyler) asi olarak kabul edildi, ancak geçici olarak sadece askeri eylemleri durduran Abadzehlerin çoğunluğu da haklı olarak asi olarak kabul edildi. Daha 1859'da bazı Dağlı kabilelerin, örneğin Nogayların, yönetimimize sempati duymadıklarını kanıtlayan göçleri ortaya çıktı. Bu nedenle 1860 sonbaharında Kuban'ın ötesinde denize kadar 140 bin Rus ve itaatkâr yerli, 80 bin belirsiz itaatkâr ve 125 bin açıkça düşman olmak üzere toplam 345 bin, yani kolonizasyona rağmen neredeyse 1841'deki kadar yerli sayabiliriz.

1863 Yılında Nüfus

1861, 1862 ve 1863 yılları Batı Kafkasya'da kolonizasyonun yoğunlaştığı yıllardı ve bu kolonizasyon sadece tüm bölgeyi kapsamakla kalmıyor, aynı zamanda bölgenin ulaşılmaz kısımlarını düşman nüfustan temizlemeye de çalışıyordu. 1861 yılında Kuban bölgesinin doğu yarısında 10 köy ortaya çıktı: 1) Aidryukovskaya, 2) Ahmetovskaya, 3) Besleneyevskaya, 4) Verhne-Nikolayevskaya, 5) Gubskaya, 6) Kalacinskaya, 7) Kujorskaya, 8) Nijne-Farskaya, 9) Perepravnaya, 10) Psemenskaya. Bunlardan beşi Laba'nın ötesindeydi. 1862'de Belaya'nın doğusundaki alan nihayet aşağıdaki köyler yerleştirilerek dolduruldu. 1) Abadzehskaya, 2)

Bagovskaya, 3) Barakayevskaya, 4) Beloreçenskaya, 5) Giaginskaya, 6) Dahovskaya, 7) Yegerukayevskaya, 8) Mahoşevskaya, 9) Psebayskaya, 10) Psefirskaya, 11) Sivastopolskaya, 12) Hanskaya, 13) Haşetinkaya, 14) Tsarskaya ve hatta Belaya Nehri'nin batısında 15. stanitsa Pşşinskaya kurulmuştur. Aynı zamanda Natuhay bölgesinde 12 stanitsa bulunuyordu: 1) Anapskaya, 2) Blagoveşçenskaya,

1863 yılında Belaya'dan Pşiş'e ve Adagum stanitasından il'e kadar olan alan stanitsalarla işgal edildi:

a) Abadzehlerin eski topraklarında: 1) Apşeronskaya, 2) Bjeduhovskaya, 3) Nabukayevskaya, 4) Dagestanskaya, 5) Kelermesskaya, 6) Kubanskaya, 7) Kurcinskaya, 8) Nijegorodskaya, 9) Prusskaya, 10) Pşışskaya, 11) Samurskaya, 12) Tverskaya, 13) Şirvanskaya;

b) Şapsığların eski topraklarında: 1) Abinskaya, 2) Antharskaya, 3) Gruzinskaya, 4) İlskaya, 5) Mingrelskaya, 6) Hablskaya, 7) Şapsugskaya, 8) Erivanskaya.

1861-1863 kolonizasyonu, Kuban'a 55.000 kişilik Rus nüfusu getirerek, özellikle 1860-1861'de yerlilerin Türkiye'ye büyük bir göçü olduğu ve sonraki dönemde birçok asi yerlinin savaş ve zorluklardan öldüğü için, gücümüze son bir avantaj sağladı. Şimdi Kuban ve deniz arasında şunlar yaşamaktadır:

1) Ruslar - 100 000 kişi; 2) itaat etmiş yerliler: Nogaylar - 4500, Karaçaylar - 17 200, Abazalar - 5000, Natuhaylar - 26 700, Bjeduğlar - 20 000, Kabardeyler - 6500, itaat etmiş Abadzehler - 8000, itaat etmiş Şapsığlar - 13 000, çeşitli diğer Çerkesler (Mahoşlar, Yegerukaylar, Temirgoylar) - 12 000; 3) Ermeniler - 5000. Toplam sayı 217 900.

Asi yerliler: 1) Abadzehler - 40 000, 2) Şapsığlar - 40 000, 3) Ubıhlar - 25 000, 4) Abazalar (Medoveyler, Pshular, Ahçipsoular, Cigetler) - 12 000. Toplam 117.000.

Ve toplamda 1863'ün yarısında - 335.000.

Genel sonuçlar. Toplam nüfus: 1841'de - 340 000, 1860'da -345 000 (5000 kişi geldi), 1863'de - 335 000 (10 000 kişi ayrıldı). Ancak bölgedeki birlikleri de sayarsak, 1863 yılı toplamı 410.000 olacaktır.

Verilen sayılar arasında şunlar vardı:

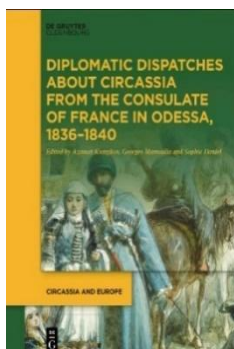
	1841'de	1860'da	1863'de
İtaat etmiş	30,000	140,000	218,000
Asi ve yarı itaat etmiş	310,000	205,000	117,000

Kaynak:

Venyukov M.İ. "Naseleniye Severo-Zapadnogo Kavkaza v tri epohi ego kolonizatsii russkimi – v 1841,1860 i 1863 godah" [Ruslar Tarafından Kolonizasyonunun Üç Döneminde (1841, 1860 ve 1863) Kuzeybatı Kafkasya'nın Nüfusu], *İzvestiya Imperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşçestva (İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti Bülteni)*, SPb. 1864. kn. 1, s. 1—6.

Review of *Circassia and Europe: Diplomatic Dispatches about Circassia from the Consulate of France in Odessa, 1836-1840* by Eds. Azamat Kumykov, Georges Mamoulia and Sophie Daniel

Sergey Salushchev*

Diplomatic Dispatches about Circassia from the Consulate of France in Odessa, 1836–1840

Ed. Azamat Kumykov, Georges Mamoulia ve Sophie Daniel

Çerkesya ve Avrupa Serisi I

Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston, 2024, 290 p.

ISBN 978-3-11-078518-0

As scholars of the Caucasus and other regions of the former Russian Empire continue to challenge the epistemology of the imperial metropole and “decolonize” the field, the release of the first volume in the *Circassia and Europe* series of primary sources is particularly timely. The series editors, Azamat Kumykov, Khatuna Gvaradze, and Hubertus Jahn, are opening new avenues for academic research on the North Caucasus and beyond—an exciting development for a region that consistently yields new scholarly insights and offers rich comparative parallels.

* Sergey Salushchev, PhD, Department of History. Humanities & Social Sciences Building Santa Barbara, CA ORCID: 0009-0002-5102-008X. Website: <https://www.sergeysalushchev.com/home>. E-mail: sergey_salushchev@ucsb.edu

(Received/Gönderim: 24.04.2024; Accepted/Kabul: 31.05.2024)

The series promises to provide an intriguing panorama of unpublished primary sources related to the history of Circassia and the peoples of the North Caucasus. According to the editors, the documents are drawn from a wide array of archives across countries such as Austria, Egypt, France, Sakartvelo (Georgia), Germany, Hungary, Iran, Italy, the Netherlands, Poland, Russia, Spain, Türkiye, Ukraine, the United Kingdom, and the United States (ix). Scholars and students of the Caucasus will have access to a diverse range of sources, including diplomatic dispatches, intelligence reports, personal letters, ethnographic sketches, commercial records, statistical data, and more.

The first volume of the series, *Diplomatic Dispatches about Circassia from the Consulate of France in Odessa, 1836-1840*, compiles a collection of reports authored by André Adolphe Challaye, the French consul in Odessa, and submitted to the French Ministry of Foreign Affairs in Paris between 1836 and 1840. As the editors aptly note, “From the 1830s until the mid-1860s, the ‘Circassian Question,’ which concerned the political status of the Circassians and, more broadly, the peoples of the North Caucasus, was one of the most discussed, contentious, and potentially explosive issues in European politics” (ix-x). The records compiled by Challaye offer a valuable new perspective on the situation in Circassia at a time when the conflict between the Russian, Ottoman, and British Empires over the region’s fate was beginning to intensify.

The book’s Introduction provides an excellent entry point into the complex web of competing imperial interests in the Northwestern Caucasus during the first half of the nineteenth century. It carefully outlines the conflicts and treaties that shaped Russia’s tenuous control over the Black Sea’s eastern shores (see the 1829 Treaty of Adrianople) and explains French interest in the affairs of Circassia. France, alongside other European powers, was eager to capitalize on the waning influence of the Ottoman Empire and establish control in the territories the Ottomans once dominated. Recognizing the power of information, Challaye gathered intelligence on key developments in the Caucasus, including Russo-Ottoman and Russo-British rivalries and Russian

efforts to suppress indigenous resistance to Tsarist rule. This intelligence proved valuable in shaping French foreign policy toward its imperial rivals. Russia's war in the Caucasus also readily lent itself to comparisons with France's Algerian conquest, fueling public interest (xvi).

The book's introduction also provides valuable insights into Challaye's biography, revealing how his career was shaped by both family connections—which persisted through the French Revolution—and military service under Napoleon. This service took a heavy toll: "By the end of his military career, Challaye had been wounded 12 times (four seriously), almost completely lost the use of his left arm, and lost two fingers on his right hand" (xviii). Joining the French diplomatic corps in 1814, he was posted to the French consulate in Odessa by 1817, first as interim director. He later served two stints as consul there (1821–1832 and 1835–1846), retiring in the latter year and leaving behind a notable legacy of competent and dedicated service.

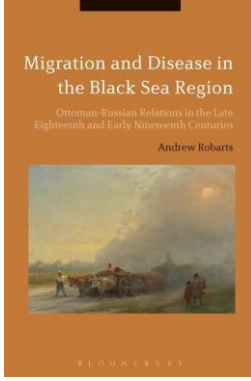
Challaye's dispatches provide valuable insights into Circassia between 1836 and 1840. Several important themes emerge, notably the prominent role of Russian efforts to conquer and colonize the region and their attempts to counteract perceived British meddling among the Circassians, which the Russians viewed as detrimental to their imperial interests. Challaye documented Russian military expeditions and geographic surveys, including the ultimately unsuccessful scheme to establish a Swiss colony on the Abkhazian coast (9-11). His account of the capture and detention of a British vessel, reportedly intercepted off the Circassian coast for allegedly violating the Russian blockade by smuggling arms, is particularly noteworthy (17-23). In short, each document in Challaye's folio of reports serves as an important corroborative source for the study of Circassia in the nineteenth century.

One of the most remarkable achievements of this volume is its trilingual publication of the primary sources, which allows readers to engage with the documents in their original French, as well as in meticulously crafted English and Russian translations. This thoughtful inclusion significantly enhances the accessibility of these important texts, ensuring they reach a broader, more

diverse audience of scholars, students, and interested readers. The editors and translators of this volume deserve commendation for their painstaking work, not only in the translation of complex historical documents, but also in the careful curation of the archival materials. The trilingual presentation of primary sources will ensure that the history of the Caucasus is not confined to a single linguistic tradition, but made available to international audiences.

The Circassia and Europe series provide an important new resource for scholars of Circassia and the North Caucasus. The first volume of the series opens a window onto the history of geopolitical jousting over control of Circassia and the North Caucasus. Challaye's dispatches not only enhance historian's understanding of 19th-century European diplomacy and Russian imperial expansion but also offer an insightful perspective on the Circassian struggle for self-determination in the face of encroaching colonialism. The excellent trilingual presentation of these sources makes this volume easily accessible to a wider audience of researchers. As the *Circassia and Europe* series progresses, it promises to continue enriching our understanding of the North Caucasus and its place in global history, making this inaugural volume a significant contribution to rethinking imperial narratives and expanding the scholarly conversation surrounding the Caucasus region.

Kitap Tanıtımı

Migration and Disease in the Black Sea Region: Ottoman-Russian Relations in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries

(Karadeniz Bölgesinde Göç ve Hastalık: 18. Yüzyılın Sonları ve 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Rus İlişkileri)

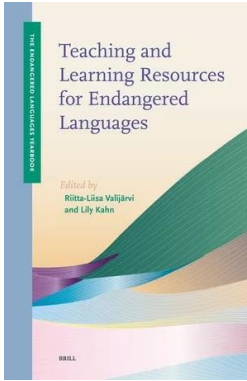
Andrew Robarts

Bloomsbury Publishing, 2016, 280 s.

ISBN 9781474259514

Osmanlı, Rus ve Bulgar arşiv kaynaklarına dayanan bu kitap, çevre, salgın hastalık, insan hareketliliği ve Osmanlı ve Rus devletlerinin 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarındaki merkezileşme girişimleri arasındaki bağı araştırmaktadır.

Osmanlı-Rus diplomasisi üzerine daha geniş bir tartışmanın parçası olarak bu kitap, 18. ve 19. yüzyıllarda Karadeniz bölgesindeki Osmanlı-Rus ilişkilerini yeniden kavramsallaştırmaktadır. İnsan hareketliliğindeki ve salgın hastalıkların yayılmasındaki önemli artışlar karşısında Osmanlı ve Rus yetkililer - imparatorluk, vilayet ve yerel düzeylerde - göç hareketlerini yönetmek ve Karadeniz bölgesinde hastalıkların yayılmasını kontrol altına almak için iletişim kurmuş ve çabalarını koordine etmişlerdir. Çalışma göçmenlerin ve mültecilerin Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının çeperlerine yerleştirilmesine odaklanarak, yerel ve belediye düzeyindeki devlet yetkililerinin göç yönetimindeki rolünü ön plana çıkarmaktadır.

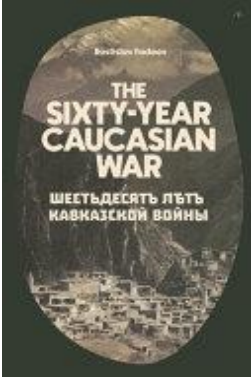
**Teaching and Learning Resources for
Endangered Languages (Tehlike Altındaki
Diller için Öğretme ve Öğrenme
Kaynakları)**

Riitta-Liisa Valijärvi and Lily Kahn (der.)

Brill, 2023, 398 s.

ISBN: 978-90-04-54418-5, 978-90-04-
53969-3

Öğretim ve öğrenim materyallerinin geliştirilmesi, tehlike altındaki dillerin yeniden canlandırılmasının önemli bir bileşenidir. Bu kitap, gramerler, sözlükler ve ders kitapları gibi geleneksel kaynakların yanı sıra çevrimiçi kurslar, uygulamalar, video oyunları gibi yeni medya araçları da dahil olmak üzere dünyanın dört bir yanından tehlike altındaki dillerin pedagojik materyallerini inceleyerek bu dengesizliği gidermeyi amaçlamaktadır. Bölümler teorik ve uygulamalı bakış açıları sunmakta ve Amerika, Avustralya, Avrupa, Hindistan alt kıtası ve Güneydoğu Asya dahil olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerindeki tehdit altındaki dilleri ele almaktadır.

The Sixty-Year Caucasian War (Altmış Yıllık Kafkas Savaşı)

Rostislav Fadeev

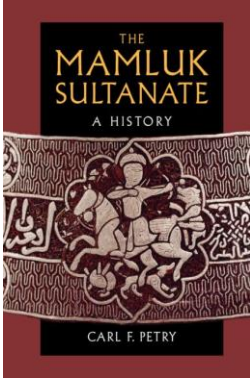
Antelope Hill Publishing, 2024, 118 s.

ISBN 979-8-89252-018-8, 979-8-89252-019-5

Çarlık orduları altmış yıl boyunca Kafkasya'nın Dağlı halklarına karşı kuşaklar süren bir etnik ve dini savaş yürütmüş, savaşa katılanlar ve onların torunları üzerinde bugüne kadar yankılanan derin bir kültürel etki bırakmıştır.

Prens Baryatinski'nin 1856'da Rus kuvvetlerinin başkomutanlığına atanmasına kadar süren karmaşık çatışma, Kafkas halklarının onlarca yıl süren kahramanca direnişinin ardından bir çıkmaza girmiş gibi görünüyordu. Baryatinski üç yıl içinde Kafkas direnişinin omurgasını kırmayı, liderlerini öldürmeyi ya da ele geçirmeyi ve Doğu Kafkasya'nın tamamını kontrol altına almayı başardı. Fadeyev'in bu eseri hem Kafkasyalıların hem de Rusların cesaret ve savaşçılıklarına tanıklık etmektedir.

İlk kez İngilizceye çevrilen Altmış Yıllık Kafkas Savaşı, bu çalkantılı mücadelenin bir anlatısıdır. Kendisi de on yıllarca süren savaşın bir gazisi olan 19. yüzyıl vakanüvisi Rostislav Fadeyev'in gözünden savaşın bir yönünü anlatan bu eser, Rus tarihinin bu belirleyici dönemini şekillendiren kilit oyuncuların, muharebelerin ve siyasi dinamiklerin kapsamlı bir analizini sunmaktadır.

**The Mamluk Sultanate: A History
(Memluk Sultanlığı: Bir Tarih)**

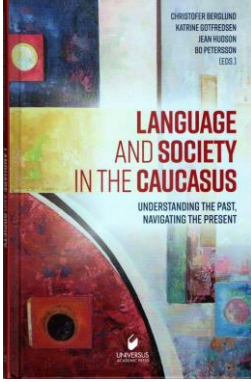
Carl F. Petry

Cambridge University Press, 2022, 358 s.

ISBN: 9781108557382

Meml k Sultanlığı Mısır, Suriye ve Kızıldeniz boyunca uzanan Arap hinterlandını yönetti. Eyyubi hanedanının tahttan indirilmesinden (yaklaşık 1250) başlayıp, 1517'de Osmanlıların Mısır'ı fethine kadar süren bu köle-asker rejimi, Fatımi ve Eyyubi seleflerinin siyasi yapılarının ve kültürel geleneklerinin çoğunu bünyesinde barındırıyordu. Yine de yönetim sistemi ve otoritenin merkezileşmesi, kendisinden önceki iktidar hiyerarşilerinden radikal sapmaları temsil ediyordu.

Sultanlığın kuruluşundan Osmanlı işgaline kadar geçen süreye dair zengin ve kapsamlı bir inceleme sunan bu disiplinlerarası kitap, Moğol fetihleri sonrasında Sultanlığın kimliğini ve mirasını, komplocu siyasetin çıkarlarını ve askeri elit ile sivil bürokrasinin yakın birlikteliğini incelemektedir. Carl F. Petry ayrıca Sultanlığın devlet yönetimi, dış politikası, ekonomisi ve kültürel mirası ile merkezi İslam dünyası ve ötesindeki yönetimlerle etkileşimini de ele almaktadır. Bunu yaparken Petry, Meml k Sultanlığı'nın modern öncesi İslam dünyasında devlet inşası tarihinde nasıl önemli bir deney olarak görülebileceğini ortaya koymaktadır.

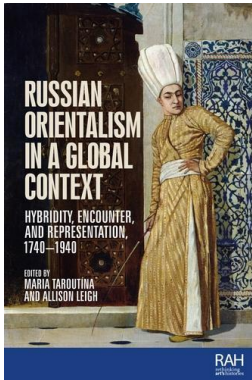

**Language and Society in the Caucasus:
Understanding the Past, Navigating the Present**

**(Kafkasya'da Dil ve Toplum: Geçmiş
Anlamak, Bugüne Yol Almak)**

Universus Academic Press, 2021, 250 s.
ISBN 978-91-87439-67

Bu kitap, Kuzey ve Güney Kafkasya konusundaki uzmanlıklarıyla tanınan dilbilimciler, tarihçiler, sosyal bilimciler ve siyaset bilimcilerden oluşan güçlü ve uluslararası bir ekibi bir araya getirmektedir. Katkıları, bölgenin tartışmalı geçmişine dair ilgi çekici bir resim çizmekte ve bugün karşı karşıya olduğu bazı kalıcı zorlukları vurgulamaktadır. Birlikte ele alındığında, on bölümden oluşan kitap, bölgenin kadim dillerinin anlaşılmasını geliştirmekte, hayati öneme sahip tarihi olaylara ışık tutmakta ve Kafkasya'daki siyasi çatışma ve iş birliğinin ardındaki mekanizmaları ortaya çıkarmaktadır.

**Russian Orientalism in a global context:
Hybridity, encounter, and
representation, 1740-1940**

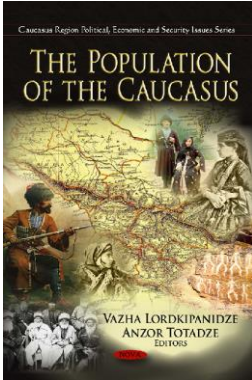
**(Küresel Bağlamda Rus Oryantalizmi:
Melezlik, Karşılaşma ve Temsil, 1740-
1940)**

Maria Taroutina, Allison Leigh (der.)
Manchester University Press, 2023, 312 s.
ISBN 9781526166234

Kitap, Rusya'nın Asya ile olan tarihi ilişkisi ve bu ilişkinin 18. yüzyılın ortalarından Sovyet yönetiminin ilk yirmi yılına kadar güzel, dekoratif ve sahne sanatları, mimaride nasıl dolaymlandığı ve temsil edildiği üzerine yeni araştırmalar içermektedir.

Rusya'nın Batı'nın periferisindeki konumuna dair algısının ve aynı zamanda sömürgeci bir güç olarak özbilincinin, heterojen, çok etnikli bir imparatorluk olarak sanatsal, kültürel ve ulusal kimliğini nasıl şekillendirdiğini sorgulamaktadır.

Ayrıca, özellikle Doğu ile Batı arasındaki hat üzerinde yer alan bölgelerde, kültür uygulayıcılarının bir yandan Rusya'nın sömürge mekanizmasını geliştiren, diğer yandan da eleştiren ve meydan okuyan söylemsel matrislere ne ölçüde katıldıklarını araştırmaktadır.

**The Population of the Caucasus
(Kafkasya'nın Nüfusu)**

Vazha Lordkipanidze, Anzor Totadze

New York: Nova Science Pub Inc, 2010, 286 s.

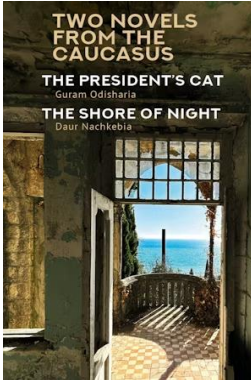
ISBN 978-1608760169

Bu kitapta, antik dönemden itibaren 21. yüzyılın başına kadar Kafkasya'nın nüfus sorunları ele alınmaktadır. Kafkasya nüfusunun etnogeneze süreci dünyanın en eski süreçlerinden biri olarak gösterilmekte, demografik gelişimleri uzun tarihsel dönem içinde ve günümüz Kafkasya'sının demografik durumu içinde analiz edilmektedir. Kafkasya nüfusunun 19. ve 20. yüzyıllardaki sorunlarına özel bir önem verilmektedir.

Bu kitap, Rus İmparatorluğu'nun Rus Kazaklarını yeni önerilen yerlere yerleştirmek için gizlice organize ettiği, Kuzey Kafkasya

halklarının yüz binlerce temsilcisinin Türkiye'ye sürgün sürecini vurgulamaktadır. Tüm bu süreçler Kafkasya nüfusunun doğal demografik gelişimini önemli ölçüde engellemiştir.

Bu çalışma, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışma ve eski Güney Osetya, Abhazya ve Çeçenistan'daki çatışmalar gibi doğal demografik süreçleri engelleyen Kafkasya'daki silahlı etno-politik çatışmalara özellikle dikkat çekmektedir. Kafkasya'daki demografik olayları ve süreçleri incelemek ve bunların niteliksel değerlendirmesini yapmak için Sovyet sonrası bölgedeki demografik duruma özel bir bölüm ayrılmıştır.

Two Novels from the Caucasus: "The President's Cat" and "The Shore of the Night" (Kafkasya'dan İki Roman: "Başkanın Kedisi" ve "Gecenin Kıyısı")

Guram Odisharia, Daur Nachkebia
Felix Helbing and David Foreman (Çev.)
Academic Studies Press, 2024, 492 s.

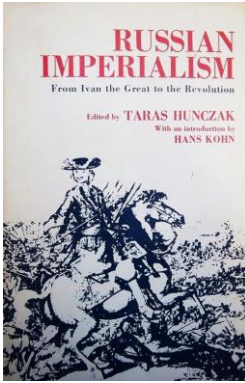
Kafkas edebiyatının iki kurgu romanını içeren bu kitap, çözüme kavuşmamış Gürcü-Abhaz çatışmasının karşıt taraflarından iki arkadaşın, sınırları ve siyasi bölünmeleri aşan dokunaklı bir savaş karşıtı anlatı oluşturmak için güçlerini birleştirmesi ile ortaya çıkmıştır.

Bir zamanlar Yazarlar Birliği'nde yoldaş olan Guram Odisharia ve Daur Nachkebia, kendilerini savaşın parçaladığı bir bölgenin karşıt taraflarında bulduktan sonra, şimdi İngilizce olarak mevcut olan güçlü bir edebi çabada iş birliği yapmayı ve kendi romanlarını tek bir kapak altında yayınlamayı seçtiler.

Gürcü yazar Guram Odisharia'dan Başkanın Kedisi, savaşın dehşetiyle gölgelenen bir zamanların egzotik tatil beldesi Sohum'un canlı bir resmini çiziyor. Bu gerçeküstü çatışmanın arka

planında, Odisharia'nın karakterleri kaosun içinde çığ, hissedilir bir insanlıkla yol alıyor.

Daur Nachkebia'nın Gecenin Kıyısı'nda romanının kahramanı, savaşta ölen bir arkadaşının günlüğünü bulduktan sonra çatışmanın insan hayatı üzerindeki derin etkisini anlamak için ruhsal bir yolculuğa çıkıyor. Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşü ve Abhazya'daki savaşın arka planında insan deneyimini ve ruhunu derinlemesine inceleyen roman, toplumun sınırlarına rağmen bireyselliği sürdürme ve kişisel ufku genişletme mücadelesini araştırıyor.

**Russian Imperialism from Ivan the Great
to the Revolution
(Büyük İvan'dan Devrime Rus
Emperyalizmi)**

Taras Hunczak (der.)

University Press Of America, 2000, 408 s.

ISBN-13: 978-0761817086

Bu derleme, Rus emperyalizminin tarihini araştırmaktadır. Bazıları Çeçenistan gibi çatışmaların, imparatorluğun hakimiyet kurma arzusunun kalıntıları olduğunu ve sürekli gelişen ulusun hala imparatorluk imajı için eski savaşları verdiğini iddia edebilir. Bu kitapta yer alan çalışmalar, bu karşılaşmalardan bazılarının izini sürmekte ve günümüzdekiler için bir zemin oluşturmaktadır.

Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Siyaseti

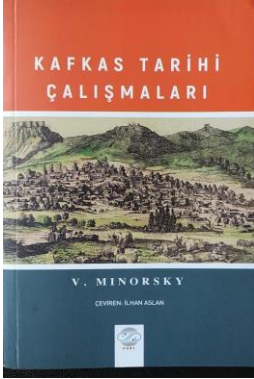
Gökürk Tüysüzöğlu, Arda Özkan (Der.)

Detay Yayıncılık, 2018, 372 s.

ISBN 9786052540664

Jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik anlamda kritik bir önem taşıyan üç bölge; Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu'nun kesişim noktasında yer alan Türkiye'nin, özellikle Kafkasya ve Orta Asya'daki ülkelerle olan ilişkilerinin çok önemli olarak değerlendirilebilecek çeşitli sarsıntılara, kırılmalara ve değişimlere sahne olması kaçınılmazdır. Coğrafi manada dünyanın en önemli kesişim noktalarından biri üzerinde konumlanmış olan Türkiye'nin, Soğuk Savaş sonrası Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkilerinin siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuki boyutlarıyla irdelenmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya siyasetini konu olan çalışma kapsam itibarıyla Soğuk Savaş sonrası döneme odaklanmıştır. Nitekim Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte yaşanan gelişmeler belki de en fazla Türkiye'ye etkide bulunmuş ve İkinci Dünya Savaşı sonrası benimsenen dış politika anlayışında ciddi bir değişime gidilmesi sonucunu doğurmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye, özellikle bölgesel düzeyde oldukça aktif bir dış politika anlayışına yönelmiştir. İzlenmeye başlanan bu proaktif ve katılımcı dış politika incelenirken, uluslararası sistemdeki hızlı değişimler ve iç politikada yaşanan gelişmelerin de göz önünde bulundurulması gereği doğmuştur. Her ülkeyi ele alan arkadaşımız, iki ülke arasındaki ilişkileri Türkiye ekseninde ayrıntısı ile değerlendirmeye çalışmıştır.

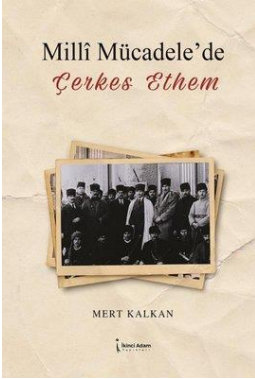
Kafkas Tarihi Çalışmaları

V. Minorsky

Post Yayınevi, 2023, 189 s.

İlhan Aslan (Çev.)

Eser Orta Çağ Kafkas tarihinin çeşitli dönemlerinde hüküm sürmüş olan Şeddâdiler, Revvâdiler, Müsâfiriler, Eyyûbiler, Selçuklular ve Moğollar vd. hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hem tarih hem filoloji çalışması olan eserde yazar, Orta Çağ'daki adların açıklanması, çeşitli dillerde yazılmış kronik neşirlerindeki okuma yanlışları ve okunamayan muhtelif sözcüklerin okunması konusundaki teklifleriyle ufuk açıcı değerlendirmelerde bulunuyor. Bu nedenle kitap, etnonim ve toponim yönünden hayli zengin bilgiler içeriyor. Minorsky ilaveten Münecsimbaşı'nın Cami'üd-düvel isimli Arapça eserinin Kafkas tarihine ilişkin kısımlarının tenkitli bir çevirisini de yaparak çalışmasında yer veriyor.

Millî Mücadele'de Çerkes Ethem

Mert Kalkan

İkinci Adam Yayınları, 2025, 360 s.

ISBN 9786253736484

“Batı Cephesi’nin kurulup düzenlendiği ve tüm kuvvetlerin düzenli birlikler hâlinde örgütlendiği esnada Ethem’in ve ağabeylerinin tepkileri nettir. Yeşil Ordu Cemiyeti’nin de propagandasını yaptığı üzere, düzenli birliklerle vatanın kurtulamayacağı, bunların devrinin artık geçtiği gibi söylemler öne sürülmüştür. Ethem’in gücünün ve popülaritesinin zirvesinde olduğu bu dönemde TBMM’de dahi ciddi anlamda destekçi topladığı bilinmekte iken, Ethem’in bu ortamdan etkilenmesi olağan değerlendirilebilir. Bu konuda ağabeyle-rinin de onu çokça teşvik ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla Batı Cephesi Komutanlığının emirlerinin dinlenmemesi ve TBMM’ye açıkça başkaldırı durumuna geçilmesi, iktidar al-ternatifi olarak görülme durumunun doğal sonucu olarak gelen, iktidar mücadelesine girişin bir tezahürüdür demek yanlış olmayacaktır.”

Muş'ta Yaşayan Kuzey Kafkasya Halkları

Canser Kardaş

Kriter Basım Yayın Dağıtım, 2024, 160 s.

19. yüzyılda Kuzey Kafkasya halklarının Çarlık Rusya'sına karşı savaşı kaybetmesi üzerine bölgenin otokton halklarının büyük kısmı Osmanlı Devleti'ne sürgün edilmiştir. Bu çerçevede 1860'lardan başlayarak cumhuriyetin ilanına kadar Muş'a çeşitli düzeylerde göçler yapılmıştır.

Bu çalışma arşiv belgeleri ve sahada derlenen bilgiler ışığında Kuzey Kafkasya halklarının Muş'a iskânı; bellek, kültür ve folklor açısından değerlendirmelerini yapmaktadır. Eser ayrıca Kuzey Kafkasya halklarının günlük hayatta dil kullanımının görece azalması, katı geleneklerin esnemesi, kimlik algıları, bölgeye benzeşmesi gibi konuları ele almaktadır.

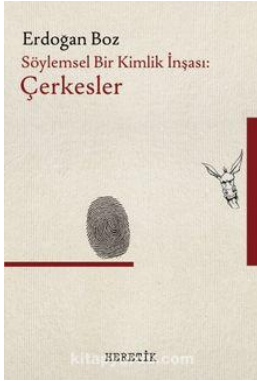
Sosyalizmin Kafkasya Macerası

Hikmet Albayrak

Kafdav Yayıncılık, 2024, 204

ISBN 9789752403291

“Nüfusunun tamamı Adige olan bir köyde doğmuş bir çocuk olarak en fazla heyecan duyduğumuz merak ettiğimiz haberler elbette anavatan Kafkasya ile ilgili olanlardı. 1917 yılında gerçekleşen Sovyet devriminden sonra Kafkasya ile her türlü ulaşım ve iletişim kesilmişti. O günlerin koşullarında canlı ve güncel haber alma imkânı yoktu. Yegâne bilgi kaynağımız köyde yaşayan yaşlıların Kafkasya anıları ve muhtelif yollarla Kafkasya'dan kaçarak Uzunyayla'ya sonradan gelen insanların anlatımlarıydı. Komünizmin kuruluş süreci ve ikinci dünya savaşı sürecinde Kafkasya'dan kaçan insanlar korkunç şeyler anlatırken Kafkasya'yı ziyaret edebilen veya oradan bir şekilde yeni gelmiş insanlar bir cenneti tarif ediyorlardı. Hangisi doğru? Hangisine inanmalıydık? 25 yıl boyunca yarı zamanım Kafkasya'da geçti. 1910 Doğumlu insanlarla görüşme şansım oldu. Sürgün kamplarından dönebilmiş insanlardan bilgi aldım. Açık kaynaklardan ilgili konularda bilgi toplamaya çalıştım. Uzunyayla'da yaşamakta olan klasik Adige kültürü ve Xabze ile Kafkasya'daki toplum yapısı ve yaşam tarzlarını karşılaştırdım. Kırılma ve değişimleri gözlemeye çalıştım. Türkiye ve diğer yabancı ülkelerde yaşayan Kafkas halklarının 1917 ile 1985 yılları arasında yaşananlarla ilgili bilgi eksikliği çok net görünüyordu. Bu kitabın yazılma nedeni bu dönemi bir nebze aydınlatmaktır.”

Söylemsel Bir Kimlik İnşası: Çerkesler

Erdoğan Boz

Heretik Yayıncılık, 2024, 240 s.

ISBN 9786059436816

Etnik kimlik aynı kökeni, aynı kültürel özellikleri paylaştığı varsayılan bir grup insan tarafından sahip olunan kimliğe atıfta bulunur. Ancak modern dünyada kimlik kavramı ve tanımları yeni tartışmalar neden olmakta, yeni anlayışlarla ele alınmaktadır. Bu bağlamda bir mekânla bağlantılı dilsel bir nesnellik inşası olarak değerlendirilebilecek olan kimlik, tarihsel koşullar tarafından kuşatılır ve belirli bir tarihsel dönem içinde anlamlıdır. Çerkeslerin kimlik algısı da yüzyıllar boyunca savaş, sürgün ve siyasi değişimlerle şekillenen toplumsal yapılarıyla birlikte yeniden ve yeniden inşa edilmiştir. Bu kitapta dil, kültür, tarih ve siyasetin kesişim alanında inşa edilen Çerkes kimliğini oluşturan söylemsel yapılar araştırılmakta, Çerkeslerin kimlik algısı derinlemesine analiz edilmektedir.

Abhazya ve İtalyan Şehir Devletleri XIII-XY. YY: İlişkiler Üzerine Çalışmalar

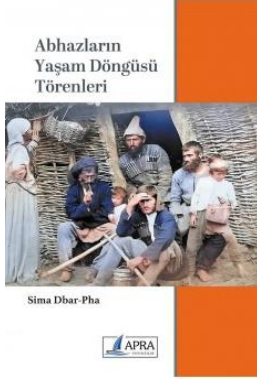
Viacheslav Chirikba

Guzhanat Sakenova (Çev.)

Apra Yayıncılık, 2024, 222 s.

ISBN 978-605-71993-9-3

Monografi, Ortaçağ Abhazya tarihinin (XIII-XV yüzyıllar) önemli ve hala yeterince çalışılmamış konularından biri olan, başta Cenova olmak üzere İtalyan şehir devletlerinin Kafkasya'nın Karadeniz kıyısındaki dinamik ticaret genişlemesi sırasında İtalyan-Abhaz ilişkilerini inceliyor. İtalyan deniz cumhuriyetlerinin XIII-XV yüzyıllarda Abhazya ile ilişkileri, İtalyanların Abhazya'da, özellikle ülkenin merkezi şehri Savastopoli'de (Sohum) ticari faaliyetlerinin organizasyonu, Roma Katolik Kilisesi'nin Abhazya'daki faaliyetleri, Cenova'nın Savastopoli'deki konsolosluk ve noterlik hizmetlerinin işleyişi ve Karadeniz havzasından, özellikle Abhazya ve Çerkesya'dan köle ihracatı ile ilgili konulara değinilmektedir. Ortaçağ Abhazya ve Karadeniz Çerkesya'sının çeşitli İtalyan belgelerinde, deniz haritalarında, atlaslarda ve söz konusu dönemin portolanlarında yer alan etnonimleri, toponimleri ve hidronimleri ile Ortaçağ haritalarında tasvir edilen Abhazya bayraklarını analiz etmektedir.

Abhazların Yaşam Döngüsü Törenleri

Sima Dbar-pha

Oktay Chkotua (Çev.)

Apra Yayıncılık, 2025, 224 s.

ISBN 978-625-98031-2-8

Kökleri eski çağlara dayanan hamilelik, doğum, bebeklik ve çocukluk dönemlerine dair gelenek ve ritüeller, tarihsel gelişimin farklı dönem ve çağlarının katmanlarını yansıtmaları itibarıyla etnograflar için değerli bir bilgi kaynağıdır. Bu ritüellerin kapsamlı bir şekilde incelenmesi, sosyo-tarihsel şartlarının doğru bir şekilde anlaşılması için büyük önem taşımaktadır.

Abhazlar antik kökenlerine dair pek çok veriyi günlük yaşamları içinde günümüze taşımış bir toplumdur. Ancak, sürgün, 20. yüzyılın getirdiği siyasi değişimler ve son 40 yılda patlayan iletişim teknolojilerinin dünya kültürünü homojenleştirmeye yönelik baskısı, Abhaz kültüründeki bu arkaik kalıntıları da hızla yok etmektedir.

Bu çalışma, bölgesel olarak Abhazya'nın Bzıp ve Abjua bölgelerini kapsamaktadır. Yazar, incelenen gelenek ve ritüellerin ortak ve spesifik özelliklerini belirlemek için, saha, arşiv, edebi ve folklorik materyalleri kapsamlı bir şekilde analiz etmiş, söz konusu tarihi ve etnografik bölgelerdeki annelik ve doğum döngüsü ritüellerini ele almıştır.

Bu çalışmanın sonuna eklenen çeşitli yıllara ait seçilmiş makaleler de tamamlayıcı bir işlev görerek okurların konuyu daha etraflı kavramasına yardımcı olmaktadır.

**Кабарда: история и фамилии
(Kabardey: Tarih ve Soyadları)**

İzdatetlstvo M. i V. Kotlyarovı, 2024, 920 s.
(2 cilt)
ISBN 978-5-93681-487-7

İki kitap birleştirilerek yayınlanan bu kitap Kabardey halkının bir tür ansiklopedisidir ve binden fazla şahsiyeti içerir.

Seferbiy Beytuganov'un Kabardey bölgesi ve Kabardey halkının tarihi ve etnografyası üzerine anıtsal araştırması ve konu bakımından ona benzeyen “Kabardey Soyadları: Kökenleri ve Kaderleri” adlı çalışmalar iki kitap halinde yayınlanmıştır. Bunun nedeni, soyağaçları ile ilgilenen okuyucular için aramayı kolaylaştırmaktır.

Образы черкесов (адыгов) в художественной литературе итальянского Возрождения (İtalyan Rönesansı Romanlarında Çerkes (Adıge) İmgeleri)
Fidel Shomakhov
İzdatelstvo M. i V. Kotlyarovi, 2024.

Bu çalışmada Matteo Boiardo, Ludovico Ariosto, Torquato Tasso ve diğer yazarların şiirlerindeki Çerkes imgeleri, imgebilim ve bilişsel bilim açısından ele alınıyor. İmgebilim, algılayan özneye yabancı olan “öteki”, “yabancı” ulusların, ülkelerin, kültürlerin imgelerini inceleyen bilimsel bir disiplindir. “Yabancı” imgesi, imgebilimde ulusal bilincin bir stereotipi olarak incelenir. Bilişsel bilim, biliş teorisi, bilişsel psikoloji, nörofizyoloji, nörobiyoloji, bilişsel dilbilim, sözsüz iletişim ve yapay zeka teorisini birleştiren disiplinler arası bir bilimsel akımdır. Bilişselci yaklaşıma göre zihin bir bilgisayar gibidir. Bilgiyi işlemek ve karar vermek için geliştirdiği algoritmalarla çalışır.

Tarihsel bağlamların analizi, söz konusu eserlerde Çerkes imgesinin gerçekleşmesinin özgüllüğünü koşullandıran ve etnik tarihleriyle ilgili olan dil dışı gerçekleri ortaya çıkarmayı mümkün kılmaktadır. Çalışma, İtalyan çalışmaları ve Adıge çalışmalarının ilgili alanlarına değinmekte ve disiplinlerarası yaklaşım ilkelerine uygun olarak inşa edilmektedir. Bu temel eserin kaynakçasında birincil kaynaklar ve çeviriler, Rusça ve yabancı dillerde toplam binin üzerinde kaynak bulunmaktadır.

Çalışmada yer alan bazı başlıklar şu şekildedir: “M. Boiardo'nun ‘Orland Aşık’ Şiirinde ‘Çerkesya’ İmgesi”; “İtalya'da Çerkes Köle Kızlar”; “Niccolo da Correggio'nun ‘Kefala Masalı’ Şiirinde Çerkes Bir Hizmetçi Kızın Monoloğu”; “Orland Çerkesya'da”; “Astolf Çerkesya'da”; “Rinald Çerkesya'da (Centaur ile mücadele)”; ‘Angelica Çerkesya'da’.